

**UNIVERZITA KARLOVA**  
Katolická teologická fakulta  
Ústav dějin křesťanského umění

Ema Součková

**Graduály z dílny Jana Táborského z Klokotské Hory**

Graduals from the Workshop of Jan Táborský of Klokotská Hora

I.

disertační práce

vedoucí práce: prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D.

konzultant: PhDr. Viktor Kubík, Ph.D.

Praha 2016



Prohlašuji, že jsem předkládanou disertační práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Ema Součková: Graduály z dílny Jana Táborského z Klokotské Hory I. Praha 2016. 278 s.

### **Anotace:**

Disertační práce je zaměřena na výzdobu chorálních rukopisů 16. století. První část se věnuje osobnosti písaře Jana Táborského, jenž žil v letech 1499–1572, a nejvýraznějším iluminátorům, kteří se v průběhu 16. století podíleli na výzdobě zpěvníků české provenience. Pozornost je směřována nejenom na často zmiňovaného Fabiána Pulře, ale také na Matouše Ornyse z Lindperka, Matyáše Hutského z Křivoklátu, Ambrože Ledeckého a další iluminátory. V této souvislosti nelze opominout grafické předlohy Martina Schongauera, Albrechta Dürera, Bernarda Salomona nebo domácí „melantrišské tisky“, podle kterých umělci tvořili.

Náměty vyskytující se v tomto typu rukopisu jsou převážně biblické, korespondující se svátky liturgického roku. Kromě těchto motivů se však v graduálech setkáme v hojné míře i s různými formami prezentace donátorů či demonstrativním zobrazením konfese objednavatelů. Nedílnou součástí dekorací kodexů je též bohatá ornamentální složka, která v sobě zahrnuje jak groteskní motivy, tak rozviliny z druhově určitelných rostlin.

Druhá část disertace se skládá z katalogu hudebních rukopisů, které můžeme z nějakého důvodu spojit s osobností písařského podnikatele Jana Táborského z Klokotské Hory. Vzhledem k dlouhému životu Jana Táborského vykazují jednotlivé exempláře odlišný styl výzdoby, což je způsobeno různými autory iluminací, odlišnými grafickými předlohami i patrně přáními objednavatelů.

V graduálech lze sledovat jak pozdně gotické prvky, tak renesanční či manýristické elementy. Dekorace ručně psaných zpěvníků tvoří na konci 15. a v průběhu 16. století specifickou oblast renesančního umění v zemích Koruny české, jehož hlavními objednavateli byla utrakvistická literátská bratrstva zpívající na kůrech městských kostelů.

### **Klíčová slova:**

Jan Táborský z Klokotské Hory, Fabián Pulř, Matouš Ornyse z Lindperka, Matyáš Hutský z Křivoklátu, Ambrož Ledecký, Albrecht Dürer, Bernard Salomon, Jiří Melantrich starší, graduál, kancionál, miniatura, iluminace

## **Abstract**

The dissertation focuses on the decoration of 16<sup>th</sup> century choral manuscripts. The first part is devoted to the person of Jan Táborský of Klokotská Hora (1499–1572) who was a scribe and an owner of a scribe manufactory, and to the most significant illuminators of the the 16<sup>th</sup> century who contributed to the decoration of songbooks in the Lands of the Bohemian Crown. Attention is given not only to the illuminators to whom Jan Táborský of Klokotská Hora assigned the work and whose contribution can be inferred from the documents or stylistic analysis of their illuminations, but also to their contemporaries. Besides the frequently mentioned Fabián Pulěř, we can assume that Jan Taborský also collaborated with Matouš Ornys of Lindperk, Matyáš Hutský of Křivoklát, Ambrož Ledecký and, presumably, others. In this context, one part of the thesis is focused on engravings by Martin Schongauer, Albrecht Dürer, Bernard Salomon and on the domestic prints by George Melantrich the Elder, as these engravings, mostly woodcuts, served as patterns and inspiration for almost every Bohemian illuminator.

Themes found in this type of manuscript are mostly based on Biblical stories, corresponding to the feasts of the liturgical year. In addition to these themes, the graduals contain many miniatures associated with various forms of self-presentation of the donors or of their confessions. An integral part of the decoration of the manuscripts is rich ornamental adornment which is described in the last chapter of the first section.

The second part of the dissertation consists of a catalogue of musical manuscripts connected with Jan Taborský of Klokotská Hora. Given his long life, the graduals and hymn-books from his workshop show a different style of decoration due to the fact that various authors of illuminations contributed, used sundry graphic templates and, most likely, also worked according to the wishes of various customers. Generally, in the decoration of these books we can see both the Late-Gothic elements, as well as the Renaissance and Mannerist elements.

### **Keywords:**

Jan Táborský of Klokotská Hora, Fabián Pulěř, Matouš Ornys of Lindperk, Matyáš Hutský of Křivoklát, Ambrož Ledecký, Martin Schongauer, Albrecht Dürer, Bernard Salomon, George Melantrich the Elder, gradual, hymn-book, miniature, illumination

**Rozsah I. části práce: (550 244 znaků)**

### **Poděkování:**

V první řadě patří poděkování mým dvěma učitelům prof. PhDr. Ing. Janu Roytovi, Ph.D. a PhDr. Viktoru Kubíkovi, Ph.D. za jejich cenné rady a připomínky nejen k textu disertační práce, ale i k dílčím studiím, které jsem publikovala během svého doktorského studia.

Dále bych chtěla poděkovat všem institucím, které mi umožnily studovat rukopisy ze svých fondů, případně mi poskytly fotografie či mi dovolily nafotit si vlastní snímky.

V neposlední řadě patří poděkování mé rodině za podporu během celého mého vysokoškolského studia.

## Obsah

Úvod.....	13
<b>I. VÝZDOBA CHORÁLNÍCH RUKOPISŮ 16. STOLETÍ.....</b>	<b>18</b>
<b>I. 1. 0. Jan Táborský z Klokotské Hory.....</b>	<b>21</b>
<b>I. 1. 1. Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory.....</b>	<b>24</b>
I. 1. 1. 1. Rukopisy s erbem Jana Táborského.....	25
I. 1. 1. 2. Rukopisy s monogramy I/T.....	25
I. 1. 1. 3. Rukopisy s písněmi odkazujícími na Jana Táborského.....	26
I. 1. 1. 4. Ostatní rukopisy spojené s Janem Táborským.....	27
I. 1. 1. 5. Závěrem k rukopisům Jana Táborského.....	28
<b>I. 1. 2. Písaři z dílny Jana Táborského.....</b>	<b>28</b>
I. 1. 2. 1. Adam Kazibaba z Kosmačova.....	28
I. 1. 2. 2. Matěj Pecka Klatovský.....	30
I. 1. 2. 3. Vavřinec Bílý.....	30
<b>I. 2. 0. Iluminátoři.....</b>	<b>32</b>
<b>I. 2. 1. Iluminátor Janíček Zmilelý z Písku.....</b>	<b>38</b>
I. 2. 1. 1. Pomocníci z Janíčkovy dílny spolupracovníky Jana Táborského (?).....	41
I. 2. 1. 2. Styl Janíčka Zmilelého z Písku.....	43
<b>I. 2. 2. Iluminátor Fabián Pulěř.....</b>	<b>44</b>
I. 2. 2. 1. Pramenně doložené Pulěřovy rukopisy.....	46
I. 2. 2. 2. Pulěř autorem iluminací Českobrodského graduálu (?).....	47
I. 2. 2. 3. Rukopisy navazující na Pulěřovu tvorbu.....	49
I. 2. 2. 4. Styl Fabiána Pulěře.....	50
<b>I. 2. 3. Iluminátor Matouš Ornys z Lindperka.....</b>	<b>52</b>
I. 2. 3. 1. Ornysovy pramenně doložené rukopisy.....	53
I. 2. 3. 2. Další rukopisy z Ornysovy dílny.....	54
I. 2. 3. 3. Komparace miniatur z dílny Matouše Ornyse.....	57
I. 2. 3. 4. Styl dílny Matouše Ornyse.....	61
<b>I. 2. 4. Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu.....</b>	<b>62</b>



I. 2. 4. 1. Rukopisy iluminované Matyášem Hutským.....	64
I. 2. 4. 2. Komparace miniatur Matyáše Hutského.....	67
I. 2. 4. 3. Kryptoportréty v díle Matyáše Hutského.....	69
I. 2. 4. 4. Styl Matyáše Hutského.....	70
<b>I. 2. 5. Iluminátor Ambrož Ledecký.....</b>	<b>71</b>
I. 2. 5. 1. Dílo Ambrože Ledeckého.....	72
I. 2. 5. 2. Styl Ambrože Ledeckého.....	74
<b>I. 2. 6. Iluminátor Pavel Bílý.....</b>	<b>74</b>
I. 2. 6. 1. Dílo Pavla Bílého.....	75
<b>I. 2. 7. Iluminátor Adam Cibus.....</b>	<b>77</b>
I. 2. 7. 1. Dílo Adama Cibuse.....	78
<b>I. 2. 8. Iluminátoři Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích.....</b>	<b>79</b>
I. 2. 8. 1. Mistr Graduálu kostela sv. Michala.....	79
I. 2. 8. 2. Styl Mistra Graduálu kostela sv. Michala.....	81
<b>I. 2. 9. Iluminátoři a Jan Táborský z Klokotské Hory.....</b>	<b>82</b>
<b>I. 3. 0. Grafické předlohy pro miniatury chorálních rukopisů.....</b>	<b>85</b>
<b>I. 3. 1. Recepce rytin Martina Schongauera.....</b>	<b>85</b>
I. 3. 1. 1. Komparace Schongauerových rytin s miniaturami.....	86
I. 3. 1. 2. Závěrem k Schongauerovým rytinám.....	89
<b>I. 3. 2. Recepce grafik Albrechta Dürera.....</b>	<b>89</b>
I. 3. 2. 1. Italský vliv v Dürerově díle a jeho ohlas v miniaturách české provenience.....	91
I. 3. 2. 2. Závěrem k Dürerovým rytinám.....	95
<b>I. 3. 3. Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.....</b>	<b>96</b>
I. 3. 3. 1. Salomon vs. Solis.....	98
I. 3. 3. 2. Salomon vs. Amman.....	99
I. 3. 3. 3. Závěrem k ilustracím Bernarda Salomona.....	100
<b>I. 3. 4. Recepce "melantrišských" tisků.....</b>	<b>101</b>
I. 3. 4. 1. Komparace ilustrací s miniaturami.....	103
I. 3. 4. 2. Závěrem k melantrišským tiskům.....	104

<b>I. 3. 5. Shrnutí grafických předloh.....</b>	<b>104</b>
<b>I. 4. 0. Ikonografie chorálních rukopisů 16. století.....</b>	<b>106</b>
<b>I. 4. 1. Literatura k ikonografii v graduálech.....</b>	<b>106</b>
<b>I. 4. 2. Biblické figurální motivy.....</b>	<b>109</b>
I. 4. 2. 1. Typologický paralelismus.....	109
<b>I. 4. 2. 2. Starozákonní motivy.....</b>	<b>113</b>
I. 4. 2. 2. 1. Stvoření světa a Prvotní hřích.....	113
I. 4. 2. 2. 2. Abraham.....	115
I. 4. 2. 2. 3. Jákob.....	117
I. 4. 2. 2. 4. Mojžíš.....	118
I. 4. 2. 2. 5. Samson.....	120
I. 4. 2. 2. 6. Gedeon.....	121
I. 4. 2. 2. 7. Eliáš.....	122
I. 4. 2. 2. 8. Daniel.....	124
I. 4. 2. 2. 9. Jonáš.....	125
I. 4. 2. 2. 10. Motivy z deuterokanonických knih Starého zákona.....	126
<b>I. 4. 2. 3. Novozákonní motivy.....</b>	<b>127</b>
I. 4. 2. 3. 1. Zvěstování Panně Marii a Navštívení.....	127
I. 4. 2. 3. 2. Narození Krista.....	129
I. 4. 2. 3. 3. Jan Křtitel.....	131
I. 4. 2. 3. 4. Uvedení Páně do chrámu a Uvedení Panny Marie do chrámu.....	133
I. 4. 2. 3. 5. Vjezd Krista do Jeruzaléma a Zacheus.....	135
I. 4. 2. 3. 6. Poslední večeře.....	136
I. 4. 2. 3. 7. Vzkříšení Krista.....	137
I. 4. 2. 3. 8. Nanebevstoupení Krista.....	140
I. 4. 2. 3. 9. Seslání Ducha svatého.....	141
I. 4. 2. 3. 10. Sv. Štěpán a sv. Pavel.....	142
I. 4. 2. 3. 11. Kristus ve vinném lisu.....	144
I. 4. 2. 3. 12. Nejsvětější Trojice.....	144

<b>I. 4. 3. Zobrazení orientálců</b> .....	146
I. 4. 3. 1. Reflexe ohrožení Osmanskou říší.....	148
I. 4. 3. 2. Shrnutí zobrazení orientálců v chorálních rukopisech.....	154
<b>I. 4. 4. Prezentace donátorů</b> .....	154
I. 4. 4. 1. Erby, městské znaky a cechovní znamení.....	155
I. 4. 4. 2. Portrétní zobrazení.....	156
I. 4. 4. 3. Kryptoportrét.....	159
I. 4. 4. 4. Zobrazení zpívajícího bratrstva.....	160
I. 4. 4. 5. Výjevy z městského života.....	163
I. 4. 4. 6. Zobrazení chrámu a přijímání pod obojí způsobou.....	167
I. 4. 4. 7. Zobrazení z bájesloví.....	168
I. 4. 4. 8. Shrnutí prezentace donátorů.....	169
<b>I. 4. 5. Zobrazení Mistra Jana Husa</b> .....	170
I. 4. 5. 1. Historický úvod.....	171
I. 4. 5. 2. Miniatury s Mistrem Janem Husem.....	173
I. 4. 5. 3. Shrnutí zobrazení Mistra Jana Husa.....	178
<b>I. 4. 6. Zobrazení kalicha jako symbolu utrakvismu (?)</b> .....	178
I. 4. 6. 1. Kalich v chorálních rukopisech 16. století.....	180
I. 4. 6. 2. Závěrem ke kalichu.....	182
<b>I. 4. 7. Shrnutí ikonografie chorálních rukopisů</b> .....	183
<b>I. 5. 0. Ornamentální výzdoba chorálních rukopisů</b> .....	185
<b>I. 5. 1. Druhově určitelné rostlinstvo</b> .....	186
I. 5. 1. 1. Vinná réva.....	188
I. 5. 1. 2. Růže.....	190
I. 5. 1. 3. Akant.....	192
<b>I. 5. 2. Ostatní ornamentální výzdoba chorálních rukopisů</b> .....	194
I. 5. 2. 1. Grotesky.....	196
I. 5. 2. 2. Arabeska a maureska.....	197
I. 5. 2. 3. Beschlagwerk a rollwerk.....	197

I. 5. 2. 4. Shrnutí fantaskního ornamentu.....	199
<b>I. 5. 3. Závěrem k ornamentice.....</b>	<b>200</b>
<b>I. 6. 0. Shrnutí výzdoby hudebních rukopisů Jana Táborského z Klokotské Hory.....</b>	<b>201</b>
<b>Závěr.....</b>	<b>208</b>
Seznam zkráceně citované a použité literatury, diplomových prací a vydaných pramenů.....	210
Seznam použitých pramenů.....	261
Seznam internetových zdrojů.....	269
Seznam zkratk.....	270
Zkratky biblických knih.....	272
<b>Summary.....</b>	<b>274</b>
<b>Obrazová příloha – část A.....</b>	<b>279</b>
Seznam vyobrazení – část A.....	349

## ÚVOD

Disertační práce se věnuje výzdobě hudebních rukopisů, které můžeme spojit s osobností Jana Táborského z Klokotské Hory. Téma svým zaměřením navazuje na moji diplomovou i bakalářskou práci, které se soustředily na iluminace Žlutického<sup>1</sup> a Staroměstského graduálu.<sup>2</sup> Tyto kodexy byly oba vytvořeny v písařské dílně Jana Táborského z Klokotské Hory. Kolem osobnosti Jana Táborského je však dodnes řada nejasností a ne vždy je zřejmé, jestli ten který exemplář skutečně vyšel z jeho dílny či nikoliv.

V disertační práci jsou tedy zařazeny všechny dosud známé hudební rukopisy, které byly v minulosti s osobností Jana Táborského spojeny.<sup>3</sup> Jarmila Vacková ve svých studiích provedla roztřídění ručně psaných zpěvníků 16. století do časových skupin a přiřadila je ke konkrétním iluminátorům a písařským dílnám.<sup>4</sup> J. Vacková však nezohledňuje fakt, že výzdoba některých rukopisů probíhala i několik let a často se lze setkat i s dodatečným domalováváním folií. Je také nutné zvážit spolupráci iluminátorů s různými písařskými dílnami.

První kapitola prvního svazku disertace je věnována životu Jana Táborského z Klokotské Hory<sup>5</sup>, který byl písařským podnikatelem, hudebníkem a také autorem řady textů. Patrně sám knihy neiluminoval a někdy ani sám nesepisoval. Zadával práci ostatním písařům<sup>6</sup> a zvláště malířům, kteří byli mnohdy registrováni v malířském cechu.

V následujících kapitolách jsou představeni iluminátoři,<sup>7</sup> pracující v 16. století, u nichž jsou na základě literatury shrnuta životopisná data a rukopisy či jiné práce, jež s nimi můžeme spojit díky zjištěným monogramům či přímo zápisům referujících o jejich autorství. K jednotlivým malířům jsou pak dále přiřazeny další kodexy, které vykazují stejný styl výzdoby jako knihy, jež jim můžeme připsat z objektivních důvodů. V disertační práci je tedy užita komparační metoda, srovnání iluminací stejného námětu či stejného kompozičního rozvržení mezi sebou. Důraz je kladen na figurální složku miniatur, krajinných scénérií, míru kresebnosti a užití kvašové barvy v jednotlivých iluminacích. V rozvržení miniatur hrají často

---

<sup>1</sup> Viz SOUČKOVÁ 2010. Žlutický gra duál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 11. 0. *Žlutický graduál*.

<sup>2</sup> Viz SOUČKOVÁ 2012. Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>3</sup> Viz kapitola I.1.1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

<sup>4</sup> VACKOVÁ 1968, 379–393; VACKOVÁ 1989, 93–105.

<sup>5</sup> Viz kapitola I. 1. 0. *Jan Táborský z Klokotské Hory*.

<sup>6</sup> K písařům v Táborského dílně viz I. 1. 2. *Písaři z dílny Jana Táborského*.

<sup>7</sup> Viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři* a její podkapitoly.

svoji roli grafické předlohy, podle kterých umělci pracovali, a z nichž přebírali mnohdy celou kompozici i drobné kostýmní detaily a gesta postav ve výjevu.

Za částí, věnující se iluminátorům, následují přímo kapitoly zaměřené na grafické předlohy a představení jednotlivých rytců, podle jejichž grafik malíři tvořili a ovlivnili tak výrazným způsobem celý ráz iluminací. Kompoziční schémata z rytin Martina Schongauera, Albrechta Dürera, Bernarda Salomona nebo z „melantrišských tisků“ byla do figurálních výjevů chorálních rukopisů v některých případech přejímána do každého detailu, čili je zjevné, že se jednalo o přímou recepci těchto grafik.<sup>8</sup> Nedílnou součástí práce je tedy i obrazová příloha, kde jsou jednotlivé miniatury řazeny vedle sebe a jejich vzájemnou similaritu, či podobnost s rytinami je možné srovnat, ať z hlediska stylového či kompozičního.

Pro stylovou nejednotnost je někdy zjevné, že se na jednom exempláři podílelo nezávisle na sobě více malířských osobností, registrovaných v cechu, kteří dále zadávali práci svým pomocníkům. Zároveň docházelo k dodatečnému domalování folií v době, kdy byl kodex svázaný či již přímo náležel objednavatelům. V případě rukopisů určených do mimopražských měst to vedlo k tomu, že donátoři zadali práci místním umělcům, což mnohdy vedlo ke značnému poklesu úrovně iluminací.<sup>9</sup>

Další část disertace se věnuje ikonografii v graduálech,<sup>10</sup> kde jsou nejdříve představeny nejčastější biblické náměty, které se v tomto typu rukopisů vyskytují. Biblické motivy většinou souvisejí s rubrikovanými svátky folií, na nichž se nacházejí, případně jsou ovlivněni přáním objednavatele. Identifikace námětů se může zdát nadbytečná, nicméně má své opodstatnění, zvážíme-li, že se často v literatuře ten který motiv vyskytuje pod nesprávným označením, a to i v nejnovějších studiích.<sup>11</sup> Často je výzdoba řešena v duchu typologického paralelismu, čemuž je taktéž věnována jedna část práce.<sup>12</sup> Dále následuje kapitola zaměřená na zobrazení „orientálců“,<sup>13</sup> jež reflektuje především dobové ohrožení Osmanskou říší. V tomto kontextu se vžívá zobrazení postav v orientální kostýmní úpravě

---

<sup>8</sup> Viz kapitola I. 3. 0. *Grafické předlohy pro miniatury chorálních rukopisů*.

<sup>9</sup> Dodatečně domalovaná folia obsahuje např. Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) z roku 1560 nebo Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) z roku 1563. Viz kapitoly II. 17. 3. *Shrnutí výzdoby Teplického graduálu a II. 19. 3. Shrnutí výzdoby Lounského graduálu*.

<sup>10</sup> Viz kapitola I. 4. 0. *Ikonografie chorálních rukopisů 16. století a její podkapitoly*

<sup>11</sup> Např. M. Šárovcová v katalogu své disertační práce nesprávně označila motiv v iniciále na fol. 124r v Graduálu Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) z let 1573–1599 jako Očišťování Panny Marie, jedná se však o Uvedení Panna Marie do chrámu (Zasvěcení Panny Marie v chrámu). Viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 117#. K námětu viz kapitola I. 4. 2. 3. 4. *Uvedení Páně do chrámu a Uvedení Panny Marie do chrámu*.

<sup>12</sup> Viz kapitola I. 4. 2. 1. *Typologický paralelismus*.

<sup>13</sup> Viz kapitola I. 4. 3. *Zobrazení orientálců*.

jako obecné zobrazení pohanů, bez ohledu na to, do jakého geografického či historického kontextu jsou tyto postavy zasazeny.

Kromě biblických námětů se v chorálních rukopisech objevují motivy, které souvisejí s osobami donátorů. Vedle erbů a cechovních znaků se vyskytují portréty, někdy žánrové i mytologické výjevy, jež vznikají právě na přání objednavatelů. Jedna kapitola tedy představuje nejčastější formy prezentace městských elit, ve kterém nechybí ani skupinový portrét či dokonce kryptoportrét.<sup>14</sup>

V kapitole o ikonografii jsou vzhledem k převážně utrakvistickým graduálům představeny i dochované iluminace s Místrem Janem Husem,<sup>15</sup> ve kterých je zjevná snaha formování Husova obrazu jako světce a mučedníka – tzn. vyobrazení jeho martyria, upálení na kostnickém koncilu. V této souvislosti je směřována pozornost i na zobrazení kalicha, jenž však v kontextu reálií 16. století nemusí vždy symbolizovat kališnické donátory rukopisu.<sup>16</sup>

Dále následuje kapitola, která je věnována ornamentice,<sup>17</sup> jež může mít symbolický význam, pokud se např. jedná o rozviliny z druhově určitého rostlinstva – vinná réva, růže nebo akant, jehož různé formy mohou napomoci k určení autora iluminací či dataci rukopisu. Zároveň lze zvláště od 2. poloviny 16. století sledovat velmi početně zastoupenou groteskní ornamentiku, komponovanou opět na základě dobových rytin. V poslední části disertační práce se nachází shrnutí výzdoby zpěvníků Jana Táborského z Klokotské Hory.

Ve výše popsaných sekcích je pracováno s obsáhlým fondem kodexů z 16. století. V úvodních kapitolách jsou představeni nejvýraznější iluminátoři, kteří na přelomu středověku a novověku pracovali v Čechách. Zároveň jsou v této části práce věnované malířským osobnostem zmíněny téměř všechny dochované rukopisy, kde je možné hledat jejich podíl, bez ohledu na to, jestli ten který exemplář vyšel z dílny Jana Táborského či nikoliv. Je zjevné, že iluminátoři spolu často spolupracovali a tvořili pro různé zadavatele. Snahou disertační práce je zařadit rukopisy Jana Táborského do širšího domácího kontextu a prostřednictvím rytin i do evropského.

Druhý svazek disertace představuje katalog zpěvníků, které lze spojit z nějakého důvodu s Janem Táborským. Proč byla ta či ona kniha zařazena do disertační práce, je zdůvodněno v kapitole „*Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*“.<sup>18</sup> Některé

---

<sup>14</sup> Viz kapitola I. 4. 4. *Prezentace donátorů*.

<sup>15</sup> Viz kapitola I. 4. 5. *Zobrazení Mistra Jana Husa*.

<sup>16</sup> Viz kapitola I. 4. 6. *Zobrazení kalicha jako symbolu utrakvismu (?)*.

<sup>17</sup> Viz kapitola I. 5. 0. *Ornamentální výzdoba chorálních rukopisů a její podkapitoly*.

<sup>18</sup> Viz kapitola I. 1. 1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

kodexy obsahují Táborského erb, píseň nebo lze jeho autorství předpokládat podle stylu výzdoby či z jiného důvodu.

V úvodu každé kapitoly, věnované tomu kterému rukopisu, je stručně zmíněn stav dochování, datace, současné deponování díla, případně historické okolnosti jeho vzniku a místo, kde byla kniha užívána. U každého kodexu je pak především shrnuta literatura a z toho plynoucí poznatky. Následuje formální popis iluminovaných folií, u nichž jsou uvedeny rubrikované svátky i incipitní iniciály a určení jednotlivých ikonografických motivů, jež se v graduálu vyskytují. Zároveň pokud bylo možné dohledat analogii v rovině stylové či námětové, je to zde uvedeno spolu s grafickou předlohou, podle které byla zmíněná miniatura vytvořena. U folií obsahující erby, cechovní znamení či přímo nápisové pásky se jmény, je ve většině případů určen i konkrétní donátor. Na konci každé kapitoly věnované jednotlivým rukopisům je shrnuta výzdoba graduálu, v rovině stylové i ikonografické a zároveň jsou připomenuti iluminátoři, kteří se podíleli na výzdobě exempláře.

V celé práci jsou vždy v poznámce pod čarou důsledně citovány konkrétní hudební prameny, což se může zdát nadbytečné, ale má to své opodstatnění, zvážíme-li, že se často dva různé rukopisy vyskytují v literatuře pod stejným názvem<sup>19</sup> či jeden graduál obsahuje více svazků.<sup>20</sup> V poslední době zejména ve světle prací Martiny Šárovcové, rozené Kratochvílové,<sup>21</sup> došlo k přehodnocení proveniencí některých knih, a tudíž se v literatuře začínají vyskytovat opět pod novým označením,<sup>22</sup> což při nedůsledném odkazování na konkrétní exempláře může badateli působit dosti velké komplikace s identifikací díla.

Disertační práce je tedy jednak syntetická, shrnující závěry předešlých badatelů z různých oborů, tak zároveň přináší vlastní poznatky na základě komparace jednotlivých miniatur mezi sebou a srovnáním iluminací s rytinami. Soudobé grafiky střídají od 15. století

---

<sup>19</sup> Např. Velký Litoměřický graduál (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) z poč. 16. století není totožný s jiným Litoměřickým graduálem (Praha, Kr. k. prem na Strahově, sign. DA I 6) z roku 1543, který je psán česky. Bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 6. 0. *Litoměřický český graduál*. Bibliografie k velkému latinskému Litoměřickému graduálu (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) poč. 16. století, viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*. Kromě těchto dvou zpěvníků pocházejí z Litoměřic další dva rukopisy, které vznikly taktéž v 16. století, tzv. Srkalův kancionál (Litoměřice, Oblastní muzeum v Litoměřicích, sign. SV12953) 1579 a Český graduál (Litoměřice, Oblastní muzeum v Litoměřicích, sign. SV12952) 1578. Bibliografie k rukopisům viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>20</sup> Např. Graduál novoměstských řezníků – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*. Graduál novoměstských řezníků – II. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>21</sup> Např. KRATOCHVÍLOVÁ 2005b, 323–334; ŠÁROVCOVÁ 2010b, 4–11.

<sup>22</sup> Např. Dvoudílní Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7/ Křiž. XVIII A 6) z let 1559–1592 je ve starší literatuře zván Týnským kancionálem. Viz VACKOVÁ 1968, 381. M. Kratochvílová–Šárovcová rukopis nazývá Graduálem kostela sv. Valentina. Viz ŠÁROVCOVÁ 2010a, 451. Toto označení užívá ve své nedávno vydané knize i P. Brodský. Viz BRODský 2012, 195, obr. 317. Označení Křižovnický je používán, protože rukopis vlastní rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou. Ke graduálu viz kapitola II. 12. 0. *Křižovnický graduál – I. díl a II. 13. 0. Křižovnický graduál – II. díl*.



pozici středověkých exempel a slouží malířům různé úrovně i zaměření, jejich analogie lze dohledat též v nástěnné malbě. V disertaci je tedy užita kodikologická, stylová a ikonografická analýza jednotlivých rukopisů a jejich iluminovaných folií. Dle pramenných dokladů, na základě literatury a rozboru výzdoby bylo s Janem Táborským spojeno dvacet pět exemplářů, u kterých můžeme předpokládat autorství jeho dílny, a zároveň jsou určeni v mnoha případech iluminátoři jednotlivých kodexů a jejich inspirační zdroje.

Cílem disertační práce je tedy přispět k prohloubení znalostí o umění „české renesance“, a to ve specifické sféře knižní malby, která může dobře poodhlalit, jak široké bylo rozpětí jejich zdrojů, tak i zpřesnit pozici dobového českého umění v kontextu střední Evropy. Téma obecně vyplňuje prostor mezi pečlivě studovaným uměním pozdní gotiky na straně jedné a rudolfínským uměním na straně druhé.

## I. VÝZDOBA CHORÁLNÍCH RUKOPISŮ 16. STOLETÍ

Chorální rukopisy zaujímají specifické místo v oblasti knižní kultury a tvoří obecně na přelomu středověku a novověku důležitou součást umění na našem území. V duchu programového historismu ovládá konec 15. století i část století následujícího stále pozdní gotika, která je však s nástupem Habsburků na český trůn postupně transformována do svérázných forem renesančního umění a ke konci 16. století směřují tvůrci knih velmi rychle k manýrismu.<sup>23</sup> Ve specifickém konfesijním prostředí se formuje silná střední třída, jež pěstuje sborový zpěv na kůrech městských kostelů.<sup>24</sup> Pro účely tohoto zpěvu jsou zhotovovány nákladné kancionály a graduály<sup>25</sup> monumentálních rozměrů, které jsou často nádherně iluminované. Velikost těchto rukopisů byla určena jejich funkcí, z jednoho zpěvníku totiž zpíval celý sbor, jenž byl složen ze zástupců městské rady, nižší šlechty, případně též movitých řemeslníků, členů různých cechů, kteří se někdy na jednotlivých iluminovaných foliích prezentovali svými erby, či cechovními znameními<sup>26</sup> i portréty.

V odborné literatuře můžeme sledovat zájem badatelů o tento druh rukopisů od 19. století. Z nejvýznamnějších studií je možné uvést práci Jana Erazima Vocela „Miniatury české XVI. století“,<sup>27</sup> dále několik studií Antonína Rybičky,<sup>28</sup> které se věnovaly vybraným graduálům, či na přelomu 19. a 20. století především práce Karla Chytila.<sup>29</sup> Po polovině 20. století je jedním z nejvýznamnějších badatelů Jiří Kropáček,<sup>30</sup> který vyzdvihuje především práci Fabiána Pulře. Dále Jarmila Vacková,<sup>31</sup> jež však výzdobu tohoto typu rukopisů hodnotí jako „*anachronismus, přežitek středověku, u kterého lze jen v omezené míře počítat s faktorem vědomého historismu*“.<sup>32</sup> J. Vacková také zdůrazňuje, že se jinde v Evropě podobné zpěvníky

<sup>23</sup> K umění té doby např.: HOMOLKA 1978; PETRASOVÁ/ LORENZOVÁ 1989; FUČÍKOVÁ 1997a.

<sup>24</sup> K tomu např.: RYBIČKA 1874–1877, 719–734; SRB/TADRA 1886; KONRÁD 1893; JAREŠ 1979, 165–175; ROEDL/VANIŠOVÁ 1987, 168–171; ŽÍŽKOVÁ 1995, 33–55; DVOŘÁK 2000, 77–139; GRAHAM 2006, 47–70.

<sup>25</sup> Z muzikologického hlediska je kancionál sbírka strofických duchovních písní a graduál sbírka liturgických mešních zpěvů. K problému na příkladu Žlutického graduálu viz HORYNA 2008, 39–40. K termínům také podrobně: MACEK 1997, 240, 416–421. Historie umění oba termíny příliš nerozlišuje. Viz BLAŽÍČEK/ KROPÁČEK 2013, 135, 178.

<sup>26</sup> V minulosti vzniklo několik studií věnujících se heraldice vybraných rukopisů, např.: MALINOVSKÝ 2002, 87–142; BLÁHA 2005.

<sup>27</sup> Viz VOCEL 1859. Tato stať je totožná s článkem z Památek archaeologických a místopisných III, 1859, 241–257. Vydána byla nákladem Jaroslava Pospíšila a takto samostatně je dostupná např. ve Studovně starých tisků a rukopisů v NK ČR.

<sup>28</sup> Viz RYBIČKA 1857b, 182–184; RYBIČKA 1865a, 52–56; RYBIČKA 1865b, 84–88; RYBIČKA 1881, 59–64.

<sup>29</sup> Viz CHYTL 1895, 339–342; CHYTL 1896; CHYTL 1898; CHYTL 1899; CHYTL 1906.

<sup>30</sup> Viz KROPÁČEK 1952a; KROPÁČEK 1962.

<sup>31</sup> VACKOVÁ 1959; VACKOVÁ 1968, 379–393; VACKOVÁ 1989, 93–105.

<sup>32</sup> VACKOVÁ 1989, 95.

nevyskytují.<sup>33</sup> Toto tvrzení je ale silně diskutabilní. Autorka patrně narážela na fakt, že monumentální iluminované hudební kodexy byly objednávány převážně utrakvistickými literátskými bratrstvy. Nicméně s iluminovanými kancionály se můžeme setkat též v okolních zemích střední Evropy nebo i v Itálii a Francii, a to rovněž v 16. století.<sup>34</sup>

Chorálním rukopisům 16. století, hlavně pozdně gotickým, se také věnoval Josef Krása, který zaměřil svoji pozornost především na Mistra Litoměřického graduálu, Janíčka Zmilelého z Písku a Pavla Mělnického.<sup>35</sup> Ručně psané knihy vznikající po polovině 16. století hodnotí jako práci řemeslné úrovně.<sup>36</sup>

V roce 1997 vyšla studie Michala Šronka v publikaci k výstavě „Rudolf II. a Praha: císařský dvůr a residenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy“.<sup>37</sup> Autor zde polemizuje s J. Vackovou a výzdobu graduálů hodnotí jako „*záměrný historismus, srovnatelný s vědomými odkazy na středověkou minulost, která se projevovala např. v církevní architektuře používáním gotického tvarosloví až do počátku 17. století*“.<sup>38</sup> Z autorových prací je také velice přínosný biografický slovník pražských malířů, v němž jsou shrnuty informace o pražských iluminátorech přelomu 16. a 17. století.<sup>39</sup>

Další badatel, kterého není možné v souvislosti s výzdobou graduálů opominout, je Pavel Brodský, k jehož stěžejním pracím patří především katalogy iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea<sup>40</sup> a Strahovské knihovny.<sup>41</sup> V úvodních studiích těchto katalogů zařazuje fondy knihoven do širšího kontextu a sleduje nejvýznamnější iluminátory, kteří v té době působili v zemích Koruny české.<sup>42</sup> Z nejnovějších publikací lze též zmínit autorovu knihu „*Krásy českých iluminovaných rukopisů*“,<sup>43</sup> jež je cenná především pro množství kvalitních barevných reprodukcí, které obsahuje. P. Brodský zde také shrnuje vývoj knižní malby v Českých zemích.<sup>44</sup>

---

<sup>33</sup> VACKOVÁ 1989, 98.

<sup>34</sup> Fond hudebních iluminovaných rukopisů chová např. Britská knihovna v Londýně viz k tomu např. KREN 1983 nebo Veřejná knihovna v New Yorku viz ALEXANDER/ MARROW/ SANDLER 2005.

<sup>35</sup> Viz KRÁSA 1978a, 387–457; KRÁSA 1984, 597–612.

<sup>36</sup> Viz KRÁSA 1990b, 115.

<sup>37</sup> Viz ŠRONĚK 1997b, 353–375.

<sup>38</sup> ŠRONĚK 1997b, 363.

<sup>39</sup> ŠRONĚK 1997a.

<sup>40</sup> BRODSKÝ 2000.

<sup>41</sup> BRODSKÝ/PAŘEZ 2008.

<sup>42</sup> BRODSKÝ 2000, XI–XXXVIII; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 19–29.

<sup>43</sup> BRODSKÝ 2012.

<sup>44</sup> BRODSKÝ 2012, 27–44.

Z kodikologického a liturgického hlediska se graduálům věnoval Barry Frederic Hunter Graham, z jehož prací je nejpřínosnější obsáhlý katalog „Bohemian and Moravian Graduals 1420–1620“,<sup>45</sup> kde je představeno mnoho graduálů české provenience.

Výzdobu renesančních graduálů sleduje Martina [Kratochvílová] Šárovcová, která se ve své disertační práci zaměřila na ikonografický rozbor iluminací a jejich souvislost s jednotlivými zpěvy v průběhu liturgického roku.<sup>46</sup> M. Šárovcová se naopak nevěnovala stylovému rozboru jednotlivých miniatur či iluminátorům, a kromě jedné studie,<sup>47</sup> kde však shrnuje spíše dosavadní poznatky jiných badatelů, nezaměřila svoji pozornost ani na grafické předlohy.

Z nejnovějších studií je třeba zmínit i stat' Viktora Kubíka „Knižní malba v Krušnohoří“, která je součástí obsáhlého katalogu výstavy „Bez hranic: umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí“.<sup>48</sup> Studie představuje vývoj knižní malby v severních Čechách na přelomu středověku a novověku a objasňuje východiska iluminátorů tvořících v této době. Z oblasti severních a severozápadních Čech se dochoval obsáhlý fond bohatě iluminovaných rukopisů, zvl. graduálů, kterým je věnována pozornost v jednotlivých heslech tohoto katalogu.<sup>49</sup>

---

<sup>45</sup> GRAHAM 2006.

<sup>46</sup> Viz ŠÁROVCOVÁ 2011a.

<sup>47</sup> ŠÁROVCOVÁ 2010d, 497–512.

<sup>48</sup> KUBÍK 2015a, 97–106.

<sup>49</sup> Viz KLÍPA/OTTOVÁ 2015. Další autoři a studie ke sledovanému tématu jsou průběžně zmiňováni v příslušných kapitolách disertační práce.

## I. 1. 0. JAN TÁBORSKÝ Z KLOKOTSKÉ HORY

Monumentální chorální rukopisy vznikaly v 16. století v profesionálních písařských dílnách. Jedním z tehdejších „podnikatelů“, jenž se podílel na produkci těchto gigantických zpěvníků, byl právě Jan Táborský z Klokotské Hory.<sup>50</sup>

Jan Táborský se narodil pravděpodobně kolem roku 1500 v Klokotech u Tábora.<sup>51</sup> V literatuře je často zmiňován jako iluminátor či majitel iluminátorské dílny.<sup>52</sup> Byl však spíše písařem – tedy majitelem písařské dílny i vydavatelem<sup>53</sup> a pravděpodobně také autorem řady textů písní, což již naznačil Jan Erazim Vocel.<sup>54</sup>

Jan Táborský z Klokotské Hory byl měšťanem Nového a později Starého Města pražského.<sup>55</sup> Kolem roku 1519 se stal v Praze posluchačem čtení o matematice u profesora Pavla z Příbrami.<sup>56</sup> Byl také varhaníkem v Mělníku asi do roku 1537, kdy přijal novoměstské městské právo.<sup>57</sup> Pravděpodobně toho roku se oženil s Kateřinou, které později koupil krám hrstnický.<sup>58</sup> Tento fakt naznačuje, že Táborský byl především podnikatelem a ne jen písařem.

---

<sup>50</sup> Bibliografie k němu: VOCEL 1859, 8, 10, 14–15; RYBIČKA 1874–1877, 725, pozn. 11; JIŘEČEK 1878, 4–9; WINTER 1893–1895, 555–556; TEIGE 1901; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XXV. 1906, 16; CHYTILOV 1906, 48, 79, 80, 179, 180; HEJNIC 1908–1909, 157–162; WINTER 1909, 192–196; WINTER 1913, 499, 502, 598; ŠIMÁK 1939, 178; KROPÁČEK 1952a, 121–123; ČERNUŠÁK/ŠTĚDRŮN/NOVÁČEK 1965, 749–750; HORÁK 1965, 246–248; KOUBA 1988, 55; KRÁSA 1990b, 115; GRAHAM 1998, 18; GRAHAM 2006, 87–92; ONDRÁČKOVÁ 2007, 15–16; ŽIŽKOVÁ 2007, 15–25; PUMPRLA 2010, 1106–1107.

<sup>51</sup> Viz TEIGE 1901, 1; WINTER 1909, 192; GRAHAM 2006, 88.

<sup>52</sup> Např.: LIVOROVÁ 1948, 75; ŠRONĚK 1997b, 364; GRAHAM 1998, 18; VOIT 2006, 437.

<sup>53</sup> J. Táborský vydával písně Václava Miřinského. Viz k tomu JIŘEČEK 1878, 4–9; KOUBA 1988, 55. Zachovaly exemplář např. Písně Staré Gruntovní a welmi Vtěssené téměř ze wsseho Zákona Starého (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. 6255/F) 1567. Na titulní straně se nachází zápis: "... [Pjsně] skrze Jana Táborského s pilností skorygowané a k wytisknutj wydané. Přidány gsau k nim ... některé ... Wáclawa Miřjnského ... ten ctný muž a ... Kněz / ... před Sedmdesáti a snad pěti Lety žiwot swuog dokonal / ..., Na A3b: ... některé z těchto Pjsnij Zákona Starého / wjc než před čtyřidcýti Lety, někdy Mikuláš Konáč v bjlého Lwa 1522. A Pawel Sewerýn před Lety třidceti a pěti 1531. gsau roztržitě wytiskli. / Ale wssech pořádně oni ani žádný tohoto času gest newytiskl., Na T8a: Tyto pak Pjsně w menssjm počtu z Nowého / s důwody / y z Starého Zákona y z Doktoruow Swatých / slusně k předessl??[m] přidány / a spolu wytisstěny gsau / neb taymž Duchem od téhož skladatele / y podobným způsobem / složeny a sepsány gsau / a též vtěssené a Spasytedlné naučenj w nich se zawjrá: ..., Na Y7a: Tuto položeno gest sedm Pjsnj o Sedmi hřjjsich smrtedlných / téhož skladatele Kněze Wáclawa Miřinského / welmi gruntowně / s mnohými důwody složených / k waystraze od zlého / a k naučenj dobrého / každému welmi potřebných / zwlasť těchto nesstiasných časuow., Na poslední str. v 16. století připsáno asi za 1 ztracený l.: Ay Letha Božjho Patnactzisteho / Ssedesateho ktomu a Sedmeho. [=1567] W Starem Miestie Prazskem gsau wytisknuty. Pisnie tyto v Kozlowe Marketý. V te wdowy smutné a dokonany / W Sobotu na den Wdowy swate Anny [=26. července] Peczy a nakladem Jana Táborského ...", viz [www.manuscriptorium.com](http://www.manuscriptorium.com), vyhledáno 21. 2. 2015. Václav Miřinský byl pravděpodobně kněz a benediktn v Měříně. Zemřel roku 1492. K němu OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XVII. 1901, 414; KOUBA 1959, 1–147; ONDRÁČKOVÁ 2007, 13.

<sup>54</sup> VOCEL 1859, 15. K autorství písní Jana Táborského dále především OREL 1932. Za autora písní ho považuje i Silvestra Ondráčková viz ONDRÁČKOVÁ 2007, 15–16.

<sup>55</sup> TEIGE 1901, 1; WINTER 1909, 193.

<sup>56</sup> TEIGE 1901, 1; WINTER 1909, 192.

<sup>57</sup> TEIGE 1901, 1.

<sup>58</sup> WINTER 1909, 193.

Kolem roku 1549 jeho manželka zemřela.<sup>59</sup> Krátce nato se znovu oženil, se ženou stejného křestního jména, s Kateřinou.<sup>60</sup> Jeho druhá žena byla velice zámožná, a tak mu pomohla splácet dluhy, které mu zbyly po první choťi.<sup>61</sup> Z prvního manželství měl dceru Markétu, jež se s novou choťí svého otce neměla příliš v lásce.<sup>62</sup> Markéta se naštěstí brzy vdala do Soběslavi za Jiříka Bybu.<sup>63</sup>

Náboženské vyznání Jana Táborského z Klokotské Hory není příliš jasné. Nebyl horlivý katolík, ale nebyl oblíben ani u utrakvistů.<sup>64</sup> Někdy mu bylo vyčítáno, že mění texty modliteb při přepisování.<sup>65</sup> Mezi léty 1546–1547 stál Táborský na straně královské a hájil zájmy Ferdinanda I.<sup>66</sup> Většina obyvatelstva však tehdy měla odlišný názor, a proto byl ve své době neoblíben. Z toho důvodu se rozhodl přesídlit z Nového Města pražského na Staré Město.<sup>67</sup>

Jan Táborský z Klokotské Hory je známý také jako správce staroměstského orloje zhotoveného kolem roku 1490.<sup>68</sup> K této funkci byl povolán městskou radou v roce 1551, ale již roku 1556 byl propuštěn, když jeho neopatrností vznikl v objektu požár.<sup>69</sup> Z doby, kdy byl Táborský správcem orloje, se nám zachovala šestnáctistranná zpráva o jeho stavu.<sup>70</sup> Je psaná na pergamentových listech v kožených deskách.<sup>71</sup> Rukopis obsahuje i podrobné náčrty orloje, patrně vlastnoruční práce Jana Táborského.<sup>72</sup> Zdeněk Horský uvádí, že díky této zprávě známe důležité historické souvislosti spojené se vznikem orloje a je to vůbec nejcennější pramen k této pražské památce.<sup>73</sup>

Otakar Hejnic ve svém článku v Památkách archeologických uvádí, že jméno Jana Táborského je zaznamenáno v Seznamu podílníků hor stříbrných Kutnohorských a Kaňkovských od roku 1567.<sup>74</sup> O. Hejnic také publikoval přepisy několika zpráv z

---

<sup>59</sup> WINTER 1909, 193.

<sup>60</sup> TEIGE 1901, 2; WINTER 1909, 193.

<sup>61</sup> TEIGE 1901, 2; WINTER 1909, 193.

<sup>62</sup> WINTER 1909, 193.

<sup>63</sup> WINTER 1909, 193.

<sup>64</sup> TEIGE 1901, 1.

<sup>65</sup> TEIGE 1901, 1.

<sup>66</sup> TEIGE 1901, 1.

<sup>67</sup> TEIGE 1901, 1.

<sup>68</sup> VOCEL 1859, 15. K orloji např.: KOP 1866; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XVIII. 1902, 880–881; ROSICKÝ 1923; HRUŠKA/ZIKMUND 1954; HORSKÝ 1988; HEISLER 2001a, 27–28; HEISLER 2001b, 21–22.

<sup>69</sup> TEIGE 1901, 2–3.

<sup>70</sup> Viz Správa o orloji Pražském (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. V C 12) 1570. Rok 1570 je uveden na deskách zprávy a na posledním foliu. Na [www.manuscriptorium.com](http://www.manuscriptorium.com) je nesprávně uvedeno datum 1592, vyhledáno 4. 10. 2016.

<sup>71</sup> TEIGE 1901, 6.

<sup>72</sup> ŠRONĚK 1997b, 364.

<sup>73</sup> HORSKÝ 1988, 14.

<sup>74</sup> HEJNIC 1908–1909, 157. Viz také ŠIMEK 1892, 463, pozn. 4.

Kutnohorského archivu, které referují o Táborského investicích na dolech a dále o nespokojenosti kutnohorských měšťanů s jeho prací.<sup>75</sup> Ve zpěvníku bylo prý příliš mnoho korektur a noty tak malé, že „by to k posměchu bylo“.<sup>76</sup> J. Táborský se proti tomu bránil, mimo jiné i tím, že do roku 1565 vytvořil spolu se svými pomocníky 20 kancionálů, a nikde neměli tolik stížností jako zde.<sup>77</sup> Toto číslo přibližně odpovídá počtu rukopisů, které se zachovaly a můžeme je s osobností Jana Táborského z nějakého důvodu spojit.<sup>78</sup> Kutnohorští však jeho argumenty neuznali.<sup>79</sup> Nakonec se musel zavázat vytvořit do dvou let zpěvník nový, a kdyby do té doby zemřel, dokončí to za něj jeho schopný pomocník Adam Kazibaba z Kosmačova.<sup>80</sup> Jestli byl skutečně rukopis znovu sepsán a případně iluminován, není jisté. Kaňkovský graduál,<sup>81</sup> z něhož se dochovaly pouze zlomky,<sup>82</sup> vznikl dříve kolem roku 1559.<sup>83</sup>

Jan Táborský z Klokotské Hory kromě toho, že byl tedy sám písařem, měl řadu spolupracovníků písařů, jejichž jména jsou zapsána v některých kodexech z jeho dílny.<sup>84</sup> Co se týče iluminátorů, bezpečně spolupracoval s Fabiánem Pulěrem, který je spolu s ním vyobrazen ve Svatovítském graduálu.<sup>85</sup> Kromě F. Pulěře však patrně s jeho dílnou spolupracovali i Matouš Ormys z Lindperka,<sup>86</sup> Matyáš Hutský z Křivoklátu<sup>87</sup> a další malíři.<sup>88</sup>

Zikmund Winter nás zpravuje ve svém krátkém článku v Památkách archeologických o tom, že roku 1569 koupil Táborský dům u kostela sv. Havla.<sup>89</sup> Tuto nemovitost však záhy prodal svému strýci Janu Pardubskému z Klokotské Hory a koupil jiný domek poblíž.<sup>90</sup>

Jan Táborský z Klokotské Hory zesnul v Praze 1572.<sup>91</sup> Vdova po Janu Táborském Kateřina zemřela o tři léta později roku 1575.<sup>92</sup> Zachována je po ní závěť, kde je dopodrobna

---

<sup>75</sup> Viz HEJNIC 1908–1909, 157–162.

<sup>76</sup> HEJNIC 1908–1909, 159. O nespokojenosti Kutnohorských referuje již dříve stručně ŠIMEK 1892, 463, pozn. 4.

<sup>77</sup> HEJNIC 1908–1909, 159.

<sup>78</sup> Rukopisy, které může s osobností Jana Táborského spojit viz kapitola I. 1. 1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

<sup>79</sup> HEJNIC 1908–1909, 159.

<sup>80</sup> HEJNIC 1908–1909, 159. Ke A. Kazibabovi viz I. 1. 2. 1. *Adam Kazibaba z Kosmačova*.

<sup>81</sup> Obec Kaňk leží přibližně 4km od Kutné Hory. Viz KUČA 1998, 305.

<sup>82</sup> Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, Knihovna NM, sign. 1 A c 109) 1559–1561 / (Praha, Národní galerie v Praze – Sbirka grafiky a kresby, inv. č. K4294/ K4295/ K4296) 1559.

<sup>83</sup> Viz II. 14. 0. *Zlomky Kaňkovského graduálu*.

<sup>84</sup> Viz I. 1. 2. *Písaři z dílny Jana Táborského*.

<sup>85</sup> Fol. 29v, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552, viz kapitola II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl*.

<sup>86</sup> Viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ormys z Lindperka*.

<sup>87</sup> Viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>88</sup> Viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři a její podkapitoly*.

<sup>89</sup> WINTER 1893–1895, 556.

<sup>90</sup> Více k této transakci WINTER 1893–1895, 556.

<sup>91</sup> TEIGE 1901, 3.

<sup>92</sup> TEIGE 1901, 5.

popsán Táborského majetek, který vdova Kateřina odkázala Václavovi Gamarytovi z Rovin a jeho choti Anně.<sup>93</sup>

Je možné, že dílna Jana Táborského fungovala i po jeho smrti, protože bylo nutné dokončit nasmlouvané zakázky. Např. Graduál z Britské knihovny je datován rokem 1570,<sup>94</sup> nicméně jeho třetí díl nese letopočet 1578.<sup>95</sup> Tento třetí svazek mohl být sepsán některým z Táborského pomocníků.<sup>96</sup> Jiným příkladem je Kancionál Betlémské kaple,<sup>97</sup> který je na základě letopočtů, jež se v něm nacházejí, datován rokem 1587. Nicméně můžeme předpokládat, že byl sepsán ještě dříve a v poslední čtvrtině 16. století byla zhotovena jen jeho výzdoba. Pro Táborského autorství u tohoto zpěvníku svědčí nejenom písně, které se v něm nacházejí, ale i fakt, že Staroměstský graduál,<sup>98</sup> byl dle nejnovějšího bádání taktéž určen do Betlémské kaple.<sup>99</sup> Tudíž lze předpokládat, že literáti písařskou dílnu Jana Táborského znali a objednali v ní i druhý monumentální rukopis.

Osobnost Jana Táborského z Klokotské Hory je zajímavá z mnoha ohledů. Spíše nežli umělcem, byl raně novověkým podnikatelem, který využíval svých kontaktů k pohodlnému životu a k získávání množství zakázek v oblasti tvorby monumentálních zpěvníků, po nichž byla v 16. století nebyvalá poptávka.

### **I. 1. 1. Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory**

V literatuře bylo v minulosti s Janem Táborským spojeno 27 svazků hudebních rukopisů. Některé graduály obsahují jeho erb, případně básnický akrostich či jiný zápis referující o jeho autorství. Další nesou na svých foliích monogramy I/T identifikující jméno Jana Táborského nebo obsahují píseň, jejíž počáteční písmena u každého z veršů dávají dohromady v různých formách jméno Jana Táborského. Některé kodexy na něho neodkazují žádným výše zmíněným způsobem, avšak byly v minulosti s jeho osobností spojeny kvůli analogiím stylu výzdoby či z jiného důvodu.

---

<sup>93</sup> TEIGE 1901, 5.

<sup>94</sup> Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 22. 0. *Graduál z Britské knihovny*.

<sup>95</sup> III. díl Písní chval božských (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 8) 1578, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 23. 0. *Písně chval božských Týnského chrámu*.

<sup>96</sup> Sám Táborský v souvislosti s jiným rukopisem uvádí, že v případě, že by zemřel, práci za něj dokončí jeho schopný pomocník (viz výše). Viz HEJNIC 1908–1909, 159.

<sup>97</sup> Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 25. 0. *Kancionál Betlémské kaple*.

<sup>98</sup> Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567; bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>99</sup> Viz KRATOCHVÍLOVÁ 2005b, 323–334.



### I. 1. 1. Rukopisy s erbem Jana Táborského

Jan Táborský z Klokotské Hory spolupracoval s iluminátorem Fabiánem Pulěrem, který je spolu s ním vyobrazen ve Svatovítském graduálu.<sup>100</sup> V několika rukopisech z 2. poloviny 16. století nalezneme básnický akrostich a jeho erb.<sup>101</sup> Tyto jasné znaky identifikující písařskou dílnu se objevují v druhém díle Svatovítského graduálu,<sup>102</sup> v Čáslavském graduálu,<sup>103</sup> ve Žlutickém graduálu,<sup>104</sup> v Klatovském českém graduálu,<sup>105</sup> v Teplickém graduálu,<sup>106</sup> v Lounském graduálu,<sup>107</sup> ve Staroměstském graduálu,<sup>108</sup> v Rybařovském graduálu<sup>109</sup> a v Graduálu z Britské knihovny.<sup>110</sup>

Klatovský latinský graduál,<sup>111</sup> který je široce datován na základě letopočtů, jež se objevují na jednotlivých iluminovaných foliích rukopisu, nese na jedné straně zápis o svém vzniku.<sup>112</sup>

### I. 1. 1. 2. Rukopisy s monogramy I/T

Kromě knih obsahujících erb Jana Táborského z Klokotské Hory existuje několik dalších rukopisů, na jejichž stranách se vyskytují pouze monogramy Jana Táborského – I/T. Konkrétně se jedná o latinský Chrudimský graduál,<sup>113</sup> kde se nacházejí iniciály I/T spolu

---

<sup>100</sup> Fol. 29v, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552, viz kapitola II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl.*

<sup>101</sup> K erbu MALINOVSKÝ 2002, 112; MYSLIVEČEK 2006, 265.

<sup>102</sup> Fol. 1v, Svatovítský graduál (Praha, Muzeum hl. m. Prahy, inv.č. 9 261) 1552, viz kapitola II. 8. 0. *Svatovítský graduál – II. díl.*

<sup>103</sup> Ff. 444r–444v, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15503) 1557, viz kapitola II. 9. 0. *Čáslavský graduál.*

<sup>104</sup> Ff. 1v a 3v Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, viz kapitola II. 11. 0. *Žlutický graduál.*

<sup>105</sup> Ff. 1r a 51v Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače, sign. MS 1) 60. léta 16. století, viz kapitola II. 15. 0. *Klatovský český graduál.*

<sup>106</sup> Fol. 1r, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560, viz kapitola II. 17. 0. *Teplický graduál.*

<sup>107</sup> Ff. 1r a 1v, Lounský graduál Jana Táborského z Klokotské Hory (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1561–1563, viz kapitola II. 19. 0. *Lounský graduál.*

<sup>108</sup> Fol. 1r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál.*

<sup>109</sup> Ff. 381r–381v, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus.Hs. 15509) 1568, viz kapitola II. 21. 0. *Rybařovský graduál.*

<sup>110</sup> Fol. 3v, Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570, viz kapitola II. 22. 0. *Graduál z Britské knihovny.*

<sup>111</sup> Klatovský latinský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače, sign. CS KL 403) 1537–1585, viz kapitola II. 3. 0. *Klatovský latinský graduál.*

<sup>112</sup> Na fol. 545r Klatovského latinského graduálu (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače, sign. CS KL 403) z let 1537–1585 je text ve znění: „*Hoc opus perfecit Joannes Taborinuss Prage. Anno xpi M D XXXVII*“. Viz VANČURA 1928–1929, 1500.

<sup>113</sup> Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530–1549, viz kapitola II. 1. 0. *Chrudimský latinský graduál.*

s letopočtem 1530.<sup>114</sup> Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži obsahuje na jednom foliu taktéž jeho iniciály.<sup>115</sup> Dále se monogramy I/T nacházejí v českém Litoměřickém graduálu<sup>116</sup> a Vodňanském kancionálu, který byl patrně dokončen roku 1543.<sup>117</sup> Vodňanský rukopis však nemá žádné iluminace, nacházejí se v něm jen tři větší kaligrafické iniciály,<sup>118</sup> které mohly být vytvořeny až v 19. století.

Stojíme tady však před otázkou, zda monogramy I/T, které se v těchto rukopisech objevují, identifikují Táborského jakožto písaře, nebo jde o označení jeho autorství jednotlivých textů písní. Tato otázka zůstává otevřena pro další studium především ve sféře muzikologické a kodikologické.

### I. 1. 1. 3. Rukopisy s písněmi odkazujícími na Jana Táborského

V několika knihách se také můžeme setkat s básnickým akrostichem – písní, jejíž počáteční písmena dávají dohromady jméno Jana Táborského z Klokotské Hory. Vždy se jedná o píseň, která sama o sobě nesděljuje, že by exemplář vyšel z jeho dílny. Nicméně to, že takováto skladba byla do rukopisu zařazena, může ukazovat na Jana Táborského v širším kontextu. Táborský byl raně novověkým „podnikatelem“, který se patrně snažil své jednotlivé aktivity propojit.

Píseň se objevuje v tzv. Českém zpěvníku od dominikánů.<sup>119</sup> Její počáteční písmena dávají dohromady sdělení „TABORSKAYGAAN“. Dále se zpěv, který je ve skutečnosti básnickým akrostichem, vyskytuje také ve dvou knihách z Knihovny Národního muzea, jež jsou zde deponovány pod sign. I A 16<sup>120</sup> a I A 15.<sup>121</sup>

---

<sup>114</sup> Na fol. 2r Chrudimského graduálu (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) se nachází letopočet 1530. Na fol. 307v je zapsán letopočet 1549.

<sup>115</sup> Fol. 90v, Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži (Kroměříž, Arcidiecézní muzeum, inv.č. 21428) 40.–80. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 4. 0. *Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži*.

<sup>116</sup> Ff. 11v, 139r a 269r, Litoměřický graduál (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA I 6) 1543, viz kapitola II. 6. 0. *Litoměřický český graduál*.

<sup>117</sup> Ve Vodňanském kancionálu (Vodňany, Městské muzeum a galerie, inv. č. 16) z roku 1543 nalezneme monogramy I/T např. na ff. 25r, 62r, 74v, 75v, 167v a 189r, viz kapitola II. 5. 0. *Vodňanský kancionál*.

<sup>118</sup> Nacházející se na ff. 2r, 36r a 115r Vodňanského kancionálu (Vodňany, Městské muzeum a galerie, inv. č. 16) 1543.

<sup>119</sup> Ff. 79r–79v, Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, fond Řádový archiv dominikánů, stará signatura č. 257, sign. ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století, viz kapitola II. 24. 0. *Český zpěvník od dominikánů*.

<sup>120</sup> Ff. 223v – 224v, Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 16. 0. *Písně chval božských*.

<sup>121</sup> Ff. 17r–21v, 290v–291v, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 25. 0. *Kancionál Betlémské kaple*.

#### I. 1. 1. 4. Ostatní rukopisy spojené s Janem Táborským

V minulosti byl Janu Táborskému přiřazen i rukopis, který z objektivních důvodů nemohl vzniknout v jeho dílně. Emma Urbánková v roce 1957<sup>122</sup> předpokládala, že dvoudílný Graduál z Lomnice nad Popelkou vyšel z dílny Jana Táborského.<sup>123</sup> Tento rukopis však má v prvním díle na fol. 473r a v druhém svazku na fol. 382v zápis, který nás zpravuje o tom, že byl sepsán Janem Kantorem Starým, jenž byl podobně jako J. Táborský písařským podnikatelem.<sup>124</sup>

Dalším graduálem, který byl Janu Táborskému přiřazen tentokrát Annou Livorovou,<sup>125</sup> je Sobotecký graduál.<sup>126</sup> Třetí díl Písní chval božských z Týnského chrámu<sup>127</sup> lze spojit s Janem Táborským vzhledem k tomu, že jeho první díl, deponovaný v Britské knihovně v Londýně,<sup>128</sup> byl nejspíše skutečně sepsán v dílně Jana Táborského (viz výše).

Dvoudílný Křižovnický graduál<sup>129</sup> nese v prvním svazku na fol. 88r monogram FP – identifikující Fabiána Pulěře.<sup>130</sup> Jelikož Pulěř byl spolupracovníkem Jana Táborského z Klokotské Hory, jak je už zmíněno výše, předpokládala Jarmila Vacková, že by i tento exemplář mohl vyjít z Táborského dílny.<sup>131</sup> Totéž můžeme předpokládat i u nezvěstného Kaňkovského graduálu,<sup>132</sup> na jehož dochovaných zlomcích se objevují Pulěřovy monogramy.<sup>133</sup>

Jarmila Vacková v minulosti spojila s dílnou Fabiána Pulěře i Českobrodský graduál.<sup>134</sup> Ani tento kodex nenese žádné identifikační znaky, které by odkazovaly na písařskou dílnu, z níž vyšel. Pokud by ho však iluminoval Fabián Pulěř, lze předpokládat, že mohl být sepsán v dílně Jana Táborského z Klokotské Hory.

---

<sup>122</sup> URBÁNKOVÁ 1957, 24–25.

<sup>123</sup> Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a/ XVII A 53b) 1578/ 1580, viz kapitoly II. 26. 0. *Lomnický graduál – I. díl* a II. 27. 0. *Lomnický graduál – II. díl*.

<sup>124</sup> K Janu Kantorovi Starému viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>125</sup> LIVOROVÁ 1948, 68–76. (Anna Livorová není totožná s Anežkou Livorovou-Merhautovou.)

<sup>126</sup> Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, Fond – Archiv města Sobotky, kniha 9) 1. pol. 16. století, viz kapitola II. 2. 0. *Sobotecký graduál*.

<sup>127</sup> III. díl Písní chval božských (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 8) 1578, viz kapitola II. 23. 0. *Písně chval božských Týnského chrámu*.

<sup>128</sup> Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570.

<sup>129</sup> Dvoudílný Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7 / XVIII A 6) 1559–1592, viz kapitoly II. 12. 0. *Křižovnický graduál – I. díl* a II. 13. 0. *Křižovnický graduál – II. díl*.

<sup>130</sup> K němu viz I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř*.

<sup>131</sup> VACKOVÁ 1968, 381; VACKOVÁ 1989, 95.

<sup>132</sup> Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, KNM, sign. 1 A c 109) 1559–1561, (Praha, NG v Praze – Sbirka grafiky a kresby, inv. č. K4294/ K4295/ K4296) 1559, viz kapitola II. 14. 0. *Zlomky Kaňkovského graduálu*.

<sup>133</sup> Viz I. 2. 2. 1. *Pramenně doložené rukopisy Fabiána Pulěře*.

<sup>134</sup> VACKOVÁ 1968, 381; VACKOVÁ 1989, 95. Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557, viz kapitola II. 10. 0. *Českobrodský graduál*.

Posledním rukopisem je Teplický kancionál.<sup>135</sup> Na základě hudebního obsahu spojila tento zpěvník s Táborského dílnou Jitka Žižková ve své disertační práci.<sup>136</sup>

### **I. 1. 1. 5. Závěrem k rukopisům Jana Táborského**

Cílem této kapitoly je utřídit jednotlivé rukopisy, které vyšly z dílny Jana Táborského z Klokotské Hory nebo byly v minulosti s osobností Jana Táborského spojeny. V literatuře se dosud neobjevuje úplný seznam graduálů z jeho dílny a údaje o nich jsou roztroušené v dílčích statích.

Studie B. F. H. Grahama sice v tabulce představuje několik zpěvníků spojených s Janem Táborským,<sup>137</sup> avšak autor nezohledňuje uměleckohistorickou literaturu, čili v jeho tabulce některé exempláře chybí.

Jana Pudilová ve své diplomové práci stručně popsala mnoho rukopisů z jeho dílny, avšak opět zde nejsou zhodnoceny úplně všechny kodexy. Chybí především Graduál z Britské knihovny, Českobrodský graduál nebo rukopisy obsahující písně Jana Táborského z Klokotské Hory či jeho monogramy.<sup>138</sup>

Pokud zpěvník nenese zápis o svém vzniku, ale zároveň obsahuje jiné znaky Táborského autorství, lze u něj předpokládat, že mohl vzniknout v jeho písarské dílně.<sup>139</sup>

### **I. 1. 2. Písaři z dílny Jana Táborského**

Jan Táborský z Klokotské Hory kromě toho, že byl sám písařem, měl řadu spolupracovníků písařů, jejichž jména jsou zapsána v jednotlivých graduálech z jeho dílny.

Známí jsou Adam Kazibaba z Kosmačova, Matěj Pecka Klatovský a Vavřínek Bílý.

#### **I. 1. 2. 1. Adam Kazibaba z Kosmačova**

Jméno Adama Kazibaby z Kosmačova<sup>140</sup> je zapsáno v Rybařovském graduálu<sup>141</sup> a pravděpodobně se podílel i na nedochovaném Kaňkovském graduálu,<sup>142</sup> o čemž referuje Josef

---

<sup>135</sup> Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566, viz kapitola II. 18. 0. *Teplický kancionál*.

<sup>136</sup> ŽIŽKOVÁ 2007, 129.

<sup>137</sup> GRAHAM 1999–2000, 232.

<sup>138</sup> Viz PUDILOVÁ 1973.

<sup>139</sup> Jednotlivé hudební rukopisy, které můžeme z nějakého důvodu s Janem Táborským z Klokotské Hory spojit, jsou v II. svazku disertační práce řazeny chronologicky dle předpokládaného data svého vzniku.

Šimek.<sup>143</sup> Autor uvádí, že se iluminátor Fabián Pulěř na Kazibabu vymlouval s tím, že písař práci zdržuje, a on tudíž nemůže včas dokončit svoji práci.<sup>144</sup>

Kazibabovo jméno je zmíněno též v souvislosti s opravou graduálu pro kutnohorské měšťany.<sup>145</sup>

Antonín Rybička ke Kazibabovi uvádí, že pobýval ve Městech pražských.<sup>146</sup> Nezmiňuje, jestli byl měšťanem Starého nebo Nového Města pražského. V psaní a notování se vyučil u Jana Táborského<sup>147</sup> a později se patrně podílel i na tištěných knihách.<sup>148</sup> Avšak zatím jediným dokladem jeho angažování se v knihtiskařském řemesle jsou stručné zmínky v dedikaci kancelářské pomůcky „*Formy a notule listů všelijakých, jichž stavové v tomto Království českém vůbec požívají*“,<sup>149</sup> vytištěné u Jiřího Nigrina (Černého),<sup>150</sup> jejímž autorem je Mikuláš Šúd ze Semanína.<sup>151</sup>

Adam Kazibaba získal roku 1554 spolu se svým přítelem Ondřejem Montunem, písařem purkrabského úřadu, erb s prediktátem z Kosmačova.<sup>152</sup> Erb má modré pole štítu, u paty se zlatým plotem, z kterého vyskakuje levou nohou půl daňka, zvířete červené barvy, mající na hlavě jeden zlatý roh se čtyřmi parůžky. Nad štítem je kolčí helm a kolem něj jsou modrozlatá a červenozlatá přikrývadla.<sup>153</sup>

---

<sup>140</sup> Bibliografie k němu: RYBIČKA 1865b, 85; VOCEL 1859, 15; JIŘEČEK 1875, 341; TEIGE 1901, 2; ČERNUŠÁK/ŠTĚDROŇ/NOVÁČEK 1965, 749; MALÝ 1877, 335; ŠIMEK 1892, 463; CHYTL 1906, 179; HEJNIC 1908–1909, 159; WINTER 1909, 196; CHYBA 1966, 146; VOIT 2006, 437; PUMPRLA 2010, 548.

<sup>141</sup> Viz fol. 381v, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15509) 1568. K rukopisu viz II. 21. 0. *Rybařovský graduál*.

<sup>142</sup> Ke zlomkům Kaňkovského graduálu viz II. 14. 0. *Zlomky Kaňkovského graduálu*.

<sup>143</sup> ŠIMEK 1892, 463, pozn. 4.

<sup>144</sup> ŠIMEK 1892, 463, pozn. 4.

<sup>145</sup> Viz I. 1. 0. *Jan Táborský z Klokotské Hory*.

<sup>146</sup> RYBIČKA 1865b, 85.

<sup>147</sup> RYBIČKA 1865b, 85.

<sup>148</sup> VOIT 2006, 437.

<sup>149</sup> *Formy a Notule Listuow wsseliyakých / gichž Stawowé w tomto Králowstwij Českém wuobec požíjwagij (Brno, Státní archiv, XIV. 222 neúplná) 1547? nebo 1572. Na A2 a je zapsáno: „ ... Janowi Bysickému z Bysyc ... Lorencowi Ssmolcowi z Ssmolcu ... Janowi Kupidowi Popowickému z Lowče / ... Mistr Mikuláss Ssúd z Semanijan / ... [A4 b] ... listům obecné Formy ná sem wtuto Knjžku sebral a Wytisknúti dal / podlé obdarowánij mně od krále ... nato y na wsseliyaké mé Knijžky daného / Užiw kto p [= pro] nedostatky swé nemocy Adama Kazybaby Katedrála / že gest mi wtom nápomocen byl ... Da w staré Praze we Cžtwrtek den S. Krysostoma / neb S. Jana Zlatowského Létha Páně. Mo: CCCCCo: XLVIIo [= 27. ledna 1547].“* Viz [www.manuscriptorium.com](http://www.manuscriptorium.com), vyhledáno 24. 6. 2016.

<sup>150</sup> Jiří Nigrin byl pražský tiskař a nakladatel, činný mezi lety 1572 a 1606. Viz CHYBA 1966, 71–72; VOIT 2006, 186–188.

<sup>151</sup> VOIT 2006, 437. Mikuláš Šúd ze Semanína se narodil roku 1490 v Litomyšli. V Praze se později vyučil hvězdářství a matematice na artistické fakultě. K němu zvl. RYBIČKA 1860b, 321.

<sup>152</sup> RYBIČKA 1865b, 85.

<sup>153</sup> K erbu RYBIČKA 1865b, 85; MYSLIVEČEK 2005, 15–16.

### I. 1. 2. 2. Matěj Pecka Klatovský

Jméno Matěje Pecky Klatovského<sup>154</sup> se vyskytuje na úvodních foliích v Teplickém<sup>155</sup> a Klatovském graduálu<sup>156</sup> a dále na předním přidešti Staroměstského graduálu.<sup>157</sup> V literatuře je zmiňován jako malíř miniatur,<sup>158</sup> nicméně dle zápisů v jednotlivých rukopisech lze předpokládat, že Matěj Pecka byl písařem.<sup>159</sup>

Ferdinand Maděra bez udání zdroje informací uvádí, že Matěj Pecka pocházel z Klatov, kde jeho otec Ondřej Pecka koupil roku 1542 louku a prodal chalupu „v Řekách“.<sup>160</sup> Matka Matěje Pecky se údajně jmenovala Markéta.<sup>161</sup>

Matěj Pecka Klatovský byl dvakrát ženatý.<sup>162</sup> Z prvního manželství byl roku 1549 připomínán v Klatovech syn Adam.<sup>163</sup> Druhé manželství Matěje Pecky nebylo údajně harmonické, provázené řadou sporů.<sup>164</sup> Kdy Matěj Pecka zemřel, není zatím známo.

### I. 1. 2. 3. Vavřinec Bílý

Jméno Vavřince Bílého<sup>165</sup> se objevuje na úvodním listě Žlutického graduálu<sup>166</sup> a v nápisové tabulce v bordurové dekoraci na jednom z folií Graduálu z Britské knihovny.<sup>167</sup> V

---

<sup>154</sup> Bibliografie k němu: KRÍŽEK 1855, 188; VOCEL 1859, 14, 15; TEIGE 1901, 2; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ IXX. 1902, 382; CHYTL 1906, 179; WINTER 1909, 195; ČERNUŠÁK/ŠTĚDRŇ/NOVÁČEK 1965, 749; MADĚRA 2001a, 103.

<sup>155</sup> Viz fol. 1r, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560, k rukopisu II. 17. 0. *Teplický graduál*.

<sup>156</sup> Viz fol. 1r, Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače, sign. MS 1) 60. léta 16. století, k rukopisu II. 15. 0. *Klatovský český graduál*.

<sup>157</sup> Viz Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, k rukopisu II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>158</sup> KRÍŽEK 1855, 188; BERINGER 1890–1892, 87; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ IXX. 1902, 382; MADĚRA 2001a, 103.

<sup>159</sup> Na fol. 1r Teplického graduálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) je zapsáno: „...*Matěj Pecka z Klatow psal a notoval...*“ Na fol. 1r, Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače, sign. MS 1) je zapsáno: „*Knihá tato w Praze u Jana Táborského rukou Matěje Pecky Klatovského patnáctistého léta psaná sšedesátého sst'astně dokonaná.*“ Na předním přidešti Staroměstského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) je zapsáno: „...*Rukau Matěje Pecky gest napsaná...*“

<sup>160</sup> MADĚRA 2001a, 103.

<sup>161</sup> MADĚRA 2001a, 103.

<sup>162</sup> MADĚRA 2001a, 103.

<sup>163</sup> MADĚRA 2001a, 103.

<sup>164</sup> MADĚRA 2001a, 103.

<sup>165</sup> Bibliografie k němu: VOCEL 1859, 15; JIŘEČEK 1875, 74; TEIGE 1901, 2; SCHULZ 1906, 7, 20, 30–33, 69, 70; CHYTL 1906, 179; WINTER 1909, 223; VACEK 1911, 156; ČERNUŠÁK/ŠTĚDRŇ/NOVÁČEK 1965, 749; ŠÁROVCOVÁ 2014b, 264–265.

<sup>166</sup> Viz fol. 1v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, k rukopisu II. 11. 0. *Žlutický graduál*.

<sup>167</sup> Viz fol. 347r [81b], Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570, k rukopisu II. 22. 0. *Graduál z Britské knihovny*.

pramenech je zmiňován v různých podobách: „*Vavřinec Bílý/ Laurenc Weisperger /Lorentz Waisperger (Veisperger)/ Laurentinus Candidus*“.<sup>168</sup>

V letech 1554 až 1594 pracoval jako písař při nejvyšším purkrabství v Praze.<sup>169</sup> Jeho ženou byla Johanka, dcera Pavla Vinklera,<sup>170</sup> který jí odkázal vinici.<sup>171</sup> Vavřinec Bílý zemřel roku 1600.<sup>172</sup>

---

<sup>168</sup> ŠÁROVCOVÁ 2014b, 264.

<sup>169</sup> SCHULZ 1906, 30.

<sup>170</sup> VACEK 1911, 156.

<sup>171</sup> VACEK 1911, 156.

<sup>172</sup> VACEK 1911, 156.

## I. 2. 0. ILUMINÁTOŘI

Výzdoba chorálních rukopisů by byla nemyslitelná bez konkrétních osobností, které v průběhu 16. století tvořily na území Čech. V jejich dekoracích lze sledovat postupnou proměnu stylu, jež přechází z pozdní gotiky do renesančního až manýristického tvarosloví.

Jeden z prvních iluminátorů, pracující v první třetině 16. století, je *Janiček Zmílelý z Písku*.<sup>173</sup> Podíl Janička Zmílelého lze hledat i ve velkém Litoměřickém graduálu,<sup>174</sup> jehož monumentální celostranné miniatury jsou však prací jiného mistra – tzv. *Mistra Litoměřického graduálu*,<sup>175</sup> který patrně iluminoval též titulní list rukopisu *Životy svatých otců pro Ladislava ze Šternberka*.<sup>176</sup> Dekorace šternberského kodexu také z velké části provedl umělec předchozí generace, patrně totožný s *Mistrem Lobkovického graduálu*, vytvořeného kolem roku 1500.<sup>177</sup>

Josef Krása hodnotí hlavního Mistra Litoměřického graduálu jako výjimečnou osobnost, přesahující měřítko cechovního iluminátorského řemesla, jenž byl patrně vzdělán v okruhu podunajské školy,<sup>178</sup> zejména v generaci reprezentované Albrechtem Aldorferem,<sup>179</sup> Wolfem Huberem<sup>180</sup> a Mistrem Fridrichovy a Maxmiliánovy historie.<sup>181</sup> Je pravděpodobné, že

<sup>173</sup> Viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*.

<sup>174</sup> Litoměřický graduál (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*.

<sup>175</sup> K němu: PEŠINA 1950, 63; KRÁSA 1978a, 446–448; KRÁSA 1984, 610; KRÁSA 1990a, 369; KRÁSA 1990b, 115; ROYT 2002b, 119; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>176</sup> *Životy otců přebývajících na poušti* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 2) kolem 1516, bibliografie k rukopisu: BAUM 1868, 336–347; CHYTLIL 1896, 48–49; TRUHLÁŘ 1906, 2, kat. č. 2; KROPÁČEK 1952a, 57; URBÁNKOVÁ 1957, 22–23; PRAŽÁK 1964, 21; HOUDEK/HOMOLKA 1965, 292–293, kat. č. 291; KRÁSA 1978a, 448–449; KRÁSA 1984, 610; KRÁSA 1990a, 356, 369; ROYT 2002b, 119; HAMSÍKOVÁ 2011, 217–218, kat. č. 13.

<sup>177</sup> Lobkovický graduál (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 1) 1500. K rukopisu CHYTLIL 1896, 29–32; KRÁSA 1990a, 356; GRAHAM 1998, 117–122, kat. č. 14; GRAHAM 2006, 415–418, kat. č. 85.

<sup>178</sup> Podunajskou školou jsou nazýváni umělci tvořící přibližně v letech 1500–1550 na území dnešního Německa a Rakouska, konkrétně tedy v povodí Dunaje v okolí měst Řezna, Pasova a Linze. Hlavními představiteli jsou A. Altdorfer a W. Huber. Jejich styl se vyznačuje propracovanými krajinnými scénériemi s dlouhými průhledy do dále, do kterých zasazují biblické i mytologické výjevy. Samostatná krajina se objevuje v jejich dochovaných kresbách. Výběrová bibliografie k podunajské škole: FRIEDLÄNDER 1891, 417–421; VOSS 1907; BENESCH 1938, 137–148; STANGE 1964; HOLTER 1967; TALBOT 1996b, 513–515; STADLOBER 2006.

<sup>179</sup> Albrecht Altdorfer se narodil kolem roku 1480. Je doloženo, že roku 1513, 1518 a 1532 koupil nemovitosti v Řezně, což svědčí o jeho značném majetku. Od roku 1517 byl členem městské rady v Řezně. Z jeho práce se zachovalo kolem 55 deskových maleb a poté několik set kreseb, dřevořezů a jiných rytin. A. Altdorfer zemřel 12. února 1538. Výběrová bibliografie k němu: FRIEDLÄNDER 1891; BENESCH 1938; KRICHBAUM 1978; TALBOT 1996a, 714–720; VOIT 2006, 49.

<sup>180</sup> Wolfgang Huber se narodil kolem roku 1485 ve Feldkirchu. Malíř Hans Huber, který je zmiňován ve Feldkirchu, je asi jeho otcem nebo strýcem. Není známo, jestli se W. Huber učil u nějakého významného malíře. Z jeho prací patří k nejvýznamnějším oltář sv. Anny ve Feldkirchu. Dochovalo se také množství krajinných kreseb, které vytvářel po celý život. Zemřel 3. června v Pasově roku 1553. Výběrová bibliografie k němu: VOSS 1907, 13–52; RIGGENBACH 1907; HEINZLE 1953; ROSE 1977; HÖFLER 1996, 835–838.

<sup>181</sup> KRÁSA 1978a, 446. Mistr Fridrichovy a Maxmiliánovy historie byl činný v letech 1508–1525. Byl to umělec, který provedl 46 kreseb v rukopise – tzv. Fridrichova a Maxmiliánova historie. Někteří badatelé předpokládají,



se Mistr Litoměřického graduálu věnoval rovněž monumentálnímu umění, což předpokládal již Jaroslav Pešina.<sup>182</sup> Ten se domníval, že by zmíněný Mistr mohl být autorem Čimelické archy.<sup>183</sup>

Po Janíčkově Zmílelém a tzv. Mistru Litoměřického graduálu lze v 1. polovině 16. století sledovat práci iluminátora **Pavla Mělnického**,<sup>184</sup> který se objevuje v Praze již roku 1492 a pravděpodobně zde umírá roku 1533.<sup>185</sup> Kompozice jeho miniatur jsou často přejaté z grafických předloh Albrechta Dürera,<sup>186</sup> jež kopíruje bez špetky vlastní invence.

Pavel Mělnický provedl dekorace dvoudílného **Lounského graduálu**,<sup>187</sup> **Německobrodského graduálu**<sup>188</sup> a **Plzeňského antifonáře**.<sup>189</sup> Josef Krása hodnotí nejlépe Německobrodský graduál, jenž podle něj vykazuje brilantně zpracovanou barevnost jednotlivých kompozic, zatímco u zbylých dvou je patrné zhrubnutí a pokles úrovně.<sup>190</sup>

Iluminátorem, jenž byl hlavním spolupracovníkem Jana Táborského, je **Fabián Pulěř**,<sup>191</sup> s nímž v tehdejší Praze působí malíři **Matouš Ornys z Lindperka**,<sup>192</sup> **Matyáš Hutský z Křivoklátu**<sup>193</sup> a **Ambrož Ledecký**.<sup>194</sup> Tito tři jmenovaní a dále pak i **Pavel Bílý**<sup>195</sup> a později

---

že je totožný s Mistrem oltáře z Pulkau. Výběrová bibliografie k němu: VOSS 1907, 195–197; OETTINGER 1939, 161–170; STANGE 1964, 204–218; TALBOT 1996d, 690–691.

<sup>182</sup> PEŠINA 1950, 63.

<sup>183</sup> Oltář z Čimelic (Praha, Chrám sv. Víta, Swarzensberská kaple) po roce 1510, výběrová bibliografie k oltáři: PEŠINA 1950, 121, kat. č. 274–278, obr. 142–147; ROYT 2002b, 117; KUTHAN/ROYT 2011, 416–417; HAMSÍKOVÁ 2011, 215–216, kat. č. 12.

<sup>184</sup> Bibliografie k Pavlu Mělnickému: VOCEL 1859, 7; CHYTIL 1896, 29–36; ŠIMÁK 1898–1899, 475–476; CHYTIL 1899, 26; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XVII. 1901, 76; CHYTIL 1906, 65–66; WINTER 1913, 498; TOMAN 1950, 127–128; KROPÁČEK 1952a, 47, 63–66; VACKOVÁ 1968, 380; KRÁSA 1978a, 439–440; KRÁSA 1990a, 369; KRÁSA 1990b, 115; VACKOVÁ 1989, 93; GRAHAM 1998, 16–18; GRAHAM 2000, 328–332; BORDSKÝ 2000, XXXII; KRATOCHVÍLOVÁ 2003a, 102; GRAHAM 2006, 84–87; ŠÁROVCOVÁ 2010d, 497–512; BLECHOVÁ 2011, 15–24; BLECHOVÁ 2013, 17–21.

<sup>185</sup> CHYTIL 1906, 65.

<sup>186</sup> Viz kapitola I. 3. 2. 1. *Italský vliv v Dürerově díle a jeho ohlas v miniaturách české provenience.*

<sup>187</sup> Dvoudílný Lounský graduál Pavla Mělnického (Louny, Státní okresní archiv, sign. I G 8a/ I G 8b) 1530, bibliografie k rukopisu: VOCEL 1859, 7; CHYTIL 1896, 32, 34, 35–36; CHYTIL 1906, 65, 153; KROPÁČEK 1952a, 65–66; KRÁSA 1978a, 440; KRÁSA 1984, 610; VACKOVÁ 1989, 93; GRAHAM 1998, 124–131, kat. č. 15; KRATOCHVÍLOVÁ 2003a, 97–104; KRATOCHVÍLOVÁ 2004, 327–352; GRAHAM 2006, 264–267, 268–269, kat. č. 40, 41; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 68, 95, 101, 115, 80#–82#, kat. č. 28; BLECHOVÁ 2011; BRODSKÝ 2012, 43; SOUČKOVÁ 2014a, 55, 57; KUBÍK 2015b, 354–355, kat. č. V–6.

<sup>188</sup> Německobrodský graduál (Havlíčkův Brod, Muzeum Vysočiny, sign. SK 2/1) 1. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu: SOLAŘ 1859, 188–189; CHYTIL 1896, 32, 33–34; CHYTIL 1906, 65, 153; KROPÁČEK 1952a, 47; KRÁSA 1978a, 440; KRÁSA 1984, 610; GRAHAM 1998, 49–56, kat. č. 4; GRAHAM 2006, 166–169, kat. č. 13; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 31, 55, 67; BRODSKÝ 2012, 43, 283, obr. 490; BLECHOVÁ 2013; SOUČKOVÁ 2014a, 55.

<sup>189</sup> Plzeňský antifonář (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII A 23) 1527, bibliografie k rukopisu: CHYTIL 1896, 32–35; CHYTIL 1906, 65; BARTOŠ 1927, 216, č. 3162; BARTOŠ 1928, 79–82; KROPÁČEK 1952b, 10–12, kat. č. 2; KRÁSA 1978a, 440; KRÁSA 1984, 610; KROPÁČEK/PREISS 1988, 185–186; VACKOVÁ 1989, 93; GRAHAM 1998, 179–183; BRODSKÝ 2000, 126, kat. č. 99; GRAHAM 2006, 450–453, kat. č. 95; BRODSKÝ 2012, 43.

<sup>190</sup> KRÁSA 1978a, 440.

<sup>191</sup> Viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř.*

<sup>192</sup> Viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornys z Lindperka.*

<sup>193</sup> Viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu.*

<sup>194</sup> Viz kapitola I. 2. 5. *Iluminátor Ambrož Ledecký.*

*Adam Cibus*<sup>196</sup> nemohli spolupracovat pouze s dílnou Jana Táborského z Klokotské Hory, ale též s jinými písaři a zvláště s dalším tehdejšími písařským podnikatelem *Janem Kantorem Starým*.<sup>197</sup> O osobnosti samotného Jana Kantora Starého toho příliš nevíme. Na základě nápisu „*Jan Kantor anno aetatis 40*“ u miniatury v Mladoboleslavském graduálu,<sup>198</sup> kde je zobrazen klečící Jan Kantor Starý, předpokládal Barry Frederic Hunter Graham, že se Jan Kantor narodil roku 1531 nebo 1532,<sup>199</sup> jelikož graduál byl dokončen roku 1572, o čemž je zápis na fol. 552r. Dle kolofonů v několika rukopisech lze dále soudit, že Jan Kantor Starý byl měšťanem na Novém Městě pražském.<sup>200</sup>

Mimo pražské dílny vznikly patrně *mladší Litoměřický graduál*,<sup>201</sup> *Srkalův kancionál*<sup>202</sup> a dvoudílný *Rakovnický graduál*.<sup>203</sup> U těchto kodexů je patrná značná rustikalizace výtvarného projevu, jež se projevuje labilně pojatými loutkovými lidskými figurami bez zájmu o typové odlišení a kulisovitě komponovaným prostorem. Příliš pestrý kolorit většiny miniatur nepřispívá k odstupňování krajinného prospektu. V záplavě málo kvalitních iluminací však vyniká titulní list z prvního svazku Rakovnického graduálu s klečící donátorkou v krajině před ukřižovaným Kristem.<sup>204</sup> U této miniatury lze předpokládat, že iluminátor usiloval o vystižení skutečné podoby objednatelky zpěvníku.

Mnoho ručně psaných knih obsahuje na některém svém foliu zápis sdělující, kým byly vytvořeny, nicméně není tomu tak vždy. Na výzdobě jednoho rukopisu často pracovalo i více

---

<sup>195</sup> Viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

<sup>196</sup> Viz kapitola I. 2. 7. *Iluminátor Adam Cibus*.

<sup>197</sup> Bibliografie k Janu Kantorovi Starému: RYBIČKA 1874–1877, 725, pozn. 11; JIŘEČEK 1875, 336; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XIII. 1898, 947; CHYTL 1906, 191, 193, 195; WINTER 1909, 196; WINTER 1913, 508; KROPÁČEK 1952, 131; VACKOVÁ 1968, 382; VACKOVÁ 1989, 95–96; KRÁSA 1990b, 115; ŠRONĚK 1997b, 364; GRAHAM 2006, 93. V Novém slovníku československých výtvarných umělců je Jan Kantor Starý zmiňován jako iluminátor kostelních knih. Viz TOMAN 1947, 462–463.

<sup>198</sup> Fol. 413v, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslava, inv. č. 21692) 1572, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>199</sup> GRAHAM 2006, 93.

<sup>200</sup> CHYTL 1906, 191; GRAHAM 2006, 93.

<sup>201</sup> Český graduál (Litoměřice, Oblastní muzeum, sign. SV12952) 1578, bibliografie k rukopisu: KROPÁČEK 1952b, 22–23, kat. č. 8; TOŠNEROVÁ 2001, 83; KRATOCHVÍLOVÁ 2003a, 176–180; GRAHAM 2006, 253–255, kat. č. 37; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 67#–68#, kat. č. 25.

<sup>202</sup> Srkalův kancionál (Litoměřice, Oblastní muzeum, sign. SV12953) 1579, bibliografie k rukopisu: KROPÁČEK 1952b, 72–73, kat. č. 27; TOŠNEROVÁ 2001, 83.

<sup>203</sup> Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 98/ B 99) 1594–1596, bibliografie k rukopisu: LEVÝ 1896, 189–190; CECHNER 1913, 206–209; FOJTÍKOVÁ 1981, 84; RAZÍM 1994, 8–9; ČECH 1997, 3–5; MALINOVSKÝ 2002, 95–109; GRAHAM 2006, 522–524, 525–527, kat. č. 117, 118; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 164#–166#, 167#–168#, kat. č. 53a, 53b; BRODSKÝ 2012, 80, obr. 65; ŠÁROVCOVÁ 2014a, 80–84.

<sup>204</sup> Fol. 1v, Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 98) 1594–1596, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 80, obr. 65.

malířů, kteří byli závislí na grafických předlohách, a to především na již výše zmíněných dřevořezech Albrechta Dürera nebo ilustracích Bernarda Salomona a dalších rytců.<sup>205</sup>

Zpěvník, který se výrazně vymyká stylem výzdoby, je Graduál kostela sv. Michala.<sup>206</sup> U této chorální knihy lze předpokládat, že se na jeho dekoraci podíleli hned tři iluminátoři. Miniatury hlavního *Mistra Graduálu kostela sv. Michala* jsou tušové kresby, jež nejsou typické pro žádného výše zmíněného iluminátora.<sup>207</sup>

Iluminace chorálních rukopisů se v 16. století završuje v osobnosti *Matouše Radouše*,<sup>208</sup> který od roku 1570 působil v Chrudimi, kde se také věnoval monumentálnímu umění.<sup>209</sup> Prokazatelně se podílel na výzdobě dvoudílného *Hradeckého graduálu*<sup>210</sup> a v minulosti mu byl připisán též český *Chrudimský graduál*.<sup>211</sup> Dekorace Chrudimského graduálu jsou ale výsledkem práce dvou iluminátorů, přičemž je pravděpodobné, že ani jeden nebyl totožný s Matoušem Radoušem. Hlavní *Mistr Chrudimského graduálu* vykazuje oproti Radoušovi kresebnější styl, projevující se náročnými kompozicemi a častým zobrazováním krkolomných perspektivních zkratk, jež však nemusejí být jeho vlastní invencí, ale byly jistě silně ovlivněny dobovými rytinami.<sup>212</sup> Tento iluminátor byl v některých svých menších miniaturách inspirován ilustracemi Bernarda Salomona. Více než zjevné je to u iluminace s Jonášem [1a],<sup>213</sup> která se jeví jako recepce Salomonovy grafiky stejného námětu [srov. 1a s 2a].<sup>214</sup>

<sup>205</sup> Viz kapitola I. 3. 0. *Grafické předlohy pro miniatury chorálních rukopisů*.

<sup>206</sup> Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>207</sup> Viz kapitola I. 2. 8. *Iluminátoři Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích*.

<sup>208</sup> Bibliografie k Matoušovi Radoušovi (asi 1550–1631): OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XXI. 1904, 44; CHYTIL 1906, 195; WINTER 1909, 213; TOMAN 1950, 342–343; VACKOVÁ 1968, 385–388; VACKOVÁ 1969, 136–137; VACKOVÁ 1989, 97; BLÁHA 2005, 80–81; JAKUBEC/MILTOVÁ 2007, 68–72; JAKUBEC/MILTOVÁ 2009, 148–171; JAKUBEC 2010, 405–412; BRODSKÝ 2012, 44.

<sup>209</sup> BLÁHA 2005, 81.

<sup>210</sup> Dvoudílný Královehradecký graduál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr–13/Hr–14) 1594–1604, bibliografie k rukopisu: KONRÁD 1893, 131, 187–188; KROPÁČEK 1952a, 142–143; ČERNÝ 1966, 45–46; VACKOVÁ 1968, 385; VACKOVÁ 1989, 97; BLÁHA 2005; GRAHAM 2006, 181–184, 185–188, kat. č. 17, 18; ŠÁROVCOVÁ 2010a, 436–439, kat. č. XIV/4; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 33#–36#, 37#–40#, kat. č. 12a, 12b; BRODSKÝ 2012, 44, 288, obr. 498.

<sup>211</sup> Chrudimský český graduál (Chrudim, Regionální muzeum, př. č. 12579) 1570, bibliografie k rukopisu: RYBIČKA 1848, 419–424; SRB/TADRA 1886, 47; KONRÁD 1893, 131, 189; CHYTIL 1898; CHYTI 1899, 32; CHYTIL 1900, 117–118; CHYTIL 1906, 190–191; KROPÁČEK 1952a, 127; VACKOVÁ 1968, 385; VACKOVÁ 1989, 97; TOŠNEROVÁ 2001, 63; KOUBA 1999, 13–27; MIKANOVÁ 1999, 28–37; LINDA/FIDLEROVÁ/BEKEŠOVÁ 2003, 651; NESEJT 2004, 287–290; GRAHAM 2006, 150–152; UHLÍŘOVÁ 2008; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 49#–50#, kat. č. 18; BRODSKÝ 2012, 44; SOUČKOVÁ 2015c, 95–100.

<sup>212</sup> Viz SOUČKOVÁ 2015c, 95–100.

<sup>213</sup> Fol.149r, Chrudimský český graduál (Chrudim, Reg. m., sign. 12579) asi 70. léta 16. století.

<sup>214</sup> Jonáš vyvržen velrybou z Quadrins historiques de la Bible (Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, Rés. 389453) 1555.

I Matouš Radouš byl v některých svých kompozicích ovlivněn rytinami Bernarda Salomona. V prvním díle Královéhradeckého graduálu<sup>215</sup> je to patrné zvláště na miniatuře s Abrahamem obětujícím Izáka. Gesta a pozice jednotlivých postav, vlající plášť Abrahama a anděl, který zadržuje dýku v Abrahamově ruce, jsou shodné s ilustrací ze Salomonových starozákonních výjevů. Ve druhém díle hradeckého rukopisu<sup>216</sup> se objevuje scéna Návštěva andělů u Abrahama v Mamre. I zde byl poklekající Abraham před anděly patrně namalován dle Salomonovy ilustrace. Vliv kompozic Bernarda Salomona lze dále sledovat u scény se Zachariášem v chrámu<sup>217</sup> ve vnitřním poli iniciály D [srov. **3a s 4a**] a na miniatuře se sv. Petrem ve vězení [srov. **5a s 6a**].<sup>218</sup>

Radoušovy iluminace se již plně odpoutaly ze zjetí středověkého rozvrhu výzdoby iluminovaného rukopisu a vyznačují se monumentalitou. Miniatury se často rozprostírají přes celé folio. Matouš Radouš také zasazuje portréty donátorů přímo k biblickým výjevům, které se odehrávají v přesvědčivě ztvárněné krajině s dlouhým průhledem<sup>219</sup> či v renesančním interiéru s pravoúhlými okny.<sup>220</sup> Jarmila Vacková uvádí, že jeho miniatury jsou pozoruhodné svým formátem, jenž reagoval na dobovou grafiku, zvláště „sadelerské“ mědirytiny<sup>221</sup> i miniatury Hanse Bola<sup>222</sup> a práce grafiků jimi inspirovanými.<sup>223</sup>

Zatímco Radoušovy iluminace působí suverénním dojmem, monumentálnost závěsných obrazů mu nesvědčí.<sup>224</sup> Výtvarný charakter jeho epitařů se vyznačuje nevyváženou kompozicí s loutkovitými postavami, jejíž soudržnost je zaručena pouze grafickou předlohou. Nejzdařilejší částí těchto obrazů jsou téměř vždy individualizované tváře zobrazovaných, u kterých můžeme předpokládat, že jde o skutečné portréty. Celkově je však zjevná

<sup>215</sup> Fol. 183r, Královéhradecký graduál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr–13) 1594–1604.

<sup>216</sup> Fol. 31r, Královéhradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–14) 1594–1604.

<sup>217</sup> Fol. 100r, Královéhradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–14) 1594–1604.

<sup>218</sup> Fol. 107r, Královéhradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–14) 1594–1604.

<sup>219</sup> Viz Křest Krista v řece Jordánu s donátorem na fol. 99v v 2. svazku Hradeckého graduálu (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–14) 1594–1604.

<sup>220</sup> Viz Poslední večere na fol. 65v v 2. svazku Hradeckého graduálu (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–14) 1594–1604.

<sup>221</sup> Aegidius Sadeler mladší se narodil v Antverpách patrně kolem roku 1570 a zemřel v Praze roku 1629. Byl synem Aegidia Sadelera staršího. Do Prahy přišel patrně roku 1597, kde působil na dvoře Rudolfa II. jako císařský rytec. Výběrová bibliografie k němu: NEUMANN 1978, 303–347; FUČÍKOVÁ 1989, 215; LIMOUZE 1989, 1–24; MULDER 1996, 503–504.

<sup>222</sup> Hans Bol se narodil patrně 16. prosince v Mechelenu roku 1534. Malířství se vyučil u svých strýců Jacoba Bola a Jana Bola. Po dvou letech školení se stal mistrem Mechelnského cechu malířů. Věnoval se především akvarelu a miniaturám. Podle jeho kreseb se vytvářely rytiny, které prováděli Hieronymus Cock a Phillip Gale. Jeho nejvýznamnější žáky byli Jacob Savery a Joris Hoefnagel. Hans Bol zemřel patrně 20. října 1593. Výběrová bibliografie k němu: FRANZ 1965, 19–67; DEVISSCHER 1996a, 251–252.

<sup>223</sup> VACKOVÁ 1989, 97.

<sup>224</sup> Viz Epitař Václava Lípy s pohledem na Chrudim (Chrudim, bývalá hřbitovní kostel sv. Michala) kolem 1587. Reprodukováno v VACKOVÁ 1989, 98, obr. 59.

rustikalizace a provinčnost jeho tvorby, jež se nemůže rovnat s uměním vznikajícím na dvoře Rudolfa II. v Praze.<sup>225</sup>

Mimo dílnu Matouše Radouše vznikl pravděpodobně *Graduál Nového Města nad Metují*,<sup>226</sup> který se vyznačuje značnou naivitou a oproti iluminacím Hradeckého graduálu větší mírou kresebnosti. Podobně lze soudit o *Rorátníku Jana Zadolského*<sup>227</sup> a *Zlomcích neznámého graduálu z Knihovny Národního muzea*,<sup>228</sup> jejichž výzdoba vznikla patrně rukou dvou malířů.

Rustikalizovanou formou výzdoby oplývají také rukopisy dekorované strahovským premonstrátem *Janem Václavem Šíchou*,<sup>229</sup> který patrně neprošel žádným iluminátorským školením. Šícha pracoval evidentně se staršími kodexy, jež byly tehdy v majetku premonstrátů. Jeho dekorace se vyznačují ostrými liniemi, monochromně kolorovanými miniaturami, připomínající místy až dětskou kresbu. Jedná se především o *Procesionál strahovských premonstrátů*,<sup>230</sup> *Antifonář strahovských premonstrátů*,<sup>231</sup> druhý *Procesionál strahovských premonstrátů*,<sup>232</sup> třetí *Procesionál strahovských premonstrátů*<sup>233</sup> a *Graduál premonstrátský*.<sup>234</sup> Nejcenější miniaturou z těchto rukopisů je Šíchův vlastní autoportrét v

<sup>225</sup> K umění na dvoře Rudolfa II. např. CHYTL 1904; FUČÍKOVÁ 1989, 182–222; KAUFMANN 1995, 184–203; FUČÍKOVÁ 1997a; FUČÍKOVÁ 1997b.

<sup>226</sup> Graduál Nového Města nad Metují (Praha, NK ČR, sign. XVII A 42) 1604–1605, bibliografie k rukopisu: CHYTL 1891, 160; KONRÁD 1893, 138, 139, 194, 197, 324; TRUHLÁŘ 1906, 18–19, kat. č. 43; GRAHAM 2006, 387–389, kat. č. 76; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 93#–94#, kat. č. 32; ŠÁROVCOVÁ 2012.

<sup>227</sup> Rorátník Jana Zadolského (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A 42) 1607–1610, bibliografie k rukopisu: KOUBA 1969, 305; BRODSKÝ 1983, 47; BRODSKÝ 1984, 35; BRODSKÝ 2000, 9, kat. č. 7; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 24#–27#, kat. č. 9.

<sup>228</sup> Zlomky graduálu z Knihovny Národního muzea (Praha, KNM, sign. I A c 112) kolem 1610, bibliografie k rukopisu: BRODSKÝ 1984, 28–38; VACKOVÁ 1989, 104, pozn. 4; BRODSKÝ 2000, 318, kat. 300; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 208#–209#, kat. č. 73, 74.

<sup>229</sup> Výběrová bibliografie k němu: STRAKA 1908–1909, 281–308; WINTER 1909, 241; ŠTECH 1929, 222–225; KROPÁČEK 1952a, 150; PAVLOVÁ 1958; VACKOVÁ 1989, 99; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 24, BRODSKÝ 2012, 44.

<sup>230</sup> Procesionál strahovských premonstrátů (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DF IV 19) 1608, výběrová bibliografie k rukopisu: STRAKA 1908–1909, 288–289; PAVLOVÁ 1958, 35–39; BOHATEC 1970, 16; STEJSKAL 1976, 50; KNEIDL/ROLLOVÁ/PREISS 1988, 22; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 129–131, kat. č. 53; BRODSKÝ 2012, 44.

<sup>231</sup> Antifonář strahovských premonstrátů (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DF I 5) 1606, výběrová bibliografie k rukopisu: STRAKA 1908–1909, 284–288; PAVLOVÁ 1958, 17–34; BOHATEC 1970, 16; STEJSKAL 1976, 50; KNEIDL/ROLLOVÁ/PREISS 1988, 22; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, kat. č. 46, 112–114; BRODSKÝ 2012, 44.

<sup>232</sup> Procesionál strahovských premonstrátů (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DF IV 38) počátek 17. století, výběrová bibliografie k rukopisu: STRAKA 1908–1909, 284–286; PAVLOVÁ 1958, 15–16; STEJSKAL 1976, 50; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 133, kat. č. 55; BRODSKÝ 2012, 44.

<sup>233</sup> Procesionál strahovských premonstrátů (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DG V 7) 1609, výběrová bibliografie k rukopisu: STRAKA 1908–1909, 284–286; STEJSKAL 1976, 50; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 203–204, kat. č. 86; BRODSKÝ 2012, 44.

<sup>234</sup> Premonstrátský graduál (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DA I 5) 1608–1611, výběrová bibliografie k rukopisu: STRAKA 1908–1909, 290–293; KROPÁČEK 1952a, 150–155; KROPÁČEK 1952b, 82–86, kat. č. 32; PAVLOVÁ 1958, 40–51; BOHATEC 1970, 16; STEJSKAL 1976, 50; KNEIDL/ROLLOVÁ/PREISS 1988, 22; TOŠNEROVÁ 2002–2004, 131–132, č. 2; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 62–64, kat. č. 9.

iniciále H v prvním Procesionálu,<sup>235</sup> kde se patrně snažil vystihnout svoji vlastní podobu, zachycenou v poloprofilu při práci. Tímto se uzavírá vývoj iluminace jako samostatného uměleckého odvětví, po roce 1610 se vyskytují převážně jen zlidovělé formy knižní malby, které již nedosahují úrovně dosažené v polovině století.<sup>236</sup>

## I. 2. 1. Janíček Zmílelý z Písku

Osobnost Janíčka Zmílelého z Písku<sup>237</sup> je dnes stále v mlhavém oparu hypotéz. Na konci 19. století si významný český historik umění Karel Chytil povšiml, že se v latinském *Mladoboleslavském graduálu* nachází iniciála,<sup>238</sup> podložená pozdně gotickým akantem,<sup>239</sup> u které stojí postava mladíka s nápisovou páskou „*Janiczek Zmílely z Piesku Illuminator*“.<sup>240</sup> Na základě stylové podobnosti spojil s osobností Janíčka Zmílelého ještě *Franusův kancionál*.<sup>241</sup>

Josef Krása předpokládal, že se Janíček Zmílelý vyškolicil v devadesátých letech v okruhu *Mistra Matouše*,<sup>242</sup> z jehož dílny vyšel *Kutnohorský*<sup>243</sup> a *Smíškovský graduál*.<sup>244</sup> Od něj přejímá ornamentiku i četné majuskulní iniciály s kreslenou lavírovanou výplní a s žánrovými figurami.<sup>245</sup> V této souvislosti upozornil Jaroslav Pešina na fakt, že Janíček Zmílelý musel poznat výtvarný fond Kutné Hory posledních let 15. století hlouběji a jeho styl

<sup>235</sup> Fol. 151r, Procesionál strahovských premonstrátů (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DF IV 19) 1608, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 78, obr. 59.

<sup>236</sup> BRODSKÝ 2000, XXXIII.

<sup>237</sup> Bibliografie k němu: CHYTIL 1896, 24–29; CHYTIL 1906, 125, 127; MATĚJČEK 1927, 98; TOMAN 1947, 419; KROPÁČEK 1952, 47; DROBNÁ 1955, 181–204; DROBNÁ 1970, 22, 30, 57–70; KRÁSA 1978a, 437–439; KRÁSA 1984, 609–610; KRÁSA 1990a, 362–369; KRÁSA 1990b, 114; GRAHAM 1998, 16; GRAHAM 2000, 326–328; BRODSKÝ 2000, XXXI–XXXII; GRAHAM 2006, 82–84; BOLDAN 2009, 57–65.

<sup>238</sup> Fol. 201r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslavsko, in. č. 21691) 1509, bibliografie k rukopisu: CHYTIL 1896, 25; BAREŠ 1889, 611–620; BAREŠ 1905, 275–277; MATĚJČEK 1927, 98; MIKANOVÁ 1969, 206; MIKANOVÁ 1974, 84; KRÁSA 1978a, 437; KRÁSA 1990a, 363; GRAHAM 2006, 278–282, kat. č. 44; BOLDAN 2009, 57–58; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>239</sup> K akantu v ornamentice rukopisů viz kapitola I. 5. 1. 3. *Akant*.

<sup>240</sup> CHYTIL 1896, 29.

<sup>241</sup> *Franusův kancionál* (Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr-6) 1505, bibliografie k rukopisu: CHYTIL 1896, 29; OREL 1922; CECHNER 1904, 80–81; ČERNÝ 1966, 39–40; ČERNÝ/MIKAN 1967, 4–5, 18; KRÁSA 1978a, 437–439; KRÁSA 1990a, 363; GRAHAM 1998, 38–48, kat. č. 3; BLÁHA 2005, 33; BÍLKOVÁ 2005, 290; BÍLKOVÁ 2007, 123; ŠÁROVCOVÁ 2010a, 432–433, kat. č. XIV/2; BRODSKÝ 2012, 42, 144, obr. 202.

<sup>242</sup> KRÁSA 1978a, 436. Iluminátor Matouš zakoupil roku 1494 dům na Uhelném trhu v Praze, avšak roku 1495 umírá. Pracoval hojně s rytinami Martina Schongauera viz I. 3. 1. 1. *Komparace Schongauerových rytin s miniaturami*. V jeho dílně pracovali minimálně dva pomocníci. Bibliografie k Mistru Matoušovi: CHYTIL 1896, 11–24; MATĚJČEK 1927, 98; DROBNÁ 1971, 61–62; KRÁSA 1978a, 417–427; KRÁSA 1984, 608; ROYT 2002b, 119; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>243</sup> *Kutnohorský graduál* (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15501) 1490, výběrová bibliografie k rukopisu: KRÁSA 1978a, 417; GRAHAM 2006, 576–581, kat. č. 131; BÍLKOVÁ 2007, 122–123, 127; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>244</sup> *Smíškovský graduál* (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15492) 1490–1495, výběrová bibliografie k rukopisu: CHYTIL 1896, 11–14; KRÁSA 1978a, 417–419; KRÁSA 1984, 608; GRAHAM 2000, 335–336; GRAHAM 2006, 561–568, kat. č. 128; BÍLKOVÁ 2007, 122; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>245</sup> KRÁSA 1978a, 436–437.

je poznamenaný též prací Mistra Smíškovské kaple.<sup>246</sup> Z dob svého školení si také patrně přinesl zásobu rytin Martina Schongauera, jehož kompozice používal ve svých dekoracích.<sup>247</sup>

Pavel Brodský zařadil na počátek Janíčkovy tvorby rovněž *Modlitební knížku z Knihovny Národního muzea*,<sup>248</sup> která je zdobena pouze jednou figurální iniciálou a řadou ornamentálních liter.<sup>249</sup> Blízký Janíčkově dílně se podle něj zdá být i *latinsky psaný graduál z Knihovny Národního muzea*,<sup>250</sup> který obsahuje pouze ornamentální výzdobu a drolerie.<sup>251</sup>

Zoroslava Drobná<sup>252</sup> s odkazem na Roberta Brucka<sup>253</sup> a Ilonu Berkovits<sup>254</sup> přiřadila Janíčkově dílně též *Ostřihomský*<sup>255</sup> a *Žitavský graduál*.<sup>256</sup> Josef Krása hodnotil výzdobu výše zmíněného Mladoboleslavského<sup>257</sup> a Franusova kancionálu<sup>258</sup> jako práci vyšší úrovně než Žitavský<sup>259</sup> a Ostřihomský graduál,<sup>260</sup> v nichž předpokládal již velkou spolupráci dílny, i když byl Ostřihomský rukopis určen patrně pro Budínský dvůr Vladislava Jagellonského.<sup>261</sup> Podle něj byl prací samotného Janíčka jen titulní list se sv. Řehořem a některé z lavírovaných kreseb v kaligrafických iniciálách.<sup>262</sup> V tomto kodexu lze sledovat, že se zde v marginálních scénách a drobných kresbách u kaligrafických iniciál objevují šarvátky s Turky, turečtí jezdci a jiné stylizované postavy v orientální kostýmní úpravě, což můžeme považovat za reflexi soudobé politické situace.<sup>263</sup>

<sup>246</sup> O této nepublikované úvaze J. Pešiny se zmiňuje J. Krása. Viz KRÁSA 1978a, 437. K malbám Smíškovské kaple např. PEŠINA 1939–1940, 253; KRÁSA 1978b, 267.

<sup>247</sup> Viz [srov. 213a s 214a, 215a], kapitola I. 3. 1. *Recepce rytin Martina Schongauera*.

<sup>248</sup> Knížka modlitební (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37) kolem 1500, bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1926, 176–177, č. 901; TRÍSKA 1965, 84–85; BRODSKÝ 1987, 85–89; BRODSKÝ 2000, 43, kat. č. 35.

<sup>249</sup> BRODSKÝ 2000, XXXII.

<sup>250</sup> Latinský graduál z Knihovny Národního muzea (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XVI B 15) první čtvrtina 16. století, bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1927, 345, č. 3663; BRODSKÝ 2000, 261, kat. č. 243.

<sup>251</sup> BRODSKÝ 2000, XXXII.

<sup>252</sup> DROBNÁ 1955, 198, 203.

<sup>253</sup> BRUCK 1906, 374–377.

<sup>254</sup> BERKOVITS 1941, 3–16.

<sup>255</sup> Ostřihomský graduál (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, sign. Ms I 3) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu BERKOVITS 1941, 3–16; KRÁSA 1978a, 439; KRÁSA 1984, 610; KRÁSA 1990a, 369; GRAHAM 1998, 27–34, kat. č. 1; GRAHAM 2006, 162–165, kat. č. 12; BRODSKÝ 2012, 43.

<sup>256</sup> Žitavský graduál (Zittau, Christian-Weise-Bibliothek, sign. Mscr A III) 1512, bibliografie k rukopisu: BRUCK 1906, 374–377; KRÁSA 1978a, 438–439, KRÁSA 1984, 610; KRÁSA 1990a, 369; GRAHAM 1998, 249–253, kat. č. 35; BRODSKÝ 2005–2006, 251–253; GRAHAM 2006, 590–593, kat. č. 134; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>257</sup> Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, in. č. 21691) 1509.

<sup>258</sup> Franusův kancionál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr-6) 1505.

<sup>259</sup> Žitavský graduál (Zittau, CWB, sign. Mscr A III) 1512, bibliografie k rukopisu viz výše v této kapitole.

<sup>260</sup> Ostřihomský graduál (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, sign. Ms I 3) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz výše v této kapitole.

<sup>261</sup> KRÁSA 1978a, 438.

<sup>262</sup> KRÁSA 1978a, 439.

<sup>263</sup> KRÁSA 1978a, 439. K motivu Turka v chorálních rukopisech viz kapitola I. 4. 3. *Zobrazení orientálců*.

Janiček a jeho dílna provedli nejspíše též iluminace *Jenského kodexu*,<sup>264</sup> který zřejmě sestavil a sám napsal horlivý pražský kališník Bohuslav z Čechtice,<sup>265</sup> člen staroměstské univerzitní Loudovy koleje.<sup>266</sup>

Jenský kodex je velice specifickým typem rukopisu, jehož jádro se skládá z obrazově textových skladeb, tezí a antitezí, kritizující poměry v římské církvi. Soudobá církev zde zaujímá postavení mystického těla Antikrista,<sup>267</sup> oproti domácím historickým osobnostem, které jsou líčeny v glorifikující rovině. Na několika foliích se v Jenském kodexu objevuje Jan Žižka,<sup>268</sup> např. v čele husitských vojsk<sup>269</sup> nebo jako nebeský klíčník.<sup>270</sup> V knize se nachází i výjev boje husitů s křižáky, přičemž křižácké vojsko je líčeno jakožto vojsko Herodovo přinášející smrt dětem.<sup>271</sup> Jeden ze zobrazených vojáků napichuje batole na kopí, což se zdá být reflexí biblické události vraždění nevinátek.<sup>272</sup>

Na výzdobě Jenského kodexu se však podíleli minimálně ještě tři jiní malíři.<sup>273</sup> Je nutné podotknout, že většina tezí a antitezí z Jenského kodexu není invencí iluminátorů, ale podobně se objevuje již např. v *Göttingenském kodexu* z druhé poloviny 15. století,<sup>274</sup> který však není bezprostřední předlohou pro Jenský kodex.<sup>275</sup>

Pavel Brodský dále předpokládal, že z okruhu dílny Janička Zmílelého mohl vyjít též tvůrce zoomorfních drolických motivů *Starého zákona ze Strahovské knihovny*.<sup>276</sup> Figurální složka tohoto exempláře naznačuje analogie s pracemi třetího iluminátora Jenského kodexu.<sup>277</sup>

---

<sup>264</sup> Jenský kodex (Praha, KNM, sign. IV B 24) poč. 16. století, výběrová bibliografie k rukopisu: NEJEDLÝ 1903, 1–25; DROBNÁ 1955, 181–204; FRIEDL 1955–1956, 29, č. 134; HUSA 1956, 23–33; HUSA 1957, 71–112; HUSA 1959, 198–206; STEJSKAL 1961, 1–30; DROBNÁ 1970; KRÁSA 1978a, 437; STEJSKAL/VOIT 1991, 67–68; BRODSKÝ 2000, 49–54, kat. č. 41; ROYT 2002b, 119; BOLDAN 2009; STUDNIČKOVÁ 2010a, 162–165, kat. č. V/26.

<sup>265</sup> K němu viz MALÝ 1877, 69–70.

<sup>266</sup> KRÁSA 1978a, 347. Louda z Chlumčan byl hejtmanem v Písku mezi lety 1420–1436. Roku 1451 založil na Pražské univerzitě zvláštní kolej, které se později říkalo Loudova. Viz MALÝ 1877, 457; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XVI. 1900, 370–371.

<sup>267</sup> K výkladu pojmu Antikrist např. RAHNER/VORGRIMLER 1996, 16–17.

<sup>268</sup> K Janu Žižkovi např. ŠMAHEL 2007, 17–24; KRAUSOVÁ 2007, 709–726; ČERNÁ 2011, 299–305.

<sup>269</sup> Fol. 76r, Jenský kodex (Praha, KNM, sign. IV B 24) poč. 16. století.

<sup>270</sup> Fol. 5v, Jenský kodex (Praha, KNM, sign. IV B 24) poč. 16. století.

<sup>271</sup> Fol. 56r, Jenský kodex (Praha, KNM, sign. IV B 24) poč. 16. století.

<sup>272</sup> Viz Mt 2, 16–18.

<sup>273</sup> BRODSKÝ 2000, XXXII.

<sup>274</sup> Göttingenský kodex (Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, sign. 2°Cod. Ms. theol. 182 Cim) 1464, výběrová bibliografie k rukopisu: CHYTL 1918, 153–171; URBÁNEK 1952, 21–33; STEJSKAL/VOIT 1991, 68; STUDNIČKOVÁ 2010b, 160–161, kat. č. V/25.

<sup>275</sup> BRODSKÝ 2000, XXXII.

<sup>276</sup> BRODSKÝ/PAREZ 2008, 23. Starý zákon (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DB III 9) počátek 16. století, bibliografie k rukopisu: TOŠNEROVÁ 2004, 219, č. 20; BRODSKÝ/PAREZ 2008, 86–87, kat. č. 25.

<sup>277</sup> BRODSKÝ/PAREZ 2008, 23.



Podíl Janíčka Zmilelého z Písku je nutné hledat i v menších figurálních výjevech a ornamentální složce vyskytující se ve velkém *Litoměřickém graduálu*.<sup>278</sup> Stylově je pracím Janíčka Zmilelého blízká rovněž výzdoba dvoudílného *Graduálu z Ústí nad Labem*,<sup>279</sup> který je v literatuře datován na přelom 15. a 16. století.<sup>280</sup> Iluminátor navazuje na Janíčka typem líbezných tváří. Podobně také konturuje jednotlivé postavy a ostrou linkou vytváří dramatické záhyby draperie oděvů. Oproti Janíčkově je však jeho výtvarný projev značně zjednodušen a též ornamentální složka výzdoby působí velmi plošným dojmem, což lze sledovat např. na miniaturách se sv. Ondřejem [srov. **7a** s **8a**].<sup>281</sup> Souvislost s dílnou Janíčka Zmilelého předpokládá rovněž Viktor Kubík.<sup>282</sup> Autor se domnívá, že rukopis je výsledkem práce dvou mistrů, jednoho, který se specializoval na figurální složku – Mistr iniciál Ústeckého graduálu a druhého, jenž provedl ornamentální výzdobu – Mistr bordur Ústeckého graduálu.<sup>283</sup>

### I. 2. 1. 1. Pomocníci z Janíčkovy dílny spolupracovníky Jana Táborského (?)

Dvě ručně psané knihy, spojené v minulosti s Janem Táborským, vykazují stylovou podobnost s výše zmíněnými kodexy, jež byly připsány právě Janíčkově. Prvním rukopisem je *Chrudimský latinský graduál*.<sup>284</sup> Tento zpěvník vzhledem k tomu, že byl vytvořen v 1. polovině 16. století, vykazuje jiný styl výzdoby než díla iluminovaná např. Fabiánem Pulěrem a Matoušem Ornysem z Lindperka.<sup>285</sup> Již Karel Chytil naznačil, že jeho miniatury pravděpodobně vznikly v okruhu Janíčka Zmilelého.<sup>286</sup>

Z figurálních motivů je možné Chrudimský graduál srovnat zejména s Mladoboleslavským graduálem Janíčka Zmilelého z Písku. Panna Marie ze scény Adorace

<sup>278</sup> BRODSKÝ 2000, 52. Litoměřický graduál (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) 1517, bibliografie k rukopisu: VOCEL 1959, 4; CHYTL 1896, 50–55; CHYTL 1906, 153–156; CHYTL 1931, 23; PEŠINA 1950, 63; KROPÁČEK 1952a, 48–63; KRÁSA 1978a, 442–448; KRÁSA 1984, 610; KRÁSA 1990a, 369; KRÁSA 1990b, 114–115; STEJSKAL/ VOIT 1991, 68–69, kat. č. 64; GRAHAM 1998, 100–113, kat. č. 12; GRAHAM 1999; KUBÍKOVÁ 2001a, 644; ROYT 2002b, 119; BÍLKOVÁ 2005, 291; GRAHAM 2006, 245–249, kat. č. 35; ŠÁROVCOVÁ 2010a, 429–431, kat. č. XIV/1; KABOURKOVÁ 2013; KUBÍK 2015d, 205–209, kat. č. II–22.

<sup>279</sup> Ústecký graduál (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, sign. ST 1490/ ST 1491) poč. 16. století, výběrová bibliografie k rukopisu: ZAMASTIL 1893–1895, 167; KONRÁD 1893, 153; KROPÁČEK 1952b, 19–22; TOŠNEROVÁ 2001, 181; ŠLAPÁKOVÁ 2011; KUBÍK 2015e, 288–289, kat. č. III–16.

<sup>280</sup> Viz bibliografie k rukopisu výše v poznámce.

<sup>281</sup> Fol. 106v Žitavského graduálu (Zittau, CWB, sign. Mscr A III) z roku 1512 a fol. 197r Ústeckého graduálu (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, sign. ST 1491) z počátku 16. století.

<sup>282</sup> KUBÍK 2015e, 288.

<sup>283</sup> KUBÍK 2015e, 288.

<sup>284</sup> Chrudimský latinský graduál (Chrudim, Reg. m. , přír. č. 12580) 1530–1549, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 1. 0. *Chrudimský latinský graduál*.

<sup>285</sup> Viz kapitoly I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř* a I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka*.

<sup>286</sup> CHYTL 1896, 29.

v Chrudimském graduálu [9a]<sup>287</sup> má oproti Panně Marii z Mladoboleslavského graduálu [12a]<sup>288</sup> značně předimenzovanou hlavu, totéž platí i o dítěti ležícím na zemi. Srovnání se také nabízí u miniatur s Bolestným Kristem [srov. 14a s 16a].<sup>289</sup> Na miniatuře Chrudimského graduálu není předimenzovaná jenom hlava, ale též ruce, které jsou namalované v nepřesvědčivém gestu [14a]. I zde je zjevné, že iluminátor nepříliš dobře ztvárnil anatomii Kristova těla. Figura celkově působí jako postava neduživého dítěte a ne dospělého muže. Malíř Chrudimského graduálu navazuje na Janíčka Zmilelého zejména v ornamentální složce.<sup>290</sup> U figurálních iniciál přejímá typ Janíčkových tváří, které bez ohledu na stáří postavy působí jako obličej dítěte. Stejně také maluje kruhové nimby, jež se jeví jako zlatý disk kolem hlavy zobrazované figury [srov. 9a s 11a, 12a, 13a], [srov. 14a s 16a, 17a, 18a].

Druhým rukopisem, který byl v minulosti spojen s Janem Táborským a zároveň mohl vzniknout v okruhu Janíčka Zmilelého z Písku, je *Sobotecký graduál*.<sup>291</sup> Srovnání miniatur se nabízí hned u první figurální iluminace Soboteckého graduálu [15a].<sup>292</sup> V iniciále R se objevuje Bolestný Kristus, což je typický ikonografický motiv pro „Kyrie“ v první polovině 16. století. Podobně lze totéž sledovat ve Franusově kancionálu [17a]<sup>293</sup> nebo v Žitavském graduálu [18a].<sup>294</sup> Stylovou jednotu vykazují miniatury se scénou Narození – typu Adorace.<sup>295</sup> Miniatury si odpovídají nejen kompozicí, ale především jsou shodné charakterem tváří. Zvláště patrné je to v postavě Josefa, na jehož pleš umístil iluminátor chomáček vlasů, aby tak naznačil pokročilý věk zobrazovaného [srov. 10a s 11a, 12a, 13a]. Shoda panuje také v ornamentální složce.

Zatímco iluminátor latinského Chrudimského graduálu se jeví jako poměrně schopný dekoratér a špatný figuralista, u Soboteckého graduálu je tomu naopak. Mistr Soboteckého graduálu přesvědčivě zobrazuje lidskou figuru, což lze sledovat zejména u postavy Bolestného Krista, který se vyznačuje promodelovanou muskulaturou. Oproti Janíčkově méně konturuje a využívá spíše malebných prostředků k vystižení objemu.

<sup>287</sup> Fol. 53v, Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530–1549.

<sup>288</sup> Fol. 51v, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, in. č. 21691) 1509.

<sup>289</sup> Fol. 2v Chrudimského graduálu (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530–1549 a fol. 1r Mladoboleslavského graduálu (Mladá Boleslav, MMB., in. č. 21691) 1509. K ikonografii Bolestného Krista: HALL 1975, 197; APOSTOLOS-CAPPADONA 1994, 224–226; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2010, 106–108.

<sup>290</sup> Viz [srov. 289a s 290a], [srov. 291a s 292a], viz dále kapitola I. 5. 1. 3. *Akant*.

<sup>291</sup> Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) 1. třetina 16. století, k rukopisu dále kapitola II. 2. 0. *Sobotecký graduál*.

<sup>292</sup> Fol. 2r, Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, Fond - Archiv města Sobotky, kniha 9) 1. třetina 16. století.

<sup>293</sup> Fol. 2r, Franusův kancionál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr-6) 1505.

<sup>294</sup> Fol. 1r, Žitavský graduál (Zittau, CWB, sign. Mscr A III) 1512.

<sup>295</sup> Fol. 55r Soboteckého graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) z 1. třetiny 16. století, fol. 58r Mladoboleslavského graduálu (Mladá Boleslav, MMB, in. č. 21691) z roku 1509 a fol. 33r Žitavského graduálu (Zittau, CWB, sign. Mscr A III) z roku 1512.

### I. 2. 1. 2. Styl Janíčka Zmilelého z Písku

Prozatím nemůžeme s Janíčkem Zmilelým spojit žádná životopisná data, avšak Josef Vítězslav Šimák zmiňuje několik malířů jménem Jan, kteří žili v té době.<sup>296</sup> František Michálek Bartoš uvedl, že malíř Jan, jenž zemřel roku 1537 na Novém Městě pražském,<sup>297</sup> mohl být totožný s Janíčkem Zmilelým.<sup>298</sup> S tím ovšem nesouhlasil Josef Krása, jenž hypotézu nepřijal vzhledem k tomu, že posledním datovaným dílem připsaným Janíčkovu je Žitavský graduál z roku 1512.<sup>299</sup> Janíček Zmilelý se však patrně podílel rovněž na velkém Litoměřickém graduálu,<sup>300</sup> který je většinou datován rokem 1517 a pokud by se Janíčkovu dílna podílela i na výše zmíněném latinském Chrudimském<sup>301</sup> a Soboteckém graduálu,<sup>302</sup> tak tuto domněnku rozhodně nelze vyloučit a naopak se jeví v reálných obrysech.

Styl Janíčka Zmilelého z Písku se ve figurálních iniciálách projevuje především charakteristickým zobrazováním líbezných tváří, které nevykazují typové nebo portrétní rozlišení, např. postava soukeníka Jana Franuse na úvodní straně Franusova kancionálu<sup>303</sup> je namalována stejným způsobem jako figury v biblických výjevech. Janíček také často konturuje jednotlivé postavy a motivy ve figurálních výjevech ostrou linkou, kterou také vytváří dramatické záhyby drapérií oděvů figur. Jeho iluminace jsou tak spíše nežli malbou kolorovanou kresbou.

V některých případech pokulhává řešení kompozice prostoru, jež se vyznačuje kulisovitě řazenými postavami za sebou. To je patrné zejména na miniaturách s Nanebevstoupením Krista,<sup>304</sup> kde zabírají příliš mnoho prostoru kruhové nimby apoštolů, které se jeví jako výše zmíněné zlaté disky kolem hlav zobrazovaných figur. Přesvědčivě naopak působí iluminace, které jsou vytvořené podle grafických předloh Martina Schongauera.<sup>305</sup> V ornamentální složce převažuje pozdně gotický akant,<sup>306</sup> jenž se v

---

<sup>296</sup> ŠIMÁK 1898–1899, 464–466.

<sup>297</sup> Viz WINTER 1909, 230.

<sup>298</sup> BARTOŠ 1971, 203.

<sup>299</sup> KRÁSA 1978a, 436.

<sup>300</sup> Litoměřický graduál (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) 1517, bibliografie k rukopisu viz výše v této kapitole.

<sup>301</sup> Chrudimský latinský graduál (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530–1549.

<sup>302</sup> Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) 1. třetina 16. století.

<sup>303</sup> Fol. 1v, Franusův kancionál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr-6) 1505.

<sup>304</sup> Fol. 170r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21691) 1509; fol. 59v, Franusův kancionál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr-6) 1505; fol. 59v, Chrudimský latinský graduál (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530; fol. 151r, Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) 1. pol. 16. století.

<sup>305</sup> [srov. 213a s 214a, 215a] viz kapitola I. 3. I. *Recepce rytin Martina Schongauera*.

<sup>306</sup> Viz kapitola I. 5. I. 3. *Akant*.

podobných formách objevuje již v pozdně gotických graduálech z *Valentinovy*<sup>307</sup> nebo *Matoušovy dílny*.<sup>308</sup>

Dílna Janíčka Zmilelého z Písku musela zaujímat významnou pozici v první čtvrtině 16. století mezi pražskými iluminátory,<sup>309</sup> zvažíme-li, že jeho ateliér provedl dekorace Ostříhomského graduálu,<sup>310</sup> který byl patrně určen pro Budínský dvůr Vladislava Jagellonského,<sup>311</sup> nebo na straně druhé, výzdobu Jenského kodexu Bohuslava z Čechtíc.<sup>312</sup>

## I. 2. 2. Iluminátor Fabián Pulěř

Fabián Pulěř<sup>313</sup> je prvním doloženým malířem, jenž spolupracoval s Janem Táborským z Klokotské Hory. Umělec měl patrně k Janu Táborskému dosti blízko, což možná dokládá miniatura z prvního svazku Svatovítského graduálu, v němž se objevuje portrét obou mužů, klečících společně před Bolestným Kristem na oblacích.<sup>314</sup> U všech zpěvníků, které Pulěř iluminoval, můžeme tedy předpokládat, že vyšly z písařské dílny Jana Táborského.<sup>315</sup>

V písemných pramenech a také v literatuře jsou známé různé formy jeho jména – Pulir, Pilyr, Pulirs, Puler, Pollirar atp.<sup>316</sup>

Malíř Pulěř pocházel z Ústí nad Labem, kde se narodil pravděpodobně kolem roku 1520.<sup>317</sup> V několika rukopisech se nachází jeho iniciály či jiný doklad jeho autorství. Ve *Žlutickém graduálu* se hned na titulní straně objevuje zápis, sdělující, že Pulěř pocházel z

<sup>307</sup> Valentin Noh z Jindřichova Hradce byl patrně hlavou dílny působící v Praze. Městské právo zde přijal až roku 1477 a zemřel patrně před rokem 1492. Se svojí dílnou provedl výzdobu především Kutnohorského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 2) z roku 1471, dvoudílného Kolínského antifonáře (Praha, KNM, sign. XX A 22/ XX A 21) vytvořeného před rokem 1477, Svatovítského misálu Martina Starého (Praha, KNM, sign. XVI A 17) asi ze 70. let 15. století a Plzeňského misálu Martina Mertlíka (Praha, KNM, sign. XII B 17) vzniklého kolem roku 1480. Bibliografie k němu CHYTL 1896, 4–11; KRÁSA 1990a, 344–346; BRODSKÝ 2000, 124, 141, 248; ROYT 2002b, 109–110; BRODSKÝ 2012, 41–42.

<sup>308</sup> K němu viz poznámka v kapitole I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmilelý z Písku* a dále I. 3. 1. 1. *Komparace Schongauerových rytin s miniaturami*.

<sup>309</sup> Viz KRÁSA 1978a, 436.

<sup>310</sup> Ostříhomský graduál (Esztergom, Főszékesegyház Könyvtár, sign. Ms I 3) poč. 16. století.

<sup>311</sup> Viz BERKOVITS 1941, 3–16; KRÁSA 1978a, 439.

<sup>312</sup> Jenský kodex (Praha, KNM, sign. IV B 24) poč. 16. století.

<sup>313</sup> Bibliografie k F. Pulěřovi: VOCEL 1859, 7–14; BAUM 1884, 40; ZAMASTIL 1893–1895, 166–167; WINTER 1893–1895, 553–555; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XX. 1903, 107–108; CHYTL 1906, 47, 48, 73, 79, 80, 81, 179–185, 293; WINTER 1909, 238; WINTER 1913, 502, 503, 507, 536, 537; ŠIMÁK 1939, 176–177; KROPÁČEK 1952a, 78–120; TOMAN 1950, 330; VACKOVÁ 1968, 380; VACKOVÁ 1989, 95; ŠRONĚK 1997b, 363–364; BRODSKÝ 2000, XXXIII; GRAHAM 2006, 93–94; BRODSKÝ 2012, 43; SVITÁKOVÁ 2012; SVITÁKOVÁ 2016.

<sup>314</sup> Fol. 29v, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl*.

<sup>315</sup> Viz kapitola I. 1. 0. *Jan Táborský z Klokotské Hory*.

<sup>316</sup> Viz VOCEL 1859, 8; CHYTL 1906, 79; WINTER 1909, 238.

<sup>317</sup> TOMAN 1950, 330.

Ústí nad Labem a byl malířem na Starém Městě pražském.<sup>318</sup> V této souvislosti není bez zajímavosti článek Karla Zamastila vyjadřující naději, že by dvoudílný Ústecký graduál<sup>319</sup> mohla být taktéž jeho práce.<sup>320</sup> Jiří Kropáček však datoval tento rukopis na počátek 16. století,<sup>321</sup> nicméně je možné, že bude ještě starší. Stylově zpěvník odpovídá spíše pozdně gotickým graduálům, na kterých se podílel Janíček Zmílelý z Písku.<sup>322</sup>

Babičkou Fabiána Pulěře byla Kateřina, vdova po malíři Štěpánovi, která mu roku 1547 odkázala 15. kop. gr. m, jež přijal roku 1550.<sup>323</sup> Pulěř přišel do Prahy pravděpodobně ve 40. letech 16. století.<sup>324</sup> Dne 25. listopadu, na svátek sv. Kateřiny,<sup>325</sup> roku 1550 se stal mistrem.<sup>326</sup> Ještě předtím obdržel 27. října městské právo na Starém Městě s přímluvou Jindřicha Prefáta z Vlkánova a Václava Karase.<sup>327</sup>

Fabián Pulěř byl též malířem monumentálního umění, patrně oltářní archy,<sup>328</sup> kterou objednala Johanka Beřkovská,<sup>329</sup> s níž ovšem vedl spory ohledně placení. Peníze nakonec získal.<sup>330</sup> Můžeme předpokládat, že Fabián Pulěř měl i nějaké spolupracovníky, avšak z jeho učňů je znám jen Vondřej Čert, který k němu nastoupil roku 1562.<sup>331</sup> Mistr ho přijal k sobě jako uředníka na dobu tří let za 10 kop grošů míšeňských.<sup>332</sup>

Iluminátor Fabián Pulěř zemřel koncem roku 1562.<sup>333</sup> Začátkem roku 1563 podala vdova po Pulěřovi Mariana odpor proti jeho kšaftu.<sup>334</sup> Mariana především nesouhlasila s tím, že Mistr odkázal příliš mnoho dětem své sestry, provdané za Jana Neymona, měšťana v Ústí

---

<sup>318</sup> V architektonické nice je na fol. 1r Žlutického graduálu (Praha, PNP, sign. TR I 27) z roku 1558–1565 na levé straně tabulka s textem: „*FABIAN POLLIAR Z AUSTI NAD LABEM MALERZ W STAREM MIESTE PRAZSKEM.*“ Bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 11. 0. *Žlutický graduál.*

<sup>319</sup> Graduál z Ústí nad Labem (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, ST 1490 /ST 1491) 1. čtvrtina 16. století, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku.*

<sup>320</sup> ZAMASTIL 1893–1895, 167.

<sup>321</sup> KROPÁČEK 1952b, 19.

<sup>322</sup> Viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku.*

<sup>323</sup> CHYTIL 1906, 79.

<sup>324</sup> CHYTIL 1906, 47.

<sup>325</sup> K svátku sv. Kateřiny viz SCHAUBER/SCHINDLER 1997, 607.

<sup>326</sup> Viz Cechovní kniha Staroměstská vydaná K. Chytillem, viz CHYTIL 1906, 293.

<sup>327</sup> BAUM 1884, 40; CHYTIL 1906, 79

<sup>328</sup> CHYTIL 1906, 80. Je otázka, do kterého kostela byla archa určena. V souvislosti s rodem Beřkovských (viz níže) je možné, že se jedná o kostel nacházející se v Chloumku na táhlé vyvýšenině nad údolím Pšovky nedaleko Mělníka. Viz KUČA 1998, 816.

<sup>329</sup> Členové českého vladyckého rodu ze Šebířova u Tábora sídlili od 15. století na Dolních Beřkovicích na Mělnicku. Radslav Beřkovský ze Šebířova byl od roku 1512 do své smrti nejvyšším písařem Českého království. Koupil Liběchov u Mělníka. Rod poté v 16. století držel Bechlín, Počáply i hrad Kokořín. Viz OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ III. 1890, 820; MYSLIVEČEK 2005, 106.

<sup>330</sup> O této epizodě zpravuje dopodrobna Josef Vítězslav Šimák. Viz ŠIMÁK 1939, 176–177.

<sup>331</sup> CHYTIL 1906, 48, 80.

<sup>332</sup> WINTER 1909, 187.

<sup>333</sup> CHYTIL 1906, 80.

<sup>334</sup> WINTER 1893–1895, 553.

nad Labem.<sup>335</sup> Mariana v odporu popisuje, jaké závazky po Mistrovi zbyly a dále, co všechno Pulěř užíval z jejího majetku.<sup>336</sup> Nicméně Jan Neymon se proti odporu bránil, a tak staroměstští konšelé Pulěřův kšaft uznali.<sup>337</sup>

### I. 2. 2. 1. Pramenně doložené rukopisy Fabiána Pulěře

Jeho pravděpodobně první iluminace nacházíme ve dvoudílném *Svatovítském zpěvníku z let 1551–1552*,<sup>338</sup> kde se nachází výše zmíněný autoportrét a dále na několika foliích monogramy F/P.<sup>339</sup> *Čáslavský graduál* obsahuje taktéž na jednom foliu iniciály F/P a dále zápis o tom, že Pulěř výzdobu jednoho folia provedl na svůj vlastní náklad.<sup>340</sup>

Fabián Pulěř se pravděpodobně podílel i na nedochovaném *Kaňkovském graduálu*,<sup>341</sup> o čemž referuje zpráva vydaná v minulosti Josefem Šimkem.<sup>342</sup> Alena Petráňová spojila s Kaňkovským graduálem dvě vyříznutá folia zobrazující popravu kutnohorských havířů u Poděbrad a pod Křivoklátem, a dále též list s upálením Mistra Jana Husa.<sup>343</sup> Jiří Kropáček současně naznačil, že by tři vyříznuté iniciály, deponované dnes v Národní galerii v Praze ve Sbírce grafiky a kresby,<sup>344</sup> mohly taktéž pocházet z tohoto nedochovaného rukopisu,<sup>345</sup> protože iniciály se Zmrtvýchvstáním a Klaněním čtyřadvaceti starců nesou Pulěřův monogram. U zlomku zobrazujícího výjev z Apokalypsy [19a] se nabízí srovnání s iniciálami stejného námětu ze Svatovítského graduálu [20a]<sup>346</sup> a z Čáslavského graduálu [21a].<sup>347</sup> Všechny tyto iniciály si odpovídají kompozicí, která byla přejata z grafického listu B. 63 Albrechta Dürera [22a].<sup>348</sup> Styl těchto miniatur by se dal označit jako kolorovaná kresba, která příliš nevytváří prostor v jednotlivých výjevech a působí velmi plošným dojmem.

<sup>335</sup> WINTER 1893–1895, 553.

<sup>336</sup> WINTER 1893–1895, 553.

<sup>337</sup> WINTER 1893–1895, 555.

<sup>338</sup> Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552 a Svatovítský graduál (Praha, Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. 9 261) 1552, viz kapitoly II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl* a II. 8. 0. *Svatovítský graduál – II. díl*.

<sup>339</sup> Ff. 30r a 154r Svatovítského graduálu (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552 a fol. 2r druhého dílu Svatovítského graduálu (Praha, Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. 9 261) 1552.

<sup>340</sup> U iniciály na fol. 95r Čáslavského graduálu (Wien, ÖNB, sign. 15503) z roku 1557 se objevují monogramy F/P a pod kolumnou na tomto foliu je poté zapsáno: „*Toto pak gest Fabiana Malírze na geho vlastni naklad.*“ Bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 9. 0. *Čáslavský graduál*.

<sup>341</sup> K rukopisu viz kapitola II. 14. 0. *Zlomky Kaňkovského graduálu*.

<sup>342</sup> ŠIMEK 1892, 461–464.

<sup>343</sup> Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, KNM, sign. 1 A c 109) 1559–1561. PETRÁŇOVÁ 1962, 14–18.

<sup>344</sup> Vyříznuté iniciály (Praha, NG – Sbírka grafiky a kresby, inv. č. K4294/ K4295/ K4296) 1559.

<sup>345</sup> KROPÁČEK 1962, 19–26.

<sup>346</sup> Fol. 18r, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>347</sup> Fol. 57r, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, sign. 15503) 1557.

<sup>348</sup> K A. Dürerovy viz kapitola I. 3. 2. *Recepce grafik Albrechta Dürera*.

Monogramy F/P nese folio s Kmenem Jesse v borduře v prvním *díle Křižovnického graduálu*, kde je připojen letopočet 1559.<sup>349</sup> V iniciále na této straně se nachází Adorace dítěte s motivem právě přicházejících pastýřů [23a]. Kompozice figurální scény v iniciále je velice podobná miniatuře z již výše zmíněného Žlutického graduálu [24a].<sup>350</sup> Iluminátor stejným způsobem zpracoval prostor miniatury, což může být vysvětlitelné použitím stejné grafické předlohy. Podobný je však i styl iluminace a stejné provedení obličejových částí jednotlivých postav [srov. 23a s 24a]. Na Křižovnickém graduálu se ale podílelo hned několik iluminátorů, a to s větším časovým odstupem.<sup>351</sup>

Další Pulěřovy dekorace lze sledovat v *Teplickém graduálu*,<sup>352</sup> kde je na jedné straně taktéž uveden zápis sdělující rodiště iluminátora. Posledním rukopisem, na kterém se Fabián Pulěř prokazatelně podílel, je *Lounský graduál*,<sup>353</sup> obsahující na jednom foliu jeho iniciály. V Teplickém [26a] a Lounském graduálu [27a] jsou si navzájem velmi blízké miniatury s klečícím králem Davidem před Bolestným Kristem na oblacích [srov. 26a s 27a].<sup>354</sup> Podobně je zpracována nejen krajina s dlouhým průhledem, ale též figura krále Davida a obnažená postava Krista. V obou rukopisech<sup>355</sup> se také nachází několik miniatur, které jsou zcela odlišné od zbytku výzdoby kodexů a byly pravděpodobně dokončeny, až když se graduály nacházely v rukách objednavatelů. Na Lounském graduálu se navíc možná podílel i Matouš Ormys z Lindperka nebo jeho dílna.<sup>356</sup>

### I. 2. 2. 2. Pulěř autorem iluminací Českobrodského graduálu (?)

Jarmila Vacková v minulosti spojila s Pulěřovou dílnou *Českobrodský graduál*.<sup>357</sup> Tento rukopis nenese žádné identifikační znaky, které by odkazovaly na písařskou či

<sup>349</sup> Fol. 88r, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592, viz kapitola II. 12. 0. *Křižovnický graduál – I. díl*.

<sup>350</sup> Fol. 105v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>351</sup> Viz kapitoly II. 12. 0. *Křižovnický graduál – I. díl*; I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ormys z Lindperka*; I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>352</sup> Na fol. 147v Teplického graduálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms.1) z roku 1560 se nachází nápisová páska s textem: „*Fabian Polliar z Austi nad Labem Malerz w Stare Miestie Pražském*.“ Bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 17. 0. *Teplický graduál*.

<sup>353</sup> Na fol. 195r Lounského graduálu Jana Táborského (Louny, SokA, sign. I G 9) dopsaného roku 1563 se objevují monogramy F/P s letopočtem 1561. Bibliografie k rukopisu viz kapitola II.19. 0. *Lounský graduál*.

<sup>354</sup> Fol. 2r Teplického graduálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1)1560 a fol. 2r Lounského graduálu (Louny, SokA, sign. I G 9) 1563.

<sup>355</sup> V Teplickém graduálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) dopsaném roku 1560 se jedná o výzdobu na ff. 7v, 38v, 143v, 190v a 235r. Lounský graduál (Louny, SokA, sign. I G 9) dopsaný roku 1563 zahrnuje odlišné zejména fol. 273v a fol. 317v.

<sup>356</sup> Viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ormys z Lindperka*.

<sup>357</sup> VACKOVÁ 1968, 381. *Českobrodský graduál* (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557, viz kapitola II. 10. 0. *Českobrodský graduál*.

iluminátorskou dílnou, z níž vyšel. Jeho výzdoba je stylově blízká pracím Fabiána Puléře, zejména nápadná shoda panuje se Žlutickým graduálem, u miniatur s vedením dobytčete na porážku [srov. **28a** s **29a**],<sup>358</sup> což zmiňuje již Jiří Kropáček.<sup>359</sup>

Stejné provedení miniatur lze sledovat u dekorací s klečícím Gedeonem. V Českobrodském **[30a]**,<sup>360</sup> Čáslavském **[31a]**<sup>361</sup> i Žlutickém graduálu **[32a]**<sup>362</sup> je Gedeon zasazen do krajiny s dlouhým průhledem, kde jsou v pozadí patrné vrcholky velehor [srov. **30a** s **31a**, **32a**].

Srovnání Českobrodského a Žlutického graduálu se také nabízí u miniatur s Adorací dítěte [srov. **24a** s **25a**].<sup>363</sup> Kompoziční rozvržení prostoru v Českobrodském graduálu působí poměrně přesvědčivě. Slabším článkem iluminace je postava Josefa, kterého příliš zahaluje drapérie, čili se naprosto ztrácí jeho tělesný objem. Provedení obličejů jednotlivých figur ve výjevu se však blíží zpracování ve Žlutickém graduálu.

Českobrodský graduál **[33a]** je příbuzný rovněž s Teplickým graduálem **[34a]**, a to konkrétně v iniciále s figurálním motivem Seslání Ducha svatého. Kompozice nejsou totožné, ale gesta jednotlivých rukou a typika tváří vykazují určitou stylovou jednotu [srov. **33a** s **34a**]. V Teplickém graduálu<sup>364</sup> lze sledovat pokročilejší řešení prostoru, v jehož zadním plánu se nachází ubíhající loď gotické katedrály. Samotný výjev Seslání je zde zasazen pod valenou klenbu, kdežto v Českobrodském graduálu<sup>365</sup> se objevuje pozadí nahrazeno pouze zlatou tapetou.

Se Svatovítským graduálem **[37a]**<sup>366</sup> má Českobrodský **[38a]**<sup>367</sup> podobnou iniciálu se scénou Zmrtvýchvstání Krista [srov. **37a** s **38a**]. Tyto iluminace vykazují stejný styl, podobně řešený prostor miniatur a anatomicky správně zvládnuté figury. Pro podobnost miniatur Českobrodského graduálu s jinými iluminacemi je proto více než možné, že iluminátor Českobrodského rukopisu vyšel z dílny Fabiána Puléře, případně s ním byl přímo totožný.

<sup>358</sup> Fol. 279r Českobrodského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557 a fol. 184v Žlutického graduálu (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>359</sup> KROPÁČEK 1952a, 73.

<sup>360</sup> Fol. 111v, Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.

<sup>361</sup> Fol. 80r, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, sign. 15503) 1557.

<sup>362</sup> Fol. 83r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>363</sup> Fol. 138r Českobrodského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557 a fol. 105v Žlutického graduálu (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>364</sup> Fol. 131r, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms.1) 1560.

<sup>365</sup> Fol. 264r, Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20), 1557.

<sup>366</sup> Fol. 134r, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>367</sup> Fol. 234r, Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.



Rukopis však také obsahuje miniatury, které byly zhotoveny až roku 1570 Janem Sadovským ze Sochořova.<sup>368</sup>

### I. 2. 2. 3. Rukopisy navazující na Pulěřovu tvorbu

Pavel Brodský zařadil do Pulěřova okruhu i méně kvalitní rukopisy z Knihovny Národního muzea.<sup>369</sup> Jedná se o *Rychnovský kancionál*<sup>370</sup> a *Antifonář Havla ze Stěžer*,<sup>371</sup> který obsahuje figurální scény umístěny do přirozeného prostředí, v němž se uplatňuje perspektiva, avšak je zde patrná značná rustikalizace výtvarného projevu. Oba kodexy jsou skromněji vyzdobené než výše zmíněné graduály připisované Pulěřovi a patrně vznikly mimo jeho dílnu, stejně tak jako schematický a ornamentálně zdobený *Krolmusův graduál*,<sup>372</sup> jenž se slohově vrací do pozdní gotiky nebo manýristický *Solnický graduál Samuela Soukeníka*,<sup>373</sup> který vykazuje kresebně pojaté lidské postavy. Výzdoba tohoto zpěvníku sice vychází ze slohového stupně dosaženého Fabiánem Pulěřem, avšak Pulěřův vzor je silně zjednodušen a schematizován.<sup>374</sup>

Dalším rukopisem, jehož iluminátor mohl poznat Pulěřovu dílnu, je *Třebechovický graduál*.<sup>375</sup> Jeho nejkvalitnější iluminace s iniciálou D se nachází na fol. 137r.<sup>376</sup> Obsahuje figurální výjev s Klaněním pastýřů. Malíř se snažil ztvárnit anatomicky správně lidskou figuru a zasadit výjev do přesvědčivé krajiny, která se za zídou v druhém plánu otvírá do horského údolí, naznačeného studenými tóny. Autor podobně jako Pulěř maluje v bordurách množství droberů v podobě lučištníků či drobných zvířat.<sup>377</sup> Kromě dekorací provedených v Pulěřových

<sup>368</sup> Viz II. 10. 3. Shrnutí výzdoby Českobrodského graduálu.

<sup>369</sup> BRODSKÝ 2000, XXXIII.

<sup>370</sup> Rychnovský kancionál (Praha, KNM, sign. NM I A 34) 1556, bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1926, 8, č. 34; BRODSKÝ 2000, kat. č. 6, 8.

<sup>371</sup> Antifonář Havla ze Stěžer (Praha, KNM, sign. IV A 17) 1559, bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1926, 182, č. 934; VACKOVÁ 1968, 391, pozn. 14; BRODSKÝ 2000, 44, kat. č. 36; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 199#, kat. č. 65.

<sup>372</sup> Krolmusův graduál (Praha, KNM, sign. IV B 9) 1556–1557, bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1926, 187, č. 965; LIVOROVÁ 1948, 74; TICHÝ 1951, 47; VACKOVÁ 1968, 391, pozn. 14; BRODSKÝ 2000, 45, kat. č. 37.

<sup>373</sup> Solnický graduál Samuela Soukeníka (Praha, KNM, sign. I A 17) 1558, bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1926, 5, č. 17; SNÍŽKOVÁ 1967, 13–17; VACKOVÁ 1968, 391, pozn. 14; BRODSKÝ 2000, 7, kat. č. 5; GRAHAM 2006, 428–430, kat. č. 89; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 172#–173#, kat. č. 55.

<sup>374</sup> BRODSKÝ 2000, 7.

<sup>375</sup> Třebechovický graduál (Třebechovice pod Orebem, Třebechovické muzeum betlémů, přír. č. 519/53) 1557–1559, bibliografie k rukopisu: CECHNER 1904, 188; KOUBA 1969, 271; TOŠNEROVÁ 2001, 175; GRAHAM 2006, 542–544, kat. č. 123; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 179#–180#, kat. č. 57; BRODSKÝ 2012, 43, 285, obr. 494.

<sup>376</sup> Fol. 137r, Třebechovický graduál (Třebechovice pod Orebem, Třebechovické muzeum betlémů, přír. č. 519/53) 1557–1559.

<sup>377</sup> Např. fol. 75r Třebechovického graduálu (Třebechovice pod Orebem, Třebechovické muzeum betlémů, přír. č. 519/53) z let 1557–1559 obsahuje pod kolumnou lučištníka a muže s kyjem a v postranní borduře veverku sedící na rozvilině.

intencích obsahuje zpěvník výzdobu amatérské úrovně,<sup>378</sup> která byla do rukopisu patrně domalována později nějakým místním (tj. třebechovickým) umělcem.

#### I. 2. 2. 4. Styl Fabiána Pulěře

Fabián Pulěr byl podobně jako jiní iluminátoři závislý na grafických předlohách, jejichž kompozice přenáší do vlastních miniatur. Mnohdy tlumočí grafiku do nejmenších detailů, např. Klanění čtyřiaadvaceti apokalyptických starců ve Žlutickém [41a]<sup>379</sup> a Teplickém graduálu [42a]<sup>380</sup> využívá kompozici z novozákonních ilustrací Bernarda Salomona [43a].<sup>381</sup>

V díle Fabiána Pulěře jsou však stále živé i grafické předlohy Albrechta Dürera, a to zejména ve Svatovítském [45a]<sup>382</sup> a Žlutickém graduálu [46a],<sup>383</sup> v nichž jsou miniatury s Poslední večeří recepí dřevorezu Albrechta Dürera z cyklu Malých pašijí [47a].<sup>384</sup>

Za vlastní invenci iluminátora můžeme považovat řešení krajinných scénérií, které nabízejí dlouhé průhledy často v dálce zakončené vrcholky velehor, např. řešení pozadí iniciály s klečícím králem Davidem ve Žlutickém graduálu [48a]<sup>385</sup> nebo scénérie s klečícím Gedeonem v Čáslavském graduálu [49a].<sup>386</sup> Podobný způsob malby je sledovatelný i v Lounském graduálu, kde se ve vnitřním poli iniciál objevuje krajina bez jakéhokoliv biblického výjevu [50a].<sup>387</sup> Zobrazení samostatné krajiny navíc zaujímá v kontextu 16. století ojedinělé postavení.

Významný český historik umění Karel Chytil se přikláněl k názoru, že Fabián Pulěr je dobrý figuralista,<sup>388</sup> lepší než iluminátor Matouš Ormys.<sup>389</sup> To je ovšem otázka. Způsob provedení jednotlivých miniatur se liší případ od případu a ne vždy se Pulěrovy postavy jeví přesvědčivým dojmem. Např. Kristus ve výjevu Zmrtvýchvstání na vyřiznuté iniciále ze Sbírkky grafiky a kresby Národní galerie působí toporným strnulým dojmem, připomínající spíše loutku než lidskou bytost [40a].<sup>390</sup> Chytilova nekritická glorifikace díla F. Pulěře se

<sup>378</sup> Zvl. ff. 124r, 157v, 218r, 234r Třebechovický graduál (Třebechovice pod Orebem, Třebechovické muzeum betlémů, přír. č. 519/53) 1557–1559.

<sup>379</sup> Fol. 66r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>380</sup> Fol. 40v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>381</sup> Viz kapitola I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.*

<sup>382</sup> Fol. 160v, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>383</sup> Fol. 230v Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>384</sup> Viz kapitola I. 3. 2. *Recepce grafik Albrechta Dürera.*

<sup>385</sup> Fol. 4r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>386</sup> Fol. 80r, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, sign. 15503) 1557.

<sup>387</sup> Fol. 228r, Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1563.

<sup>388</sup> CHYTIL 1906, 179.

<sup>389</sup> K Ornysovi I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ormys z Lindperka.*

<sup>390</sup> Zmrtvýchvstání Krista – vyřiznutá iniciála (Praha, NG – Sbírkka grafiky a kresby, inv. č. K4294) 1559.

odráží též v práci Jiřího Kropáčka, který byl přesvědčen o tom, že Pulěr je nejdůležitější postavou české renesanční iluminace.<sup>391</sup> Naopak Jarmila Vacková Pulěře nijak nevychvaluje. Podle ní v pozdní fázi Pulěřovy tvorby upadá technická a řemeslná stránka a dochází také k přebujelosti výzdobného elementu, zejména ornamentálního, přičemž jisté zlepšení výtvarné kvality renesančních iluminací přichází až s dílnou Matouše Ornyse.<sup>392</sup>

Dochované Pulěřovy práce však svědčí o jeho uměleckém školení a představují poměrně kvalitní ukázkou iluminátorského řemesla 16. století. Zejména výzdoba svatovítského zpěvníku<sup>393</sup> patří vůbec k nejkvalitnějším dekoracím, které se z té doby zachovaly. Ve srovnání s ním ob stojí jen kvalita miniatur Žlutického<sup>394</sup> nebo prvního svazku Křižovnického graduálu.<sup>395</sup> V této souvislosti je nutné zvážit i značné finanční možnosti svatovítské kapituly, která graduál objednala. Oproti literátským bratrstvům v menších městech měli kanovníci metropolitního chrámu, díky svému rozhledu a vzdělání, pravděpodobně též vyšší požadavky na kvalitu miniatur. Svoji objednávkou jistě chtěli navázat na skvostné knihy doby předhusitské, které vznikaly pro krále Václava IV.,<sup>396</sup> takže se Svatovítský graduál<sup>397</sup> patrně záměrně stal nejkrásnějším rukopisem, který v té době vznikl. Ostatní knihy, na nichž se podílel Fabián Pulěr, se vyznačují ledabylejší formou své výzdoby. Na jejich iluminacích lze sledovat velkou závislost na grafických předlohách, jež ovšem také výrazně přispěly ke kvalitě miniatur.

Malíř se rovněž jeví jako poměrně zdatný kolorista. To je patrné zejména na komponování krajinného prospektu. Biblické výjevy zasazuje do přesvědčivého prostoru s dlouhými průhledy. Modravými tóny vytváří hloubku scénérií s propracovanými krajinnými detaily, což lze považovat za ohlas podunajské školy [48a, 49a, 50a].<sup>398</sup> Zůstává však otázkou, jestli Fabián Pulěr poznal malířství podunajských mistrů z autopsie či nikoliv.

Ve výčtu jeho rukopisů zůstávají ojedinělé především iluminace z nedochovaného (či nezvěstného) Kaňkovského graduálu s popravou kutnohorských havířů a upálením Mistra Jana Husa.<sup>399</sup> Na těchto celostranných miniaturách je zjevné, že Fabián Pulěr byl malířem i monumentálního umění a větší formát obrazu pro něj nebyl výzvou, ale běžnou záležitostí, se kterou si dokázal poradit.

---

<sup>391</sup> KROPÁČEK 1952a, 78.

<sup>392</sup> VACKOVÁ 1989, 95.

<sup>393</sup> Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>394</sup> Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>395</sup> Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>396</sup> K rukopisům krále Václava IV. zvl. KRÁSA 1971.

<sup>397</sup> Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>398</sup> K podunajské škole např. STADLOBER 2006.

<sup>399</sup> Viz [47b, 48b, 49b], Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, KNM, sign. I A c 109) 1559–1561.

V Pulérových rukopisech se nachází rovněž bohatá různorodá ornamentální složka, která se jednak skládá z rozvilin zaostřených a laločnatých typů akantu,<sup>400</sup> druhově určitelného rostlinstva (– tzn. růže, bodlák, hrách nebo vinná réva) i groteskní ornamentiky,<sup>401</sup> jež předznamenává manýrismus. Zároveň se však v iluminovaných bordurách F. Pulěře nachází často droalerie v podobě hrajících si zvířat,<sup>402</sup> což lze považovat za vliv výzdoby středověkých rukopisů. Celkově lze Pulěrovu práci hodnotit jako kvalitní ukázkou iluminací, jejichž kompozice jsou recepcí soudobých rytin s působivě provedenou barevností jednotlivých výjevů.

### I. 2. 3. Iluminátor Matouš Ornys z Lindperka

Matouš Ornys z Lindperka<sup>403</sup> se pravděpodobně narodil v druhé čtvrtině 16. století.<sup>404</sup> Antonín Rybička předpokládal, že se vyučil matematice a zeměměřičství kdesi za hranicemi Českých zemí, odkud se navrátil kolem roku 1550.<sup>405</sup> Podle něj na sebe musel záhy po svém příjezdu do Prahy strhnout pozornost české šlechty i královského dvora a pracoval pak pro arciknížete Ferdinanda,<sup>406</sup> což je ovšem otázka. Pro arciknížete Ferdinanda pracoval prokazatelně Matyáš Hutský z Křivoklátu.<sup>407</sup> Stejně tak je pravděpodobné, že se Matouš Ornys vyučil malbě i zeměměřičství v Českých zemích. Jeho pokročilou znalost anatomie a přesvědčivé komponování prostoru lze spíše vysvětlit prací s grafickými předlohami, které v některých případech kopíroval do nejmenších detailů.

Karel Chytil uvádí, že Matouš Ornys přijal několik učedníků. Roku 1558 Jana Mislíka z Vejšova,<sup>408</sup> kterého propustil roku 1560 a dále roku 1566 byl jeho učedníkem Jiří Rosa z Chrudimi.<sup>409</sup> Okolo roku 1570 zaujímal Matouš Ornys úřad zeměměřiče, ve kterém údajně

<sup>400</sup> Viz srov. KUBÍK 2010, 220, obr. Tab. II 10 - a1, b1, b2.

<sup>401</sup> Viz kapitola I. 5. 0. *Ornamentální výzdoba chorálních rukopisů.*

<sup>402</sup> Např. opička hrající na trubku v borduře na fol 40v Teplického graduálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) nebo lučištník střelící na létajícího koně pod kolumnou v borduře na fol. 111r Lounského graduálu (Louny, SOKA, sign. I G 9).

<sup>403</sup> Bibliografie k němu: JELÍNEK 1845, 24; DOBICERA 1847, 326; RYBIČKA 1857, 90–91; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XVIII. 1902, 889; CHYTIL 1906, 83–87, 185–188, 294, 301; WINTER 1909, 188; WINTER 1913, 124, 198, 507–510, 531; MATĚJČEK 1929, 237; TOMAN 1950, 230; VACKOVÁ 1968, 382; STEJSKAL 1976, 13–58; VACKOVÁ 1989, 95; STEJSKAL/VOIT 1991, 69; ŠRONĚK 1997b, 364; KRATOCHVÍLOVÁ 2003a, 173; GRAHAM 2006, 95–96; ŠÁROVCOVÁ 2009b, 432–433; ŠÁROVCOVÁ 2010a, 421, 459–461; BRODSKÝ 2012, 43; KUBÍK 2015a, 104.

<sup>404</sup> RYBIČKA 1857, 91.

<sup>405</sup> RYBIČKA 1857, 91.

<sup>406</sup> RYBIČKA 1857, 91.

<sup>407</sup> Viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu.*

<sup>408</sup> CHYTIL 1906, 83. K němu také WINTER 1909, 238.

<sup>409</sup> CHYTIL 1906, 83. K němu také WINTER 1909, 238.

setrval až do své smrti.<sup>410</sup> V „umění zeměměřičském“ se u něho vyučil Šimon Podolský z Podolí,<sup>411</sup> který sepsal roku 1617 knihu o měřácích zemských.<sup>412</sup>

K. Chytil dále popisuje, že malíř Ornys měl jakési spory s novoměstskými a že za svého života nabyl mnoho majetku.<sup>413</sup> Byl také třikrát ženatý.<sup>414</sup> Zemřel pravděpodobně mezi 16. a 22. únorem roku 1600.<sup>415</sup>

### I. 2. 3. 1. Ornysovy pramenně doložené rukopisy

František Jelínek ve své Historii města Litomyšle na základě archivních materiálů o vyplácení odměny za výzdobu *Litomyšlského graduálu*,<sup>416</sup> určil jako autora miniatur Matouše Ornyse.<sup>417</sup> Kodex patrně sepsal Jiří Laches Nepomucký, což se nachází zapsáno na jednom jeho foliu.<sup>418</sup> Litomyšlský zpěvník obsahuje velmi kvalitní iluminace a je výjimečný i množstvím složitých kandelábrových grotesek, které obsahuje v bordurách. Zároveň tyto grotesky nejsou jen novým manýristickým prvkem v ornamentice,<sup>419</sup> ale zahrnují v sobě také elementy z biblických motivů – ukřižovaného Krista,<sup>420</sup> hlavu Jana Křtitele<sup>421</sup> nebo tři Marie u hrobu s andělem.<sup>422</sup>

Dalším zpěvníkem, který Matouš Ornys iluminoval, byl *Třebeňský graduál*,<sup>423</sup> v němž se nachází miniatura zabírající skoro polovinu folia a zobrazující jeho erb,<sup>424</sup> který mu

---

<sup>410</sup> RYBIČKA 1857, 90.

<sup>411</sup> Šimon Podolský z Podolí je doložený na Starém Městě pražském v letech 1562–1617. K němu BAUM 1884, 40; WINTER 1909, 199, 238; ŠRONĚK 1997a, 89–90.

<sup>412</sup> RYBIČKA 1857, 90.

<sup>413</sup> CHYTL 1906, 83–86.

<sup>414</sup> CHYTL 1906, 86.

<sup>415</sup> K tomu CHYTL 1906, 86.

<sup>416</sup> Litomyšlský graduál (Litomyšl, Regionální muzeum, inv. č. R–203) 1561–1563, výběrová bibliografie k rukopisu: JELÍNEK 1845, 24; RYBIČKA 1874–1877, 731; RYBIČKA 1881, 59–64; KONRÁD 1893, 190; SRB/TADRA 1886, 47; ŠTĚPÁNEK 1887, 1–24; CHYTL 1891, 158; CHYTL 1899, 31; CHYTL 1906, 185–186; TOMAN 1947, 230; KROPÁČEK 1952a, 126; PEŠINA 1954b, 286–287; VACKOVÁ 1968, 383; STEJSKAL 1976, 15; JAREŠ 1979, 166–167; VACKOVÁ 1989, 95; TOŠNEROVÁ 2001, 84; GRAHAM 2006, 256–259, kat. č. 38; SKŘIVÁNEK 2009, 103–107; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 69#–73#, kat. č. 26; MOUČKOVÁ 2011; BRODSKÝ 2012, 43, 72, 81, 101, 128, 203, 285, obr. 47, 67, 114, 175, 333, 493.

<sup>417</sup> JELÍNEK 1845, 24.

<sup>418</sup> Na fol. 133v Litomyšlského graduálu (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) z let 1561–1563 je zapsáno: „Georgius Laches Nepomucenus, Cuius Nouae urbis Pragensis, hoc opus, quod vulgo graduale vocat, exaratit 1563.“ Viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 69#.

<sup>419</sup> Viz I. 5. 2. 1. Grotesky.

<sup>420</sup> Fol. 64r, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>421</sup> Fol. 245v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>422</sup> Fol. 205v Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>423</sup> Třebeňský graduál (Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, bez sign.) 1574–1583, výběrová bibliografie k rukopisu. VOCEL 1959, 17; CHYTL 1891, 158–159; KONRÁD 1893, 190; SEDLÁČEK 1897, 18; CHYTL 1904, 4–5; CHYTL 1906, 185; VACKOVÁ 1968, 382; KROPÁČEK/PREISS 1988, 200; VACKOVÁ 1989, 95; ŠRONĚK 1997b, 364; KRATOCHVÍLOVÁ 2003a, 161–175; TOŠNEROVÁ 2004, 446–447; GRAHAM 2006, 545–549, kat. č. 124; ŠÁROVCOVÁ 2009b, 427–454; ŠÁROVCOVÁ 2010a, 459–461, kat. č. XIV/12; ŠÁROVCOVÁ 2011a,

byl propůjčen roku 1562 na den sv. Bartoloměje.<sup>425</sup> Není ovšem známo, z jaké písařské dílny Třeбенický graduál vyšel.

Dvě hlavní díla, Třeбенický<sup>426</sup> a Litomyšlský graduál,<sup>427</sup> jež byla již v 19. století s Matoušem Ornysem spojena, vykazují značné rozdílnosti, čehož si všiml již K. Chytil.<sup>428</sup> Odlišnost lze sledovat zejména ve figurálním typu zobrazovaných postav. V třeбенickém zpěvníku jsou lidská těla na některých výjevech sražená s předdimenzovanou hlavou. V litomyšlském kodexu se s takovouto disproporcí v kánonu nesetkáme. Na rukopisech, které lze připsat dílně Matouše Ornyse, se tedy podílela celá řada pomocníků, a tím lze patrně vysvětlit rozdílnost stylu.

Matouš Ornyse či jeho dílna provedl patrně též výzdobu *Klatovského graduálu*,<sup>429</sup> jež obsahuje na fol. 67v monogramy M/O.<sup>430</sup> Tento rukopis byl sepsán v dílně Jana Táborského z Klokotské Hory.<sup>431</sup>

### I. 2. 3. 2. Další rukopisy z Ornysovy dílny

Na základě stylových analogií byly v minulosti dílně Matouše Ornyse přiřazeny i jiné kodexy. Jana Michlová předpokládala, že *Teplický kancionál*<sup>432</sup> vyšel z jeho ateliéru, což zdůvodnila slovy: „*Detaily mnoha miniatur odkazují na jeho dílnu, kde zaměstnával mnoho tovaryšů.*“<sup>433</sup> Teplický kancionál patrně stejně jako Teplický graduál,<sup>434</sup> jež ovšem iluminoval Fabián Pulěř,<sup>435</sup> byl sepsán u Jana Táborského.<sup>436</sup>

---

181#–184#, kat. č. 58; BRODSKÝ 2012, 43, 54, 72, 84, 116, 216, 219, obr. 8, 48, 73, 147, 359, 368; KUBÍK 2015a, 103.

<sup>424</sup> Na fol. 441v Třeбенického graduálu (Litoměřice, SOA, bez sign.) z let 1574–1583 je v tabulce nápis: „*Matheus Ornys a Lindperk. Pictor Regni Bohemie Geometra.*“ Viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 183#. K erbů MYSLIVEČEK 2006, 77.

<sup>425</sup> RYBIČKA 1857, 90; CHYTEL 1906, 83; MYSLIVEČEK 2006, 77. Svátek sv. Bartoloměje se slaví 24. 8. viz SCHAUBER/SCHINDLER 1997, 439.

<sup>426</sup> Třeбенický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583, bibliografie k rukopisu viz výše v této kapitole.

<sup>427</sup> Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>428</sup> CHYTEL 1906, 187.

<sup>429</sup> Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. MS 1) 60. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 15. 0. *Klatovský český graduál*.

<sup>430</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 57#.

<sup>431</sup> Viz kapitola I. 1. 1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

<sup>432</sup> Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566, bibliografie viz kapitola II. 18. 0. *Teplický kancionál*.

<sup>433</sup> MICHLOVÁ 2007, 130.

<sup>434</sup> Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560, bibliografie viz kapitola II. 17. 0. *Teplický graduál*.

<sup>435</sup> Viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř*.

<sup>436</sup> Viz kapitola II. 18. 0. *Teplický kancionál*.

Jarmila Vacková přiřadila k Ornysově dílně *Malostranský graduál*,<sup>437</sup> *Staroměstský graduál*<sup>438</sup> a dále *Mladoboleslavský graduál*.<sup>439</sup> Zatímco Staroměstský graduál byl dokončen v písarské dílně Jana Táborského z Klokotské Hory,<sup>440</sup> Mladoboleslavský a Malostranský rukopis nikoliv. Ty pocházejí z písarské dílny Jana Kantora Starého.<sup>441</sup> V Mladoboleslavském graduálu<sup>442</sup> nacházíme přímo portrétní zobrazení Jana Kantora, které ovšem namaloval iluminátor Ambrož Ledecký.<sup>443</sup>

Karel Stejskal předpokládal, že folio s Nejsvětější Trojicí v prvním díle *Křížovnického graduálu*,<sup>444</sup> který je z velké části iluminován především Matyášem Hutským a dále i Fabiánem Pulěrem,<sup>445</sup> bude prací Matouše Ornyse z Lindperka.<sup>446</sup> Iluminace s Největější Trojicí je tvořená s velkou pečlivostí a pokud je jejím autorem skutečně Matouš Ornys, jeví se jako vůbec nejlepší práce, která se od něho dochovala. Miniatura překvapí dobře zvládnutou anatomii Krista na kříži i tváří Boha Otce, v němž se zračí neuvěřitelná bolest ze ztráty syna.

Karel Chytil uvádí, že není známo, odkud Matouš Ornys pocházel.<sup>447</sup> Nicméně jeho jméno se objevuje v článku Františka Josefa Dobicery „*Památky a muži památní z Laun*“.<sup>448</sup>

<sup>437</sup> Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572, výběrová bibliografie k rukopisu: CHYTL 1906, 193–194; TRUHLÁŘ 1906, 2; STEJSKAL/VOIT 1991, 69, kat. č. 65; ROYT 1997, 115; GRAHAM 2006, 367–373, kat. č. 70; BÍLKOVÁ 2007, 125; ŠÁROVCOVÁ 2010a, 446–448, kat. č. XIV/7; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 101#–106#, kat. č. 37a; BRODSKÝ, 2012, 43; JANATKOVÁ 2013. Druhý svazek Malostranského graduálu se nachází v Archivu hlavního města Prahy pod sign. 1869. Bibliografie k II. svazku: KROPÁČEK 1997e, 463, kat. č. V/550; TOŠNEROVÁ 1998, 144; GRAHAM 2006, 327–329, kat. č. 58; ŠÁROVCOVÁ 2010a, 449–450, kat. č. XIV/8; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 107#–108#, kat. č. 37b; BRODSKÝ 2012, 230, obr. 388.

<sup>438</sup> Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>439</sup> Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslava, inv. č. 21692) 1572, výběrová bibliografie k rukopisu bibliografie rukopisu: RYBIČKA 1874–1877, 730; WINTER 1896, 988; BAREŠ 1889, 611–620; KONRÁD 1893, 184, 188, 231–239; BAREŠ 1905, 277–278; CHYTL 1906, 125, 127, 143, 191–193; WINTER 1909, 196; WINTER 1913, 508; VACKOVÁ 1968, 382; MIKANOVÁ 1969, 204–223; MIKANOVÁ 1974, 83–89; VACKOVÁ 1989, 95; KRÁSA 1990b, 115; TOŠNEROVÁ 2001, 90; GRAHAM 2006, 283–286, kat. č. 45; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 87#–90#, kat. č. 30.

<sup>440</sup> Viz kapitola I. 1. 1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

<sup>441</sup> K Janu Kantorovi viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*. Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) z let 1569–1572 obsahuje v prvním svazku zápis o svém vzniku na fol. 462r: „*Dokonána gest tato kniha chwal božských, genž graduál slowe, w pondělí po swatém Witu nákladem pana purgmistra a raddy y wší obce Menšího Města pražského etc. prací a bedliwým wo to usilováním slovného Laurence Milnara, jinak Křepelky, mieštěnina téhož Menšího Města pražského, skrze Yana Kantora přijmím Starýho měštěnina v Novém Městě pražském, léta od narození syna božího, pána a spasitele našeho tisícího pětistého sedmdesátého druhého. Z čehož pán Bůh na věky bud' chválen, amen.*“ Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, Okresní Muzeum, inv. č. 21692, 1572) obsahuje na fol. 552r zapsáno: „*Dokonána gest tato kniha chwal božských ve Čtvrtek po przenesení Swatého Wáclawa. Léta od Narození Syna Božího Tisycyho, Piesteho sedmdesátého druhého, skrze Yana Kantora Starýho Miestěnínu Nowém Městě Prazském.*“

<sup>442</sup> Fol. 413v, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>443</sup> Viz kapitola I. 2. 5. *Iluminátor Ambrož Ledecký*.

<sup>444</sup> Fol. 216r [43b], Křížovnický graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A7) 1559–1592 byl v minulosti s dílnou Jana Táborského, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 12. 0. *Křížovnický graduál – I. díl*.

<sup>445</sup> Viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř* a kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>446</sup> STEJSKAL 1997, nepag.

<sup>447</sup> CHYTL 1906, 83.

<sup>448</sup> DOBICERA 1847, 326.

Jak už název napovídá, F. J. Dobicera pojednává o významných mužích pocházejících z Loun. Autor bohužel neuvádí pramen, z kterého čerpá. Matouš Ornys je v článku zmíněn velmi stručně jako „*Math. Dionys a Lindperk Pictor*“, jehož malby vidíme v Třebenickém graduálu.<sup>449</sup> F. J. Dobicera měl pravděpodobně nějaké informace ohledně lounského původu M. Ornys. Tato zmínka, jež se zdá téměř bezvýznamná, však může vést k domněnce, že Matoušovi Ornysovi bylo svěřeno dodatečné domalování některých folií v *Lounském graduálu Jana Táborského*<sup>450</sup> v době, kdy už nebyl jeho hlavní iluminátor Fabián Pulěř mezi živými.<sup>451</sup> V Lounském graduálu<sup>452</sup> se navíc nachází znak soukeníků města Loun,<sup>453</sup> který byl císařem Rudolfem II. potvrzen 19. října 1581,<sup>454</sup> čili lze předpokládat, že rovněž výzdoba minimálně tohoto folia vznikla po tomto datu a nemohla být tedy prací Fabiána Pulěře, protože byl již 20 let po smrti.<sup>455</sup>

Podíl Ornysovy dílny lze také sledovat v *2. svazku Graduálu novoměstských řezníků*,<sup>456</sup> který byl sepsán u Jana Kantora Starého,<sup>457</sup> a to konkrétně na fol. 29r. Iluminace s Poslední večeří [51a] je stylově velice podobná Poslední večeři nacházející se v Třebenickém graduálu ve vnitřním poli iniciály [52a],<sup>458</sup> v níž ovšem postavy vykazují sražený figurální kánon s předdimenzovanou hlavou, o čemž byla již učiněna zmínka výše [srov. 51a s 52a]. Nicméně kolorit, modelace drapérie hustou kvašovou barvou a uspořádání prostoru, kde jsou v pozadí renesanční pravoúhlá okna, svědčí pro autorství Ornysovy dílny.

Podobnost je patrná též u iniciály se spícím Eliášem [53a],<sup>459</sup> kterou můžeme porovnat s miniaturou stejného námětu v Třebenickém graduálu [54a].<sup>460</sup> V obou případech je téměř shodně provedena postava anděla, jenž přináší vodu a chléb zmoženému Eliášovi. Oba výjevy jsou zasazeny do krajiny s dlouhým průhledem do dále, s ostrými skalisky v pozadí [srov. 53a s 54a]. Celkově iluminace na fol. 29r v 2. díle Graduálu novoměstských řezníků převyšují

---

<sup>449</sup> DOBICERA 1847, 326.

<sup>450</sup> Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1563, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 19. 0. Lounský graduál.

<sup>451</sup> Viz I. 2. 2. Iluminátor Fabián Pulěř.

<sup>452</sup> Fol. 101v, Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1563.

<sup>453</sup> Srov. FIALA 2001, 347, obr. 14.

<sup>454</sup> FIALA 2001, 53.

<sup>455</sup> Viz kapitola I. 2. 2. Iluminátor Fabián Pulěř.

<sup>456</sup> Graduál novoměstských řezníků – II. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, výběrová bibliografie k rukopisu: TRUHLÁŘ 1906, 14–15, kat. č. 31; WINTER 1909, 196; TOMAN 1947, 462–463; VACKOVÁ 1968, 392, pozn. 26; GRAHAM 2006, 371–373, kat. č. 71; BÍLKOVÁ 2007, 125; ŠTEFANCOVÁ 2007, 13; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 114#–116#, kat. č. 40. Rukopis byl vystaven na výstavě Biblické příběhy na renesančních iluminacích v Galerii Klementinum na podzim roku 2015. Viz SOUČKOVÁ 2015d.

<sup>457</sup> Viz kapitola I. 2. 6. Iluminátor Pavel Bílý.

<sup>458</sup> Fol. 211r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>459</sup> Fol. 29r, Graduál novoměstských řezníků – II. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568.

<sup>460</sup> Fol. 211r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.



ostatní výzdobu tohoto rukopisu, která byla pravděpodobně dílem jiného iluminátora, patrně Pavla Bílého.<sup>461</sup>

Pro příbuznost stylu *Rybařovského graduálu*,<sup>462</sup> sepsaného u Jana Táborského,<sup>463</sup> s Litomyšlským, lze předpokládat, že i dekorace tohoto rukopisu jsou prací Ornysovy dílny.<sup>464</sup>

### I. 2. 3. 3. Komparace miniatur z dílny Matouše Ornyse

Matouš Ornys se tedy s největší pravděpodobností podílel na výzdobě Malostranského graduálu,<sup>465</sup> Staroměstského graduálu<sup>466</sup> a dále konkrétně na fol. 464r Mladoboleslavského graduálu [55a],<sup>467</sup> kde je pod kolumnou zobrazen kostel na vyvýšenině, ke kterému přicházejí poutníci. Podobně namalovaný výjev se objevuje v Litomyšlském [56a]<sup>468</sup> a Třebenickém graduálu [57a].<sup>469</sup> Ostatní iluminovaná folia mladoboleslavského rukopisu jsou však evidentně prací Ambrože Ledeckého<sup>470</sup> a Pavla Bílého.<sup>471</sup>

V Klatovském [58a],<sup>472</sup> Litomyšlském [59a]<sup>473</sup> a Rybařovském graduálu [60a]<sup>474</sup> jsou navzájem příbuzné iniciály, jež ve svém vnitřním poli obsahují Beránka s korouhví. Miniatury si neodpovídají kompozicí, která by však spíše svědčila pro použití stejné grafické předlohy, ale shodují se koloritem a obdobně ztvárněným krajinným prospektem. Určitou jednotu lze zaznamenat rovněž u pastózní modelace ovčí vlny Beránka [srov. 58a, 59a, 60a].

Nápadná stylová shoda je doložitelná u miniatur s Nanebevzetím Panny Marie.<sup>475</sup> Jak v graduálu Klatovském [62a],<sup>476</sup> Litomyšlském [63a],<sup>477</sup> tak i Rybařovském [64a],<sup>478</sup> ovládá výjev postava Panny Marie, kterou nesou na nebesa andělé ve výrazně zbarvených oděvech s pestrými křídly. V klatovském kodexu andělé Pannu Marii zároveň korunují. Panna Marie má

<sup>461</sup> Viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

<sup>462</sup> Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15509) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 21. 0. *Rybařovský graduál*.

<sup>463</sup> Viz kapitola I. 1. 1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

<sup>464</sup> Viz I. 2. 3. 3. *Komparace miniatur z dílny Matouše Ornyse*.

<sup>465</sup> Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>466</sup> Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>467</sup> Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>468</sup> Fol. 265v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>469</sup> Fol. 245r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>470</sup> Viz I. 2. 5. *Iluminátor Ambrož Ledecký*.

<sup>471</sup> Viz I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

<sup>472</sup> Fol. 213r, Klatovský český graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. MS 1) 60. léta 16. století.

<sup>473</sup> Fol. 344v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>474</sup> Fol. 277r, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15509) 1568.

<sup>475</sup> K motivu např.: APOSTOLOS-CAPPADONA 1994, 42–44; ROYT 2006a, 208.

<sup>476</sup> Fol. 144v, Klatovský český graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. MS 1) 60. léta 16. století.

<sup>477</sup> Fol. 261v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>478</sup> Fol. 204v, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15509) 1568.

zde ale příliš protáhlý obličej, který nepřidává jejímu půvabu. V Litomyšlském graduálu doplňují výjev ještě poletující andílčí hlavičky s křídly. Postava Panny Marie je ve všech případech obklopená žlutooranžovou září s modravými oblaky, pod níž lze studovat dlouhý průhled do krajiny.

Figurální výjev s Adorací dítěte v Klatovském graduálu [65a]<sup>479</sup> je téměř shodný s miniaturou stejného námětu v Litomyšlském [66a]<sup>480</sup> a Třeбенickém graduálu [67a].<sup>481</sup> Této nápadné podobnosti si povšiml Pavel Brodský, který všechny tři miniatury reprodukoval vedle sebe.<sup>482</sup> Autor předpokládá, že similarita iluminací, je způsobena stejnou grafickou předlohou,<sup>483</sup> avšak tyto figurální litery vykazují také shodný kolorit a obdobně zpracované řasení drapérie oděvu s prudkými světly a stíny. Stejný charakter jeví též těla iniciál, která jsou složena ze zeleného kadeřavého akantu s naznačenou nervaturou jednotlivých palmet [srov. 65a, 66a, 67a].<sup>484</sup>

Na uvedených příkladech lze sledovat stylovou jednotu, která se především projevuje v podobném koloritu, modelaci drapérie či v některých případech i stejnou kompozicí. Miniatury Rybařovského a Klatovského graduálu s největší pravděpodobností vznikly, tak jako výzdoba Litomyšlského a Třeбенického graduálu, v iluminátorské dílně Matouše Ornyse z Lindperka, který musel být taktéž spolupracovníkem Jana Táborského podobně jako Fabián Pulěš.<sup>485</sup>

Dále lze porovnat miniatury s Klaněním pastýřů z Rybařovského graduálu [69a],<sup>486</sup> který vykazuje podobný kolorit jako Adorace dítěte v Teplickém kancionálu [70a].<sup>487</sup> V obou případech se iluminátor snažil scénu zasadit pod architektonickou konstrukci, nicméně výsledek není přesvědčivý a chybí mu hloubka prostoru. Naopak zdařilá je gestikulující postava Josefa s dlouhým šedobílým vousem. Obě iniciály obsahují tělo složené ze zeleného kadeřavého akantu s naznačenou nervaturou listu, což je pro dílnu Matouše Ornyse typické [srov. 69a s 70a].

Srovnání se nabízí rovněž u dvou miniatur odehrávající se na břehu moře. V Teplickém kancionálu<sup>488</sup> lze sledovat povolání sv. Ondřeje<sup>489</sup> umístěno do krajiny

<sup>479</sup> Fol. 67v, Klatovský český graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. MS 1) 60. léta 16. století.

<sup>480</sup> Fol. 125v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R-203) 1561–1563.

<sup>481</sup> Fol. 120r, Třeбенický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>482</sup> BRODSKÝ 2012, 72, obr. 46, 47, 48.

<sup>483</sup> BRODSKÝ 2012, 13. Viz kapitola I. 3. 1. *Recepce rytin Martina Schongauera.*

<sup>484</sup> K akantu zvl. KUBÍK 2010, 109–223, viz kapitola I. 5. 1. 3. *Akant.*

<sup>485</sup> Viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěš.*

<sup>486</sup> Fol. 94r, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus.Hs. 15509) 1568.

<sup>487</sup> Fol. 56r, Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>488</sup> Fol. 232r, Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>489</sup> Viz Mt 4, 18–20; Mk 1,16–18; Jn 1, 40–42, k ikonografii sv. Ondřeje: HALL 1975, 15–16; ROYT 2006a, 185.

s dlouhým průhledem do dále s modravými vrcholky hor v pozadí [71a] a v Třebenickém graduálu výjev Krista kráčejícího po vlnách [72a].<sup>490</sup> Na obou miniaturách je obdobně zpracovaná modelace drapérie oděvu, projevující se v ostrých světlech a stínech jednotlivých záhybů [srov. 71a s 72a].

V Malostranském [73a]<sup>491</sup> a Staroměstském graduálu [74a]<sup>492</sup> se objevuje miniatura Setkání Abrahama a Malkisedeka, jež byla evidentně vytvořená podle novozákonní ilustrace Bernarda Salomona [75a].<sup>493</sup> Podle grafiky B. Salomona byla provedená též Poslední večeře v Malostranském graduálu [76a],<sup>494</sup> která je kompozičně i stylově velice blízká miniatuře stejného námětu v Litomyšlském graduálu [77a],<sup>495</sup> v němž se výjev nachází v prostoru s dvojitým románským oknem. V Malostranském graduálu tvoří pozadí zlatá tapeta. V obou případech jsou apoštolové ve scéně Poslední večeře oblečeni ve velmi pestrých oděvech, jejichž drapérie je modelována jemnými tahy štětce, jež vytvářejí ostré záhyby jejich rouch [srov. 76a, 77a s 81a].

Srovnání se také nabízí u miniatury s Navštívením Panny Marie v Litomyšlském [82a]<sup>496</sup> a Staroměstském graduálu [83a],<sup>497</sup> kde si dal iluminátor v obou případech záležet na zpracování draperie postav a jejich umístěním v prostoru. Ve Staroměstském graduálu se objevuje poklekající Alžběta před Pannou Marií, což je recepcí ilustrace B. Salomona [84a]. V litomyšlském rukopise se nachází Alžběta objímající Pannu Marii a je tu věnována větší pozornost krajinné scénérii. Na obou miniaturách lze sledovat podobně výrazně řešený kolorit a shoda panuje rovněž v typice tváří zobrazovaných figur, jež se vyznačuje špičatou bradu a zdůrazněnými lícními kostmi.

Matouš Ornys pracoval též podle dřevořezů Albrechta Dürera.<sup>498</sup> Je to patrné u Seslání Ducha svatého v Litomyšlském [87a]<sup>499</sup> a Staroměstském graduálu [88a].<sup>500</sup> Oba výjevy, zasazené do vnitřního pole iniciály, si na první pohled nejsou příliš podobné. Litomyšlská miniatura obsahuje pozadí řešené zlatou tapetou, kdežto ve Staroměstském rukopise se scéna odehrává v sakrálním prostoru s valenou klenbou s kazetami a šachovnicovou dlažbou. V

<sup>490</sup> Fol. 228r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>491</sup> Fol. 326v, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>492</sup> Fol. 157r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>493</sup> Viz kapitola I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.*

<sup>494</sup> Fol. 327r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>495</sup> Fol. 240v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m, inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>496</sup> Fol. 101r, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m, inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>497</sup> Fol. 169 bis v, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>498</sup> Viz kapitola I. 3. 2. *Recepce grafik Albrechta Dürera.*

<sup>499</sup> Fol. 226v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m, inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>500</sup> Fol. 150r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

obou případech jsou však dva v popředí stojící apoštolové vytvořeni dle dřevořezu Albrechta Dürera z cyklu Malých pašijí [srov. **85a** s **87a**, **88a**].

Některé výjevy Malostranského graduálu se stylově shodují s iluminacemi Třeбенického graduálu. Srovnat lze iniciály se Sesláním Ducha svatého,<sup>501</sup> kde se objevuje zejména stejný postoj i výraz Panny Marie a též zpracování oblaků s holubicí Ducha svatého [srov. **89a** s **91a**].

Jednotu stylu vykazují také scény s Křtem Krista [srov. **92a** s **93a**].<sup>502</sup> Iluminátor si dal záležet na vypracování muskulatury postav a přesvědčivým dojmem působí rovněž krajinný prospekt s dlouhým průhledem zobrazující v pozadí vrcholky velehor. Obě miniatury svým koloritem a zasazením do krajiny s rozprostírající se vodní hladinou připomínají Křest Krista Joachima Patinira z let 1521–1524 [srov. **92a**, **93a** s **94a**].<sup>503</sup>

Velice nápadná podobnost iluminací se projevuje na foliích s rubrikou „*O wtělení pána Krista w Advent*“ v Lounském<sup>504</sup> a Staroměstského graduálu.<sup>505</sup> Ve vnitřních polích iniciál se nachází scéna s Rounem Gedeonovým a v borduře Kmen Jesse.<sup>506</sup> Shodný kompoziční rozvrh může být jistě způsoben totožnou grafickou předlohou, avšak miniatury vykazují také shodné stylové prvky: modelaci drapérie a typiku tváří [srov. **95a** s **96a**]. Similaritu stylu lze sledovat též u scény Návštěva andělů u Abrahama v Mamre, která se nachází ve Staroměstském<sup>507</sup> a v Lounském graduálu.<sup>508</sup>

Určitá jednota panuje rovněž u kandelábrové groteskní ornamentiky.<sup>509</sup> Bordury Lounského graduálu<sup>510</sup> lze porovnat s těmi v Litomyšlském graduálu,<sup>511</sup> které byly vytvořeny po vzoru grafik Cornelia Bose.<sup>512</sup> Je tedy možné, že se na některých foliích Lounského graduálu podílela i dílna Matouše Ornyse.

<sup>501</sup> Fol. 305r Malostranského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572 a fol. 197v Třeбенického graduálu (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>502</sup> Fol. 352r Malostranského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572 a fol. 205r Třeбенického graduálu (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>503</sup> Joachim Patinir, Krajina s Křtem Krista (Wien, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, inv. č. 981) 1521–1524, reprodukováno v BORCHERT 2011, 200.

<sup>504</sup> Fol. 90r [**68b**], Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) asi po roce 1563.

<sup>505</sup> Fol. 60v [**72b**], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>506</sup> Starozákonní rodokmen viz Mt 1,1–16; L 3, 23–38; k námětu např. SCHILLER 1981, 26–33; KIRSCHBAUM 1990a, 549–558; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 325; ROYT 2006a, 113–115.

<sup>507</sup> Fol. 154r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>508</sup> Fol. 201v, Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) asi po roce 1563.

<sup>509</sup> Viz kapitola I. 5. 2. *Ostatní ornamentální výzdoba chorálních rukopisů.*

<sup>510</sup> Ff. 194v a 242r, Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) asi po roce 1563.

<sup>511</sup> Ff. 2r a 273r, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>512</sup> K němu SCHELE 1965.

### I. 2. 3. 4. Styl dílny Matouše Ornyse

Obsáhlý fond iluminací, který můžeme s osobností Matouše Ornyse spojit, zahrnuje miniatury, které lze z hlediska stylu rozdělit do několika skupin. Ikonograficky a formou provedení jsou si velmi blízké dekorace Litomyšlského,<sup>513</sup> Klatovského<sup>514</sup> a Rybařovského graduálu.<sup>515</sup> S Litomyšlským graduálem je v některých ohledech příbuzný graduál Staroměstský<sup>516</sup> a Lounský graduál Jana Táborského.<sup>517</sup>

Druhou skupinu tvoří výzdoba Třebenického graduálu,<sup>518</sup> jemuž stylově odpovídají některé iluminace Teplického kancionálu,<sup>519</sup> Malostranského graduálu,<sup>520</sup> a dále fol. 216r Křižovnického graduálu<sup>521</sup> a fol. 29r z druhého svazku Graduálu novoměstských řezníků.<sup>522</sup>

Nejednotnost stylu, která se v těchto rukopisech objevuje, byla způsobena jistě spoluprací dílny, protože, jak je už zmíněno výše, Matouš Ornyse během svého života přijal několik učedníků. J. Vacková uvedla, že se u iluminátora M. Ornyse projevuje tendence napodobovat soudobý, zkomercializovaný knižní dřevořez z Německa, zvláště Josta Ammana i domácích „melantrišských tisků“.<sup>523</sup> To je do jisté míry pravdou, nicméně dílna Matouše Ornyse přejímala především ilustrace francouzského rytce Bernarda Salomona.<sup>524</sup>

Oproti Pulérovi se styl Ornyse projevuje pestřejší barevností a ostře lomenými drapériemi rouch jednotlivých postav. V biblických výjevech je pro něj typické také zobrazování tváří s kučeravými vlasy a vousy, se špičatou bradou a výraznými lícními kostmi.

M. Ornyse se rovněž vyžívá v živé gestikulaci jednotlivých figur, a tím utváří uvolněnější scény než F. Pulěř. Jeho pestré krajinné výjevy připomínají leckdy krajiny Joachima Patinira<sup>525</sup> a je tedy otázkou, jestli se Matouš Ornyse měl možnost seznámit s

<sup>513</sup> Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>514</sup> Klatovský český graduál (Klatovy, VI. m. Dr. Hostače v Klatovech, MS 1) 60. léta 16. století.

<sup>515</sup> Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus.Hs. 15509) 1568.

<sup>516</sup> Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>517</sup> Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1563.

<sup>518</sup> Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>519</sup> Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>520</sup> Malostranského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>521</sup> Křižovnický graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A7) 1559–1592.

<sup>522</sup> Graduál novoměstských řezníků – II. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568.

<sup>523</sup> VACKOVÁ 1989, 95–97.

<sup>524</sup> Viz kapitola I. 3. 3. *Recepte ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.*

<sup>525</sup> Joachim Patinir se narodil roku 1480 patrně v Dinantu na území dnešní Belgie. Jeho práce se soustředila především na malbu krajin. Je předpokládáno, že byl specializovaným malířem, který domalovával krajinné scenerie do obrazů jiných umělců – např. Gerarda Davida, v jehož dílně v Bruggách nějakou dobu pracoval před tím, než se stal cechovním mistrem v Antverpách. Jeho práce si cenil i Albrecht Dürer, který ho nazval „*Maister Joachim, der gut lanschaftt mahler*“. Malíř J. Patinir zemřel v Antverpách roku 1524. Výběrová bibliografie k němu PIRON 1971; ZINKE 1977; PONS/BARRET 1980; DEVISSCHER 1996b, 259–262; BORCHERT 2011, 200.

monumentálním uměním mimo země Koruny české, podobně jako Matyáš Hutský,<sup>526</sup> či nikoliv.

Interiérové scény zasazuje Ornys do soudobých renesančních prostorů městských domů s pravoúhlými okny,<sup>527</sup> což se u jiného iluminátora našich zemí ve stejném období neobjevuje.<sup>528</sup>

Kromě biblických motivů se Ornys zaměřuje i na zobrazení portrétu, který většinou pojednává jako polopostavu hledící směrem k divákovi.<sup>529</sup> Tento typ podobizny je značně rozdílný od pojetí zobrazení donátorů Fabiána Puléře, jehož postavy jsou většinou provedeny v poloprofilu či profilu, klečící v adoraci se sepjatýma rukama, někdy před Bolestným Kristem na oblacích. Matouš Ornys tedy v malování podobizen přejímá typ obvyklý pro soudobé monumentální závěsné obrazy.<sup>530</sup>

Ornysova tvorba se také vyznačuje bohatou ornamentální složkou, ve které hojně užívá kandelábrových grotesek, složených z váz, maskaronů, karyatid a putto. Zároveň však zůstává převažující částí jeho ornamentiky akant, složený z kadeřavých palmet kombinující laločnaté a pružně zvlněné tvary.<sup>531</sup> Na rozdíl od práce Fabiána Puléře se v jeho díle nevyskytují drolerie. Charakter jeho iluminací směřuje přes renesanční tvarosloví až k manýrismu.

## I. 2. 4. Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu

Matyáš Hutský z Křivoklátu<sup>532</sup> byl dvorním malířem arcivévody Ferdinanda Tyrolského.<sup>533</sup> Narodil se roku 1546 na Křivoklátském panství, mlynáři Janu Hutskému a jeho ženě Alžbětě, jejichž mlýn stál pod Křivoklátem,<sup>534</sup> kde si ho také všiml Ferdinand Tyrolský,

<sup>526</sup> K M. Hutskému viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>527</sup> Např. Poslední večere na fol. 29r [51a] v Graduálu novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) z roku 1568 nebo Poslední večere na fol. 211r [52a] v Třebeňickém graduálu (Litoměřice, SOA, bez sign.) z let 1574–1583.

<sup>528</sup> Později je to typické pro Matouše Radouše. K němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>529</sup> Zejména na ff. 120r, 177r, 190r, 205r, 211r, 228r a 283r v Třebeňickém graduálu (Litoměřice, SOA, bez sign.) z let 1574–1583.

<sup>530</sup> K portrétním zobrazením viz I. 4. 4. *Prezentace donátorů*.

<sup>531</sup> Viz srov. KUBÍK 2010, 208, obr. Ad. Tab. II. 4 - c1.

<sup>532</sup> Bibliografie k němu: MIKOVEC 1853, 52–68; BAUM 1884, 39; WINTER 1890–1892, 627–629; OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XI. 1897, 940; CHYTILOV 1906, 21, 23, 26, 49, 91–97, 167, 189, 190, 195, 196, 199, 301–305; WINTER 1909, 167–171, 229; HERAIN 1915, 12, 13, 23, 88; TOMAN 1947, 391; VACKOVÁ 1968, s. 384; ŠRONĚK 1997a, 56–60; ŠRONĚK 1997b, 364; STEJSKAL/PETRŮ 1997, nepag.; BRODSKÝ 2000, 6; ŠRONĚK 2002, 300–301; BRODSKÝ 2012, 44; SOUČKOVÁ 2016d. V literatuře se objevuje Matyáš Hutský z Křivoklátu, jak pod jménem Matyáš, tak i Matěj, např. F. B. Mikovec uvádí malíře jako Matěje viz MIKOVEC 1853, 52–68. M. Šroněk pro něho používá jméno Matyáš. Viz ŠRONĚK 1997a, 56–60.

<sup>533</sup> MIKOVEC 1853, 53.

<sup>534</sup> WINTER 1909, 167.

který zde pobýval se svojí ženou Filipinou Velsarovnou.<sup>535</sup> Arcivévoda ho později dal vzdělat v Tyrolsku<sup>536</sup> a do roku 1567, než Ferdinand Tyrolský přesídlil z Prahy do Innsbrucku na zámek Ambras, byl jeho dvorním malířem.<sup>537</sup> Poté, ač nebyl členem Staroměstského malířského cechu, rozhodl se usadit v Praze.<sup>538</sup> Členem cechu se stal roku 1572,<sup>539</sup> později byl i jeho představeným.<sup>540</sup> Staroměstské městské právo přijal až 1582.<sup>541</sup> Stalo se tak po předložení zachovacího listu z 10. května 1572, který vystavil Václav Oulička z Oulic, hejtman na Křivoklátě a výhostného listu z roku 1580, jenž byl vydán Kryštofem Metychem z Čečova, také tehdejším křivoklátským hejtmanem.<sup>542</sup>

Během svého působení v Praze je zaznamenáno, že se u M. Hutského vzdělávalo několik učedníků. Roku 1572 to byl Ferdinand z Eysernu,<sup>543</sup> který byl přijat na pět let. Ručiteli mu byli Jiljí de Roy a Kryštof Resler.<sup>544</sup> V červenci téhož roku k němu nastoupil do učení Filip Filkas.<sup>545</sup> Po přijetí městského práva v roce 1581 vzal Hutský do učení Vavřince Kyčíka.<sup>546</sup> Dalšími jeho žáky byli Václav Hubatý, jenž byl synem Jana Hubatého z Tábora.<sup>547</sup> Václav Hubatý se u něho učil od roku 1579.<sup>548</sup> Jiným jeho učedníkem byl od roku 1589 i Adam Dusík z Krumlova<sup>549</sup> a také Simeon Ledecký,<sup>550</sup> syn Ambrože Ledeckého.<sup>551</sup>

Iluminátor M. Hutský byl dvakrát ženatý. První manželka se jmenovala Salomena a zemřela v roce 1591.<sup>552</sup> Malíř jí poté nechal zhotovit epitaf v kostele sv. Štěpána.<sup>553</sup> Druhou ženou byla Dorota.<sup>554</sup>

Mezi léty 1594–1596 byl Hutský představený malířského cechu.<sup>555</sup> Zemřel pravděpodobně mezi 15. zářím 1597 a 27. dubnem 1600.<sup>556</sup>

---

<sup>535</sup> MIKOVEC 1853, 53.

<sup>536</sup> MIKOVEC 1853, 53.

<sup>537</sup> ŠRONĚK 1997a, 56.

<sup>538</sup> ŠRONĚK 1997a, 56.

<sup>539</sup> MIKOVEC 1853, 54; CHYTIL 1906, 301.

<sup>540</sup> MIKOVEC 1853, 54.

<sup>541</sup> CHYTIL 1906, 92.

<sup>542</sup> BAUM 1884, 39.

<sup>543</sup> MIKOVEC 1853, 54. Ferdinand z Eysernu byl malíř doložený na Malé Straně a Starém Městě pražském v letech 1572–1624. K němu KUCHYNKA 1915, 35; WINTER 1909, 224; TOMAN 1947, 205; ŠRONĚK 1997a, 34–36.

<sup>544</sup> MIKOVEC 1853, 55.

<sup>545</sup> CHYTIL 1906, 303.

<sup>546</sup> CHYTIL 1906, 305.

<sup>547</sup> MIKOVEC 1853, 65; CHYTIL 1906, 92.

<sup>548</sup> MIKOVEC 1853, 65.

<sup>549</sup> CHYTIL 1906, 92.

<sup>550</sup> Simeon Ledecký je malíř doložený na Starém Městě pražském v letech 1600–1606. K němu zvl. WINTER 1909, 233; KUCHYNKA 1915, 39; TOMAN 1959, 16; ŠRONĚK 1997a, 70–71.

<sup>551</sup> CHYTIL 1906, 92.

<sup>552</sup> MIKOVEC 1853, 58.

<sup>553</sup> MIKOVEC 1853, 58–60. Kostel sv. Štěpána byl zbořen v letech 1790–1795. Viz ŠTECH/WIRTH/VOJTIŠEK 2002, 13.

<sup>554</sup> CHYTIL 1906, 96.

Jeho synovcem byl Šimon Hutský,<sup>557</sup> který byl roku 1593 propuštěn z poddanství na Křivokláte<sup>558</sup> a údajně vyzdobil část Památníku Matouše Günthera z Jihlavy.<sup>559</sup> Žil v Praze a roku 1607 se usadil v Rakovníku.<sup>560</sup>

#### I. 2. 4. 1. Rukopisy iluminované Matyášem Hutským

Roku 1585 zhotovil Matyáš Hutský *kopie maleb svatováclavské legendy z Katedrály sv. Víta [99a]*.<sup>561</sup> Rukopis<sup>562</sup> je dnes uložený v Národní knihovně ve Vídni [100a].<sup>563</sup> Na pátém listu se nachází latinská předmluva, kde jsou také uvedena některá životopisná data Matyáše Hutského. Za šestým listem<sup>564</sup> pak následuje třiatřacet obrazů svatováclavské legendy. Další exempláře, které pravděpodobně iluminoval, jsou *Kodex heidelbergský* uložený v Archivu Národní galerie v Praze [101a]<sup>565</sup> a *Kodex z Vídeňské Národní knihovny s rodokmenem Karla IV. [102a]*.<sup>566</sup>

Karel Stejskal ve svém obsáhlém článku v časopise Umění však předpokládal a také to zdůvodnil, že zmíněné iluminace v těchto rukopisech jsou prací Matouše Ornyse z Lindperka, a ne Matyáše Hutského.<sup>567</sup> Všechna odůvodnění Karla Stejskala, byť velice přesvědčivá, pozbývají smyslu při porovnání miniatury s příjezdem sv. Václava na říšský sněm, které se ve zcela shodné podobě vyskytuje, jak ve svatováclavské legendě [100a], tak v Kodexu

---

<sup>555</sup> MIKOVEC 1853, 61; CHYTL 1906, 95.

<sup>556</sup> CHYTL 1906, 95.

<sup>557</sup> K Šimonovi Hutskému zvl. ŠRONĚK 1997a, 59.

<sup>558</sup> WINTER 1909, 170.

<sup>559</sup> BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 29. Památník Matouše Günthera z Jihlavy (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DG IV 27) 1599–1612, výběrová bibliografie k rukopisu: HERTLOVÁ 1975, 136, 142; RYBA 1979, 420–421; PAŘEZ 1995, 237, pozn. 40; RYANTOVÁ 2007, 194, 212, 266, 269, 272–273, 269–297; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 190–192, kat. č. 78.

<sup>560</sup> ŠRONĚK 1997a, 59. F. B. Mikovec předpokládá, že Šimon Hutský byl jedním z jeho synů. Viz MIKOVEC 1853, 66.

<sup>561</sup> MIKOVEC 1853, 55. Cyklus nástěnných maleb se svatováclavskou legendou vytvořil v kapli sv. Václava ve Svatovítské katedrále Mistr Litoměřického oltáře patrně před rokem 1509. Ke kapli nejnověji KUTHAN/ROYT 2011, 398–410. Mistr Litoměřického oltáře se pravděpodobně vyškolil v dílně Mistra Křivoklátské archy asi kolem roku 1490. Viz k němu KRÁSA 1978b, 304–308; PEŠINA 1978, 350–374; ROYT 2002b, 117.

<sup>562</sup> Název rukopisu je: „*Icones historici Vitam et Martyrium Sancti Wenceslai, principis Boemiae, designantes. Desumpti ex ea pictura, quae in capella eidem dicata, in templo Regiae arcis Pragensis metropolitano Boemiae, ubi corpus eius quiescit, in lateribus parietum conspicitur, suntque iisdem, formis, coloribus, eadem vestitura, incessque illuminati, et ferme ad vivum representati.*“ Viz přepis MIKOVEC 1853, 55; ŠRONĚK 1997a, 56.

<sup>563</sup> Svatováclavská legenda (Viedeň, Rakouská národní knihovna, Cod. Ser. n. 2633) 1585, výběrová bibliografie k rukopisu: MIKOVEC 1853, 55; CHYTL 1906, 92; VACKOVÁ 1968, 392; STEJSKAL/PETRŮ 1997; BRODSKÝ 2012, 44; DRAHOŠ 2015, 40–41.

<sup>564</sup> List nese titul: „*Vita et Martyrium Sancti Wenceslai, principis Boemiae, verissimis Iconibus illustratum.*“

<sup>565</sup> Kodex heidelbergský (Praha, Archiv NG, sign. AA2015) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu: VACKOVÁ 1968, 392; STEJSKAL 1976, 13–58; VACKOVÁ 1989, 99; BRODSKÝ 2012, 43.

<sup>566</sup> Stammbaum Kaiser Karls IV. (Wien, ÖNB, sign. Cod. 8330) 1550–1574, bibliografie k rukopisu: VACKOVÁ 1968, 392; STEJSKAL 1976, 13–58; VACKOVÁ 1989, 99.

<sup>567</sup> STEJSKAL 1976, 13–58. K Matoušovi Ornysovi viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka.*



heidelberském [101a] a Kodexu z Vídně [102a]. Další miniatury z fol. 25r a 28r v legendě sv. Václava se opět ve shodné podobě objevují na fol. 63r a 64r v Kodexu s rodokmenem Karla IV. z Vídně.

K. Stejskal pravděpodobně neviděl originál kopie maleb svatováclavské legendy, nebo dílo prostudoval pouze v reprodukcích a je dosti možné, že nemohl detailně analyzovat ani kodex z Vídně,<sup>568</sup> což by nebylo nikterak překvapující, protože se psal rok 1976 a cesta do Vídně byla více než nepravděpodobná. Avšak ještě před Karlem Stejskalem připsala tyto rukopisy Matyáši Hutskému Jarmila Vacková,<sup>569</sup> která se ovšem později ztotožnila s názorem Karla Stejskala.<sup>570</sup>

Dále se Hutský podílel především na výzdobě několika hudebních kodexů. V první řadě pro to svědčí monogramy, které se nacházejí na některých iluminovaných foliích těchto knih. V prvním svazku *dvoudílného Křižovnického graduálu*<sup>571</sup> se objevuje na fol. 208r a 223r monogram MH.<sup>572</sup> Oba svazky byly již v minulosti spojeny s písarskou dílnou Jana Táborského z Klokotské Hory.<sup>573</sup>

Podíl M. Hutského lze sledovat též v *dvoudílném graduálu Lomnickém*,<sup>574</sup> jenž byl také iluminován Danielem Geliem zv. Ušákem.<sup>575</sup> V prvním svazku zpěvníku se nachází Hutského monogramy MH na fol. 93r.<sup>576</sup> Oba díly vyšly z dílny Jana Kantora Starého a vyzdobil je hned několik malířů.<sup>577</sup>

Matyáš Hutský iluminoval také *Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy*,<sup>578</sup> který sepsal Jan Kantor Starý.<sup>579</sup> Tato kniha je prvním svazkem dvoudílného rukopisu, jehož druhý díl se

<sup>568</sup> Stammbaum Kaiser Karls IV. (Wien, ÖNB, sign. Cod. 8330) 1550–1574, bibliografie k rukopisu viz výše.

<sup>569</sup> VACKOVÁ 1968, 392, pozn. 29.

<sup>570</sup> VACKOVÁ 1989, 99.

<sup>571</sup> Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592 a Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVIII A 6) 1559–1592, bibliografie k rukopisu viz kapitoly II. 12. 0. *Křižovnický graduál – I. díl a II. 13. 0. Křižovnický graduál – II. díl.*

<sup>572</sup> PRAŽÁK 1980, 74.

<sup>573</sup> VACKOVÁ 1968, 381.

<sup>574</sup> Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578 a Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580, bibliografie k rukopisům viz kapitoly II. 26. 0. *Lomnický graduál – I. díl a II. 27. 0. Lomnický graduál – II. díl.*

<sup>575</sup> Viz kapitola II. 27. 3. *Shrnutí výzdoby druhého svazku Lomnického graduálu.*

<sup>576</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011 a, 76#.

<sup>577</sup> Viz kapitoly II. 26. 0. *Lomnický graduál – I. díl a II. 27. 0. Lomnický graduál – II. díl.*

<sup>578</sup> Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576, výběrová bibliografie k rukopisu: KONRÁD 1893, 125, 192; TRUHLÁŘ 1906, 18; KROPÁČEK 1952a, 133; URBÁNKOVÁ 1957, 24; VACKOVÁ 1968, 384; VACKOVÁ 1989, 97; ŠRONĚK 1997a, 56; GRAHAM 2006, 384–386, kat. č. 75; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 139#–141#, kat. č. 46a; BRODSKÝ 2012, 44; BAŤA 2011, 82.

<sup>579</sup> Na fol. 414v Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) z roku 1576 je zapsáno: „Tato první pars knihy graduální písní a chval božských začata i dokonána gest ke cti a k chvále wssí welebné, swaté a blahoslavené Trojice, pána Boha jediného na věky požehnaného, nákladem slowutné a poctiwé pani Magdalény od Zlaté Hvězdy, miešťanky Starého Miesta pražského, w pondělí po swatém Kyliánu léta od narození syna Božího tisícího pětistého sedmdesátého ssestého skrze Yana Kantora

nazývá *Svatohavelský graduál*,<sup>580</sup> obsahující pouze tři vyzdobené strany, přičemž dílem M. Hutského je patrně jen fol. 78r.

Na základě stylové podobnosti byly s Matyášem Hutským<sup>581</sup> spojeny ve starší literatuře rukopisy tzv. *Písně chval božských z Knihovny Národního muzea*<sup>582</sup> a *Graduál Jakuba Sklenáře*,<sup>583</sup> pojmenovaný podle písaře.<sup>584</sup>

Písně chval božských přiřadila v minulosti J. Vacková dílně Jana Kantora Starého,<sup>585</sup> nicméně rukopis obsahuje akrostich Jana Táborského,<sup>586</sup> čili mohl být napsán právě v jeho dílně.

Monogramy Matyáše Hutského se také nacházejí na fol. 18r *Graduálu Sixta z Ottersdorfu*.<sup>587</sup> U tohoto kodexu není známý písař, který ho sepsal. Dále Hutský iluminoval *Český zpěvník od dominikánů*,<sup>588</sup> kde se objevuje skladba odkazující na Jana Táborského.<sup>589</sup>

Pro charakteristické znaky stylu (např. pastelová barevnost a schematicky nahozené obličejce) lze předpokládat, že malíř provedl výzdobu na fol. 85r a 185r *Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích*,<sup>590</sup> jenž patrně vznikl v písařské dílně Jana Kantora Starého<sup>591</sup> a dále také fol. 102v *Staroměstského graduálu*.<sup>592</sup>

---

*Starýho, miesstienina Nowého Miesta pražského u swatého Sstiepána Welikého, z czehož pán Buoh bud' chwálen i swaté gméno geho.* “ Viz srov. GRAHAM 2006, 384.

<sup>580</sup> Graduál literátského bratrstva sv. Havla na Starém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XVII B 19) 4. čtvrtina 16. století, výběrová bibliografie k rukopisu: KONRÁD 1893, 125; TRUHLÁŘ 1906, 27; KROPÁČEK 1952a, 133; PEŠINA 1954b, 287; URBÁNKOVÁ 1957, 24; DANĚK 1997, 334, kat. č. IV/161; GRAHAM 2006, 400–402, kat. č. 80; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 142#, kat. č. 46b; BAŤA 2011, 82.

<sup>581</sup> Viz ŠRONĚK 1997, 56; BRODSKÝ 2000, 6.

<sup>582</sup> Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 16. 0. *Písně chval božských*.

<sup>583</sup> Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574, výběrová bibliografie k rukopisu: TRUHLÁŘ 1906, 28; URBÁNKOVÁ 1957, 24; VACKOVÁ 1968, 384; VACKOVÁ 1989, 97; ŠRONĚK 1997a, 56; GRAHAM 2006, 406–408, kat. č. 82; ŠÁROVCOVÁ 2011, 99#–100#, kat. č. 36; BAŤA 2011, 84.

<sup>584</sup> Na fol. 539v Graduálu Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574 se nachází kolofon ve znění: „*Tento graduál gest sepsán ode mne Jakuba Sklenáře, sauseda w Starém Městě pražském w osadě swatého Kržíže léta 1574 w pondielí po Kwietné nedielí. I. S.*“ Viz srov. GRAHAM 2006, 406.

<sup>585</sup> VACKOVÁ 1968, 384.

<sup>586</sup> Viz kapitola I. 1. 1. 3. *Rukopisy s písněmi odkazujícími na Jana Táborského*.

<sup>587</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011, 118#; Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599, bibliografie k rukopisu: TOŠNEROVÁ 2004, 142; GRAHAM 2006, 419–421, kat. č. 86; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 117#–118#, kat. č. 41. Reprodukce miniatur tohoto rukopisu byly vystaveny na výstavě Biblické příběhy na renesančních iluminacích. Viz SOUČKOVÁ 2015d.

<sup>588</sup> Český zpěvník od dominikánů (Praha, Národní archiv, fond Řádový archiv dominikánů, sign. ŘD 410) 60. – 80. léta 16. stol., viz kapitola II. 24. 0. *Český zpěvník od dominikánů*.

<sup>589</sup> Viz kapitoly I. 1. 1. 3. *Rukopisy s písněmi odkazujícími na Jana Táborského*.

<sup>590</sup> Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578, výběrová bibliografie k rukopisu: CHYTL 1915, 48; URBÁNKOVÁ 1957, 24; KROPÁČEK 1997c, 464; GRAHAM 2006, 341–346, kat. č. 62; ŠÁROVCOVÁ 2011, 119#–122#, kat. č. 42.

<sup>591</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011, 119#.

<sup>592</sup> Viz II. 20. 3. *Shrnutí výzdoby Staroměstského graduálu*. Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

#### I. 2. 4. 2. Komparace miniatur Matyáše Hutského

Z výše zmíněných rukopisů můžeme porovnat několik miniatur, jež jsou si stylově a kompozičně velice blízké, např. iniciály objevující se tradičně na prvních iluminovaných foliích pro úvodní zpěv mše s klečícím králem Davidem,<sup>593</sup> který má při sobě harfu jakožto symbol svojí hudebnosti. V Českém zpěvníku od dominikánů [103a]<sup>594</sup> a v Graduálu Jakuba Sklenáře [104a]<sup>595</sup> klečí bělovlasý král David s dlouhým vousem v nákladném hermelínovém plášti na zeleném pahorku před polopostavou Bolestného Krista, jemuž prýští z boku krev do kalicha. Obě miniatury se projevují lazurní malbou s kresebně naznačenými detaily oděvu a schematicky načrtnutými obličejí obou postav [srov. 103a s 104a].

Srovnání se také nabízí u motivu, který se objevuje tradičně na foliích k *Sanctus Summum*.<sup>596</sup> Jde o Čtyřadvacet apokalyptických starců klanících se Hospodinu v Graduálu Jakuba Sklenáře [106a]<sup>597</sup> a v Křížovnickém graduálu [107a].<sup>598</sup> V obou případech postrádají miniatury hloubku prostoru a vykazují kresebný styl i lazurní malbu na zlaceném pozadí. Postavy působí nehmotně bez patřičného tělesného objemu a jejich anatomie je překryta silnou drapérií, do níž jsou zavinity [srov. 106a s 107a].

Dále můžeme porovnat výjevy s třemi anděly u Abrahama v Mamre, jež se v podobné formě objevují v Písních chval božských [108a],<sup>599</sup> v Lomnickém graduálu [109a]<sup>600</sup> a v Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích [110a].<sup>601</sup> Ve všech třech případech jsou scény zasazeny do mělkého prostoru a provedeny lazurou. Kresebně naznačené obličejí andělů, které nejsou nijak typově odlišeny, vykazují jednotu stylu. Iluminátor výjevy také zasadil v rozporu s biblickým textem ke kamennému obydlí a ne ke stanu [srov. 108a, 109a, 110a].

Ze starozákonních motivů lze srovnat dále miniatury s Eliášem jedoucím v ohnivém voze na nebesa. V Písních chval božských [111a]<sup>602</sup> zobrazil Matyáš Hutský pouze proroka Eliáše v ohnivém voze a Elišu, který úkazu přihlíží ze zemského povrchu, jež je pouze naznačen zelenou lazurou s dvěma mladými stromky. Na miniaturách v Lomnickém graduálu [112a]<sup>603</sup> a Graduálu Sixta z Ottersdorfu [113a]<sup>604</sup> je výjev více rozveden.<sup>605</sup> Iluminátor však

<sup>593</sup> K ikonografii ŠÁROVCOVÁ 2011a, 43.

<sup>594</sup> Fol. 113r, Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) 60.–80. léta 16. stol.

<sup>595</sup> Fol. 1r, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>596</sup> K ikonografii ŠÁROVCOVÁ 2011a, 106.

<sup>597</sup> Fol. 101r, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>598</sup> Fol. 175r, Křížovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVIII A 6) 1559–1592.

<sup>599</sup> Fol. 143r, Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

<sup>600</sup> Fol. 1r, Lomnický graduál (Praha, NKČR, sign. XVII A 53b) 1580.

<sup>601</sup> Fol. 85r, Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>602</sup> Fol. 79r, Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

<sup>603</sup> Fol. 419r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578.

ve všech případech maluje stejným způsobem vůz s trojspřežím a obdobně vidíme ztvárněného proroka Elišu, jenž vztahuje ruce k ujíždějícímu kočáru [srov. **111a**, **112a**, **113a**].

Nápadná stylová shoda panuje také u miniatur s Adorací dítěte v Lomnickém graduálu [**114a**],<sup>606</sup> v Graduálu Sixta z Ottersdorfu [**115a**]<sup>607</sup> a v Graduálu Jakuba Sklenáře [**116a**].<sup>608</sup> Panna Marie se sklání k malému Ježíškovi, který leží na slámě v přítomnosti volka a osla. Josef stojí v pozadí Panny Marie. Jednotlivé figury jsou ve všech třech případech kulisovitě řazené za sebe, a miniatury tím tak zcela postrádají hloubku prostoru, i když jsou kresleny s půvabnou dávkou naivity [srov. **114a**, **115a**, **116a**]. V souvislosti s Adorací můžeme srovnat i výjev zvěstování pastýřům, který je zasazen do krajiny s dlouhým průhledem. V popředí scény jsou umístěni udivení pastýři hledící na přilétajícího anděla obklopeného žlutou září [srov. **117a** s **118a**].<sup>609</sup>

Matyáš Hutský se velice často omezuje na zobrazení hlavních postav biblického příběhu bez dalších přidavných figur a jiné stafáže. Zjednodušování kompozic motivů však bylo dáno jejich drobným měřítkem a patrně i finančními možnostmi objednavatelů. To můžeme např. spatřit u výjevu cesty do Emauz, kde je namalován pouze Kristus mezi dvěma apoštoly [**119a**, **120a**].<sup>610</sup> Dále u Samsona přemáhajícího holýma rukama lva [**121a**, **123a**, **124a**]<sup>611</sup> nebo v Křtu Krista [srov. **125a** a **126a**],<sup>612</sup> který zahrnuje postavy Jana Křtitele oděného do kůží a Krista, jenž stojí po kolena ve vodě. Součástí výjevu je vznášející se holubice Ducha svatého ve žluté záři, nad níž se objevuje Bůh Otec shlížející z nebes. Podobně skromný je i výjev se spícím Eliášem v Českém zpěvníku od dominikánů [**127a**] a v Písních chval božských [**128a**],<sup>613</sup> kterému anděl přináší vodu a chléb. Miniatury můžeme porovnat s iluminovanou iniciálou z Graduálu Jakuba Sklenáře [**129a**],<sup>614</sup> jež ve svém vnitřním poli obsahuje výjev zobrazující Jákobův žebřík. Figura spícího Jákoba je provedena stejným způsobem jako Eliáš na výše zmíněných miniaturách. Shodná je nejen pozice spících

<sup>604</sup> Fol. 396r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>605</sup> Viz I. 4. 2. 2. 7. *Eliš*.

<sup>606</sup> Fol. 93r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578.

<sup>607</sup> Fol. 18r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>608</sup> Fol. 189v, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>609</sup> Fol. 93r Lomnického graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578 a fol. 18r Graduálu Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>610</sup> Fol. 335r Lomnického graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578 a fol. 214r Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576.

<sup>611</sup> Fol. 335r Lomnického graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) z roku 1578, fol. 214r Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) z roku 1576 a fol. 293r Graduálu Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) z let 1573–1599.

<sup>612</sup> Fol. 97v Křižovnického graduálu (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) z let 1559–1592 a fol. 396r Graduálu Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) z let 1573–1599.

<sup>613</sup> Fol. 212v Českého zpěvníku od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) 60. – 80. léta 16. stol. a fol. 167r Písní chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) z 60. lét 16. století.

<sup>614</sup> Fol. 468v, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

postav, které překrývá z velké části drapérie oděvu, ale též typika tváře s hustým vousem a gesto ruky pod hlavou [srov. **127a**, **128a**, **129a**].

Stylovou a kompoziční jednotu lze sledovat u iniciál s Kristem v předpekli v Křížovnickém [**130a**]<sup>615</sup> a Svatohavelském graduálu [**131a**].<sup>616</sup> Kristus stojí v prvním plánu a natahuje ruku do výklenku, kde jsou namačkáni starozákonní proroci. Za Kristem se objevují Adam a Eva s jablkem hříchu v rukách. Kompozice těchto miniatur je podobná dřevořezu Albrechta Dürera B. 41 z cyklu Malých pašijí [**132a**].<sup>617</sup>

V graduálech na foliu věnovanému letnicím se často pod kolumnou nachází biblický výjev z knihy Skutků – Křest etiopského dvořana. Tento námět byl Matyášem Hutským namalován hned v šesti rukopisech [srov. **135a**, **136a**, **137a**, **138a**, **139a**, **140a**].<sup>618</sup> Scéně vždy dominuje v popředí stojící figura mouřenína, který je křtěn jáhnem Filipem. Kromě miniatury z Písní chval božských, kde se iluminátor omezil pouze na zobrazení Filipa, komorníka a kočího hlídajícího koně, se v ostatních výše zmíněných miniaturách nachází i exotický kočár s kočím v orientální kostýmní úpravě.<sup>619</sup>

V Křížovnickém graduálu [**141a**],<sup>620</sup> v Graduálu Jakuba Sklenáře [**142a**]<sup>621</sup> a v Písních chval božských [**143a**]<sup>622</sup> lze sledovat shodně namalovanou Poslední večeři, v níž je Jidáš zobrazen za tělem iniciály a nesedí s ostatními u stolu. Iluminátor tedy Jidáše vtipně vydělil ze společenství apoštolů. To se v rukopisech zdobených jinými malíři neobjevuje. V Křížovnickém graduálu se navíc tělo iniciály skládá z listů a plodů vinné révy, což odkazuje k eucharistickému významu této rostliny.<sup>623</sup>

### I. 2. 4. 3. Kryptoportréty v díle Matyáše Hutského

Kromě iluminování knih se Matyáš Hutský věnoval i malbě monumentální. Z roku 1589 je dochována zpráva o Hutského velké zakázce na oltární archu pro kostel sv. Benedikta

<sup>615</sup> Fol. 57r, Křížovnický graduál (Praha, NK ČR, , sign. XVIII A 6) 1559–1592.

<sup>616</sup> Fol. 78r, Graduál kostela sv. Havla (Praha, NK ČR, sign. XVII B 19) 4. čtvrtina 16. století.

<sup>617</sup> Reprodukováno KURT 1965, 31.

<sup>618</sup> Fol. 103r Písní chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) z 60. let 16. století, fol. 208r Křížovnického graduálu (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A7) z let 1559–1592, fol. 418r Graduálu Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) z let 1573–1599, fol. 382r Graduálu Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) z roku 1572, fol. 443r Lomnického graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) z roku 1578 a fol. 269r Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) z roku 1576.

<sup>619</sup> Viz I. 4. 3. *Zobrazení orientálců*.

<sup>620</sup> Fol. 223r, Křížovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A7) 1559–1592.

<sup>621</sup> Fol. 402v, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>622</sup> Fol. 167r, Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

<sup>623</sup> Viz dále kapitola I. 5. I. 1. *Vinná réva*.

na Starém Městě.<sup>624</sup> Smlouva byla uzavřena mezi Matyášem Hutským, Štěpánem Rybářem, úředníkem záduší kostela sv. Benedikta, a krejčím Pavlem Herynkem za přítomnosti kněze Matěje, faráře kostela Panny Marie před Týnem a pana Cypriána Bílka z týnské osady.<sup>625</sup> M. Šroněk zpravuje o tom, že Cyprián Bílek podal na Matyáše Hutského žalobu, protože svoji podobu spatřil v postavě Jidáše, což se mu nikterak nelíbilo.<sup>626</sup> Matyáš Hutský se proti tomu bránil mimo jiné i tím, že když Jidáš seděl s ostatními apoštoly u stolu, nebyl ještě zrádcem ale pouze apoštolem.<sup>627</sup> Tato zmínka je velice zajímavá, zvážíme-li, že na výše zmíněných miniaturách s Poslední večeří se objevuje Jidáš vyčleněn ze společenství apoštolů a postaven s měščem v ruce za tělo iniciály [141a, 142a, 143a]. Spor skončil smírem a Hutský nakonec Jidášovu tvář přemaloval.<sup>628</sup>

V této souvislosti lze zmínit, že Matyáš Hutský patrně čas od času maloval kryptoportréty, např. postava Panny Marie v kompozici Soslání Ducha svatého v Českém zpěvníku od dominikánů [145a]<sup>629</sup> zobrazuje objednatelku rukopisu.<sup>630</sup> Čili Cyprián Bílek měl patrně oprávněné podezření, že Jidáš nese jeho podobu.

Matyáš Hutský disponoval evidentně díky svému zahraničnímu školení oproti jiným iluminátorům v Praze značným rozhledem a vzděláním. Je možné, že se v Tyrolsku seznámil se spisy Albrechta Dürera,<sup>631</sup> který kryptoportréty maloval velice často a vytvořil i návod, jak postupovat, aby podobizny nebyly na první pohled rozpoznatelné.<sup>632</sup>

#### I. 2. 4. 4. Styl Matyáše Hutského

Matyáš Hutský z Křivoklátu maluje ledabylejší způsobem než Fabián Pulér<sup>633</sup> nebo Matouš Ornys.<sup>634</sup> Jeho postavy z miniatur chorálních rukopisů někdy postrádají tělesný objem a působí jako neduživé děti nebo duchové vznášející se v prostoru zavnutí do mohutných drapérií. V některých případech se omezuje jen na zobrazování nejnужnějších postav ve výjevech bez přídavné stafáže, což může být především způsobeno přáním objednavatele – tedy jeho finančními možnostmi. Toto se zvláště vyskytuje v Písních chval božských, o

<sup>624</sup> MIKOVEC 1853, 57–58.

<sup>625</sup> ŠRONĚK 1997a, 57.

<sup>626</sup> ŠRONĚK 1997a, 57.

<sup>627</sup> ŠRONĚK 1997a, 57.

<sup>628</sup> Prvně k příhodě CHYTLIL 1906, 93–94. Podrobně také: ŠRONĚK 1997a, 57–58; ŠRONĚK 2002, 300–301.

<sup>629</sup> Fol. 206v, Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410), asi 60.–80. léta 16. století.

<sup>630</sup> Viz kapitola I. 4. 4. 3. *Kryptoportrét*.

<sup>631</sup> K Dürerovi viz I. 3. 2. *Recepce grafik Albrechta Dürera*.

<sup>632</sup> K tomu např. CHADRABA 1963, 131.

<sup>633</sup> K němu viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulér*.

<sup>634</sup> K němu viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornys z Lindperka*.

kterých Pavel Brodský předpokládá, že budou jeho ranou prací.<sup>635</sup> Jisté zlepšení úrovně iluminací lze sledovat v Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy a v prvním díle Křižovnického graduálu, na kterém se podíleli též Fabián Pulér nebo Matouš Ornys. Pod jejich vlivem patrně M. Hutský modeluje postavy kvašovou barvou, což přidává koloritu na intenzitě a jednotlivé figurální výjevy tak působí mnohem přesvědčivějším dojmem.

Styl miniatur v kodexech M. Hutského se projevuje vysokou mírou kresebnosti, která je patrná jak v typice tváří, tak v odstupňování prostoru jednotlivých scénérií. Dále musíme zvážit fakt, že Matyáš Hutský přijal za svého života několik učedníků, jimž taktéž přiděloval práci, čili pokles úrovně na některých iluminacích je asi způsoben značnou spoluprací dílny. Miniatury s kopiemi svatováclavské legendy a rodokmenem Karla IV. vykazují vyšší úroveň, což bude jistě zapříčiněno velmi kvalitními předlohami, podle kterých umělec pracoval a jistě také nároky objednavatelů. Matyáš Hutský však byl pravděpodobně značně uznávaným iluminátorem, zvážíme-li, že byl představeným malířského cechu a již jako velmi mladý malíř i dvorním umělcem Ferdinanda Tyrolského.

## I. 2. 5. Iluminátor Ambrož Ledecký

Ambrož Ledecký<sup>636</sup> je doložený na Starém Městě pražském v letech 1564–1592.<sup>637</sup> Patrně pocházel z Jičína<sup>638</sup> a byl otcem Simeona Ledeckého, který se vyučil malířskému řemeslu u jeho přítele Matyáše Hutského z Křivoklátu.<sup>639</sup> Podle Karla Chytila pobýval Ambrož Ledecký před příchodem do Prahy v Ledči nad Sázavou, odtud jeho jméno Ledecký.<sup>640</sup>

V roce 1571 byl po předložení mistrovského kusu a zaplacení poloviny povinného poplatku přijat do Staroměstského malířského cechu.<sup>641</sup> Později byl několikrát zvolen cechmistrem. Nicméně k přijetí městerského práva byl cechem vyzván až 16. října 1580.<sup>642</sup>

Malíř Ambrož Ledecký zemřel v roce 1592, stejně jako jeho choť Kateřina, s kterou měl dvě děti.<sup>643</sup> Společně vlastnili dům v Celetné ulici.<sup>644</sup> Po jeho smrti se poručníkem

<sup>635</sup> BRODSKÝ 2000, 6.

<sup>636</sup> Bibliografie k Ambroži Ledeckému: CHYTEL 1906, 23, 49, 91, 191, 193, 300, 304; WINTER 1909, 197, 233; VACKOVÁ 1968, 384; VACKOVÁ 1989, 97; ŠRONĚK 1990a, 69–70; ŠRONĚK 1997b, 364.

<sup>637</sup> ŠRONĚK 1990a, 69.

<sup>638</sup> CHYTEL 1906, 91.

<sup>639</sup> ŠRONĚK 1990a, 69.

<sup>640</sup> CHYTEL 1906, 91. Ledec patřila Žofii (k Ledči nad Sázavou viz KUČA 1998, 365–373), choti Jaroslava Trčky z Lípy. Trčkové z Lípy byl český vladycký rod, pocházející z Lípy u Hradce Králové. K rodu MYSLIVEČEK 2006, 280–281; ČECHURA 2009a, 633–634; KRÁL 2009, 89–91.

<sup>641</sup> CHYTEL 1906, 91.

<sup>642</sup> ŠRONĚK 1990a, 69.

pozůstalých potomků stal malíř Matyáš Hutský,<sup>645</sup> jenž se přestěhoval do zmíněné nemovitosti.<sup>646</sup>

### I. 2. 5. 1. Dílo Ambrože Ledeckého

Za svého života se malíř Ambrož Ledecký věnoval malbě portrétů, epitafů a iluminaci.<sup>647</sup> Karel Chytil uvádí, že podobizna Jana Kantora Starého v *Mladoboleslavském graduálu*<sup>648</sup> nese monogramy A/L [147a].<sup>649</sup> Na tomto rukopise se však z velké části podílel patrně iluminátor Pavel Bílý<sup>650</sup> a fol. 464r je prací Matouše Ornyse.<sup>651</sup>

Monogram A/L, identifikující jméno Ambrože Ledeckého, se také nachází v *Sedlčanském graduálu*<sup>652</sup> na miniatuře s Abrahamem a anděly.<sup>653</sup> Kromě Ambrože Ledeckého<sup>654</sup> pracoval na výzdobě tohoto rukopisu také méně schopný iluminátor, jehož umělecká snaha vyznívá spíše jako dětská kresba.<sup>655</sup> U Sedlčanského rukopisu není jasné, z jaké písařské dílny vyšel.

Na základě stylových analogií předpokládali již předešní badatelé,<sup>656</sup> že se Ambrož Ledecký podílel na výzdobě *Příbramského rorátníku*,<sup>657</sup> *Příbramského graduálu*,<sup>658</sup>

---

<sup>643</sup> ŠRONĚK 1990a, 70.

<sup>644</sup> ŠRONĚK 1990a, 70.

<sup>645</sup> Viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>646</sup> CHYTEL 1906, 91.

<sup>647</sup> ŠRONĚK 1997b, 364.

<sup>648</sup> Fol. 413v, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>649</sup> CHYTEL 1906, 191.

<sup>650</sup> Viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

<sup>651</sup> Viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyse z Lindperka*.

<sup>652</sup> Fol. 220v, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1) 1582–1596, výběrová bibliografie k rukopisu: SRB/TADRA 1886, 47; KONRÁD 1896, 146, 221; CHYTEL 1895, 340; PODLAHA / ŠITTLER 1898, 100–103, obr. 103, 104 KROPÁČEK 1952a, 139–141; KROPÁČEK 1952b, 78–79, kat. č. 30; PEŠINA 1954b, 288; VACKOVÁ 1968, 384; PÁV 1971, 15; VACKOVÁ 1989, 97; HABART 1994, 311–312; HULE 2004, 95; GRAHAM 2006, 531–534, kat. č. 120; BÍLKOVÁ 2005, 291; KOLÁČEK 2008, 5–23; ŽŮREK 2009, 177–186; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 169#–171#, kat. č. 54.

<sup>653</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 171#.

<sup>654</sup> Ambrož Ledecký patrně provedl výzdobu na fol. 6v, 7r, 102r, 177r, 184v, 205r, 214r, 230r, 231r, 239r a 286r Sedlčanského graduálu (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1, 1582–1596).

<sup>655</sup> Ten s největší pravděpodobností iluminoval folia 53v, 54r, 119v, 264r, 293v a 294r Sedlčanského graduálu (Sedlčany, Městské Muzeum, sign. M-1) 1582–1596.

<sup>656</sup> Zvl. VACKOVÁ 1989, 97; ŠRONĚK 1997a, 70.

<sup>657</sup> Rorátník literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 263) 1585, bibliografie k rukopisu: VACKOVÁ 1968, 384, 392, pozn. 36; VACKOVÁ 1989, 97; ŠRONĚK 1997a, 56–57; TOŠNEROVÁ 2001, 154; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 162#–163#, kat. č. 52.

<sup>658</sup> Graduál literátského bratrstva v Příbrami – I. díl (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) 1579–1587, bibliografie k rukopisu: RYBIČKA 1874–1877, 732; KROPÁČEK 1952b, 76–77, kat. č. 29; VACKOVÁ 1968, 384, 392, pozn. 36; VACKOVÁ 1989, 97; ŠRONĚK 1997a, 56; TOŠNEROVÁ 2001, 154; GRAHAM 2006, 515–517, kat. č. 115; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 157#–161#, kat. č. 51a; BRODSKÝ 2012, 44. Druhý svazek graduálu je



*Graduálu kostela sv. Havla*<sup>659</sup> a *Malostranského graduálu*.<sup>660</sup> Některá folia *Graduálu z Britské knihovny*,<sup>661</sup> který vznikl v dílně Jana Táborského,<sup>662</sup> budou patrně také jeho dílem.

Prací A. Ledeckého je nejspíše i dekorace na fol. 12r prvního svazku *Graduálu novoměstských řezníků*,<sup>663</sup> jež se odlišují od zbytku výzdoby tohoto rukopisu. U Příbramského graduálu se již Antonín Rybička domníval, že byl sepsán v dílně Jana Kantora Starého.<sup>664</sup>

Iluminátor Ambrož Ledecký byl schopný portrétista, což můžeme spatřit nejen na výše zmíněné podobizně Jana Kantora Starého [147a],<sup>665</sup> ale zachovaly se i dva skupinové portréty [148a, 149a],<sup>666</sup> které taktéž svědčí o jeho značných pozorovacích schopnostech. Malíř si zakládá na zdůraznění charakteristických obličejových znaků, jejich stáří, případně i postavení, které je vždy podtrženo patřičnými, někdy teatrálními, gesty a reprezentativní kostýmní úpravou. Lze předpokládat, že vytvořil rovněž podobiznu měšťana z vnitřního pole iniciály G v druhém svazku Křižovnického graduálu.<sup>667</sup>

V biblických výjevech je však Ambrož Ledecký často závislý na grafických předlohách, např. Adorace dítěte v Sedlčanském [150a]<sup>668</sup> a Příbramském graduálu [151a]<sup>669</sup> užívá kompozici přejatou z novozákonních ilustrací Bernarda Salomona [153a].<sup>670</sup> Postavy působí statickým strnulým dojmem a zvláště miniatura v příbramském exempláři vykazuje triviální kolorit založený na přílišném užití černé barvy s ostrými konturami, které iluminaci nedodají hloubku prostoru. Podle Salomona jsou také vytvořené scény s Klaněním tří králů v Mladoboleslavském [154a]<sup>671</sup> a Příbramském graduálu [155a].<sup>672</sup> Několik dekorací

---

deponovám v Hornickém muzeu v Příbrami pod signaturou L 265. K druhému dílu zvl. KROPÁČEK 1952b, 73–76, kat. č. 28; GRAHAM 2006, 518–521, kat. č. 116.

<sup>659</sup> Graduál literátského bratrstva sv. Havla na Starém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XVII B 19) 4. čtvrtina 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>660</sup> Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>661</sup> Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 22. 0. *Graduál z Britské knihovny*.

<sup>662</sup> Viz kapitola I. 1. 1. 1. *Rukopisy s erbem Jana Táborského*.

<sup>663</sup> Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

<sup>664</sup> RYBIČKA 1874–1877, 732.

<sup>665</sup> Fol. 413v, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>666</sup> Fol. 3r Graduálu kostela sv. Havla (Praha, NK ČR, sign. XVII B 19) ze 4. čtvrtiny 16. století a fol. 205r Sedlčanského graduálu (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) z let 1582–1596. Více k těmto miniaturám viz kapitola I. 4. 4. 4. *Zobrazení zpívajícího bratrstva*.

<sup>667</sup> Fol. 24v, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVIII A 6) 1559–1592.

<sup>668</sup> Fol. 102v, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>669</sup> Fol. 15r, Graduál literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) 1579–1587.

<sup>670</sup> Viz kapitola I. 3. 3. *Receptce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana*.

<sup>671</sup> Fol. 78r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>672</sup> Fol. 15r, Příbramský graduál (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) 1579–1587.

zobrazující Kmen Jesse<sup>673</sup> přejímá kompozici z ilustrace v Melantrichově bibli [srov. **163a**, **164a** s **167a**].<sup>674</sup>

### I. 2. 5. 2. Styl Ambrože Ledeckého

Miniatury A. Ledeckého jsou blízké pracím Matyáše Hutského z Křivokláta. Tito dva iluminátoři měli k sobě pravděpodobně dosti blízko též v osobní rovině, zvážíme-li, že Matyáš Hutský se stal poručníkem dětí Ambrože Ledeckého, jak je už uvedeno výše. Oproti M. Hutskému zobrazuje A. Ledecký oválnější obličej a baculatější tělesný objem jednotlivých postav. Jeho miniatury se také projevují ostřejšími konturami. Podobnost jejich stylu můžeme sledovat např. na miniaturách s Gedeonem [srov. **97a** s **98a**]<sup>675</sup> nebo klečím králem Davidem [srov. **103a**, **104a** s **105a**]. Práce Matyáše Hutského<sup>676</sup> se oproti dekoracím Ambrože Ledeckého<sup>677</sup> projevuje pastelovější barevností.

Biblické výjevy Ambrože Ledeckého nepůsobí obecně příliš přesvědčivě a je na nich patrná velká závislost na grafických předlohách, bez kterých by nejspíše nebyl schopen vůbec zkomponovat prostor, gesta a postoje figur. Naproti tomu mnohem lépe vyznívají portrétní miniatury, jež vykazují asi skutečné rysy zobrazovaných osob a zachovaly tak patrně reálnou podobu donátorů.

### I. 2. 6. Iluminátor Pavel Bílý

Jméno iluminátora Pavla Bílého<sup>678</sup> se objevuje ve druhém díle *Graduálu novoměstských řezníků*<sup>679</sup> na fol. 108r, kde je zapsáno: „*Paulus Bijla faciabat*“.<sup>680</sup> S ohledem

<sup>673</sup> Fol. 102v Sedlčanského graduálu (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1) z let 1582–1596, fol. 15r Příbramského graduálu (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) z let 1579–1587 a fol. 119r Graduálu z Britské knihovny (London, British Library, Add MS 16175) z roku 1570.

<sup>674</sup> Fol. 506v, Biblia Veteris et Novi testamenti (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570. Viz kapitola I. 3. 4. *Recepce "melantrišských" tisků*.

<sup>675</sup> Fol. 158r Graduálu Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) z roku 1574 a fol. 81r Příbramského rorátníku (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 263) z roku 1585.

<sup>676</sup> Fol. 113r, Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) ze 60. – 80. let 16. stol. a fol. 1r Graduálu Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) z roku 1574.

<sup>677</sup> Fol. 230r Graduálu literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) z let 1579–1587, fol. 214r Sedlčanského graduálu (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1) z let 1582–1596 a fol. 5r Graduálu z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) z roku 1570.

<sup>678</sup> Bibliografie k Pavlu Bílému (Bílkovi): WINTER 1909, 222; HERAIN 1915, 9; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 116#.

<sup>679</sup> Graduál novoměstských řezníků – II. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornys z Lindperka*.

<sup>680</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 116#.

na stylovou jednotu lze předpokládat, že jeho dílem bude i většina miniatur v prvním svazku *Graduálu novoměstských řezníků*.<sup>681</sup>

V současnosti nejsou známy žádné pramenné doklady o činnosti zmíněného Pavla Bílého, avšak Zikmund Winter referuje o malíři Pavlu Bílkovi z Hradce Labského,<sup>682</sup> který by mohl být totožný s tímto Pavlem Bílým, zvážíme-li, že jméno umělce se často objevuje v pramenech v různých podobách.<sup>683</sup>

Pavel Bílek z Hradce Labského byl malířem na Novém Městě, kde přijal městské právo roku 1568.<sup>684</sup> Karel Vladimír Herain uvádí, že se umělec uvolil u příležitosti získání městského práva k vymalování erbu císaře, „Jeho Milosti, na věži rathouzní u orloje staroměstského“.<sup>685</sup> Roku 1575 koupil zmíněný Pavel Bílek dům a pravděpodobně zde umírá v roce 1584 a zanechává po sobě dvě dcery.<sup>686</sup>

### I. 2. 6. 1. Dílo Pavla Bílého

Dle stylových analogií lze předpokládat, že Pavel Bílý provedl některé miniatury *Mladoboleslavského graduálu*<sup>687</sup> a *Graduálu z Britské knihovny*.<sup>688</sup> Na těchto rukopisech se také podílel Ambrož Ledecký, a je proto možné, že zmíněný Pavel Bílý byl učedníkem v jeho dílně, kvalit svého mistra však nedosáhl.<sup>689</sup>

Srovnání se nabízí u scén s ukamenováním sv. Štěpána [srov. **168a** a **169a**],<sup>690</sup> kázáním sv. Jana Křtitele v Judské poušti [srov. **170a** s **171a**]<sup>691</sup> nebo martyriem sv. Vavřince

<sup>681</sup> *Graduál novoměstských řezníků* – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1567, bibliografie k rukopisu: TRUHLÁŘ 1906, 14–15, kat. č. 32; VACKOVÁ 1968, 392, pozn. 26; GRAHAM 2006, 374–376, kat. č. 72; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 110#–111#, kat. č. 39.a. Reprodukce miniatur tohoto rukopisu byly vystaveny na výstavě *Biblické příběhy na renesančních iluminacích*. Brožura k výstavě viz SOUČKOVÁ 2015d.

<sup>682</sup> WINTER 1909, 222.

<sup>683</sup> Viz např. jméno malíře Fabiána Pulře viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulř*.

<sup>684</sup> WINTER 1909, 222.

<sup>685</sup> HERAIN 1915, 9.

<sup>686</sup> WINTER 1909, 222. K. V. Herain však zmiňuje zprávu, kde se už roku 1568 mluví o Pavlu Bílkovi jako o nebožtíkovi, viz HERAIN 1915, 9.

<sup>687</sup> *Mladoboleslavský graduál* (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka*.

<sup>688</sup> *Graduál z Britské knihovny* (London, BL, Add MS 16175) 1570, bibliografie viz kapitola II. 22. 0. *Graduál z Britské knihovny*.

<sup>689</sup> Viz [srov. **172a** a **173a**], fol. 403r *Mladoboleslavského graduálu* (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) z roku 1572 a fol. 108r *Graduálu novoměstských řezníků* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) z roku 1568.

<sup>690</sup> Fol. 66v *Mladoboleslavského graduálu* (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) z roku 1572 a fol. 307r *Graduálu novoměstských řezníků* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) z roku 1568.

<sup>691</sup> Fol. 96v *Graduálu novoměstských řezníků* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) z roku 1568 a fol. 396r *Mladoboleslavského graduálu* (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) z roku 1572

[srov. **174a** s **175a**],<sup>692</sup> které všechny vykazují jistou stylovou jednotu a rustikalizaci výtvarného projevu. Podobně řešené iniciály jsou i s námětem Nanebevstoupení, jež se téměř ve shodném provedení objevují jak v Graduálu novoměstských řezníků **[176a]**,<sup>693</sup> tak v Graduálu z Britské knihovny **[177a]**.<sup>694</sup>

Styl Pavla Bílého připomíná spíše, nežli práci malíře, dětskou kresbu. Jeho iluminace zdaleka nedosahují úrovně prací Fabiána Pulěře,<sup>695</sup> Matouše Ornyse<sup>696</sup> či Matyáše Hutského.<sup>697</sup> Neumí si poradit s lidskou figurou, jež je téměř vždy anatomicky špatně provedena. Nepřesvědčivě působí též jeho snaha typového odlišení jednotlivých postav, které někdy postrádají i základní obličejové rysy.

Dosti pokulhává rovněž řešení prostoru, např. iniciála se Sesláním Ducha svatého v Graduálu novoměstských řezníků **[178a]**<sup>698</sup> obsahuje jednotlivé figury apoštolů kulisovitě shluknuté kolem ústřední postavy Panny Marie. O něco lépe se tento motiv objevuje zpracován v Mladoboleslavském graduálu **[179a]**<sup>699</sup> i v Graduálu z Britské knihovny **[180a]**.<sup>700</sup> Na těchto miniaturách lze sledovat scénu zasazenou do sakrálního prostoru s naznačenou šachovnicovou podlahou.

Pavel Bílý je tak jako jiní iluminátoři dosti závislý na grafických předlohách, a to zvláště na novozákonních ilustracích Bernarda Salomona, bez kterých by patrně vůbec nebyl schopen sestavit kompozici jednotlivých miniatur. Jeho výtvarné snažení působí jako práce naprostého amatéra. Avšak v záplavě nekvalitních miniatur vyniká Proměnění Páně na hoře<sup>701</sup> v Graduálu novoměstských řezníků **[182a]**,<sup>702</sup> jejíž kompozice je taktéž recepcí grafiky B. Salomona [srov. **182a** s **184a**]. Iluminace na rozdíl od jiných dekorací působí živým dojmem a vykazuje poměrně přesvědčivě zvládnuté lidské figury.

Osobnost iluminátora Pavla Bílého zůstává prozatím v rovině hypotéz a čeká na své další zhodnocení i na základě pramenných dokladů.

---

<sup>692</sup> Fol. 448r Mladoboleslavského graduálu (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) z roku 1572 a fol. 171r Graduálu novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) z roku 1568.

<sup>693</sup> Fol. 286r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1574.

<sup>694</sup> Fol. 317r, Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570.

<sup>695</sup> Viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř*.

<sup>696</sup> Viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka*.

<sup>697</sup> Viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>698</sup> Fol. 341r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1567.

<sup>699</sup> Fol. 296r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>700</sup> Fol. 292r, Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570.

<sup>701</sup> Viz Mt 17, 1–9; Mk 9, 2–13; Lk 9, 28–36; k ikonografii např. SCHILLER 1981, 155–161; KIRSCHBAUM 1990a, 416–421.

<sup>702</sup> Fol. 159r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568.

## I. 2. 7. Iluminátor Adam Cibus

Jméno tohoto umělce je zaznamenáno v pramenech v různých podobách – Adam Cibus/ Ciborius/ Liborius/ Ciburský/ Cibuzký/ Czimburský/ Cymburský alias Krž či Krš.<sup>703</sup>

Na fol. 4v Kancionálu Betlémské kaple<sup>704</sup> se objevuje latinský text: „*In perpetuam memoriam fecit / Adam Cibus Pictor,*“ na jehož základě již Pavel Brodský ve svém katalogu rukopisů z Knihovny Národního Muzea předpokládal, že iluminátorem folia 4v byl jakýsi Adam Cibus, jenž mohl být heraldickým specialistou.<sup>705</sup> Martina Šárovcová na to reagovala tím, že nebylo obvyklé, aby byl nějaký umělec heraldickým specialistou, a tedy že výše zmíněný Adam Cibus byl iluminátorem celého rukopisu.<sup>706</sup>

Malíř Adam Cibus přijal městské právo roku 1591,<sup>707</sup> poté, co předložil legitimaci od Jeho Milosti, císaře, jelikož nemohl jinak doložit svůj původ, což pravděpodobně znamenalo, že byl nemanželským synem.<sup>708</sup> Stal se tedy měšťanem a mohl také vykonávat živnost, přičemž se za něho zaručili Melichar Volínský a Jan Zeyler, krumplíř.<sup>709</sup>

Roku 1601 zakoupil dům Pod pavláčkou proti masným krámům na Starém Městě pražském a v roce 1608 získal další nemovitost v Týnské osadě.<sup>710</sup> Jeho jméno se objevuje také mezi malíři, kteří se nedostavili 21. května 1603 na schůzi Staroměstského malířského cechu.<sup>711</sup> Je také známo, že jeho žena se jmenovala Magdaléna.<sup>712</sup>

O životě malíře Adama Cibuse nevíme kromě výše uvedených dílčích zpráv téměř nic. Poslední zmínka pochází z roku 1613, kdy se objevuje na seznamu majitelů domů v Týnské osadě na Starém Městě pražském,<sup>713</sup> čili lze předpokládat, že v tomto roce byl ještě naživu.

Kdy však iluminátor umírá, a jestli po sobě zanechává nějaké potomky, není zatím jasné.

---

<sup>703</sup> Bibliografie k němu: BAUM 1884, 39; WINTER 1909, 223; ŠIMÁK 1939, 171; HALATA 1996, 37; ŠRONĚK 1997a, 67; ŽILKA 1997, 80; BRODSKÝ 2000, 5; ŠÁROVCOVÁ 2010b, 4–11.

<sup>704</sup> Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 25. 0. Kancionál Betlémské kaple.

<sup>705</sup> BRODSKÝ 2000, 5.

<sup>706</sup> ŠÁROVCOVÁ 2010b, 5.

<sup>707</sup> BAUM 1884, 39.

<sup>708</sup> BAUM 1884, 39; WINTER 1909, 223.

<sup>709</sup> BAUM 1884, 39.

<sup>710</sup> WINTER 1909, 223.

<sup>711</sup> HALATA 1996, 37.

<sup>712</sup> WINTER 1909, 223.

<sup>713</sup> ŽILKA 1997, 80; viz ŠÁROVCOVÁ 2010b, 6.

## I. 2. 7. 1. Dílo Adama Cibuse

Adam Cibus byl iluminátorem zmíněného *Kancionálu Betlémské kaple*. Kromě tohoto rukopisu se patrně podílel rovněž na výzdobě dnes již dosti poškozeného *Zlomku Vyšehradského rorátníku*,<sup>714</sup> který vykazuje stejný styl výzdoby, což lze sledovat zejména na ornamentální složce. Srovnání se nabízí u jednotlivých poškozených folií Vyšehradského rorátníku s ornamentikou v kancionálu [srov. **185a, 186a, 187a s 188a, 189a, 190a**].<sup>715</sup>

Jistou podobnost pak můžeme zaznamenat též v typice tváří. Iluminátor jednotlivé obličejy schematicky kresebně nahazuje, přičemž tvářím zobrazovaných maluje naivistická červená jablíčka. Můžeme porovnat např. obličejy klečících donátorů [**191a**] s přihlížejícími postavami z výjevu upálení Mistra Jana Husa v kancionálu [**192a**].<sup>716</sup> Další shoda panuje v kresbě rukou, jejichž tělesnost je vyjádřena ostrou linkou, která odděluje jednotlivé prsty od sebe.<sup>717</sup>

Styl Adama Cibuse navazuje na práci Matyáše Hutského<sup>718</sup> a Ambrože Ledeckého<sup>719</sup> a obecně vykazuje velkou kresebnost, jež se projevuje ostrými konturami jednotlivých motivů, které jsou více či méně spíše kolorovány lazurní malbou.

Na rozdíl od práce iluminátora Pavla Bílého však působí jeho figury dojmem skutečných lidských bytostí, bez disproporčních chyb v jejich anatomii. Podobně je to i s prostorem, na jehož komponování lze sledovat, že iluminátor si osvojil základy perspektivního zobrazování. Přesvědčivě vyznívá zejména pojetí chrámového prostoru, kde se koná přijímání pod obojí způsobou<sup>720</sup> nebo veduta na celostranné miniatuře s Nejsvětější Trojicí.<sup>721</sup>

Stejně jako o iluminátorovi Pavlu Bílém, tak ani o Adamu Cibusovi toho není příliš známo. Podrobné zhodnocení jeho osobnosti tak zůstává úkolem do dalšího studia.

<sup>714</sup> Vyšehradský rorátník (Praha, Královská kolegiální kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, bez sign.) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu: KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ 2006b, 449–459; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 205#, kat. č. 70.

<sup>715</sup> Ff. 111r a 306r, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

<sup>716</sup> Fol. 305v, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

<sup>717</sup> Anděl v borduře a detail klečících donátorů na Zlomku Vyšehradského rorátníku (Praha, Královská kolegiální kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, bez sign.) z 2. pol. 16. století a detail upálení Mistra Jana Husa na fol. 305v Kancionálu Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) z 2. pol. 16. století.

<sup>718</sup> Viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>719</sup> Viz kapitola I. 2. 5. *Iluminátor Ambrož Ledecký*.

<sup>720</sup> Fol. 218v, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

<sup>721</sup> Fol. 186v [**85b**], Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

## I. 2. 8. Iluminátoři Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích

Výzdoba prvního dílu *Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském*<sup>722</sup> naznačuje, že se na jeho iluminacích podílelo více rukou. Na fol. 268r se v borduře nacházejí monogramy RZ a ZR [193a].<sup>723</sup> Dekorace na tomto foliu je pouze ornamentální, působící kaligrafickým dojmem. Z tohoto důvodu můžeme předpokládat, že se jedná o dílo písaře, ne iluminátora.

Jiný styl iluminací lze také sledovat na fol. 85r [194a] a 185r [195a], které pravděpodobně provedl Matyáš Hutský z Křivoklátu.<sup>724</sup> Ostatní miniatury rukopisu vykazují určitou kresebnou jednotu a jsou dílem třetího mistra, jehož můžeme prozatím nazývat jako Mistra Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích. Tyto dekorace jsou kolorovanou perokresbou.

### I. 2. 8. 1. Mistr Graduálu kostela sv. Michala

Pro podobnost stylu lze předpokládat, že se Mistr Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích podílel také na fol. 379v v prvním svazku *Graduálu novoměstských řezníků* [196a],<sup>725</sup> který v iniciále obsahuje Zmrtvýchvstání Krista.

Dále lze jeho podíl nalézt na fol. 257r v druhém díle Graduálu novoměstských řezníků, v němž se v iniciále objevuje umně vyvedená postava apoštola Ondřeje [197a].<sup>726</sup>

Ostatní miniatury dvousvazkového Graduálu novoměstských řezníků se projevují jiným stylem a jsou pravděpodobně prací iluminátora Pavla Bílého.<sup>727</sup>

Mistr Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích vyzdobil velice pravděpodobně i *Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích na Novém Městě pražském*,<sup>728</sup> který byl

<sup>722</sup> Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*. Čtyři svazky Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském jsou uloženy v Národní knihovně ČR pod signaturami XI B 1/a, XI B 1/b, XI B 1/c a XI B 1/d, pátý svazek je deponován v Památníku národního písemnictví pod signaturou D AII 3. Kostel sv. Michala na Novém Městě pochází ze 3. čtvrtiny 14. století. Kolem roku 1400 byl rozšířen. V roce 1511 byly doklenuty starší partie. Ve 2. polovině 16. století byla severní předsíň opatřena renesančním obloučkovým štítem. Do roku 1621 byl kostel utrakvistický. Mezi lety 1717–1722 byl zbarokizován. Kostel byl roku 1787 zrušen, avšak vzápětí roku 1790 obnoven. Mezi lety 1914–1915 byl kostel regotizován. Viz BAŤKOVÁ 1998, 125–127.

<sup>723</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 121#.

<sup>724</sup> Viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

<sup>725</sup> Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1567, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 6. 1. *Dílo Pavla Bílého*.

<sup>726</sup> Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>727</sup> Viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

sepsán v dílně Jana Kantora Starého, což dokládá zápis na fol. 269v.<sup>729</sup> Z tohoto rukopisu můžeme porovnat scénu Zvěstování Panně Marii s miniaturou stejného námětu z Graduálu kostela sv. Michala [srov. **198a** s **199a**].<sup>730</sup> Obě iluminace si odpovídají téměř stejnou kompozicí, která byla přejata z novozákonní ilustrace Bernarda Salomona [srov. **198a**, **199a** s **202a**] a především vykazují stejný kresebný styl.

Výzdobu Graduálu kůru sv. Vojtěcha tvoří především miniatury starozákonních proroků v iniciálách a zobrazení donátorů v medailonech, doplněné akantovými rozvilinami v bordurách.<sup>731</sup> Dále je v kodexu několik větších miniatur. Na úvodních stranách jsou erby donátorů držené andělem a již zmíněné Zvěstování.<sup>732</sup> Ve zpěvníku se také nachází téměř celostranná miniatura s ukřižovaným Kristem a s postavami Panny Marie, Jana evangelisty i Máří Magdalénou u paty kříže [**204a**].<sup>733</sup> Na předním příděstí se objevuje zobrazení martyria sv. Vojtěcha.<sup>734</sup>

Mistr Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích se v mnoha kompozicích inspiroval grafickými předlohami Bernarda Salomona. Na fol. 9r tohoto rukopisu se nachází velká nápisová tabulka s dedikačním textem,<sup>735</sup> pod kterou je v rollwerkovém rámu výjev se třemi Mariemi přicházejícími k hrobu s andělem [**205a**]. Postavy tří Marií s andělem sedícím na tumbě byly včetně drobných kostýmních detailů ovlivněny rytinou z novozákonních ilustrací [**206a**]. Iluminátor však příliš nezvládl tělesný objem postav a jejich obličejů, které jsou jen schematicky naznačeny.

---

<sup>728</sup> Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích na Novém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592, bibliografie k rukopisu: TOŠNEROVÁ 2004, 142; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 127#–128#. Reprodukce miniatur tohoto rukopisu byly vystaveny na výstavě Biblické příběhy na renesančních iluminacích. Viz SOUČKOVÁ 2015d, nepag.

<sup>729</sup> Text je ve znění: „*Tato kniha písni a chwal božských o Wtieleni Pána a Spasitele nasseho Gezisse Krista i též o geho newiném umuczení. Sepsána a dokonána gest pro czest a chwálu wssí welebné Trojice Swaté. Boha Otce Syna i Duchu Swatého Gediného Pána Boha na weky pozeňnaného. Nákladem slowutných Panuow literatuow osady Swatého Woytiecha Wietssiho w Nowém Miestie Prazském. puowodem Pana Wáclawa Mnísska yakozto wrchního zpráwce kůru literátského téhož kostela. Skrze Jana Kantora Starýho miesstienína téhož Nowého Miesta Pražského w auterý po nedieli postní genž slowe oculi. Létha Pánie wosmdesátého druhého.*“ Viz srov. ŠÁROVCOVÁ 2011a, 127#.

<sup>730</sup> Fol. 327v Graduálu kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) z let 1573–1578 a fol. 1v Graduálu kůru sv. Vojtěcha (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) z let 1581–1592.

<sup>731</sup> Takto jsou vyzdobená folia 2r, 36r, 52r, 70r, 88r, 108r a 127r Graduálu kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) z let 1581–1592.

<sup>732</sup> Ff. 1r, 1v, Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592.

<sup>733</sup> Fol. 251v, Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592.

<sup>734</sup> Přední příděstí [**285a**], Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592.

<sup>735</sup> Na fol. 9r Graduálu kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) z let 1573–1578 se nachází text: „*Officium de die sancto. Dominus Joannes Albinus a Greyffemberk grammateus circa tabulas regni Bohemiae ad gloriosum epicinion filii Dei et contestandam necessitudinem ad dominos literatos Wopatovienses liberali impendio providit anno salutis 1578.*“ Viz srov. GRAHAM 2006, 341.



Výjev Sbíráání many lidem Izraelským<sup>736</sup> přejímá kompozici ze Salomonových starozákonních ilustrací. Rozvržení celé scény s otevřeným krajinným prospektem a stanovým táborem nabízí dlouhý průhled v pozadí s ostrými skalisky. Mistr kopíruje z rytiny i postavy v předním plánu výjevu.

Celostranná iluminace s Proměněním Páně na hoře,<sup>737</sup> nad kterou se objevuje prázdná nápisová tabulka s rollwerkovým rámem, je taktéž evidentně recepcí Salomonovy novozákonní ilustrace. Mistr Graduálu kostela sv. Michala se drží celkového rozvržení kompozice a tlumočí též jednotlivé postoje a gesta zobrazovaných postav.

Na jiném foliu se nachází miniatura rozprostírající se přes dolní polovinu strany,<sup>738</sup> kde lze v prvním plánu po levé straně sledovat scénu se dvěma vojáky před Herodem, v pozadí pak výjev vraždění nevinátek [207a],<sup>739</sup> jenž svým kompozičním rozvrhem také odpovídá předloze B. Salomona [208a]. Dále se recepcí Salomonových ilustrací objevuje na miniaturách Klanění tří králů<sup>740</sup> a Obětování Krista v chrámu [srov. 209a s 210a].<sup>741</sup>

### I. 2. 8. 2. Styl Mistra Graduálu kostela sv. Michala

Miniatury hlavního Mistra Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích se vymykají iluminacím, jež můžeme spatřit v jiných rukopisech z té doby. Je to především tím, že se de facto jedná o kolorovanou tušovou kresbu, kterou Mistr ovládá více než dobře. Užívá výraznou barevnost a vysoce kontrastním zobrazením světla a stínu vytváří objem jednotlivých postav. V menších figurálních výjevech či na portrétech nahrazuje pozadí zlatou tapetou. V jeho tvorbě je také patrný ohlas manýrismu projevující se malováním zavíjeného ornamentu na kartuších portrétních medailonů nebo rámců jednotlivých biblických motivů. Ve svých kompozicích se drží grafických předloh, a to především novozákonních ilustrací Bernarda Salomona. Ty přejímá s velkou pečlivostí. Někdy téměř otrocky, bez zapojení vlastní invence, tlumočí jednotlivé detaily rytiny ve svých vlastních miniaturách. Jeho výtvarný projev však působí poměrně přesvědčivě a vykazuje značnou zkušenost s kresbou

<sup>736</sup> Fol. 107r, Graduál kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>737</sup> [srov. 183a s 184a], fol. 169v, Graduál kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>738</sup> Na fol. 282v Graduálu kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) z let 1573–1578 se objevuje nápisová tabulka s rollwerkovým rámem a s textem: „*Matthaei evangelistae capitulum II. Impius innumeris infantum caedibus hostis perfurit Herodes dum Christum quaerit in illis. Fumant lacteolo parvorum sanguine cunae, vulneribusque madent calidis pia pectora matrum.*“ Viz srov. ŠÁROVCOVÁ 2011a, 121#. Transkripce nápisů objevující se v rukopise viz také GRAHAM 2006, 341–343.

<sup>739</sup> Viz Mt 2, 16–18. K ikonografii motivu např. SCHILLER 1981, 124–127.

<sup>740</sup> [srov. 157a s 158a], fol. 301v, Graduál kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>741</sup> Fol. 315r, Graduál kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

perem, kterou dosahuje někdy většího účinku než jiní iluminátoři, např. Pavel Bílý<sup>742</sup> nebo Ambrož Ledecký.<sup>743</sup>

Obecně Mistrovi Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích svědčí menší formát. Jakmile vytváří větší miniatury zabírající polovinu nebo i celé folio, vyplouvá na povrch jeho nepřilíh dobrá znalost lineární perspektivy, případně jsou patrnější rovněž určité disproporce v anatomii postav ve figurálních výjevech, které se projevují příliš protáhlým mohutným tělem a k tomu neúměrně malou hlavou.

Prozatím zůstává Mistr Graduálu kostela sv. Michala v Opatovicích anonymní osobností. Z důvodu jeho specifického výtvarného projevu, jenž spočívá v kresbě tuší, je možné, že se jednalo o schopného písaře, který si osvojil zásady ilustrování rukopisů a konkuroval tak malířům náležejícím do malířského cechu. V budoucnu se ho možná podaří spojit s některým písařem, podílejícím se na psaní knih v poslední třetině 16. století.

## I. 2. 9. Iluminátoři a Jan Táborský z Klokotské Hory

Jan Táborský se pravděpodobně na výzdobě knih sám nepodílel, a pokud ano, tak pouze na kaligrafických iniciálách nebo malované ornamentální výzdobě, která nezahrnuje figurální motivy.<sup>744</sup> U prvních rukopisů – *Soboteckého*<sup>745</sup> a *Chrudimského graduálu*,<sup>746</sup> jež obsahují též figurální výzdobu, lze předpokládat, že je provedl pomocník z iluminátorské dílny *Janička Zmilelého z Písku*.<sup>747</sup> V 50. letech 16. století spolupracuje Jan Táborský s *Fabiánem Pulěrem*,<sup>748</sup> který však umírá koncem roku 1562.<sup>749</sup>

Ke konci Pulěrova života začíná Jan Táborský evidentně posílat sepsaná folia k výzdobě velmi schopnému *Matouši Ornysovi z Lindperka* i *Matyáši Hutskému z Křivoklátu*.<sup>750</sup> Všichni tři se podíleli na *Křižovnickém graduálu*,<sup>751</sup> v němž je nejkvalitnější folio se zobrazením Nejsvětější Trojice dílem Matouše Ornyse.

<sup>742</sup> Viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

<sup>743</sup> Viz kapitola I. 2. 5. *Iluminátor Ambrož Ledecký*.

<sup>744</sup> V předcházejících kapitolách byly představeny nejvýraznější iluminátorské osobnosti, které v 16. století působily v Čechách. S Janem Táborským dnes můžeme z nějakého důvodu spojit 25 svazků hudebních rukopisů, na nichž se podílela celá řada iluminátorů. Viz I. 1. 1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

<sup>745</sup> Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) 1. pol. 16. století.

<sup>746</sup> Chrudimský latinský graduál (Chrudim, Reg. m., inv. č. 12580) 1530–1549.

<sup>747</sup> Viz I. 2. 1. 1. *Pomocníci z Janičkovy dílny spolupracovníky Jana Táborského (?)*.

<sup>748</sup> Viz I. 2. 2. 1. *Pramenně doložené Pulěrovy rukopisy a I. 2. 2. 2. Pulěř autorem iluminací Českobrodského graduálu (?)*.

<sup>749</sup> CHYTL 1906, 80.

<sup>750</sup> Viz I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>751</sup> Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592.

Ornysova velká dílna se pak postarala o část výzdoby *Lounského graduálu*<sup>752</sup> a dále především o dekorace česky psaného *Klatovského graduálu*,<sup>753</sup> *Rybařovské graduálu*<sup>754</sup> a *Teplického kancionálu*.<sup>755</sup> Dílo Fabiána Pulěře lze s tím Ornysovým srovnat. Oba jsou závislí na grafických předlohách, podle kterých tvoří kompozice. U obou dvou se také projevuje obeznámení s podunajskou školou či v případě Ornyse s nizozemskou malbou generace Joachima Patinira,<sup>756</sup> jejichž krajinné komponenty možná poznal i z autopsie.

Ledabylejší zpracování miniatur se objevuje v díle Matyáše Hutského z Křivoklátu, jehož iluminace se projevují lavírovanou kresbou se schematicky nahozenými obličejí a postavami figurálních výjevů, což může být způsobeno též finančními možnostmi objednavatelů. Jeho dílem je část *Křížovnického graduálu*,<sup>757</sup> *Písně chval božských*<sup>758</sup> a *Český zpěvník od dominikánů*.<sup>759</sup>

Jiný styl iluminací vykazuje *Graduál z Britské knihovny*,<sup>760</sup> jehož miniatury nejsou příliš kvalitní – podílel se na nich patrně *Ambrož Ledecký*<sup>761</sup> a *Pavel Bílý*.<sup>762</sup> Posledním malířem je *Adam Cibus*.<sup>763</sup> Ten provedl dekorace tzv. *Kancionálu z Betlémské kaple*,<sup>764</sup> která je datována rokem 1587. Pokud by tento exemplář vyšel z písařské dílny Jana Táborského, tak jeho výzdoba musela být provedena až po smrti Jana Táborského,<sup>765</sup> tedy po roce 1572. Cibusova malba se taktéž projevuje lazurními formami, avšak překvapivě dobře komponovanými krajinnými výjevy.

Závěrem lze podotknout, že u všech kodexů iluminovaných Fabiánem Pulěrem můžeme předpokládat, že pocházejí z dílny Jana Táborského z Klokotské Hory. V 70. letech se na scéně objevuje druhý tehdejší písařský podnikatel Jan Kantor Starý,<sup>766</sup> který po zesnutí Jana Táborského přebírá jeho vedoucí postavení. Iluminátoři tedy logicky spolupracují i s ním.

Jak už bylo zmíněno výše, některé rukopisy vůbec neobsahují kolofon určující písaře nebo zahrnují pouze píseň Jana Táborského z Klokotské Hory, která však sama o sobě není

<sup>752</sup> Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1563.

<sup>753</sup> Klatovský český graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače, sign. MS 1) 60. léta 16. století.

<sup>754</sup> Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15509) 1568.

<sup>755</sup> Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>756</sup> K němu viz poznámka v kapitole I. 2. 3. 2. *Styl dílny Matouše Ornyse*.

<sup>757</sup> Křížovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVIII A 6) 1559–1592.

<sup>758</sup> Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

<sup>759</sup> Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století.

<sup>760</sup> Graduál z Britské knihovny (London, British Library, Add MS 16175) 1570.

<sup>761</sup> Viz I. 2. 5. 1. *Dílo Ambrože Ledeckého*.

<sup>762</sup> Viz I. 2. 6. 1. *Dílo Pavla Bílého*.

<sup>763</sup> Viz I. 2. 7. 1. *Dílo Adama Cibus*.

<sup>764</sup> Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

<sup>765</sup> Viz I. 1. 0. *Jan Táborský z Klokotské Hory*.

<sup>766</sup> K němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

důkazem, že zpěvník byl sepsán v jeho dílně. I když důvod pro její zařazení může na Táborského poukazovat. Kromě Puléře tedy Táborský zadával práci zcela jistě dílně Matouše Ornyse, Matyáši Hutskému a jiným pomocníkům.<sup>767</sup>

---

<sup>767</sup> Viz také I. 6. 0. *Shrnutí výzdoby hudebních rukopisů Jana Táborského z Klokotské Hory.*

### I. 3. 0. GRAFICKÉ PŘEDLOHY PRO MINIATURY CHORÁLNÍCH RUKOPISŮ

Výzdoba graduálů je výsledkem složitého vývoje umění 16. století v Českých zemích, kdy se začala uplatňovat nová renesanční schémata, pro naše země zprostředkovaná především prostřednictvím rytin, šířící se přes území dnešní Itálie, Francie a Německa.<sup>768</sup>

Cílem této kapitoly je představit důležité inspirační zdroje jednotlivých iluminátorů, kteří se podíleli na dekoracích chorálních rukopisů. Jednotlivé grafické cykly musely být široce dostupné a jako předlohy sloužily iluminátorům různé úrovně. V některých případech se jedná zcela jistě o přímou recepci grafik, v jiných nikoliv. Při srovnávání miniatur s rytinami je nutné zvážit, že se i jednotliví rytci vzájemně ovlivňovali, čili zmíněné hypotézy nemusejí být definitivní. Někdy se lze rovněž setkat s užitím grafické předlohy a její transformací do jiného námětu.

#### I. 3. 1. Recepce rytin Martina Schongauera

Martin Schongauer<sup>769</sup> byl významný německý malíř a rytec, který se narodil pravděpodobně mezi lety 1435 a 1450 v Colmaru v Alsasku.<sup>770</sup> Jeho otcem byl zlatnický mistr a majitel zlatnické dílny Caspar Schongauer, jenž pocházel z Augsburgu v Bavorsku a později se usadil právě v Colmaru.<sup>771</sup>

V literatuře je často uváděno, že Martin Schongauer byl ve své tvorbě ovlivněn Rogierem van der Weydenem,<sup>772</sup> Diericem Boutsem<sup>773</sup> a Hugo van der Goesem.<sup>774</sup> Avšak

---

<sup>768</sup> Grafiky ovlivňovaly i tvůrce monumentálního umění k tomu např.: LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1956, 97–104; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1959, 67–68; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1962, 189–193; KRČÁLOVÁ 1962, 276–282; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1964, 608–616.

<sup>769</sup> Výběrová bibliografie k Martinu Schongauerovi: FRIEDLÄNDER 1922; ROSENBERG 1923; BUCHNER 1941; BAUM 1948; FLECHSIG 1951; WINZIGER 1962; SHESTACK 1969; MINOTT 1971; WINZIGER 1972, 447–454; HUTCHISON 1980; BOHATCOVÁ 1990, 112, 114; LANDAU/PARSHALL 1994, 50–56; KAUFMANN 1995, 100–101; HECK 1996, 149–155; CIULISOVÁ 2011, 113–121; BORCHERT 2011, 308–325.

<sup>770</sup> HECK 1996, 149.

<sup>771</sup> HECK 1996, 149.

<sup>772</sup> Rogier van der Weyden se narodil v Tournai roku 1399. Kolem roku 1427 se oženil s Elisabeth Goffaert, jejíž otec byl bohatý švec. Roku 1436 se stal městským malířem v Bruselu. Na rozdíl od Jana van Eycka nebyl dvorním malířem Burgundských vévodů, ale pracoval pro Filipa Dobrého na individuálních zakázkách. Zemřel roku 1464 v Bruselu. Výběrová bibliografie k němu: DESTREE 1930; BEENKEN 1951; CAMPBELL 1996, 117–128; CAMPBELL 2009.

<sup>773</sup> Dieric Bouts žil v letech 1415 až 1475. Narodil se patrně v Harlemu, avšak během svého života je od roku 1457 až do své smrti několikrát zmiňován v Lovaňských archívech. Roku 1486 byl jmenován úředním malířem v Lovani. Karel van Mander ho považuje vedle Alberta van Ouwatera a Geertgena tot Sint Jans za zakladatele „Harlemské školy.“ Výběrová bibliografie k němu: HEILAND 1902; SCHÖNE 1938; DENIS 1957; CHATELET 1981, 75–84; CHATELET 1996, 590–596.

<sup>774</sup> HECK 1996, 149. Hugo van der Goes žil v letech 1440–1482. Roku 1467 se zapsal jako mistr v malířském cechu v Ghentu. Za svého života se podílel na dekoracích určených pro město Ghent při příležitosti různých

mohlo to být alespoň z části i naopak.<sup>775</sup> Recepce jeho grafik je patrná v celém prostoru střední Evropy, a to rovněž v monumentálním umění.<sup>776</sup> O životě Schongauerově toho příliš známo není.<sup>777</sup> Nejnovější bádání předpokládá, že se vyučil v dílně Hanse Pleydenwurffa,<sup>778</sup> což se zdá být pravděpodobné.

Martin Schongauer zemřel asi v roce 1491 v Breisachu v Bádensku, kde pracoval na freskovém cyklu Posledního soudu pro tamní chrám sv. Štěpána.<sup>779</sup>

### I. 3. 1. 1. Komparace Schongauerových rytin s miniaturami

Grafiky Martina Schongauera působily na konci 15. století zejména na dílnu *Mistra Matouše*.<sup>780</sup> Více než evidentní je to např. v Kutnohorském graduálu,<sup>781</sup> kde se na jednom foliu nachází ve vnitřním poli iniciály *Klanění tří králů* a pod kolumnou *Křest Krista v řece Jordánu*, které se kompozičně shodují se Schongauerovými rytinami.<sup>782</sup>

Josef Krása připomíná, že rytiny Martina Schonagauera vystřídaly dříve dominantní postavení listů *Mistra ES*,<sup>783</sup> jenž svými kompozicemi ovlivnil především *Mistra Fridrichova brevíře*,<sup>784</sup> *Jana Mikuse z Hradce Králové*<sup>785</sup> a *Valentina Noha z Jindřichova Hradce*.<sup>786</sup>

---

oslav. Jeho umělecký vzhlas překročil i hranice města Ghent a roku 1468 byl pozván, aby se podílel na dekoracích určených k svatbě Karla Smělého s Markétou z Yorku. Po roce 1475 vstoupil jako laický bratr do kláštera nedaleko Bruselu. Nadále pokračoval ve své tvorbě, i když údajně trpěl duševním onemocněním. Mezi jeho objednavatele patřila rodina Portinariů nebo Arcévoda Maxmilián. Výběrová bibliografie k němu: DESTREE 1926; THOMPSON/ CAMPBELL 1974; REYNOLDS 1996, 844–851.

<sup>775</sup> Např. *Smrt Panny Marie* od Hugo van der Goes (Bruges, Musea Brugge, Groeningemuseum) z roku 1475 se kompozičně shoduje se Schongauerovým listem *Smrti Panny Marie* (viz níže). K tomu zvl. BORCHERT 2011, 161–162.

<sup>776</sup> K tomu: CIULISOVÁ 2011, 113–121; METZGER 2011, 105–112.

<sup>777</sup> CIULISOVÁ 2011, 113.

<sup>778</sup> BORCHERT 2011, 143. Hans Pleydenwurff pocházel z Bamberku, kde se narodil patrně roku 1425. Roku 1457 však přijal městské právo v Norimberku. Vedl úspěšnou malířskou dílnu, o čemž svědčí i fakt, že roku 1462 dodal pro kostel sv. Alžběty ve Vratislavi (tedy do kostela 500 km vzdáleného od Norimberku) oltářní archu. Zemřel patrně 9. ledna 1472. Jeho dílna ovlivnila několik generací malířů a nepřímo i Albrechta Dürera, zvážíme-li, že Dürerův učitel Michael Wolgemut převzal Pleydenwurffův ateliér po jeho smrti (viz I. 3. 2. *Recepce grafik Albrechta Dürera*). Viz SUCKALE 1984, 423–438; STRIEDER 1993, 52–61; STRIEDER 1996c, 39–41; KÖLLERMANN 2011, 77.

<sup>779</sup> HECK 1996, 152.

<sup>780</sup> K němu viz poznámka v kapitole I. 2. 1. *Illuminátor Janíček Zmilelý z Písku*.

<sup>781</sup> Fol. 75r, Kutnohorský graduál (Wien, ÖNB, cod. 15501) 1490.

<sup>782</sup> *Klanění tří králů* (Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Kupfertischkabinett, inv. č. 184-1898) 1470–1475, reprodukováno v BORCHERT 2011, 313. *Křest Krista* (Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet, inv. č. RP - P- OB 999) 1480, reprodukováno v BORCHERT 2011, 320.

<sup>783</sup> *Mistr ES* byl aktivní na území dnešního Německa mezi lety 1450–1467. Byl obeznámen především s kompozicemi Rogiera van der Weyden. K němu např. GEISBERG 1909; EISENLOHR 1938; BORCHERT 2011, 107, 129–136, kat. č. 33.

<sup>784</sup> Dílo *Mistra Fridrichova Brevíře* zahrnuje především *Misál Jana z Bludova* (Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, KK CO 45) z roku 1466, *Breviář Fridricha III.* (München, Bayerische staatsbibliothek, cod. germ. 68) z let 1477–1481 a *Loucký misál* (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DG III 14) z roku 1483. Výběrová

Míra recepcce Schongauerových mědirytin v díle Mistra Matouše je různá, od téměř naivní *Smrti Panny Marie*,<sup>787</sup> přes téměř otrocky tlumočené figurální motivy – *Adorace*,<sup>788</sup> *Klanění*<sup>789</sup> a *Zmrtvýchvstání*,<sup>790</sup> až k svobodné, suverénní parafrázi figur votivních scén obou Kutnohorských zpěvníků.<sup>791</sup> Už Karel Chytil předpokládal, že Matouš musel dílo Colmarského mistra poznat v jeho vlasti z autopsie a do Čech se vrátil vybaven rytinami a možná též kresbami.<sup>792</sup> Obdobně naznačené vazby hodnotí i Antonín Matějček, který obecně vyzdvihuje působení jihoněmecké grafiky na oba kutnohorské graduály.<sup>793</sup>

Později na začátku 16. století je recepcce grafik Martina Schongauera patrná v dílně *Janička Zmilelého z Písku*,<sup>794</sup> a to jak v Jenském kodexu,<sup>795</sup> tak v jeho kancionálech. Rozšířený byl zejména list zobrazující *Smrt Panny Marie* [213a],<sup>796</sup> jehož kompozici můžeme spatřit na miniaturách ve vnitřních polích incipitních iniciál ve Franusově [214a]<sup>797</sup> a Mladoboleslavském graduálu [215a].<sup>798</sup> Je velice zajímavé, že stejné kompoziční rozvržení má i Narození Panny Marie ve Žlutickém graduálu [216a].<sup>799</sup> Došlo zde tedy k transformaci kompozice do jiného námětu. Iluminátor, pravděpodobně Fabián Pulěr,<sup>800</sup> se inspiroval tvarem postele a místo apoštolů zobrazil ženy obsluhující Annu. U postele je také namalována kolébka jakožto identifikační znak námětu Narození. Jestli se ovšem jedná o přímou recepci Schongauerovy rytiny, je otázka. Pulěr pravděpodobně pracoval podle jiné předlohy, která byla ovlivněna listem Martina Schongauera [srov. 213a s 214a, 215a, 216a].

---

bibliografie k němu: KRÁSA 1978a, 408–410; KRÁSA 1984, 603; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 22–23; BRODSKÝ 2012, 41.

<sup>785</sup> Jan Mikus z Hradce králové vyzdobil Hradecký antifonář (Hradec Králové, MVČ, Hr 3–4) z doby kolem roku 1465, Hradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, Hr 2) z počátku 70. let 15. století a Kouřimský graduál (Praha, NK ČR, sign. XIV A 1) datovaný rokem 1470. K němu např. CHYTIL 1896, 4–11; KRÁSA 1978a, 397–401; BRODSKÝ 2012, 41.

<sup>786</sup> K němu viz poznámka v kapitole I. 2. 1. 1. *Styl Janička Zmilelého z Písku*.

<sup>787</sup> Fol. 269, Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, Mus Hs. 15492) 1490–1495.

<sup>788</sup> Fol. 71r, Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, Mus Hs. 15492) 1490–1495; Fol. 73r, Kutnohorský graduál (Wien, ÖNB, cod. 15501) 1490.

<sup>789</sup> Fol. 73r, Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, Mus Hs. 15492) 1490–1495.

<sup>790</sup> Fol. 74v, Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, Mus Hs. 15492) 1490–1495.

<sup>791</sup> KRÁSA 1978a, 426.

<sup>792</sup> CHYTIL 1896, 12.

<sup>793</sup> MATĚJČEK 1931b, 378–379.

<sup>794</sup> K němu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmilelý z Písku*.

<sup>795</sup> K recepci Schonagauerových rytin v Jenském kodexu (Praha, KNM, sign. IV B 24) z poč. 16. století zvláště DROBNÁ 1955b, 39–46.

<sup>796</sup> *Smrt Panny Marie* (rytina, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Kupfertichkabinett, inv. č. 12–1885) 1470–1475, reprodukováno v BORCHERT 2011, 314.

<sup>797</sup> Fol. 87v, Franusův kancionál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr-6) 1505, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmilelý z Písku*.

<sup>798</sup> Fol. 234v, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21691) 1509, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmilelý z Písku*.

<sup>799</sup> Fol. 261v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 11. 0. *Žlutický graduál*.

<sup>800</sup> Viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěr*.

Inspirace Schongauerem se zdá být zcela zjevná u iluminací pocházejících z dílny *Matouše Ornyse*,<sup>801</sup> konkrétně např. v *Adoraci dítěte* – v Klatovském,<sup>802</sup> Litomyšlském<sup>803</sup> a Třebeňickém graduálu.<sup>804</sup> Tyto miniatury jsou recepcí Schongauerova listu stejného námětu,<sup>805</sup> který sloužil jako vzor i pro malíře deskových obrazů. Téměř doslovná citace této grafiky se objevuje na obraze Hornorýnského mistra z obrazárny cisterciáckého kláštera v Oseku, nacházející se dnes v Regionálním muzeu v Teplicích.<sup>806</sup> Jedná se o velmi kvalitní malbu, jejíž kompoziční rozvrh byl přejatý ze zmíněné rytiny, včetně některých detailů, jako jsou záhyby rouch jednotlivých postav. Panna Marie má však oproti grafice svatozář, která působí jako zlatý disk kolem její hlavy. V popředí se také nachází více květin, jež lze chápat v symbolické rovině (tzv. Rostlinstva Mariina).<sup>807</sup>

Iluminace, u kterých bychom mohli předpokládat pravděpodobně zprostředkovanou recepci Schongauerova listu [217a],<sup>808</sup> jsou *Zvěstování Panně Marii* z Třebeňického graduálu [218a] a Teplického kancionálu [219a].<sup>809</sup> Panna Marie klečí u klekátka, za ní je zobrazen stan a z levé nebo v případě Teplického kancionálu z pravé strany k ní kráčí Archanděl Gabriel anonující radostnou zprávu.

Jiný Schongauerův list, zobrazující *sv. Jana Křtitele*,<sup>810</sup> byl patrně přejat iluminátorem Graduálu z Ústí nad Labem.<sup>811</sup> Miniatura zdaleka nedosahuje kvalit rytiny, nicméně těžké lomené záhyby se zdají být inspirací zmíněné grafiky.

Z ruky Martina Schongauera též pochází několik listů znázorňujících akantové palmety,<sup>812</sup> které mohly být předlohou pro ornamentiku jednotlivých akantových rozvilin. Nicméně předpokládat zde přímou recepci by bylo asi příliš troufalé.

---

<sup>801</sup> Viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyse z Lindperka*.

<sup>802</sup> Fol. 67v [65a], Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. MS 1) 60. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 15. 0. *Klatovský český graduál*.

<sup>803</sup> Fol. 125v [66a], Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., sign. R 203) 1561–1563, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 1. *Ornysovy pramenně doložené rukopisy*.

<sup>804</sup> Fol. 120r [67a], Třebeňický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 1. *Ornysovy pramenně doložené rukopisy*.

<sup>805</sup> Adorace Krista [68a] (rytina, Berlin, Staatliche Museen zu Berlin, Kupferstichkabinett, inv. č. 2–1885) 1470–1475.

<sup>806</sup> Adorace Krista (tempera na dřevěné desce, Teplice, Reg. m., in. č. Osek 40) kolem 1490, k dílu ROYT 2015, 303, kat. č. 72.

<sup>807</sup> ROYT 2015, 303.

<sup>808</sup> *Zvěstování Panně Marii* (rytina, Clarence Buckingham Collection, inv. č. 1948.112) 1484.

<sup>809</sup> Fol. 92v Třebeňického graduálu (Litoměřice, SOA, bez sign.) z let 1574–1583 a fol. 2r Teplického kancionálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) z roku 1566, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 18. 0. *Teplický kancionál*.

<sup>810</sup> Martin Schongauer, *Sv. Jan Křtitel*, reprodukováno viz HUTCHISON 1980, 252.

<sup>811</sup> Fol. 84r, Graduál z Ústí nad Labem (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, sign. ST1490) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Pisku*.

<sup>812</sup> Martin Schongauer, akantové palmety, reprodukováno viz HUTCHISON 1980, 306–308.



### I. 3. 1. 2. Závěrem k Schongauerovým rytinám

Martin Schongauer byl významnou osobností ve středoevropském prostoru. Vliv jeho rytin lze sledovat od konce 15. století až hluboko do 16. století, a to nejen na iluminace, ale rovněž na monumentální umění.

Přesvědčivě ztvárněné lidské figury i krajinné řešení scénérií jsou již renesančního slohu a vytvářejí z jeho grafik svébytný umělecký obor, typický pro měšťanstvo přelomu středověku a novověku.

Kromě výše zmíněných miniatur, přejímající kompoziční rozvržení z jeho dřevorezů, byla Schongauerova práce důležitá především jako inspirační zdroj pro další rytce, mezi které patřil i Albrecht Dürer, s nímž se však Schongauer osobně nikdy nesetkal.

Před Dürerem byl právě Schongauer nejvýraznějším německým rytcem. V jeho tvorbě je zjevná syntéza domácích a nizozemských vlivů, které jsou pak v díle A. Dürera nahrazeny „italským světlem“.

### I. 3. 2. Recepce grafik Albrechta Dürera

Albrecht Dürer<sup>813</sup> se narodil 21. května 1471 v Norimberku,<sup>814</sup> kam přišel jeho otec, taktéž rytec a zlatník, kolem roku 1455 z uherské vesničky Ajtós.<sup>815</sup>

Roku 1486 vstoupil A. Dürer na vlastní žádost jako učedník do dílny malíře Michaela Wolgemuta,<sup>816</sup> která byla v tehdejší Norimberku dosti významná.<sup>817</sup> S dílnou spolupracoval

---

<sup>813</sup> Výběrová bibliografie k Dürerovi: THAUSING 1876; WÖLFFLIN 1908; WEISBACH 1906; FRIEDLÄNDER 1921; MATĚJČEK 1931a, 131–145; KABÁT 1936, 246; CIBULKA 1941; KROFTA 1941; HORÁK 1948, 63, 72, 78, 86, 96, 150; PANOFKY 1955; CHADRABA 1963; KURTH 1963; LEVEY 1964; MUSPER 1952; STRAUSS 1974; STRAUSS 1980; STRIEDER 1996a, 427–445; HARTMAN 1997, 85–90; SCHRÖDER 1980; BOHATCOVÁ 1990, 112, 114, 115; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 114–115; LANDAU/PARSHALL 1994, 170–178; KAUFMANN 1995, 97–115; SCHOCH / MENDE / SCHERBAUM 2002; VOIT 2006, 225–227. BORCHERT 2011.

<sup>814</sup> STRIEDER 1996a, 427.

<sup>815</sup> STRIEDER 1996a, 427.

<sup>816</sup> Michael Wolgemut se narodil v Norimberku někdy mezi lety 1434 a 1437. Byl to významný německý malíř a rytec. Z jeho dílny vycházely, jak oltářní archy, tak drobnější práce jako byly rytiny nebo návrhy na design skla. M. Wolgemut zemřel roku 1519. Výběrová bibliografie k němu: STADLER 1913; LUTZE 1934, 262–268; MATĚJČEK 1931a, 122; HORÁK 1948, 52; BETZ 1955; BOHATCOVÁ 1990, 143; STRIEDER 1996b, 299–302; HIMMEL 2000; VOIT 2006, 1026.

<sup>817</sup> STRIEDER 1996a, 428.

Dürerův kmotr, tiskař a vydavatel Anton Koberger,<sup>818</sup> jenž např. vytiskl proslulou Schedelovu kroniku světa.<sup>819</sup>

V mládí se Dürer naučil pracovat s rydlem a v této souvislosti prováděl mědirytiny především v dílně svého otce.<sup>820</sup> Později ve Wolgemutově ateliéru poznal práce dvou nejproslulejších grafiků německé pozdní gotiky, a to sice Martina Schongauera<sup>821</sup> a Meistera des Hausbuchs.<sup>822</sup>

Na jaře roku 1490 se mladý Dürer rozhodl vydat na cesty. Pravděpodobně cestoval v Porýní nebo v Nizozemí, každopádně zavítal do Colmaru, kde se chtěl přihlásit do dílny Martina Schongauera, avšak po svém příjezdu zjistil, že mistr nedávno zemřel.<sup>823</sup>

Z Colmaru se poté vydal do Basileje,<sup>824</sup> kde vznikl kolem roku 1491 nebo začátkem roku 1492 jeho první doložený dřevořez znázorňující sv. Jeronýma.<sup>825</sup> Zde na doporučení svého kmotra A. Kobergera mohl pracovat pro vydavatele Johanna Amerbacha,<sup>826</sup> pro kterého ilustroval Terentiovy komedie<sup>827</sup> a *Lod' Bláznů* od Sebastiana Branta.<sup>828</sup>

Roku 1493 zavítal A. Dürer do Štrasburku, kde pravděpodobně vytvořil dvě vynikající díla – Autoportrét s květem máčky<sup>829</sup> a obraz s námětem Kristus v hrobě.<sup>830</sup> Dalšího roku se v květnu vrátil do Norimberku a oženil se s Agnes Freyovou.<sup>831</sup>

V průběhu života pak uskutečnil dvě cesty do Benátek (1494,<sup>832</sup> 1505–1507),<sup>833</sup> pracoval pro saského kurfiřta Fridricha Moudrého i pro císaře Maxmiliána.<sup>834</sup>

Zemřel 6. dubna 1528 a byl pohřben v rodinné hrobce svého tchána na norimberském hřbitově sv. Jana.<sup>835</sup>

---

<sup>818</sup> Anton Koberger žil patrně v letech 1440–1513. Vlastnil obrovskou knihtiskařskou dílnu, kde zaměstnával kolem 100 lidí. Výběrová bibliografie ke Kobergerovi: HASE 1885; MATĚJČEK 1931a, 122; HORÁK 1948, 51; WILSON 1975; ROZSONDAI 1978; BOHATCOVÁ 1990, 114, 143; VOIT 2006, 470–471.

<sup>819</sup> Reprodukce z kroniky např. FAJT 2006, 310.

<sup>820</sup> CHADRABA 1963, 11.

<sup>821</sup> Viz kapitola I. 3. 1. *Recepce rytin Martina Schongauera*.

<sup>822</sup> STRIEDER 1996a, 427. Meister des Hausbuchs byl činný mezi lety 1450–1470 v oblasti Bodanského jezera. K němu zvl. STANGE 1958.

<sup>823</sup> HECK 1996, 154; STRIEDER 1996a, 428.

<sup>824</sup> STRIEDER 1996, 428.

<sup>825</sup> Reprodukováno v KURTH 1963, 10, kat. č. 22.

<sup>826</sup> Johann Amerbach žil v letech 1443–1513. Po učňovských letech, které strávil v Římě a Benátkách, se usadil v Basileji, kde vybudoval prosperující tiskárnu, jejíž činnost je doložena v letech 1478–1513. Bibliografie k němu viz VOIT 2006, 50.

<sup>827</sup> Reprodukováno v KURTH 1963, 11, kat. č. 23–35.

<sup>828</sup> Reprodukováno v KURTH 1963, 13, kat. č. 49–62.

<sup>829</sup> Autoportrét (Paříž, Louvre) 1493.

<sup>830</sup> Kristus v hrobě (Karlsruhe, Staatliche Kunsthalle).

<sup>831</sup> CHADRABA 1963, 17.

<sup>832</sup> Viz STRIEDER 1996a, 429–431.

<sup>833</sup> Viz STRIEDER 1996a, 434.

<sup>834</sup> Viz STRIEDER 1996a, 434.

<sup>835</sup> Viz STRIEDER 1996a, 440.

### I. 3. 2. 1. Italský vliv v Dürerově díle a jeho ohlas v miniaturách české provenience

V literatuře je často zmiňován vliv grafických cyklů Albrechta Dürera na iluminátory 16. století v Českých zemích.<sup>836</sup> Dürerovy dřevorezy můžeme obecně považovat za inspirační zdroj pro velký okruh umělců v celé Evropě.<sup>837</sup> On sám musel být do značné míry zaujat uměním v Benátkách, kam se pravděpodobně vydal za svým přítelem Pirckheimerem.<sup>838</sup> Zde byl okouzlen italskou renesanční malbou a zároveň v Benátkách kopíroval rytiny Antonia Pollaiuola,<sup>839</sup> které patrně ovlivnily jeho pojetí nahé lidské figury, jež hojně zobrazoval ve svých vlastních rytinách.

Grafický list A. Pollaiuola, nazývaný Bitva nahých mužů,<sup>840</sup> jasně ukazuje umělcův zájem o nahou figuru se sochařsky propracovanou muskulaturou, jež byla typická i pro Dürerovy postavy objevující se např. na listu Muži v lázni z roku 1497.<sup>841</sup> Tento list navíc obsahuje postavu obézního pijáka, který podle W. Weisbacha mohl být inspirován postavami z Mantegnových Bacchanálií.<sup>842</sup>

Italské cesty byly pro Dürera podnětné a brzy se projeví v jeho rytinách. Změnu stylu a uvolněnější rukopis, který se liší od jeho předešlých prací, nazývá Erwin Panofsky „*dynamic calligraphy*“.<sup>843</sup> Zjevně na něho zapůsobila i konstrukce benátských dřevorezů a jak zmiňuje Willi Kurth, Mantegnovo světlo přineslo do jeho díla vnitřní sílu.<sup>844</sup> Již po první italské cestě mezi léty 1495–1500 vzniká Dürerův klíčový cyklus Zjevení sv. Jana.<sup>845</sup> Recepte jednoho listu z jeho Apokalypsy, zobrazující *Čtyřadvacet apokalyptických starců*,<sup>846</sup> se

<sup>836</sup> Viz VOCEL 1859, 7, 9, 12; CHYTL 1896, 36; CHYTL 1906, 153, 186; KRÁSA 1978a, 447; ŠÁROVCOVÁ 2010c, 497–512; SOUČKOVÁ 2014a, 55–60.

<sup>837</sup> K tomu např. FIRCKS 2011, 83–93.

<sup>838</sup> O Dürerově první cestě do Benátek např. CIBULKA 1941, 7–9; KURTH 1963, 16; CHADRABA 1963, 23.

<sup>839</sup> Viz např. KROFTA 1941, 5; CIBULKA 1941, 9; CHADRABA 1963, 23. Antonio Pollaiuolo žil v letech 1432–1498. Byl to italský sochař, malíř a rytec. Sám sebe patrně považoval především za zlatníka a malíře, protože tak je zmiňován v cechovních záznamech z roku 1473. Jako zlatník a sochař se patrně vyučil v Ghibertiho dílně. Výběrová bibliografie k němu: CRUTTWELL 1907; SABATINI 1944; BUSIGNANI 1996; AMES–LEWIS 1996, 156–164.

<sup>840</sup> Bitva nahých mužů (rytina, 39 x 61 cm, London, British Museum) kolem roku 1470.

<sup>841</sup> Muži v lázni (rytina, 29 x 38 cm, London, British Museum) 1497.

<sup>842</sup> WEISBACH 1906, 46. Andrea Mantegna se narodil roku 1430 v Padově. Mezi italskými umělci zaujímá přední místo, díky svému osobitému řešení kompozice a užití lineární perspektivy. O jeho životě se zachovalo množství zpráv v Padovských a Mantovských archivech. A. Mantegna zemřel 13. září 1506. Výběrová bibliografie k němu: FIOCCO 1937; KUTAL 1958; CAMESASCA 1964; GARAVAGLIA 1967; BOCCAZZI 1971; LIGHTBOWN 1986; FINALDI 1996, 304–316; PÄCHT 2002; PÄCHT 2003.

<sup>843</sup> PANOFSKY 1955, 47.

<sup>844</sup> Viz např.: PANOFSKY 1955, 51–60; KURTH 1963, 16–21; CHADRABA, 23–38.

<sup>845</sup> Viz KURTH 1963, 16.

<sup>846</sup> Klanění Čtyřadvaceti apokalyptických starců Hospodinovi [22a] (rytina, dřevorez, 39 x 28 cm, Karlsruhe, Staatliche Kunsthalle) 1497–1498. Více k ikonografii Apokalypsy: ROYT 2006a, 31–45.

objevuje ve Svatovítském<sup>847</sup> a Čáslavském graduálu,<sup>848</sup> které se nacházejí na foliích s rubrikou „*Sanctus Summum*“. Stejnou kompozici vykazuje též vyřiznutá iniciála ze Sbírký grafiky a kresby Národní galerie v Praze.<sup>849</sup> Postava trůnícího Boha v mandorle z tohoto Dürerova listu byla užita Pavlem Mělnickým v jeho Německobrodském graduálu.<sup>850</sup> Dále se iluminátor inspiroval rovněž postavou apokalyptického Boha na oblacích z grafického listu s mořskou příšerou a bestii s beraními rohy,<sup>851</sup> kterou namaloval jako Krista Pantokratóra v iniciále S v Lounském graduálu.<sup>852</sup>

Na Dürera v Benátkách zapůsobilo též umění Belliniů.<sup>853</sup> V dílech s námětem *Sestoupení Krista do předpekli* Giovanni Belliniho [221a]<sup>854</sup> a A. Mantegny [222a]<sup>855</sup> najdeme shodné kompoziční prvky i figury, které se mnohem později objevují rovněž v Dürerových grafikách, a jež hlouběji v 16. století nalezneme na miniaturách graduálů české provenience.<sup>856</sup> Dürerova rytina na toto téma z roku 1512 [223a]<sup>857</sup> byla téměř otrocky tlumočena Pavlem Mělnickým v druhém dílu Lounského graduálu<sup>858</sup> ve vnitřním poli iniciály G [srov. 223a s 224a].<sup>859</sup>

Lze předpokládat, že A. Dürer si v Benátkách osvojil též anatomii koně, kterou mohl odpozorovat na kresbách Leonarda da Vinci [srov. 225a s 226a].<sup>860</sup> Da Vinciho mistrovství v zachycování koně v trysku nebo i v klidném stavu<sup>861</sup> ovlivnilo možná několik Dürerových dřevořezů. Kůň s dobře zvládnutými proporcemi se u něho objevuje na listu Rytíř a žoldněř<sup>862</sup>

<sup>847</sup> Fol. 18r [20a], Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P. 10) 1551–1552, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl*.

<sup>848</sup> Fol. 57r [21a], Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 9. 0. *Čáslavský graduál*.

<sup>849</sup> Vyřiznutá iniciála – Zlomek Kaňkovského graduálu [19a] (Praha, NG – Sbirka grafiky a kresby, inv. č. K4296) 1559, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 14. 0. *Zlomky Kaňkovského graduálu*.

<sup>850</sup> Fol. 23v, Německobrodský graduál (Havlíčkův Brod, Muzeum Vysočiny, sign. SK 2/1) 1. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>851</sup> Mořská příšera a obluda s beraními rohy (rytina, 39 x 28 cm, Karlsruhe, Staatliche Kunsthalle) 1497–1498.

<sup>852</sup> Fol. 47v, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 8b) 1530.

<sup>853</sup> Bellini byla italská umělecká rodina, jejíž hlavní představitelé jsou Jacopo Bellini (1400–1471) a jeho synové Gentile Bellini (1429–1507) a Giovanni Bellini (1431–1516). Výběrová bibliografie k nim: GRONAU 1909; PALLUCCINI 1959; EISLER 1989; GOFFEN 1989; FRY 1995; HUMFREY 1996, 647, 657–669.

<sup>854</sup> Sestoupení Krista do předpekli (rytina, olej na pergamentu, 52 x 38 cm, Bristol, Museum of Art Gallery) 1475–1480.

<sup>855</sup> Sestoupení Krista do předpekli, (rytina, perokresba na sametu, 37 x 28 cm, Paris, Ecole nationale supérieure des Beaux Arts) kolem roku 1468.

<sup>856</sup> Viz zvl. Sestup Krista do předpekli z cyklu Malých pašijí (grafický list B. 41) [srov. 132a s 130a, 131a, 133a, 134a].

<sup>857</sup> Sestoupení Krista do předpekli (rytina, rytina, 12 x 7 cm, New York, The Metropolitan Museum of Art) 1512.

<sup>858</sup> Fol. 89r, Lounský graduál Pavla Mělnického (Louny, SOkA, sign. I G 8b) 1530.

<sup>859</sup> CHYTL 1896, 36.

<sup>860</sup> CHADRABA 1963, 23. Leonardo da Vinci žil v letech 1452–1519. Byl to italský malíř, sochař, architekt, designer a teoretik. Výběrová bibliografie k němu: POPHAM 1947; PEČÍRKA 1957; KEMP/WALKER 1989; PEČÍRKA 1988; KEMP 1996, 180–199; ZÖLLNER 2005; PEČÍRKA 2005; KEMP 2006.

<sup>861</sup> Více o da Vinciho studiích koní např. ZÖLLNER 2005, 292–317.

<sup>862</sup> Rytíř a žoldněř (rytina, 39 x 28 cm, London, British Museum) kolem 1497.

nebo Apokalyptičtí jezdcí.<sup>863</sup> Tyto grafiky vznikly v době první Dürerovy italské cesty, kdy lze předpokládat, že způsob výstavby Leonardových kreseb nemohl být bez vlivu na mladého umělce.

Po návratu z Benátek vytvořil Dürer rytinu se *sv. Eustachem* [227a],<sup>864</sup> jejíž kompoziční rozvržení je shodné s titulním listem Lounského graduálu [228a].<sup>865</sup> V grafice se *sv. Eustachem* navíc zúročil své bádání o lidských a zvířecích proporcích, jež bylo údajně podmíněno setkáním s potulným malířem Jacopo de' Barbarim,<sup>866</sup> který se vyskytoval po roce 1500 v Norimberku a ukázal Dürerovi některé ze svých proporčních studií.<sup>867</sup> Kůň na výše zmíněné miniatuře je ve zcela shodném postoji jako na rytině a co je zajímavé, malíř si dokonce povšiml i seřezaného větvoví stromu, které zasadil za figuru koně. Není tedy pochyb, že iluminátor Lounského graduálu – Pavel Mělnický, znal tuto grafiku a eklekticky ji s dávkou osobité naivity tlumočil do této výsledné miniatury. I zde se nabízí srovnání s kresbou stojícího koně Leonarda da Vinci pravděpodobně z let 1493–1494,<sup>868</sup> který je dokonale zvládnutý a oproti Dürerově rytině pouze zrcadlově převrácený.

Z grafik Albrechta Dürera jistě čerpala velká osobnost knižní malby počátku 16. století, a to sice Mistr Litoměřického graduálu.<sup>869</sup> Stejný mistr podle Josefa Krásy také provedl výzdobu úvodního folia rukopisu *Životy otců přebývajících na poušti*.<sup>870</sup> Titulní list,<sup>871</sup> kde je zobrazena *Stigmatizace sv. Františka*, mohl být recepcí Dürerovy rytiny na stejné téma [srov. 229a s 230a].<sup>872</sup> Mistr Litoměřického graduálu zde využil kompoziční schéma grafické předlohy. Nicméně prožitek *sv. Františka* je na miniatuře podaný v expresivnější rovině a svědčí o velkém malířském mistrovství iluminátora, který se pouze inspiroval zmíněnou rytinou, již jen volně tlumočil a nekopíroval Dürerovy dřevořezy tak jako např. Pavel Mělnický.

<sup>863</sup> Apokalyptičtí jezdcí (rytina, 39 x 28 cm, London, British Museum) 1498.

<sup>864</sup> Sv. Eustach (rytina, 35,5 x 25,9 cm, Cambridge, Fogg Art Museum, Harvard University) 1501.

<sup>865</sup> CHYTIL 1896, 36. Fol.1v, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 8a) 1530.

<sup>866</sup> Jacopo de' Barbari se narodil patrně v Benátkách mezi lety 1460–1470. Je zmiňován jako první italský renesanční malíř, který cestoval do Zápallí. Znamé jsou především jeho rytiny se Satyry, které vznikly patrně ještě v Benátkách. Barbari zemřel před 17. červencem 1516 v Bruselu. Výběrová bibliografie k němu: EPHRUSSI 1877; JUSTI 1898; SERVOLINI 1944; LEVENSON 1978; LEVENSON 1996, 200–201; FERRARI 2006.

<sup>867</sup> KROFTA 1941, 6.

<sup>868</sup> Studie koní (kresba, kovová tužka na modře tónovaném papíru, 21 x 16 cm, Windsor Castle, Royal Library) 1493–1494.

<sup>869</sup> Viz CHYTIL 1896, 55; Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku*. Bibliografie k Mistru Litoměřického graduálu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>870</sup> KRÁSA 1978a, 448; *Životy otců přebývajících na poušti* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 2) kolem 1516, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>871</sup> Fol. 2v, *Životy otců přebývajících na poušti* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 2) kolem 1516.

<sup>872</sup> *Stigmatizace sv. Františka* (rytina, 21 x 13 cm, Paris, Louvre) 1500–1504.

V celém díle A. Dürera se projevuje zájem o nahou lidskou figuru, zcela jistě podnícen italskými cestami, a to zejména v postavě Krista. Jako příklad můžeme uvést pozdější grafický list s Nejsvětější Trojicí<sup>873</sup> nebo titulní listy Velkých<sup>874</sup> a Malých pašijí<sup>875</sup> z tzv. klasického období, ohraničeného léty 1509–1512.<sup>876</sup> Tato doba se pro Dürera na základě nových podnětů z druhé italské cesty<sup>877</sup> vyznačuje neutuchající touhou po vlastní monumentální tvorbě, která ovšem, jak si stýská v dopisech Jacobu Hellerovi, přes všechno svědomité úsilí nevykazuje takový vývoj a také zisk, jaký by očekával, a tak se nadále bude věnovat rytinám.<sup>878</sup>

Za druhého pobytu v Benátkách se však Dürer přerodil z kreslíře, v malíře, a to se také odrazilo na jeho grafické práci.<sup>879</sup> Dokončil dosud neúplné cykly dřevořezů a vydal je roku 1511 knižně společně s Apokalypsou, opatřenou titulní stranou.<sup>880</sup> Velké pašije doplnil čtyřmi novými a Život Panny Marie dvěma listy.<sup>881</sup> Malé pašije následně obsahovaly 37 folií malého formátu.<sup>882</sup> Tyto nové rytiny se liší od těch starších především pevnou obrazovou kompozicí, tvar je zde budován malířským způsobem ve velkých plochách, světlo v obraze dopadá zepředu nebo tryská ze světelných zdrojů uvnitř výjevu a většinou osvětluje přední postavy a jemnými přechody se ztrácí v potměnělém pozadí.<sup>883</sup>

Inspiraci jeho dřevořezby lze na českém území sledovat rovněž v deskové malbě, např. Oltářní polyptych s náměty Kristova utrpení a oslavení z kostela sv. Jakuba Většího ve Slavětíně u Loun<sup>884</sup> byl ovlivněn Dürerovým cyklem Malých pašijí. Tento tzv. Slavětínský retábl je největším dochovaným utrakvistickým oltářem v Čechách. I přes malé konstruktivní schopnosti hlavního mistra jsou jednotlivé výjevy naplněny rušnou mnohohlavou scénou, což

<sup>873</sup> Kompozice Nejsvětější Trojice z Dürerovy rytiny (rytina, 39 x 28 cm, London, British Museum, 1511) se objevuje na fol. 224r, Žlutického graduálu (Praha, PNP, sign. TR I 27) z let 1558–1565 ve vnitřním poli iniciály P.

<sup>874</sup> Podle Karla Chytila mohl sedící Kristus Trpitel na titulním listě Velkých pašijí (rytina, 39 x 28 cm, Vídeň, Grafische Sammlung Albertina, 1511) sloužit jako inspirace pro miniaturu na fol. 1v Lounského graduálu (Louny, SOKA, I G 8b) z roku 1530. Viz CHYTIL 1896, 34.

<sup>875</sup> Kristus na fol. 2v Německobrodského graduálu (Havlíčkův Brod, Muzeum Vysočiny, sign. SK 2/1) ze začátku 16. století je recepcí titulního listu Malých pašijí (rytina, 12 x 7 cm, London, British Museum) z roku 1511.

<sup>876</sup> KURTH 1963, s. 29.

<sup>877</sup> O Dürerově druhé italské cestě např. CIBULKA 1941, 14–15.

<sup>878</sup> Viz LANGE/ FUHSE 1893, 42–58.

<sup>879</sup> KROFTA 1941, 7.

<sup>880</sup> KROFTA 1941, 7; viz také KURTH 1963, 29–32

<sup>881</sup> Shodnou kompozici s Dürerovým listem se Smrtí Panny Marie (rytina, 29 x 21 cm, Mnichov, Staatliche Graphische Sammlung) z roku 1511 vykazuje miniatura na fol. 385r Malostranského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) z roku 1572 [srov. 233a s 234a].

<sup>882</sup> KROFTA 1941, 7.

<sup>883</sup> KROFTA 1941, 7.

<sup>884</sup> Slavětínský oltář (tempera na dřevěné desce, Arcibiskupství pražské – pohyblivá křídla, kostel sv. Jakuba Většího ve Slavětíně u Loun – retábl a pevná křídla) 1531, k dílu PEŠINA 1950, 91–93; ROYT 2015, 247–251, kat. č. 50.

je způsobeno především kvalitními grafickými předlohami, podle kterých byly desky vytvořeny.

### I. 3. 2. 2. Závěrem k Dürerovým rytinám

Italské cesty a přímo osobní setkání s Jacopem de' Barbarim, Bellini i prací Leonarda da Vinciho či A. Mantegna vzbudily v Dürerovi jistě zájem nejen o správné zobrazení lidské figury, ale také o perspektivní komponování prostoru. Svým dílem překonal Martina Schongauera a svého učitele Michaela Wolgemutha, kteří byli ve své době uznávanými mistry, avšak na rozdíl od Dürera neměli možnost seznámit se s italským uměním z autopsie. Na dlouhá léta se tak Dürerovy cykly staly prubířským kamenem na poli reprodukčních technik a ovlivnily kompozice figurálního umění v celé Evropě.

Dürerovy grafiky byly hojně rozšířené, o čemž svědčí i fakt, že si po návratu z Benátek zřídil vlastní tiskařskou dílnu.<sup>885</sup> Jeho rytiny nebyly jen kresebným záznamem, ale někdy též moralistním apelem, jež byly nositelem vysoké úrovně renesančního umění a jako takové mohly poskytnout nezbytný muštr pro malíře, kteří by jinak neměli možnost seznámit se s uměním mimo země Koruny české.

U nás můžeme recepci Dürerových rytin sledovat po celé 16. století.<sup>886</sup> Je zjevná již v díle *Mistra Litoměřického graduálu*<sup>887</sup> a velmi výrazně u iluminátora *Pavla Mělnického*,<sup>888</sup> později u *Fabiána Puléře*,<sup>889</sup> jenž však pracuje i s jinými vzory. V ojedinělých případech sledujeme inspiraci Dürerovými dřevořezy v miniaturách *Matouše Ornyse*<sup>890</sup> a *Matyáše Hutského*,<sup>891</sup> které dokonce spadají do třetí nebo čtvrté čtvrtiny 16. století.

Grafiky Albrechta Dürera navíc ovlivnily nejenom iluminátory, ale rovněž malíře deskových obrazů a jiné rytce, kteří jeho kompozice dále tlumočili.

---

<sup>885</sup> CHADRABA 1963, 49.

<sup>886</sup> Dürerovými dřevořezy byli ovlivněni i jiní rytci, viz kapitola I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.*

<sup>887</sup> Viz [srov. 229a s 230a], k němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři.*

<sup>888</sup> Viz [srov. 44a s 47a], [srov. 85a s 86a], [srov. 223a s 224a], [srov. 227a s 228a], k němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři.*

<sup>889</sup> Viz [srov. 19a, 20a, 21a s 22a], [srov. 45a, 46a s 47a], [srov. 132a s 133a], k němu viz I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Puléř.*

<sup>890</sup> Viz [srov. 85a s 87a, 88a], [srov. 132a s 134a], [srov. 233a s 234a], k němu viz I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka.*

<sup>891</sup> Viz [srov. 130a, 131a s 132a], [srov. 231a, 232a s 234a], k němu I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Krivoklátu.*

### I. 3. 3. Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana

Dürerovými rytinami se jistě inspiroval i Bernard Salomon,<sup>892</sup> významný kreslíř a malíř v Lyonu, který pocházel z rodiny brašnářů.<sup>893</sup> Byl pravděpodobně protestantem,<sup>894</sup> pracujícím po roce 1540 pro tiskaře a nakladatele Jeana de Tournes staršího.<sup>895</sup> Zeť Bernarda Salomona byl knihkupec Robert Granjon,<sup>896</sup> který se patrně podílel také na distribuci Salomonových ilustrací.

Bernard Salomon, nazývaný také někdy Bernardus Gallus nebo Petit Bernard, žil mezi léty 1508–1561.<sup>897</sup> Jeho kresebné předlohy byly dále reprodukovány dřevořezem. Vyznačují se především drobnokresebně propracovaným pozadím umístěním do manýristických kartuší, které lze v jistém smyslu považovat za ohlas Fontainebleauské školy.<sup>898</sup> Z těchto cyklů jsou známé především ilustrace k Ovidiovi nebo biblická zobrazení, jejichž kompozice pak byly přejímány do miniatur i v českém prostředí.<sup>899</sup> Podnětné byly zejména folia s *Adorací Krista*,<sup>900</sup> *Klaněním tří králů*,<sup>901</sup> *Proměněním Páně*<sup>902</sup> nebo *Zvěstováním*.<sup>903</sup>

Z dalších novozákonních ilustrací Bernarda Salomona posloužil často jako inspirace list s *Poslední večeří*.<sup>904</sup> Přímo recepci této grafiky nalezneme v Malostranském [76a],<sup>905</sup> Litomyšlském [77a],<sup>906</sup> Teplickém [78a],<sup>907</sup> a v Sedlčanském graduálu [79a].<sup>908</sup> Iluminátoři těchto miniatur přímo otrocky, bez zapojení vlastní invence, tlumočili Salomonovu rytinu.

<sup>892</sup> Bibliografie k Bernardovi Salomonovi: RONDOT 1897; BRUN 1930, 102–115; MORTIMER 1964, 108–119, 504–507; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1964, 608–616; BRUN 1969, 77–85; KRČÁLOVÁ 1989, 95; GRIVEL 1996, 637; HARTHAN 1997, 92; VOIT 2006, 771; MOUČKOVÁ 2011, 67.

<sup>893</sup> GRIVEL 1996, 637.

<sup>894</sup> GRIVEL 1996, 637.

<sup>895</sup> Jeana de Tournes st. žil v letech 1504–1564. Samostatná činnost Jeana de Tournes st. po učednických letech u Sebastiena Gryphia je doložena od roku 1540. O devět let později obdržel titul královského tiskaře. Vydával Danteho, Petrarca nebo Vitruvia. Výběrová bibliografie k němu: HARTHAN 1997, 92; VOIT 2006, 940.

<sup>896</sup> GRIVEL 1996, 637. Robert Granjon žil v letech 1513–1589. Svou kovoliječskou a tiskařskou dílnu vedl v Paříži mezi lety 1545–1574. Ke konci života pracoval také v Antverpách a v Římě. K němu: VOIT 2006, 311–312.

<sup>897</sup> GRIVEL 1996, 637; VOIT 2006, 771.

<sup>898</sup> GRIVEL 1996, 637. K Fontainebleauské škole např. BÉGUIN 1960; ZERNER 1969; ZERNER 1996, 262–268

<sup>899</sup> Na nápadnou shodu kompozic Salomonových ilustrací s miniaturami v Litomyšlském graduálu (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) z let 1561–1563 upozornila Barbora Moučková ve své diplomové práci viz MOUČKOVÁ 2011, 67.

<sup>900</sup> Viz [srov. 150a, 151a, 152a s 153a].

<sup>901</sup> Viz [srov. 154a, 155a, 156a, 157a s 158a].

<sup>902</sup> Viz [srov. 181a, 182a, 183a s 184a].

<sup>903</sup> Viz [srov. 198a, 199a, 200a, 201a, 203a s 202a].

<sup>904</sup> Poslední večeře z Figure del Nuovo Testamento (Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, FC071) 1559.

<sup>905</sup> Fol. 327r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>906</sup> Fol. 240r, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>907</sup> Fol. 138v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>908</sup> Fol. 230r, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.



Iluminace jsou s grafikou shodné v kompozičním rozvržení nebo i ve zdánlivě zanedbatelných detailech, jako je řasení rouch apoštolů, kteří se jeden na druhého otáčejí zrovna ve chvíli, kdy Ježíš vyslovil: „*Amen, pravím vám, že jeden z vás mě zradí.*“<sup>909</sup> [srov. **76a, 77a, 78a, 79a s 81a**]

Někdy, jak je už zmíněno výše v této kapitole, se lze setkat s tím, že iluminátor použil motivy z grafiky jistého námětu a transformoval je do jiného ikonografického výjevu. Např. v Chrudimském graduálu<sup>910</sup> tento postup dokládá miniatura znázorňující Seslání Ducha svatého nad apoštoly **[80a]**. Umělec použil dvě postavy apoštolů sedících v popředí Poslední večeře Bernarda Salomona **[81a]** a přenesl je do kompozice Seslání Ducha svatého. Z postavy Jidáše na levé straně se stal jiný nspecifikovaný apoštol. Malíř mu odebral jeho atribut – měsíc a otočil jeho hlavu doleva. Postava apoštola vpravo byla přenesena bez větších úprav. Do středu kompozice zasadil iluminátor Pannu Marii, a tím vznikla miniatura odlišného námětu, tedy Seslání Ducha svatého, s přenesenou Salomonovou kompozicí Poslední večeře [srov. **80a s 81**].

Kromě recepcí v soudobé knižní malbě se můžeme se Salomonovými kompozicemi setkat též v monumentálním umění, např. sgrafitový Jákobův sen na arcibiskupském paláci byl vytvořen patrně podle jeho předlohy.<sup>911</sup>

První francouzské vydání Salomonova starozákonního cyklu ilustrací („*Quadrins historiques de la Bible*“)<sup>912</sup> vyšlo v Lyonu roku 1553.<sup>913</sup> Poté vzápětí následovalo několik překladů – ještě roku 1553 do španělštiny a následujícího roku do italštiny i němčiny.<sup>914</sup> Novozákonní cyklus<sup>915</sup> spatřil světlo světa taktéž v Lyonu v roce 1554 pod názvem „*Figures du Nouveau Testament*“ a velmi brzy byl přeložen do italštiny.<sup>916</sup> Kompletní edice vyšla v Lyonu roku 1555 pod názvem „*Quadrins historiques de la Bible reueuz et augmentez d'un grand momče de figures*“.<sup>917</sup> Do konce 17. století byla publikována v několika jazykových mutacích.<sup>918</sup>

---

<sup>909</sup> Mt 26,21.

<sup>910</sup> Fol. 170r, Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., in. č. 12579) 1570, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>911</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 65.

<sup>912</sup> *Quadrins historiques de la Bible* (Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, Rés. 389453) 1555. Tisk je digitalizován, viz <http://gallica.bnf.fr/>, vyhledáno 15. 2. 2015

<sup>913</sup> GRIVEL 1996, 637; VOIT 2006, 771.

<sup>914</sup> VOIT 2006, 771.

<sup>915</sup> *Figure del Nuovo Testamento* (Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, FC071) 1559. Tisk je digitalizován, viz [http://gallica.bnf.fr](http://gallica.bnf.fr/), vyhledáno 15. 2. 2015

<sup>916</sup> VOIT 2006, 771.

<sup>917</sup> VOIT 2006, 771.

<sup>918</sup> VOIT 2006, 771.

### I. 3. 3. 1. Salomon vs. Solis

V některých rukopisech 2. poloviny 16. století nalezneme pravděpodobně přímou recepci grafik Bernarda Salomona, avšak je nutné zvážit fakt, že některé Salomonovy ilustrace jsou dosti podobné těm, které vytvořil Virgil Solis,<sup>919</sup> jehož vliv na iluminátory je v literatuře také zmiňován.<sup>920</sup>

Norimberský rytec Virgil Solis žil v letech 1514–1562.<sup>921</sup> Od roku 1540 měl vlastní dílnu, kde vytvořil přes 2000 rytin a kreseb, jež velice často signoval a datoval.<sup>922</sup> Jeho syn, Virgil Solis mladší, pobýval od roku 1564 v Praze,<sup>923</sup> kde spolupracoval s Šimonem Podolským z Podolí,<sup>924</sup> žákem Matouše Ornyse z Křivokátu.<sup>925</sup> Vzhledem ke stejné signatuře i podobnému stylu je velmi těžké rozlišit práci Virgila Solise mladšího od jeho otce.<sup>926</sup> Recepcie jeho rytin lze v českém prostředí sledovat v nástěnné malbě, např. v domě čp. 85 ve Slavonicích nebo na sgrafitové fasádě zámku v Benátkách nad Jizerou, jež byly patrně inspirované jeho biblickými výjevy.<sup>927</sup>

Nápadná shoda Solisovy kompozice [235a]<sup>928</sup> se Salomonovou ilustrací [236a]<sup>929</sup> je doložitelná u jeho listu s *Magdalénou osoušející Kristovy nohy svými vlasy*. Obě rytiny obsahují podobné kostýmní detaily či gesta jednotlivých postav, avšak jsou znázorněny v zrcadlově převrácené kompozici. Tento motiv se objevuje v Graduálu novoměstských řezníků [237a]<sup>930</sup> a v Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy [238a],<sup>931</sup> které ale byly evidentně vytvořeny podle grafiky B. Salomona. I zde je patrná rozdílnost stylu a úrovní obou iluminací. Zatímco miniatura z Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy působí suverénním dojmem, miniatura z druhého rukopisu nikoliv.

<sup>919</sup> K Virgilu Solisovi: ANDRESEN 1864, 316–363; UBISCH 1889; HORÁK 1948, 106, 116, 154; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1956, 97–104; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1959, 67–68; O'DELL-FRANKE 1977; PETERS 1987; KRČÁLOVÁ 1989, 65; BOHATCOVÁ 1989, 113; BOHATCOVÁ 1990, 245; SMITH 1996, 43–45; VOIT 2006, 826.

<sup>920</sup> KROPÁČEK/PREISS 1988, 200.

<sup>921</sup> SMITH 1996, 43.

<sup>922</sup> SMITH 1996, 43.

<sup>923</sup> VOIT 2006, 826; BOHATCOVÁ 1989, 113.

<sup>924</sup> K Šimonovi Podolskému z Podolí zvláště: CHYTL 1906, 97, 303; WINTER 1909, 199; ŠRONĚK 1997a, 89–90.

<sup>925</sup> K Ornysovi viz kapitola I. 2. 3. *Illuminátor Matouš Ornyš z Lindperka*.

<sup>926</sup> VOIT 2006, 826.

<sup>927</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 64, 77.

<sup>928</sup> Magdaléna osouší Kristovy nohy svými vlasy (ilustrace z *Biblische Figuren*) 1565. Reprodukováno: PETERS 1987, 376).

<sup>929</sup> Magdaléna osouší Kristovy nohy svými vlasy (Figure del Nuovo Testamento, Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, FC071) 1559.

<sup>930</sup> Fol. 136r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka*.

<sup>931</sup> Fol. 319r, Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivoklátu*.

V Chrudimském graduálu na straně věnované Vzkříšení Krista<sup>932</sup> nalezneme v borduře výjev *cesty do Emauz* [239a], jehož kompozice je také přejata ze Salomonových ilustrací [240a].<sup>933</sup> I zde se nabízí srovnání s rytinou Virgila Solise [241a]<sup>934</sup> se zrcadlově převrácenou kompozicí. Shodné je nejen celkové rozvržení krajiny, včetně stavení v druhém plánu, ale též postoje a rozevlátost drapérie oděvů jednotlivých figur [srov. 239a, 240a s 241a]. Miniatura Chrudimského graduálu ale evidentně dokládá kompoziční rozvržení vytvořené podle předlohy B. Salomona.

Přímou recepci rytin Virgila Solise však u některých miniatur skutečně můžeme předpokládat, např. *David přemáhající Goliáše* v Malostranském graduálu [242a]<sup>935</sup> sleduje podobné kompoziční rozvržení jako Solisova novozákonní ilustrace [srov. 242a a 243a].<sup>936</sup>

### I. 3. 3. 2. Salomon vs. Amman

Ve starší literatuře je také zmiňován vliv grafických předloh rytce Josta Ammana,<sup>937</sup> který žil v letech 1539–1591 a byl společníkem Virgila Solise. Po jeho smrti roku 1562 se osamostatnil a později roku 1577 přijal též městské právo v Norimberku.<sup>938</sup> Recepci Ammanových ilustrací lze sledovat v monumentálním umění. Výrazným příkladem jsou sgrafita na fasádě domu U minuty na Starém Městě pražském nebo kompozice lovců a zvířat, jež byly tlumočeny Georgem Widmanem na zámku Kratochvíle.<sup>939</sup>

U některých rytin Josta Ammana se objevuje nápadná similarita se Salomonovými ilustracemi. Jedním z příkladů, je např. *stavba Babylonské věže* v Teplickém graduálu [244a],<sup>940</sup> která vykazuje téměř shodnou kompozici jako starozákonní ilustrace Bernarda Salomona [245a].<sup>941</sup> Pojetí kompozice Josta Ammana [246a] je velice blízké Salomonově, včetně v popředí stojící postavy.<sup>942</sup> Nicméně Fabián Puléř, iluminátor Teplického graduálu,

<sup>932</sup> Chrudimský český graduál (Chrudim, Reg. m., sign. 12579) asi 70. léta 16. století.

<sup>933</sup> Cesta do Emauz z Figure del Nuovo Testamento, Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, FC071) 1559.

<sup>934</sup> Cesta do Emauz (ilustrace z Biblische Figuren) 1565. Reprodukováno: PETERS 1987, 351.

<sup>935</sup> Fol. 350r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>936</sup> Biblische Figuren des alten vnd Newen Testaments gantz künstlich gerisse, Biblische Figuren des alten vnd Newen Testaments gantz künstlich gerisse (Wien, ÖNB, VD16 ZV 24348)1565.

<sup>937</sup> VACKOVÁ 1968, 382; VACKOVÁ 1989, 95. Bibliografie k J. Ammanovi: BECKER 1854; HORÁK 1948, 106, 108, 116, 154; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1962, 189–193; KRČÁLOVÁ 1962, 276–282; PETERS 1985; KRČÁLOVÁ 1989, 64–65; BOHATCOVÁ 1990, 115, 245; VOIT 2006, 51–52.

<sup>938</sup> VOIT 2006, 51.

<sup>939</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 65.

<sup>940</sup> Fol. 134v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>941</sup> Stavba Babylonské věže z Quadrins historiques de la Bible (Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, Rés. 389453) 1555.

<sup>942</sup> Babylonská věž (Ilustrace z Opera Josphi...) 1580. Reprodukováno v PETERS 1985, 745.

musel být inspirován Salomonovou rytinou, jelikož některé Ammanovy grafiky jsou datovány až rokem 1580.

Jarmila Vacková především vyzdvihovala Ammanovy rytiny z Feyerabendovy bible, jejíž první vydání je datováno rokem 1564.<sup>943</sup> Tyto ilustrace v jednotlivostech skutečně mohly sloužit jako vzor, zvláště pro miniatury v Třebeňickém graduálu.<sup>944</sup> Zjevné je to u námětu *Navštívení Panny Marie* [247a].<sup>945</sup> Postavy Alžběty, Panny Marie a služky jsou recepcí grafiky stejného námětu [srov. 247a s 248a].<sup>946</sup>

### I. 3. 3. Závěrem k ilustracím Bernarda Salomona

Ilustrace Bernarda Salomona inspirovaly celou řadu iluminátorů od *Fabiána Puléře*,<sup>947</sup> *Matouše Ornyse*,<sup>948</sup> *Matyáše Hutského*,<sup>949</sup> *Ambrože Ledeckého*,<sup>950</sup> *Pavla Bílého*,<sup>951</sup> *Mistra Graduálu kostela sv. Michala*,<sup>952</sup> *Mistra Chrudimského graduálu*<sup>953</sup> až k malíři *Matouši Radoušovi*,<sup>954</sup> kterými se symbolicky završuje knižní iluminace v Českých zemích. I když se z objektivních důvodů zdá pravděpodobnější, že malíři znali práci Virgila Solise a Josta Ammana, jsou jejich kompozice shodné s grafikami Bernarda Salomona, který patrně ovlivnil rovněž zmíněné norimberské rytce. Na ty umělci navazují spíše v jednotlivostech a nepřebírají celou kompozici, tak, jako v případě vzorů ze Salomonových rytin.

Na výše uvedených příkladech je tedy představeno několik miniatur, které se kompozičně shodují se Salomonovými ilustracemi.<sup>955</sup> V literatuře, až na několik málo

---

<sup>943</sup> VACKOVÁ 1989, 95.

<sup>944</sup> Třebeňický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>945</sup> fol. 92v, Třebeňický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>946</sup> *Icones novi testamenti ... latinis et germanicis carminibus adjunctis.. Cum artis pictoriae apologia. Sigismundi Feyerabend.* (Wien, ÖNB, sign. VD16 I 36) 1571.

<sup>947</sup> Viz [srov. 41a, 42a s 43a], [srov. 152a s 153a], [srov. 202a s 203a], [srov. 209a s 211a], [srov. 244a s 245a], k němu viz I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř.*

<sup>948</sup> Viz [srov. 73a, 74a s 75a], [srov. 83a s 84a], [srov. 200a, 201a s 202a], [srov. 263a s 264a], [srov. 265a s 266a], [srov. 268a s 269a], k němu viz I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka.*

<sup>949</sup> Viz [srov. 236a s 238a], k němu viz I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivokláta.*

<sup>950</sup> Viz [srov. 150a, 151a s 153a], [srov. 154a, 155a s 158a], ], [srov. 181a s 184a], k němu viz I. 2. 5. *Iluminátor Ambrož Ledecký.*

<sup>951</sup> Viz [srov. 156a s 158a], [srov. 182a s 184a], [srov. 209a s 212a], [srov. 236a s 237a], k němu viz I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý.*

<sup>952</sup> Viz [srov. 157a s 158a], [srov. 183a s 184a], [srov. 198a, 199a s 202a], [srov. 205a s 206a], [srov. 207a s 208a], [srov. 209a s 210a], k němu viz I. 2. 8. 1. *Mistr Graduálu kostela sv. Michala.*

<sup>953</sup> Viz [srov. 1a s 2a], [srov. 80a s 81a], [srov. 239a s 240a], k němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři.*

<sup>954</sup> Viz [srov. 3a s 4a], [srov. 5a s 6a], k němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři.*

<sup>955</sup> Další analogie s grafickými předlohami jsou poté zmíněny u jednotlivých miniatur v kapitolách věnovaných konkrétním rukopisům Jana Táborského z Klokotské Hory. Viz II. *KATALOG HUDEBNÍCH RUKOPISŮ JANA TÁBORSKÉHO Z KLOKOTSKÉ HORY.*

studií,<sup>956</sup> není přínos Salomonových grafik analyzován. Vedle „zkomercializovaného dřevořezu z Německa“<sup>957</sup> představují tedy jeho biblické cykly důležitý zdroj poučení pro umělce různé úrovně a výrazně tak přispívají ke kvalitě miniatur v chorálních rukopisech 16. století v Českých zemích.

### I. 3. 4. Recepce „melantrišských“ tisků

Činnost nejdůležitějšího pražského tiskaře Jiřího Melantricha z Aventina<sup>958</sup> nemohla zůstat bez odezvy u soudobých iluminátorů. Jiří Melantrich starší se narodil patrně v roce 1511 v Rožďalovicích.<sup>959</sup>

Své knihtiskařské činnosti se začal věnovat již v roce 1547<sup>960</sup> jako společník tiskaře Bartoloměje Netolického.<sup>961</sup> U něho také vytiskl svou proslulou ilustrovanou bibli, kterou poté vydal ještě čtyřikrát v letech 1556/1557, 1560/1561, 1570 a 1577.<sup>962</sup> Jednotlivé edice byly vždy znovu redigovány.<sup>963</sup> K zásadní obnově výpravy došlo ve vydání z roku 1570, kdy byla do tisku zařazena řada nových ilustrací, později spojených se jmény Floriana Abela<sup>964</sup> z Kolína nad Rýnem nebo Itala Francesca Tertia,<sup>965</sup> kteří v té době žili v Praze.<sup>966</sup>

Florianu Abelovi jsou připisovány úvodní ilustrace 4. vydání bible<sup>967</sup> na základě monogramů řezáčů, kteří u něho působili.<sup>968</sup> Umělec byl před rokem 1550 v Praze v

<sup>956</sup> Viz SOUČKOVÁ 2015c, 95–100; SOUČKOVÁ 2015e, 584–585; SOUČKOVÁ 2016c; SOUČKOVÁ 2016d.

<sup>957</sup> VACKOVÁ 1989, 95.

<sup>958</sup> Bibliografie k Melantrichovi: RYBIČKA 1856, 123–142, 209–221; RACHLÍK 1930; FOSEK 1930, 231–233; ŽÁKAVEC 1930, 74–81; KABÁT 1936, 23, 47, 49, 50, 84, 146; HORÁK 1948, 100–102, 106–108, 117–127, 134–137, 232; ŠPIČÁK 1980; VOIT 1987, 48, 183, 184, 202; BOHATCOVÁ 1989, 110; BOHATCOVÁ 1990, 206, 214–222; PEŠEK 1991, 1–40; BOHATCOVÁ 1997, 332; BOHATCOVÁ 2005; VOIT 2006, 578–584.

<sup>959</sup> PEŠEK 1991, 1.

<sup>960</sup> Tato léta nebyla příznivá vzhledem ke šmalkaldské válce a restrikcím proti stavům; k historickým událostem té doby viz BUSTO 1938; JANÁČEK 1948; ČORNEJ 1992, 217–220.

<sup>961</sup> BOHATCOVÁ 1989, 110. Bartoloměj Netolický z Netolic žil v 16. století. Není jisté, kdy se narodil. Roku 1537 obdržel svůj prediktát. V letech 1545–1547 byl členem malostranské městské rady. Dle charakteru jeho tiskařské produkce soudili někteří badatelé, že se vyučil v Německu. Bartoloměj Netolický zemřel po roce 1562.

Výběrová bibliografie k němu: VOLF 1922, 2; KABÁT 1936, 42, 43; HORÁK 1948, 102, 107, 134, 135; MAŠEK 1987; VOIT 1987, 19, 27, 28, 30, 32, 43, 152, 208; BOHATCOVÁ 1990, 207, 211, 216; BOHATCOVÁ 1997, 332; VOIT 2006, 623–624.

<sup>962</sup> BOHATCOVÁ 1989, 110.

<sup>963</sup> BOHATCOVÁ 1989, 110.

<sup>964</sup> Bibliografie k Florianu Abelovi: CHYTL 1906, 47, 48, 74, 77–90, 175–179, 199, 293–296, 299; WINTER 1909, 166, 267; TOMAN 1947, 5; HORÁK 1948, 117, 119; VACKOVÁ 1968, 383; BOHATCOVÁ 1989, 110; BOHATCOVÁ 1990, 164; FUČÍKOVÁ 1997a, 5; VOIT 2006, 37.

<sup>965</sup> Bibliografie k Francescu Tertiovi: CHYTL 1906, 50, 51, 175; WINTER 1909, 165–166; TOMAN 1950, 585; VACKOVÁ 1968, 383; PREISS 1986, 47–48; BOHATCOVÁ 1989, 110; KRČÁLOVÁ 1989, 66; BOHATCOVÁ 1990, 164; FUČÍKOVÁ 1997a, 7; VOIT 2006, 877.

<sup>966</sup> BOHATCOVÁ 1989, 110.

<sup>967</sup> Biblia Veteris et Novi testamenti (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570.

<sup>968</sup> VOIT 2006, 37.

dvorských službách a roku 1556 dokonce vstoupil do staroměstského malířského cechu.<sup>969</sup> Je známý jako autor kresleného návrhu pro náhrobek Maxmiliána I. v Innsbrucku.<sup>970</sup>

Zemřel roku 1565,<sup>971</sup> což by se mohlo zdát jako okolnost svědčící proti jeho autorství v Melantrichově bibli, nicméně F. Abel byl autorem kresebných návrhů, které byly později dále reprodukovány.<sup>972</sup>

Druhý umělec, Francesco Tertio, pocházel z Bergama, kde se narodil roku 1520.<sup>973</sup> Vyučil se v Benátkách, a poté pracoval střídavě ve Vídni a v Praze pro arcivévodu Ferdinanda Tyrolského.<sup>974</sup> Byl také autorem maleb na zničených křídlech svatovítských varhan, které patrně vyzdobil mezi lety 1560–1563.<sup>975</sup>

Dále vytvořil kresebný návrh pro bronzovou fontánu před Královským letohrádkem.<sup>976</sup>

Ve čtvrtém vydání Melantrichovy bible se vyskytují jeho monogramy TF od 19. listu až do konce svazku.<sup>977</sup> F. Tertio zemřel roku 1600 v Římě.<sup>978</sup>

Kromě biblí vydal Jiří Melantrich i herbář italského lékaře Pietra Andrea Matthioliho ze Sieny.<sup>979</sup> Do českého prostředí např. vnesl v kopiích cyklus Hanse Holbeina Obrazy smrti, jehož 1. vydání bylo publikováno v Lyonu roku 1538.<sup>980</sup>

Jiří Melantrich z Aventina zemřel 19. listopadu 1580.<sup>981</sup> Jeho pokračovatelem se stal syn Jiří Melantrich mladší<sup>982</sup> a především zet' Daniel Adam z Veleslavína,<sup>983</sup> který je považován za propagátora humanistické vzdělanosti a organizátora předbělohorského literárního života.<sup>984</sup>

---

<sup>969</sup> CHYTL 1906, 77.

<sup>970</sup> CHYTL 1906, 47.

<sup>971</sup> CHYTL 1906, 77.

<sup>972</sup> VOIT 2006, 37.

<sup>973</sup> WINTER 1909, 165.

<sup>974</sup> WINTER 1909, 165.

<sup>975</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 66.

<sup>976</sup> FUČÍKOVÁ 1997a, 7.

<sup>977</sup> VOIT 2006, 877.

<sup>978</sup> WINTER 1909, 166.

<sup>979</sup> PEŠEK 1991, 18.

<sup>980</sup> BOHATCOVÁ 1989, 110.

<sup>981</sup> VOIT 2006, 582.

<sup>982</sup> K němu: WINTER 1909, 268, 283; Pešek 1991, 38–39; VOIT 2006, 582.

<sup>983</sup> Daniel Adam žil v letech 1546–1599. Pocházel z Prahy, kde se vyučil na univerzitě bakalářem a později i místrem. Roku 1576 se oženil s Annou, dcerou Jiřího Melantricha staršího. Od roku 1578 užíval přídomek z Veleslavína, dle rodiště svého otce. Výběrová bibliografie k Danielu Adamovi z Veleslavína: KABÁT 1936, 75; HORÁK 1948, 102, 103, 108, 118, 120, 125, 128, 129, 136, 138; VOIT 1987, 193; BOHATCOVÁ 1989, 111–112; BOHATCOVÁ 1990, 206, 221–226; PEŠEK 1991, 39; BOHATCOVÁ 1997, 332–333; BOHATCOVÁ 2005, 449–456; VOIT 2006, 37–41.

<sup>984</sup> VOIT 2006, 37.

### I. 3. 4. 1. Komparace ilustrací s miniaturami

Zejména výše zmíněné čtvrté vydání Melantrichovy bible bylo pro iluminátory velice podnětné. Její ilustrace se tak díky zmíněným umělcům stávaly de facto nositeli nového renesančního stylu, který byl důležitým inspiračním zdrojem pro iluminátory v 2. polovině 16. století. To, že jsou některé kompozice v miniaturách chorálních rukopisů převzaté z „melantrišské“ bible, si povšimla již Jarmila Vacková.<sup>985</sup>

Např. v několika chorálních rukopisech se objevuje ve formě celostranné miniatury *Kmen Jesse*, jenž byl evidentně recepcí listu z Melantrichovy bible [161a],<sup>986</sup> a to v Třeбенickém [159a]<sup>987</sup> nebo v Hradeckém graduálu [160a].<sup>988</sup> Samotný autor kompozice v Melantrichově bibli znal sledované schéma již z nějakého staršího tisku. Podobně pojednaná strana se objevuje již v Žaltáři Lottera staršího z roku 1519 [162a], na jehož ilustracích se podílela dílna Lucase Cranacha staršího.<sup>989</sup> V některých případech se můžeme setkat se stažením celostranné kompozice do prostoru v borduře. Takto se to vyskytuje hned v několika kodexech, kde je Kmen Jesse umístěn na okraj folia, např. v Sedlčanském [163a],<sup>990</sup> Příbramském [164a]<sup>991</sup> a Křižovnickém graduálu [165a]<sup>992</sup> nebo na Zlomku Vyšehradského rorátníku [166a].<sup>993</sup>

Podobnou kompozici miniatur s ilustrací z Melantrichovy bible<sup>994</sup> můžeme nalézt u dvou výjevů zobrazujících *vztyčení bronzového hada* [249a]<sup>995</sup> v Malostranském [250a]<sup>996</sup> a Třeбенickém graduálu [251a].<sup>997</sup> Další výjev, u kterého lze sledovat recepci kompozice z Melantrichovy bible, je scéna *Jonáše vyvrženého velrybou*,<sup>998</sup> jež se ve stejném rozvržení objevuje hned v několika knihách, např. v Sedlčanském,<sup>999</sup> Mladoboleslavském<sup>1000</sup> a

<sup>985</sup> VACKOVÁ 1968, 384.

<sup>986</sup> Fol. 506v, Biblia Veteris et Novi testamenti (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570.

<sup>987</sup> Fol. 3v, Třeбенický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign., 1574–1583).

<sup>988</sup> Fol. 10v, Hradecký graduál (Hradec Králové, MVC, Hr-13) 1592–1604, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Illuminátory*.

<sup>989</sup> HOLLSTEIN VI, 165, obr. 24. Lucas Cranach starší se narodil roku 1472 ve Výmaru. Byl to významný malíř a rytec, který během svého života pracoval např. pro Fridricha Moudrého. Patří do generace malířů podunajské školy. Zemřel roku 1553 taktéž ve Výmaru. Viz např. ISENBERG 1972; TALBOT 1996c, 112–119.

<sup>990</sup> Fol. 102r, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1) 1582–1596.

<sup>991</sup> Fol. 15r, Graduál literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) 1579–1587.

<sup>992</sup> Fol. 88r, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>993</sup> Zlomek Vyšehradského rorátníku (Praha, Královská kolegiální kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, bez sign.) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 7. *Illuminátor Adam Cibus*.

<sup>994</sup> Fol. 73v, Biblia Veteris et Novi testamenti (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570.

<sup>995</sup> Viz Nu 21, 4–9; k motivu např. ROYT 2006a, 159.

<sup>996</sup> Fol. 139r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3, 1569–1572).

<sup>997</sup> Fol. 442r, Třeбенický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>998</sup> Fol. 453v, Biblia Veteris et Novi testamenti (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570.

<sup>999</sup> Fol. 184v, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1) 1582–1596.

<sup>1000</sup> Fol. 215r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

Malostranském graduálu<sup>1001</sup> či v Graduálu Sixta z Ottersdorfu.<sup>1002</sup> Iluminátoři tlumočí nejen shodný postoj právě vyvrženého Jonáše, ale též krajinnou scenérii s pobřežím, na kterém jsou patrné stavby namalované v osobitém drobnopisu.

V Melantrichově bibli našli inspiraci i iluminátoři výjevu s anděly nesoucími Mojžíše z hrobu [252a], který se ve stejné kompozici nachází v Malostranském graduálu [253a]<sup>1003</sup> nebo v Graduálu Lomnice nad Popelkou [254a].<sup>1004</sup> V obou případech přejali malíři z grafiky krajinný prospekt či gesta a vlající pláště andělů.

### I. 3. 4. 2. Závěrem k „melantrišským“ tiskům

„Melantrišské“ tisky poskytly miniaturistům podobně jako dřevořezy Albrechta Dürera<sup>1005</sup> nebo ilustrace Bernarda Salomona<sup>1006</sup> inspiraci a výrazně tak obohatily rejstřík tehdejších schémat užívaných iluminátory různých schopností. Je nutné podotknout, že Jiří Melantrich starší byl sice domácí tiskař, nicméně umělci, kteří pro něj pracovali, pocházeli z Itálie a Německa, čili je otázkou, jestli v souvislosti s Melantrichovou bibli můžeme stále hovořit o domácích ilustracích.

Grafiky ve 4. vydání Melantrichovy bible se vyznačují propracovanou kompozicí s důrazem na detailní zpracování a velkou hybností figur. Ve své době byla Melantrichova bible patrně jednou z nejdostupnějších knih, obsahující dostatečně velký rejstřík biblických ilustrací, které umělcům sloužily jako vzorník kompozic ještě dlouho po svém vydání.

### I. 3. 5. Shrnutí grafických předloh

V pozdně gotických a renesančních graduálech lze sledovat změnu grafických předloh od Mistra ES,<sup>1007</sup> přes Martina Schongauera,<sup>1008</sup> Albrechta Dürera<sup>1009</sup> až k mistrům narozeným v první polovině 16. století, kteří jsou zároveň současníky iluminátorů působících v tehdejší Praze.

<sup>1001</sup> Fol. 255r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1002</sup> Fol. 293r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským.*

<sup>1003</sup> Fol. 377r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1004</sup> Fol. 141r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 27. 0. *Lomnický graduál – II. díl.*

<sup>1005</sup> Viz kapitola I. 3. 2. *Receptce grafik Albrechta Dürera.*

<sup>1006</sup> Viz kapitola I. 3. 3. *Receptce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.*

<sup>1007</sup> K Mistrovi ES viz poznámka v I. 3. 1. 1. *Komparace Schongauerových rytin s miniaturami.*

<sup>1008</sup> Viz I. 3. 1. *Receptce rytin Martina Schongauera.*

<sup>1009</sup> Viz I. 3. 2. *Receptce grafik Albrechta Dürera.*



Schongauerovy grafiky ovlivnily především Albrechta Dürera, který svého staršího současníka předčil, jak kvalitou, tak kvantitou tištěných dřevořezů. Na mnoho desítek let se stávají základním zdrojem poučení o kompozicích biblických výjevů. Albrecht Dürer však nebyl jen transformátor italského světla, ale byl obdivovaný a kopírovaný v samotné Itálii.<sup>1010</sup>

Přímá recepce Dürerových dřevořezů je dohledatelná v iluminacích chorálních rukopisů ještě hluboko v 16. století, avšak vedle nich se v hojné míře začínají uplatňovat především ilustrace Bernarda Salomona,<sup>1011</sup> jenž byl Dürerem patrně také ovlivněn. Salomonovy rytiny působily na iluminátory nejrozličnějších úrovní a zjevně byly mnohem více rozšířené než grafiky jeho norimberských současníků Virgila Solise<sup>1012</sup> a Josta Ammana,<sup>1013</sup> kteří s největší pravděpodobností také těžili z rytin francouzského manýrismu.

Od druhé poloviny 16. století se v ručně psaných knihách stává běžná i groteskní ornamentika, která je opět přejímána z grafických předloh, především Nizozemců a na foliích jednotlivých iluminovaných folií tak tvoří renesanční až manýristický prvek vedle klasických rostlinných rozvilin, jejichž analogie lze dohledat v pozdně gotických rukopisech předcházejícího století.<sup>1014</sup>

Díky kvalitním grafickým předlohám, které se přes Německo dostávaly do Českých zemí z různých koutů Evropy, vykazují některé iluminace graduálů a kancionálů vysokou úroveň a představují tak syntézu záalpského a italského umění.

---

<sup>1010</sup> Např. Marcantonio Raimondi kopíroval Dürerovy dřevořezy do mědirytu a prodával je s jeho monogramem. Viz CHADRABA 1963, 74.

<sup>1011</sup> Viz I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.*

<sup>1012</sup> K němu zvl. I. 3. 3. 1. *Salomon vs. Solis.*

<sup>1013</sup> K němu I. 3. 3. 2. *Salomon vs. Amman.*

<sup>1014</sup> Viz kapitola I. 5. 2. *Ostatní ornamentální výzdoba chorálních rukopisů.*

## I. 4. 0. IKONOGRAFIE CHORÁLNÍCH RUKOPISŮ 16. STOLETÍ

V ikonografii chorálních rukopisů se nejčastěji objevují motivy biblických příběhů, které většinou souvisejí se svátky liturgického roku.

Spíše ojediněle se v tomto typu knih setkáváme se světeckými legendami, např. sv. Jiří zabíjející draka v Rakovnickém graduálu na foliu s rubrikou „*Officium O swatém Girži*“.<sup>1015</sup> Jiným příkladem je miniatura s postavou sv. Víta<sup>1016</sup> a zavraždění sv. Václava [256a]<sup>1017</sup> v prvním díle Svatovítského graduálu. V druhém svazku stojí oba patroni vedle sebe s andělem, který drží znak pražského arcibiskupství.<sup>1018</sup> V několika kodexech se objevuje martyrium sv. Vavřince,<sup>1019</sup> které se vyskytuje na straně s rubrikovaným svátkem „*O Swatém Wawrzinci muczedniku Božím*“.<sup>1020</sup> Graduál kostela sv. Vojtěcha v Jirchářích zase obsahuje na předním přidešti mučednickou smrt sv. Vojtěcha.<sup>1021</sup> Zobrazení světců tedy často souvisí se zasvěcením daného kostela, kde byl rukopis užíván.

Výraznou složkou výzdoby je také (sebe)prezentace donátorů<sup>1022</sup> a v některých zpěvníkách i zobrazení reflektující konfesi objednavatelů.<sup>1023</sup>

### I. 4. 1. Literatura k ikonografii v graduálech

Ikonografii v graduálech 16. století je věnována pozornost až v posledních letech (viz níže). V minulosti však vzniklo několik drobných článků, které se zaměřily např. na miniatury s Mistrem Janem Husem,<sup>1024</sup> jež jsou spolehlivým ukazatelem vyznání donátorů těchto kodexů.

<sup>1015</sup> Fol. 73r, Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 99) 1594–1596, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Illuminátoři*.

<sup>1016</sup> Fol. 254r, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl*.

<sup>1017</sup> Fol. 268r, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>1018</sup> Fol. 2r [24b], Svatovítský graduál (Praha, Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. 9 261) 1552, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 8. 0. *Svatovítský graduál – II. díl*.

<sup>1019</sup> K ikonografii sv. Vavřince viz HALL 1975, 190–191; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 208; RULÍŠEK 2005, nepag.

<sup>1020</sup> Viz fol. 171r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568 a fol. 448r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>1021</sup> Graduál kúru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích na Novém Městě Pražském (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592; bibliografie k rukopisu viz I. 2. 8. 1. *Mistr Graduálu kostela sv. Michala*.

<sup>1022</sup> Viz I. 4. 4. *Prezentace donátorů*.

<sup>1023</sup> Viz I. 4. 4. 6. *Zobrazení chrámu a přijímání pod obojí způsobou*; I. 4. 5. *Zobrazení Mistra Jana Husa*; I. 4. 6. *Zobrazení kalicha jako symbolu utrakvismu (?)*.

<sup>1024</sup> MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ 1953, 85; PEŠINA 1954a, 253–254.

Významný český historik umění, Jaroslav Pešina, sledoval také skupinový portrét, který se velice často objevuje v ručně psaných zpěvníkách z 2. poloviny 16. století.<sup>1025</sup> V průběhu 50.–90. let 20. století pak bylo publikováno několik příspěvků, které se zčásti věnovaly miniaturám graduálů, ale žádná z nich nebyla specificky zaměřená na náměty v tomto typu knih.<sup>1026</sup>

Jan Royt ve svých několika studiích k ikonografii Mistra Jana Husa či sv. Vojtěcha,<sup>1027</sup> zmiňuje též miniatury v graduálech. Nověji se iluminacím zobrazující Jana Husa a dále ustanovení svátosti při Poslední večeři věnovala Milena Bílková v článku „*Depiction of the Last Supper under Utraquism*“<sup>1028</sup> a zejména ve své disertaci „*Ikonografie v utrakvistické teologii*“.<sup>1029</sup>

Zajímavou studií je práce Mileny Kubíkové,<sup>1030</sup> jež se zaměřila na význam Husovy kacírské čepice jako Husova atributu. Autorka v této souvislosti zmiňuje i celostrannou iluminaci z Litoměřického graduálu,<sup>1031</sup> která je z hlediska ikonografie 15. a 16. století výjimečná, jelikož kacírskou čepici nemá Mistr Jan Hus na své hlavě, ale leží u jeho nohou.<sup>1032</sup> Obecně se utrakvistickou ikonografií a zejména zobrazením Jana Husa zabývá také Milena Bartlová.<sup>1033</sup>

Ikonografii v graduálech stručně představuje kapitola „*Iconography in the Graduals*“ z knihy Barry Frederica Hunter Grahama „*Bohemian and Moravian Graduals 1420–1620*“.<sup>1034</sup> Autor se pokusil o první výklad ikonografie chorálních rukopisů v souvislosti s jejich liturgickým obsahem. Ne vždy však správně interpretuje jednotlivé ikonografické náměty a mnohdy si neví rady, proč se ta či ona miniatura vyskytuje u konkrétního svátku, se kterým zdánlivě nesouvisí. Na to reagovala Martina Šárovcová–Kratochvílová ve své recenzi otištěné v časopise *Umění*, kde se snaží některá Grahamova tvrzení vyvrátit.<sup>1035</sup> Autorka sama

---

<sup>1025</sup> PEŠINA 1954b, 269–295.

<sup>1026</sup> Např. VACKOVÁ 1968, 379–393; STEJSKAL 1976, 13–58; VACKOVÁ 1989, 93–105; STEJSKAL/ VOIT 1991; STEJSKAL/ PETRŮ 1997.

<sup>1027</sup> ROYT 1997, 114–129; ROYT 2001a, 405–451; ROYT 2002a, 193–202;

<sup>1028</sup> BÍLKOVÁ 2005, 285–303.

<sup>1029</sup> BÍLKOVÁ 2007, 65–154.

<sup>1030</sup> KUBÍKOVÁ 2001a, 637–645.

<sup>1031</sup> Fol. 245v, Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku*.

<sup>1032</sup> KUBÍKOVÁ 2001a, 644.

<sup>1033</sup> BARTLOVÁ 2001a, 453–487; BARTLOVÁ 2003, 771–777; BARTLOVÁ 2011, 205–215; BARTLOVÁ 2014, 325–341.

<sup>1034</sup> GRAHAM 2006, 102–114.

<sup>1035</sup> ŠÁROVCOVÁ 2008, 81–84.

se věnovala této složité problematice ve své disertační práci, která je také dostupná v online katalogu závěrečných prací Univerzity Karlovy.<sup>1036</sup>

M. Šárovcová–Kratochvílová se zaměřila na ikonografii chorálních rukopisů rovněž v několika dílčích studiích. V článku v časopise *Umění „Recepce a transformace protestantské ikonografie. Lounský graduál Jana Táborského“*<sup>1037</sup> představuje některé nové náměty, které se vyskytují v graduálech 16. století, jejichž původ je podle ní nutné hledat v protestantském prostředí německých zemí. Jiná její studie rozebírá adventní motivy v českých iluminovaných kodexech 16. století.<sup>1038</sup> I ona v jednom svém článku sledovala miniatury s upálením Jana Husa,<sup>1039</sup> kde především tlumočí názory předešlých badatelů. Zajímavou studií je její článek *„Podoba a význam portrétu v českých renesančních rukopisech na příkladu Třebeňského graduálu“*.<sup>1040</sup> Zde si autorka všímá portrétních miniatur, které jsou v některých graduálech 16. století velmi početně zastoupené a ojediněle dokonce převažují nad iluminacemi s biblickými výjevy. Jedna z jejích nejnovějších prací se také věnuje aktualizaci tureckého nebezpečí v iluminovaných zpěvníkách, kde si všímá, že do role pohanů jsou často v biblických motivech dosazovány postavy v orientální kostýmní úpravě.<sup>1041</sup> M. Šárovcová v jiném článku zaměřila pozornost též na ornamentální složku rukopisů, konkrétně vinnou révu, které se opět věnuje z ikonografického hlediska.<sup>1042</sup> Autorka zmiňuje, že se tato rostlina zpravidla objevuje ve stylizované podobě, jak u několika biblických výjevů, tak v souvislosti se Svatováclavskou legendou či cechovní symbolikou.<sup>1043</sup>

Nejnověji se ornamentikou v rukopisech zabývá Viktor Kubík, který ve svých několika studiích popsal různé typy akantu, jež se v kodexech, a to nejen 16. století, vyskytují.<sup>1044</sup> V jiném svém článku např. rozebírá ostatní rostlinstvo – růži, bodlák, karafiát nebo pestíkové srostlice, které se často objevují v bordurách knih 15. a 16. století.<sup>1045</sup> V. Kubík se také věnoval neobvyklému žánrovému výjevu hráčů kuželek,<sup>1046</sup> který je v graduálech obvykle namalován na foliu pro svátek Posvěcení kostela.<sup>1047</sup>

---

<sup>1036</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a.

<sup>1037</sup> KRATOCHVÍLOVÁ 2005a, 444–464.

<sup>1038</sup> KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ 2007, 39–52.

<sup>1039</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011b, 286–314.

<sup>1040</sup> ŠÁROVCOVÁ 2009b, 427–454.

<sup>1041</sup> ŠÁROVCOVÁ 2014a, 72–84.

<sup>1042</sup> ŠÁROVCOVÁ 2009a, 229–244.

<sup>1043</sup> ŠÁROVCOVÁ 2009a, 230.

<sup>1044</sup> KUBÍK 2007–2008, 65–99; KUBÍK 2010, 109–223.

<sup>1045</sup> KUBÍK 2008, 441–462.

<sup>1046</sup> KUBÍK 2004, 305–326.

<sup>1047</sup> Viz I. 4. 4. 5. *Výjevy z městského života*.

## I. 4. 2. Biblické figurální motivy

Dekorace chorálních rukopisů zahrnují většinou figurální motivy, založené na textu Písma.<sup>1048</sup> Kompozice jsou situovány do vnitřních polí iniciál a do bordur, což navazuje na výzdobu středověkých kodexů. Ke konci 16. století se začínají uplatňovat celostranné miniatury, které svou monumentalitou konkurují závěsným obrazům.

### I. 4. 2. 1. Typologický paralelismus

Výzdoba jednotlivých folií graduálu je velice často komponována v duchu typologického paralelismu,<sup>1049</sup> tzn. novozákonní výjev ve vnitřním poli iniciály je doplněn starozákonním motivem v borduře, který je jeho předobrazem. Typologie je způsob výkladu k objasnění Starého zákona na podkladě Nového. Události, jednání a osobnosti Nového zákona mají své prefigurace ve Starém zákoně. Teologicky se jedná o zaslíbení, které je obsaženo ve Starém zákoně a naplnění, jež se poté odehrává v zákoně Novém.

Jan Royt připomíná, že typologie nestaví Starý a Nový zákon proti sobě, na principu tezí a antitezí, které se vyskytují např. v Jenském kodexu,<sup>1050</sup> ale staví je vedle sebe.<sup>1051</sup> V typologii je vždy východiskem pro objasnění Nový zákon, jehož obrazy vykazují větší hodnotu než starozákonní předobrazy ve smyslu posouvání se o stupeň výše v dějinách spásy.<sup>1052</sup> Ježíš sám v Lukášově evangeliu na cestě do Emauz připomíná učedníkům: „...*Jak jste nechápaví! To je vám tak těžké uvěřit všemu, co mluvili proroci! Což neměl Mesiáš to vše vytrpět a tak vejít do své slávy? Potom začal od Mojžíše a všech proroků a vykládal jim to, co se na něho vztahovalo ve všech částech Písma.*“<sup>1053</sup> I v Janově evangeliu nacházíme odůvodnění typologie např.: „*Nikdo nevstoupil na nebesa, leč ten, který sestoupil z nebes, Syn člověka. Jako Mojžíš vyvýšil hada na poušti, tak musí být vyvýšen Syn člověka, aby každý, kdo*

<sup>1048</sup> K biblické ikonografii obecně např. SCHILLER 1968; SCHILLER 1980; SCHILLER 1981; KIRSCHBAUM 1990a; KIRSCHBAUM 1990b; KIRSCHBAUM 1990c; KIRSCHBAUM 1990d; APOSTOLOS-CAPPADONA 1994; ROYT 2006a; ROYT 2010. Autorka této disertační práce se věnovala vyličení biblických příběhů na příkladu miniatur chorálních rukopisů na výstavě konané v Galerii Klementinum na podzim roku 2015, viz brožura k výstavě SOUČKOVÁ 2015d.

<sup>1049</sup> K typologii: KIRSCHBAUM 1990a, 395–404; RAHNER/VORGRIMLER 1996, 280–281; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 284–296.

<sup>1050</sup> Jenský kodex (Praha, KNM, sign. IV B 24) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. I. *Illuminátor Janiček Zmílelý z Písku.*

<sup>1051</sup> ROYT 2006a, 284.

<sup>1052</sup> Viz ROYT 2006a, 284.

<sup>1053</sup> L 24, 25–27.

v něho věří, měl život věčný.<sup>1054</sup> Typologické dvojice však nebyly vždy vytvářeny jen na základě shodných vlastností postav, ale i na základě protikladů obou charakterů.<sup>1055</sup> Nejvýraznějším příkladem je dvojice Adam – Kristus nebo Eva – Marie.<sup>1056</sup> Typologický vztah Adama a Krista, Krista jako nového Adama, je vyjádřen např. v Prvním listu Korintském: „jako v Adamovi všichni umírají, tak v Kristu dojdou života“.<sup>1057</sup>

V chorálních rukopisech jsou většinou vybírány předobrazy, které upomínají na znamení spásy, spravedlnosti či utrpení. Velice četně se na foliích s rubrikou „*Officium Na Weliku Noc*“<sup>1058</sup> vyskytuje Vzkříšení Krista<sup>1059</sup> v iniciále a v borduře scéna Samsona přemáhajícího lva<sup>1060</sup> a figurální motiv s Jonášem vyvrženým velrybou.<sup>1061</sup> Tak jako Jonáš strávil tři dny v břiše mořské obludy, tak byl i tři dny Kristus v hrobě.<sup>1062</sup> Takto to můžeme spatřit např. ve Žlutickém<sup>1063</sup> nebo Lomnického graduálu,<sup>1064</sup> kde jsou všechny výjevy umístěny do bordury. V obou případech doplňuje Vzkříšení Krista navíc ještě miniatura cesty do Emauz.<sup>1065</sup> V Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy<sup>1066</sup> se kromě výše zmíněných vyobrazení můžeme setkat též s miniaturou Samsona nesoucího dveře Gázy,<sup>1067</sup> což je taktéž považováno za typologickou prefiguraci pro Zmrtvýchvstání.<sup>1068</sup>

Typologie je založena na principu skrytého významu starozákonních biblických příběhů a postav pod jejich vnější podobou, k jejichž skutečnému objasnění dojde až s příchodem Ježíše Krista. V praxi to znamená, že zvl. motiv *Nanebevstoupení*<sup>1069</sup> bývá v borduře zpravidla doplněn výjevem Eliáše odváženého na nebesa v ohnivém voze,<sup>1070</sup> např. ve Žlutickém<sup>1071</sup> nebo Staroměstském graduálu.<sup>1072</sup> Již v Nikodémově protoevangeliu je

---

<sup>1054</sup> J 3, 13–15.

<sup>1055</sup> ROYT 2006a, 284.

<sup>1056</sup> ROYT 2006a, 284–285.

<sup>1057</sup> 1K 15, 22.

<sup>1058</sup> Z hlediska liturgického roku k Velikonocům např.: KUNETKA 1995, 17–21.

<sup>1059</sup> K ikonografii námětu *I. 4. 2. 3. 7. Vzkříšení Krista*. K typologickým předobrazů ze Starého zákona zvl. SCHILLER 1986, 135–140.

<sup>1060</sup> Viz Sd 14, 5–6. K ikonografii námětu viz *I. 4. 2. 2. 5. Samson*.

<sup>1061</sup> Viz Jon 2, 1–11. K ikonografii námětu viz *I. 4. 2. 2. 9. Jonáš*.

<sup>1062</sup> ROYT 2006a, 284.

<sup>1063</sup> Fol. 185r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, bibliografie k rukopisu viz kapitola *II. 11. 0. Žlutický graduál*.

<sup>1064</sup> Fol. 335r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578, bibliografie k rukopisu viz kapitola *II. 26. 0. Lomnický graduál – I. díl*.

<sup>1065</sup> Viz Mk 16, 12; L 24, 13–27. Viz *I. 4. 2. 3. 7. Vzkříšení Krista*.

<sup>1066</sup> Fol. 214r, Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576, bibliografie k rukopisu viz kapitola *I. 2. 4. 1. Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>1067</sup> Viz Sd 16, 1–3.

<sup>1068</sup> ROYT 2006a, 220, 294.

<sup>1069</sup> K ikonografii námětu viz *I. 4. 2. 3. 8. Nanebevstoupení Krista*.

<sup>1070</sup> Viz 2Kr 2, 9–11. Podle Starého zákona se „Eliáš“ píše s „j“, podle pravidel českého pravopisu bez j – „Eliáš“. Viz *I. 4. 2. 2. 7. Eliáš*.

<sup>1071</sup> Fol. 206v [36b], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

uvedena paralela mezi Eliášovým výstupem na nebesa a Kristovým Nanebevstoupením.<sup>1073</sup> Podle Řehoře Velikého (*Homiliae in Evangelia*) byl Eliáš na nebesa odvezen, kdežto Kristus na ně vystoupil sám.<sup>1074</sup>

Užití typologických párových dvojic lze rovněž sledovat na foliích pro *svátek letnic*, na němž je někdy Soslání Ducha svatého<sup>1075</sup> doplněno svým předobrazem – Předáním desek Zákona Mojžíšovi,<sup>1076</sup> např. v Graduálu Sixta z Ottersdorfu<sup>1077</sup> nebo v Mladoboleslavském graduálu Jana Kantora Starého.<sup>1078</sup> V rakovnickém zpěvníku<sup>1079</sup> se nachází Soslání Ducha svatého, doplněné stavbou Babylonské věže,<sup>1080</sup> která taktéž představuje typologickou prefiguraci.<sup>1081</sup>

Ke svátku *Nejsvětější Trojice*<sup>1082</sup> se zpravidla vyskytuje její zobrazení ve vnitřním poli iniciály<sup>1083</sup> a v borduře scéna s třemi andělskými návštěvníky u Abrahama v Mamre.<sup>1084</sup> Takto je řešené folio např. v Křižovnickém<sup>1085</sup> nebo Lomnickém graduálu.<sup>1086</sup>

Strany uvedené rubrikou „*Na den Božího Těla*“<sup>1087</sup> mívají téměř vždy ve vnitřním poli iniciály Poslední večeří<sup>1088</sup> a v bordurové výzdobě miniaturu Sbíráni many lidem Izraelským,<sup>1089</sup> např. ve Žlutickém graduálu.<sup>1090</sup> Někdy se můžeme setkat i s dalšími výjevy, které v rámci typologického paralelismu doplňují ústřední scénu s Poslední večeří. Ve Staroměstském graduálu<sup>1091</sup> se ještě nachází Setkání Abrama<sup>1092</sup> a Malkisedeka<sup>1093</sup> a

---

<sup>1072</sup> Fol. 145r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>1073</sup> ROYT 2006a, 75.

<sup>1074</sup> ROYT 2006a, 75.

<sup>1075</sup> Soslání Ducha svatého se odehrálo 50 dní po Velikonocích a končí jím Velikonoční okruh. Viz KUNETKA 1995, 20. K ikonografii námětu I. 4. 2. 3. 9. *Soslání Ducha svatého*.

<sup>1076</sup> Viz Ex 24, 12, viz I. 4. 2. 2. 4. *Mojžíš*.

<sup>1077</sup> Fol. 418r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>1078</sup> Fol. 296r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>1079</sup> Fol. 101r, Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 99) 1594–1596, bibliografie k rukopisu I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1080</sup> Viz Gn 11, 1–9.

<sup>1081</sup> Viz Royt 2006a, 262.

<sup>1082</sup> Slavnost Nejsvětější Trojice se slaví první neděli po Duchu svatém. Viz KUNETKA 1995, 21.

<sup>1083</sup> Viz I. 4. 2. 3. 12. *Nejsvětější Trojice*.

<sup>1084</sup> Viz Gn 18, 1–19. K typologii: ROYT 2006a, 288. K motivu viz I. 4. 2. 2. 2. *Abraham*.

<sup>1085</sup> Fol. 216r [43b], Křižovnický graduál – I.díl (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A7) 1559–1592.

<sup>1086</sup> Fol. 1r [89b], Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580.

<sup>1087</sup> Svátek Božího těla (Těla a krve Páně) připadá na čtvrtek po trojiční neděli. Viz KUNETKA 1995, 21.

<sup>1088</sup> Mt 26,17–29; Mk 14,12–25; L 22,7–23; J 13, 21–30; viz I. 4. 2. 3. 6. *Poslední večeře*.

<sup>1089</sup> Viz I. 4. 2. 2. 4. *Mojžíš*.

<sup>1090</sup> Fol. 230v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1091</sup> Fol. 157r [74b], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1092</sup> Hospodin změnil Abramovi jméno na Abraham. Viz Gn 17, 5.

<sup>1093</sup> Viz Gn 14, 18–24, viz I. 4. 2. 2. 2. *Abraham*.

miniatura se spícím Eliášem, kterému anděl přináší vodu a chléb.<sup>1094</sup> V Graduálu novoměstských řezníků<sup>1095</sup> je v borduře zobrazena Poslední večeře a v iniciále spící Eliáš.

V Sedlčanském graduálu Jakuba Krčína<sup>1096</sup> se objevuje pod kolumnou notace i Hod velikonočního beránka (pascha),<sup>1097</sup> jehož měli Židé jíst ve chvatu oblečení s holí v ruce. Kristus slavil paschu jako Poslední večeři.<sup>1098</sup> V této souvislosti nelze opominout zajímavou poznámku Mileny Bílkové, jež si všímá podobné kompozice, kterou si odpovídají scény Hodu velikonočního beránka a Poslední večeře v Sedlčanském graduálu. Živě gestikulující aktéři obou scén jsou seskupeni kolem kulatého stolu.<sup>1099</sup> Obě kompozice však byly vytvořené podle ilustrací Bernarda Salomona.<sup>1100</sup> Jejich vzájemná similarita tedy nemá hlubší ikonografický význam.

V českém prostředí se výzdoba vytvořená na základě typologického paralelismu objevuje již ve Vyšehradském kodexu z konce 11. století.<sup>1101</sup> Z monumentálního umění je třeba zmínit nástěnný cyklus v ambitu Emauzského kláštera slovanských bratří v Praze z doby před rokem 1370.<sup>1102</sup>

V 2. polovině 15. století vzkřísil typologické sestavy na foliích chorálních knih Valentin Noh z Jindřichova Hradce,<sup>1103</sup> který na rozdíl od pozdějších iluminátorů umisťuje centrální novozákonní motiv do incipitní litery a starozákonní předobrazy do medailonů na okraji stran. Např. v Kutnohorském graduálu je situováno Nanebevstoupení Krista v iniciále a v borduře dva medailony – jeden s Eliášem v ohnivém voze a druhý s Henochem,<sup>1104</sup> jenž byl podobně jako Eliáš vzat Bohem na nebesa.<sup>1105</sup> Právě medailony později ustupují monumentálnějšímu měřítku a již v Lobkovickém graduálu jsou starozákonní výjevy rozvedeny přes celou šíři bordury, např. na foliu věnovaném letnicím se objevuje ve vnitřním

<sup>1094</sup> Viz 1 Kr 19,4–8; k ikonografii: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 118; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 74–75.

<sup>1095</sup> Fol. 29r [51a], [53a], Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>1096</sup> Fol. 230r, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 5. 1. *Dílo Ambrože Ledeckého*.

<sup>1097</sup> Viz Ex 12, 1–28. K ikonografii motivu ROYT 2006a, 156; HALL 2008, 281–282; ŠÁROVCOVÁ 2011, 62, 65–66.

<sup>1098</sup> ROYT 2006a, 156.

<sup>1099</sup> BÍLKOVÁ 2005, 291.

<sup>1100</sup> [srov. 79a s 81a], viz kapitola I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana*.

<sup>1101</sup> Vyšehradský kodex (Praha, NK ČR, sign. XIV A 13) 1086, výběrová bibliografie k rukopisu: LEHNER 1902; KVĚT 1935, 24–30; SPURNÝ 1950; SPUNAR 1967; MAŠÍN 1984, 104–107; MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984, 86–87; ROYT 2002b, 12; BRODSKÝ 2012, 27, 238, obr. 402.

<sup>1102</sup> K nástěnným malbám v Emauzském klášteře např. STEJSKAL 1974; STEJSKAL 1984, 328–342; VŠETEČKOVÁ 1996, 131–148; ROYT 2002b, 61.

<sup>1103</sup> K němu viz poznámka v kapitole I. 2. 1. 1. *Styl Janička Zmilelého z Písku*.

<sup>1104</sup> Fol. 129r, Kutnohorský graduál (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 2), 1471.

<sup>1105</sup> Gn 5, 18–24; k ikonografii ROYT 2006a, 82.



poli litery Soslání Ducha svatého a pod kolumnou notace scéna Předání desek Zákona Mojžíšovi.<sup>1106</sup>

Typologický paralelismus chorálních knih pozdní gotiky iluminovaných např. Pavlem Mělnickým<sup>1107</sup> aplikoval zejména sestavy z kodexů typu *Speculum humanae salvationis*<sup>1108</sup> či *Biblia pauperum*,<sup>1109</sup> které se dočkaly řady vydání tiskem.<sup>1110</sup> Pozdně gotické hudební rukopisy tak vytvořily určující předpoklady pro další vývoj malířské výzdoby utrakvistických zpěvníků,<sup>1111</sup> kde se výzdoba na základě typologického paralelismu uplatňovala zejména na foliích pro svátky Velikonoce, Boží tělo nebo letnice.

Již v pozdně gotických knihách tvoří tedy motivy komponované na základě typologického paralelismu obvyklou součást výzdoby. Podobnosti kompozic starozákonních a novozákonních motivů však nelze přičítat symbolický význam, neboť iluminátoři často tvořili podle rytin,<sup>1112</sup> čili uspořádání prostoru a osob ve výjevu nebylo výsledkem jejich vlastní promyšlené invence, ale ve většině případů se jedná o recepci soudobých grafik.

#### I. 4. 2. 2. Starozákonní motivy

Náměty založené na příbězích ze Starého zákona se často v duchu typologického paralelismu objevují v bordurách jako předobrazy k novozákonním motivům. Svoji roli do značné míry hrají též přání objednavatelů a dále je nutné přihlídnout rovněž k jednotlivým textům Bible, které se zpravidla četly pro ten konkrétní svátek v roce.<sup>1113</sup>

##### I. 4. 2. 2. 1. Stvoření světa a Prvotní hřích

Obvyklým motivem, užívaným pro výzdobu různých zpěvů v graduálech 2. poloviny 16. století, je *Stvoření světa*.<sup>1114</sup> Téměř ve shodné podobě se s ním setkáme v Klatovském

<sup>1106</sup> Fol. 199v, Lobkovický graduál (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 1) 1500, bibliografie k rukopisu: CHYTL 1896, 29–36; KRÁSA 1978a, 429–430; KRÁSA 1990a, 356, 365, obr. 219; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>1107</sup> K němu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1108</sup> Viz např. *Speculum humanae salvationis* (München, Bayerische Staatsbibliothek, 10669 a-b) 1450.

<sup>1109</sup> Viz např. *Mettener Armenbibel – Biblia pauperum* (München, Bayerische Staatsbibliothek, BSB Clm 8201) 1414/15.

<sup>1110</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 11.

<sup>1111</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 11.

<sup>1112</sup> Viz kapitola I. 3. 0. *Grafické předlohy pro miniatury chorálních rukopisů*.

<sup>1113</sup> Ke čtení v rámci liturgického roku např. KADERÁVEK/SALAJKA 1982.

<sup>1114</sup> Viz Gn 1, 1–24; k motivu v chorálních knihách 16. století viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 109–110; k motivu obecně: RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 271–272. Ke stvoření z teologického hlediska RAHNER/VORGRIMLER 1996, 322–326.

[258a]<sup>1115</sup> a Rybařovském graduálu [259a].<sup>1116</sup> Miniatury v obou případech dominuje postava Boha Stvořitele, který je zrovna v procesu tvoření. V rukopise literátského bratrstva z Klatov se tento motiv objevuje na listu s úvodním zpěvem mše, zatímco v kodexu Štěpána Rybáře se vyskytuje až na konci zpěvníku na foliu s rubrikou „*Poczinagi se Patryamina*“. Lze se setkat též s tím, že je Bůh v miniatuře Stvoření zobrazen jen ve formě tetragrammatonu,<sup>1117</sup> např. v Třebenickém graduálu [260a],<sup>1118</sup> přičemž miniatura je umístěna na stranu s rubrikou „*Patrem O Narození Pána Krista*“. Stvoření světa se na tomto listě patrně nachází jako vědomý předobraz samotného příchodu Vykupitele, tedy nového začátku Světa.

Ve sbírce Grafiky a kresby v Národní galerii je deponována vyřiznutá iniciála z neznámého chorálního rukopisu,<sup>1119</sup> která zobrazuje *Stvoření Evy z žebra Adamova* [261a].<sup>1120</sup> V druhém plánu lze v miniatuře sledovat scénu Prvotního hříchu<sup>1121</sup> a vyhnání Adama a Evy z ráje.<sup>1122</sup>

Motiv samotného *Prvotního hříchu*<sup>1123</sup> se v graduálech 16. století nevyskytuje příliš často. Můžeme se s ní setkat např. v Graduálu Sixta z Ottersdorfu [262a], v sanktorálové části k svátku protomartyra sv. Štěpána.<sup>1124</sup> Na tomto foliu se nachází ve vnitřním poli iniciály Prvotní hřích a pod kolumnou v borduře Ukamenování sv. Štěpána.<sup>1125</sup> Námět Prvotního hříchu je zde zobrazen patrně s odkazem na Štěpánova slova: „*Pane, odpusť jim tento hřích!*“<sup>1126</sup> Iluminátor nejspíše namaloval vůbec první hřích člověka jakožto obecný indikátor hříšnosti lidstva. Bůh varoval Adama, aby neokusili ovoce ze stromu poznání. Avšak had našeptal Evě, že po ochutnání ze stromu poznání se otevrou jejich oči a budou znát jako Bůh dobré i zlé. A tak Eva vzala jeden plod ze stromu a jedla, dala též ochutnat Adamovi. „*Oběma se otevřely oči: poznali, že jsou nazí. Spletli tedy fíkové listy a přepásali se jimi.*“<sup>1127</sup>

<sup>1115</sup> Fol. 2r, Klatovský graduál (Klatovy, VI. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. MS 1) 60. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 15. 0. *Klatovský český graduál*.

<sup>1116</sup> Fol. 382r, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, Mus.Hs. 15509) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 21. 0. *Rybařovský graduál*.

<sup>1117</sup> K ikonografii jména Boží KIRSCHBAUM 1990b, 310–311.

<sup>1118</sup> Fol. 450r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 1. *Ornysovy pramenně doložené rukopisy*.

<sup>1119</sup> Vyřiznutá iniciála O (Praha, Sbirka grafiky a kresby NG v Praze, inv. č. K 58160) 1568, výběrová bibliografie k tomuto zlomku rukopisu: KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ 2006a, 12–15; BRIXOVÁ 2010, 33, obr. 28; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 110.

<sup>1120</sup> Viz Gn 2, 18–24. K ikonografii Adama a Evy např. KIRSCHBAUM 1990d, 41–70.

<sup>1121</sup> Viz Gn 3,7.

<sup>1122</sup> viz Gn 3, 23. K ikonografii: ROYT 2006a, 13–14; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 14, 16, 129–131.

<sup>1123</sup> Z teologického hlediska k prvotnímu hříchu např.: RAHNER/VORGRIMLER 1996, 277–278.

<sup>1124</sup> Fol. 77r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>1125</sup> Viz Sk 7, 55–56; k námětu viz I. 4. 2. 3. 10. *Sv. Štěpán a sv. Pavel*.

<sup>1126</sup> Viz Sk 7, 60.

<sup>1127</sup> Gn 3,7.

Hospodin je poté vyhnal z ráje. Had se na miniatuře v Graduálu Sixta z Ottersdorfu objevuje zobrazen s ženskou hlavou.<sup>1128</sup> Teprve až po Prvotním hříchu byl had, jakožto jeho strůjce Bohem proklet: „...*Protožes to učinil, budeš proklet, odvržen ode všech zvířat a ode vsí polní zvěře. Polezeš po bříše, po všechny dny svého života, žrát budeš prach.*“<sup>1129</sup>

Scéna Prvotního hříchu je také součástí cechovního znaku hrnčírů, což můžeme např. zhlédnout v Lomnickém graduálu.<sup>1130</sup> Postavy Adama a Evy jsou umístěny rovněž v kandelábrové grotesce v Litomyšlském graduálu na foliu pro zpěv k svátku Nanebevzetí Panny Marie.<sup>1131</sup> Toto zobrazení Prvotního hříchu lze vysvětlit v rámci typologického paralelismu – tedy, že Eva, je prefigurací Panny Marie.<sup>1132</sup>

Monumentální měřítko vykazuje iluminace v Rakovnickém graduálu,<sup>1133</sup> kde je v rollwerkovém medailonu umístěno Stvoření Světa, spolu se scénami časově následujícími – Stvoření Evy, Prvotní hřích a vyhnání Adama a Evy z ráje. Miniatura se vyskytuje ve formě celostranné výzdoby a vznikla pravděpodobně na přání donátorů klečících pod medailonem v naznačeném sakrálním prostoru před ukřižovaným Kristem. Kolem medailonu jsou navíc situováni píšící evangelisté spolu se svými symboly.

#### I. 4. 2. 2. 2. Abraham

Další motivy z knihy Genesis, které lze v graduálech 16. století sledovat, jsou často příběhy spojené s Abrahamem,<sup>1134</sup> patřící mezi patriarchy Židů.<sup>1135</sup> Např. *Setkání Abrama<sup>1136</sup> a Malkisedeka<sup>1137</sup>* se obvykle nachází na foliu k svátku Božího těla jako typologický předobraz k Poslední večeři.<sup>1138</sup> Námět ilustruje scénu, kdy nepřátelé pobrali všechno jmění Sodomy a Gomory a vzali s sebou i Abramova synovce Lota. Když se Abram dozvěděl, co se stalo, rozhodl se útočníky pobít a všechno jmění přinést zpět. Až se vracel po vítězství, vyšel

<sup>1128</sup> Někdy mívá had i ještěřčí nohy, což se např. objevuje na obraze Hugo van der Goes. K němu např. REYNOLDS 1996, 844–851.

<sup>1129</sup> Gn 3, 14.

<sup>1130</sup> Fol. 443r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 26. 0. *Lomnický graduál – I. díl.*

<sup>1131</sup> Fol. 261v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1132</sup> Viz I. 4. 2. 1. *Typologický paralelismus.*

<sup>1133</sup> Fol. 152v, Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 99) 1594–1596.

<sup>1134</sup> K ikonografii Abrahama např. KIRSCHBAUM 1990d, 20–35.

<sup>1135</sup> ROYT 2006a, 11.

<sup>1136</sup> Hospodin změnil Abramovi jméno na Abraham. Viz Gn 17, 5.

<sup>1137</sup> Viz Gn 14, 18–24, více k ikonografii: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 12; ROYT 2006a, 11–12; HALL 2011, 33; ŠÁROVCOVÁ 2011, 62, 65.

<sup>1138</sup> K námětu viz I. 4. 2. 3. 6. *Poslední večeře.*

mu vstříc král sodomský a šálenský král Malkisedek, jenž mu přinesl chléb a víno. Motiv lze spatřit např. v Královéhradeckém,<sup>1139</sup> Malostranském<sup>1140</sup> nebo Staroměstském graduálu.<sup>1141</sup>

Na foliu věnovanému trojiční neděli se často v duchu typologického paralelismu<sup>1142</sup> objevuje *Návštěva tří andělů u Abrahama v Mamre*.<sup>1143</sup> To se vyskytuje např. v rukopisech iluminovaných Matyášem Hutským.<sup>1144</sup> Scéna znázorňuje výjev, kdy Abraham jednoho dne seděl před svým stanem a najednou před ním stáli tři muži. S tradiční pohostinností nomáda je usadil pod strom a přinesl jim vodu na umytí nohou. Potom přikázal své ženě Sáře, aby zadělala na chleba. Zatímco jedli, zeptal se jeden z hostů, kde se nachází jeho paní – Sára. Na to Abraham odpověděl, že ve stanu. Anděl následně svému hostiteli prorokoval narození syna. Sára, která vše slyšela, se tomu smála, protože byla již stará. Muži se poté zvedli a zamířili k Sodomě. Abrahamova žena skutečně porodila syna Izáka, a tudíž je proroctví učiněné andělskými návštěvníky považováno za předobraz Zvěstování Panně Marii.<sup>1145</sup>

Podle Písma obsloužil Abrahám hosty u svého stanu, což můžeme sledovat např. ve Staroměstském graduálu,<sup>1146</sup> v němž je v pozadí viditelný stan uvnitř se Sárou připravující pokrm. Někdy se však lze v rozporu s biblickým textem setkat s kamenným obydlím, které je zobrazeno na výše zmíněných miniaturách Matyáše Hutského nebo např. v Malostranském<sup>1147</sup> a Mladoboleslavském graduálu Jana Kantora Starého.<sup>1148</sup>

Iluminace v Mladoboleslavském graduálu se omezuje pouze na zachycení Abrahama, který klečí před anděly, prorokující mu narození syna. Naopak miniatura z Malostranského graduálu zachycuje v prvním plánu anděly sedící u stolu, v pozadí Sáru připravující jídlo a následně též prorokování Abrahamovi. Vše je zasazeno do honosné renesanční architektury a narativně spojeno v jednu miniaturu.

---

<sup>1139</sup> Fol. 443r, Královéhradecký graduál (Hradec Králové, MVC, sign. Hr-14) 1594–1604, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1140</sup> Fol. 326v [73a], Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1141</sup> Fol. 157r [74a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1142</sup> Viz I. 4. 2. 1. *Typologický paralelismus*.

<sup>1143</sup> Viz Gn 18, 1–19. K ikonografii motivu např. HALL 1975, 2; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 12; ; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 12.

<sup>1144</sup> Fol. 143r [108a], Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století; fol. 1r [109a], Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580; fol. 85r [110a], Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>1145</sup> Viz L 1, 26–38.

<sup>1146</sup> Fol. 154r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1147</sup> Fol. 319r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1148</sup> Fol. 320r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

V Lounském graduálu<sup>1149</sup> se na listu pro trojiční neděli nachází v borduře výjev *Lota se svými dcerami*, jenž je zde patrně zobrazen jako událost časově následující po návštěvě andělů u Abrahama.<sup>1150</sup>

Spíše ojediněle se v tomto typu knih setkáváme s *Obětováním Izáka*.<sup>1151</sup> V Rorátníku Jana Kantora Vodňanského<sup>1152</sup> se objevuje jako doprovod pátečního adventního officia.<sup>1153</sup> V jiném kontextu se motiv vyskytuje v Královéhradeckém graduálu na foliu věnovanému Očišťování Panny Marie<sup>1154</sup> jako jeho typologický předobraz,<sup>1155</sup> avšak samotné Uvedení Páně do chrámu (Očišťování Panny Marie) zde není zobrazeno.

#### I. 4. 2. 2. 3. Jákob

Starozákonní patriarcha Jákob byl dle První knihy Mojžíšovy synem Izáka a Rebeky.<sup>1156</sup> Častým námětem vyskytujícím se v graduálech na různých foliích je scéna *Jákobův žebřík*.<sup>1157</sup> Motiv ilustruje scénu, v níž Jákob při cestě do Cháranu dorazil na jedno místo, a protože se již slunce sklánělo, rozhodl se na onom místě přenocovat. V noci se mu zdálo o žebříku, po kterém vystupují a sestupují andělé. Ve snu se mu také ukázal Hospodin a dal mu zaslíbení. Námět je považován za typologickou prefiguraci Nanebevstoupení Krista,<sup>1158</sup> proto se někdy vyskytuje právě na foliu s Nanebevstoupením, např. v Třebenickém graduálu.<sup>1159</sup> Miniaturě nejčastěji dominuje v popředí spící postava Jákoba, za kterou se v druhém plánu nachází žebřík s anděly. V oblacích je většinou vítá Bůh Otec, jenž může být ojediněle zobrazen rovněž v podobě tetragrammatonu,<sup>1160</sup> což lze sledovat na výše zmíněné miniaturě v trebenickém rukopise.

---

<sup>1149</sup> Fol. 201v, Lounský graduál Jana Táborského z Klokotské Hory (Louny, SOkA, sign. I G 9) asi po roce 1563, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 19. 0. *Lounský graduál*.

<sup>1150</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 58.

<sup>1151</sup> Viz Gn 22, 1–24; k motivu např. ROYT 2006a, 12.

<sup>1152</sup> Fol. 181r, Rorátník Kantora Vodňanského (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–11) 1585–1586, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 4. 2. *Portrétní zobrazení*.

<sup>1153</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 43.

<sup>1154</sup> Fol. 183r, Královéhradecký graduál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr–13) 1594–1604, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1155</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 98.

<sup>1156</sup> Viz Gn 25, 19–22.

<sup>1157</sup> Viz Gn 28,10–19. K ikonografii: KIRSCHBAUM 1990c, 370–383; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 171–173; ROYT 2006a, 85–87.

<sup>1158</sup> Viz ROYT 2006a, 289.

<sup>1159</sup> Fol. 190r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1160</sup> Tetragrammaton jsou čtyři písmena יהוה – většinou přepisovaná jako JHVH, jež označují jméno Boží. Viz RULÍŠEK 2005, nepag.

V Malostranském graduálu se Jákobův žebřík objevuje v borduře pod kolumnou na foliu s rubrikou „*Officium o Neděli Páně*“,<sup>1161</sup> zatímco v iniciále P, která uvádí incipit „*Požehnaný Bohem stworený den tento...*“, se nachází písňící Jan evangelista. Zobrazení spícího Jákoba má patrně symbolizovat nutný odpočinek člověka sedmého dne v týdnu.

Nejčastěji se však s motivem Jákobova žebříku setkáváme na stranách k svátku Posvícení, např. v mladoboleslavském<sup>1162</sup> či litomyšlském rukopise.<sup>1163</sup> Námět reflektuje biblický text, který říká, že po procitnutí, vzal Jákob kámen, jenž měl pod hlavou a polil jej olejem. Místu, kde spal, dal jméno Bét-el, což znamená „*Dům Boží*“.<sup>1164</sup> Zobrazení Jákobova žebříku tedy symbolicky odkazuje na budovu chrámu, která v některých případech není na foliích vůbec namalována. Výrazným příkladem je miniatura z Klatovského graduálu,<sup>1165</sup> která zobrazuje nejenom Jákobův sen o žebříku, po kterém sestupují a vystupují andělé, ale též scénu následující – polévání kamene olejem.

#### I. 4. 2. 2. 4. Mojžíš

Jednou z nejdůležitějších postav Starého zákona je Mojžíš, vůdce a zákonodárce židovského národa.<sup>1166</sup> O jeho činech se dozvídáme z prvních pěti knih Starého zákona (Pentateuch). V ručně psaných zpěvnících ze 16. století se motivy ilustrující jeho činy vyskytují většinou jako prefigurace k novozákonním námětům nebo v jiném kontextu.

V Sedlčanském graduálu na foliu věnovanému Posvícení<sup>1167</sup> se v borduře objevuje *Mojžíš před hořícím keřem*.<sup>1168</sup> Zobrazení, zakládající se na čtení z knihy Exodus, sleduje příběh Mojžíše pasoucí ovce svého tchána Jitra, při kterém se mu ukázal Hospodinův posel v plápolajícím ohni uprostřed trnitého keře. Hospodin na něho zavolal a přikázal mu zout si opánky. Námět se na straně pro svátek posvěcení kostela nachází patrně s odkazem na Hospodinova slova k Mojžíšovi: „...*Zuj si opánky, neboť místo, na kterém stojíš, je půda svatá.*“<sup>1169</sup>

<sup>1161</sup> Fol. 338r, Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1162</sup> Fol. 464r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>1163</sup> Fol. 265v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1164</sup> K ikonografii folia s rubrikou „*O Posvěcení chrámu*“ viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 94–95.

<sup>1165</sup> Fol. 149r, Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. MS 1) 60. léta 16. století.

<sup>1166</sup> ROYT 2006a, 155.

<sup>1167</sup> Fol. 286r, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 5. 1. *Dílo Ambrože Ledeckého*.

<sup>1168</sup> Viz Ex 3,1–10. K ikonografii námětu: HEINZ-MOHR 1988,72–73; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 245; ROYT 2006a, 156.

<sup>1169</sup> Ex 3, 5.

Z knihy Exodus jsou také často zobrazované motivy s Mojžíšem na poušti,<sup>1170</sup> jež většinou zaujímají pozice typologických předobrazů k hlavním novozákonním námětům.<sup>1171</sup> V Graduálu Sixta z Ottersdorfu<sup>1172</sup> se objevuje **Předání desek Zákona Mojžíšovi**, které je prefigurací Seslání Ducha svatého.<sup>1173</sup> Mojžíš byl na hoře Sinaj po 40 dní, kde mu Hospodin předal desky Zákona. Protože se však dlouho nevracel, lid se souhlasem Árona odlil zlatého býčka a tomu se klaněl. Na iluminaci v Graduálu Sixta z Ottersdorfu je křepčení kolem modly viditelné v druhém plánu vpravo dole. Když Mojžíš sestoupil z hory a spatřil, co se stalo, roztrhl desky Zákona.<sup>1174</sup> Následně pobil všechny modloslužebníky a modlu zničil. Předání desek Zákona Mojžíšovi se objevuje rovněž v Lomnickém graduálu na foliu s rubrikou „*Officium O Neděli Páně*“,<sup>1175</sup> kde je situováno do vnitřního pole iniciály patrně v souvislosti s příkázáním ohledně zákazu práce sedmý den v týdnu.

Četně se také vyskytuje motiv **Sbírání many lidem Izraelským**,<sup>1176</sup> kdy si Izraelci stěžovali Mojžíšovi a Áronovi na neuvěřitelný hlad, kterým na poušti trpí. Hospodin přislíbil nasytit Izraelský lid a z rána ležela na poušti šupinatá látka, cosi jako jíní. Izraelci nevěděli, co to je, a tak jeden druhému říkali: „...*Man hů?*’ (To je: *Co je to?*)...*Mojžíš jim řekl: ,To je chléb, který vám dal Hospodin za pokrm.*“<sup>1177</sup> Motiv je zachycen např. v Teplickém graduálu,<sup>1178</sup> v němž iluminátor zasadil výjev do stanového tábora s množstvím osob sbírajícím manu do různě velkých nádob a pytlů.

V miniatuře Sbírání many v Křižovnickém graduálu<sup>1179</sup> lze v pozadí sledovat výjev časově následující – **Mojžíš vyrážející vodu ze skály**,<sup>1180</sup> kdy lid opět nařikal, že trpí – tentokrát žízní. Hospodin Mojžíšovi nakázal, aby vzal hůl a udeřil s ní do skály, z které vytryskla voda. Námět je považován za symbol duchovního obcerstvení věřícího od církve.<sup>1181</sup> Je to také poukaz na vodu a krev, která vytryskla z Kristova probodnutého boku při ukřižování.<sup>1182</sup>

<sup>1170</sup> K Mojžíšovi HEINZ-MOHR 1988, 215–217; KIRSCHBAUM 1990b, 282–297.

<sup>1171</sup> Viz I. 4. 2. 1. *Typologický paralelismus*.

<sup>1172</sup> Fol. 418r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1173</sup> Viz Ex 24, 12, k ikonografii motivu APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 246; ROYT 2006a, 157.

<sup>1174</sup> Viz Ex 32, 19.

<sup>1175</sup> Fol. 54r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580–1586.

<sup>1176</sup> Viz Ex 16, 4–36; Nu 11,7–9. Více k ikonografii: KIRSCHBAUM 1990b, 150–153; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 226–227; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 156–157; HALL 2008, 282–283; ŠÁROVCOVÁ 2011, 62, 65–66.

<sup>1177</sup> Ex 16, 15.

<sup>1178</sup> Fol. 138v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1179</sup> Fol. 223r, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A7) 1559–1592.

<sup>1180</sup> Ex 17, 1–7, k motivu viz ROYT 2006a, 157; HALL 2008, 283.

<sup>1181</sup> HALL 2008, 283.

<sup>1182</sup> ROYT 2006a, 157.

Zmíněné Mojžíšovy zázraky jsou většinou zobrazovány na foliu s Poslední večeří věnovanému svátku Těla a krve Páně jako její starozákonní typologické předobrazy. Zároveň jsou chápány jako prefigurace přijímání pod obojí způsobou,<sup>1183</sup> jelikož při Poslední večeři došlo k ustanovení eucharistie.

#### I. 4. 2. 2. 5. Samson

Na foliu věnovanému Vzkříšení Krista se často nacházejí motivy se Samsonem z knihy Soudců.<sup>1184</sup> Samson byl jedním ze starozákonních soudců. Vynikal nadpřirozenou tělesnou silou, jež spočívala v jeho dlouhých vlasech, které nebyly stříhány od narození. Osudnou se mu stala láska k Filištince Dalíle, jež z něho nakonec vymámila odpověď, v čem tkví jeho síla. Když spal, zavolala jednoho muže a dala mu oholit sedm pramenů jeho vlasů. (Někdy je v rozporu s biblickým textem zobrazována přímo Dalíla stříhající Samsonovy vlasy, což můžeme např. spatřit ve 4. vydání Melantrichovy bible.<sup>1185</sup> V chorálních rukopisech 16. století není tento motiv obvyklý.) Samson se pak stal snadnou kořistí svých nepřátel. Filištini se ho zmocnili, oslepili ho a uvrhli do vězení. Později se mu chtěli veřejně posmívat. „*Rozjařili se a křičeli: ‚Zavolejte Samsona, ať nám poslouží k nevázaným hrám!‘*...“<sup>1186</sup> Samson požádal mladíka, který ho vedl za ruku, aby se mohl opřít o sloupy. „*Dům byl plný mužů i žen, byla tam všechna pelištejská knížata. I na střeše bylo na tři tisíce mužů a žen, hodlajících přihlížet nevázaným hrám se Samsonem.*“<sup>1187</sup> Jakmile se Samson dostal ke sloupům, prosil Hospodina, aby mu naposledy vrátil jeho sílu. Následně se pevně vzepřel proti prostředním sloupům, na kterých budova spočívala. Dům se zřítil a usmrtil všechny muže i ženy včetně Samsona samotného.

V rukopisech iluminovaných Matyášem Hutským se objevuje motiv *Samsona zápasícího se lvem*<sup>1188</sup> v borduře jako typologický předobraz na foliu věnovanému Vzkříšení Krista.<sup>1189</sup> Miniatura zobrazuje scénu, jež se váže k Samsonově cestě do domu své vyvolené. Když Samson spatřil v Timnatě ženu z pelištejských dcer, rozhodl se vzít si ji za ženu.

<sup>1183</sup> BÍLKOVÁ 2007, 67; KRÁSA 1990a, 311.

<sup>1184</sup> K ikonografii Samsona např.: KIRSCHBAUM 1990a, 30–38; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 255–257; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 300–301.

<sup>1185</sup> Fol. 119v, *Biblia Veteris et Novi testamenti* (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570, více k ilustrované bibli od J. Melantricha viz kapitola I. 3. 4. *Recepce "melantrišských" tisků*.

<sup>1186</sup> Sd 16, 25.

<sup>1187</sup> Sd 16, 27.

<sup>1188</sup> Viz Sd 14, 5–6.

<sup>1189</sup> Fol. 335r [121a], *Lomnický graduál – I. díl* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578; fol. 214r [122a], *Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576; fol. 293r [123a], *Graduál Sixta z Ottersdorfu* (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.



Požádal své rodiče, aby ho doprovodili. Cestou je napadl lev, kterého však Samson holýma rukama přemohl. V Malostranském graduálu<sup>1190</sup> lze tento motiv sledovat v borduře na foliu s rubrikou „*Kyrie Summum*“. Scéna Samsona zápasícího se lvem byla středověkou církví chápána jako prefigurace boje Krista s ďáblem.<sup>1191</sup>

Často se lze setkat s námětem *Samsona nesoucího dveře Gázy*.<sup>1192</sup> Samson se odebral do města Gázy, kde spatřil nevěstku, ke které vešel a následně ulehl ke spánku. Obyvatelé Gázy se rozhodli, že až nastane jitro, tak ho zabijí. Samson však ležel pouze do půlnoci, poté vstal, vysadil dveře městské brány a odnesl je na vrchol hory ležící směrem k Chebrónu. Motiv se objevuje např. v Třebenickém graduálu,<sup>1193</sup> v němž zaujímá pozici typologického předobrazu Vzkříšení Krista.<sup>1194</sup>

V Litoměřickém graduálu z roku 1578<sup>1195</sup> se nachází v jedné miniatuře dva výjevy se Samsonem, taktéž na foliu věnovaném Zmrtvýchvstání. V popředí lze sledovat Samsona přemáhajícího lva, zatímco v druhém plánu je Samson nesoucí dveře Gázy.

#### I. 4. 2. 2. 6. Gedeon

Starozákonní soudce, povoláný k boji z Midjánci, kteří po sedm let utiskovali Boží lid, byl Gedeon.<sup>1196</sup> V graduálech 16. století se většinou objevuje scéna s Gedeonem rozprostírající ovčí rouno na humně na foliích s rubrikou „*Officium O Wtělení Pána Krista*“.<sup>1197</sup> Námět zachycuje biblický text, kdy se Gedeon dožadoval znamení od Hospodina, jestli je on skutečně tím, kdo má vysvobodit Izraelce z područí Midjánců. Rozprostřel ovčí rouno na humně a žádal, aby rosa byla jenom na rouně a tráva kolem dokola suchá. Tak se také stalo. Nicméně Gedeonovi to nestačilo a žádal o další znamení, aby bylo rouno suché a tráva vlhká. I to se stalo. Motiv je zachycen např. v Českobrodském,<sup>1198</sup> Čáslavském,<sup>1199</sup>

---

<sup>1190</sup> Fol. 2r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1191</sup> HALL 1975, 271.

<sup>1192</sup> Viz Sd 16, 1–3.

<sup>1193</sup> Fol. 76v, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1194</sup> Viz ROYT 2006a, 289.

<sup>1195</sup> Fol. 170r [124a], Litoměřický graduál (Litoměřice, Oblastní muzeum, sign. SV12952) 1578, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1196</sup> Viz Sd 6–8.

<sup>1197</sup> Viz Sd 6, 36–40. K ikonografii: KIRSCHBAUM 1990c, 125–126; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 80–81. K miniaturám s Gedeonem v chorálních rukopisech: KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ 2007, 42; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 35–37.

<sup>1198</sup> Fol. 111v [30a], Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII.B.20) 1557, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 10. 0. *Českobrodský graduál*.

<sup>1199</sup> Fol. 80r [31a], Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557.

Žlutickém<sup>1200</sup> nebo v Lomnickém graduálu.<sup>1201</sup> Na těchto miniaturách klečí Gedeon v prázdné krajině.

V chorálních rukopisech lze námět sledovat též v rozvedenější formě, zobrazení Gedeona i s jeho vojskem – s Izraelity, kteří byli vybráni k boji s Midjánci, např. v Lounském,<sup>1202</sup> Staroměstském<sup>1203</sup> a Chrudimském graduálu<sup>1204</sup> nebo Graduálu Jakuba Sklenáře<sup>1205</sup> či v Příbramském rorátníku.<sup>1206</sup> Tento starozákonní výjev je někdy ve starší literatuře nesprávně označován jako obětování beránčí kůže.<sup>1207</sup>

Rouno Gedeonovo lze také považovat za typologický předobraz Zvěstování Panně Marii,<sup>1208</sup> neboť rosa na rounu je prefigurací Panny Marie proniknuté Duchem svatým.<sup>1209</sup> V tomto kontextu se objevuje v medailonu v borduře Kutnohorského graduálu,<sup>1210</sup> v němž se nachází Zvěstování ve vnitřním poli iniciály.

#### I. 4. 2. 2. 7. Eliáš

V graduálech 2. poloviny 16. století se také často vyskytují scény s Eliášem, o kterém vypráví První a Druhá kniha Královská.<sup>1211</sup> Ve třicátém roce vlády judského krále Ásy se stal králem nad Izraelem Achab. Nový vladař si vzal za ženu Jezábel,<sup>1212</sup> jež však dala vyhladit Hospodinovy proroky.<sup>1213</sup> Tento krutý čin nemohl zůstat bez odezvy. Židovský prorok Eliáš dal shromáždit všechny Baalovy proroky, kterým přikázal postavit oltář a vzývat jméno Baale. Očekávalo se, že se ozve znamení shůry od Baala, což se ovšem nestalo. Eliáš dal tedy opravit pobořený Hospodinův oltář a očekával znamení od Hospodina. „*I spadl Hospodinův oheň a pozřel zápalnou obět i dříví, kameny i prst, a vodu z příkopu vypil.*“<sup>1214</sup> Tento motiv není obvyklý v chorálních rukopisech, ale můžeme se s ním setkat např. ve 4. vydání

<sup>1200</sup> Fol. 83r [32a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1201</sup> Fol. 14r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII.A.53a) 1578.

<sup>1202</sup> Fol. 90r [95a], Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 9) asi po roce 1563.

<sup>1203</sup> Fol. 60v [96a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1204</sup> Fol. 59r, Chrudimský český graduál (Chrudim, Reg. m., př. č. 12579) 1570, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Illuminátoři*.

<sup>1205</sup> Fol. 158r [97a], Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>1206</sup> Fol. 81r [98a], Příbramský rorátník, (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 263) 1585.

<sup>1207</sup> KROPÁČEK 1952b, 39.

<sup>1208</sup> ROYT 2006a, 288.

<sup>1209</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 35.

<sup>1210</sup> Fol. 62v, Kutnohorský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15501) 1490.

<sup>1211</sup> K Eliášovi např. HEINZ-MOHR 1988, 82–83; KIRSCHBAUM 1990d, 607–614.

<sup>1212</sup> Viz 1Kr 16,29–31.

<sup>1213</sup> Viz 1Kr 18, 4.

<sup>1214</sup> 1Kr 18, 38.

Melantrichovy bible.<sup>1215</sup> Po znamení shůry začal všecken lid vzývat Hospodina. Eliáš přikázal pochyťat všechny Baalovy proroky, které následně pobil.<sup>1216</sup> Když se to dozvěděla Jezábel, rozhodla se, že dá Eliáše zabít. Ten před ní však uprchl na poušť, kde byl odhodlaný zemřít. Hospodin k němu poslal anděla, jenž mu přinesl vodu a chléb a on měl tak sílu pokračovat ve své cestě po 40 dní i 40 nocí až k hoře Chorébu.<sup>1217</sup>

Motiv se *spícím Eliášem*<sup>1218</sup> se většinou objevuje v borduře na foliích pro svátek Božího těla, často na základě typologického paralelismu jako předobraz k Poslední večeři, která je zpravidla v iniciále.<sup>1219</sup> Výjimečně se spící Eliáš nachází přímo ve vnitřním poli iniciály místo Poslední večeře, např. v Českém zpěvníku od dominikánů.<sup>1220</sup> Někdy je spící Eliáš špatně interpretován jako „anděl posilující chudého“.<sup>1221</sup> Miniatura většinou zobrazuje ležící postavu Eliáše, ke které se vkrádá anděl se džbánem a bochníkem chleba v rukách. Velmi reprezentativní zobrazení tohoto motivu můžeme spatřit např. v Graduálu novoměstských řezníků<sup>1222</sup> nebo v Třebenickém graduálu.<sup>1223</sup> V některých případech vidíme džbán zobrazen již u postavy, což se objevuje např. v Křižovnickém graduálu.<sup>1224</sup>

Dalším motivem s prorokem Eliášem, je jeho *odvezení v ohnivém voze na nebesa*. Prorok Eliáš a jeho učeň Eliša se procházeli spolu a tu je od sebe oddělil ohnivý vůz, na kterém byl Eliáš odvezen ve vichru do nebe.<sup>1225</sup> Námět se v duchu typologického paralelismu<sup>1226</sup> nachází na foliích s Nanebevstoupením Krista, např. v Písních chval božských.<sup>1227</sup> Zde je zachycena pouze postava Eliše, který se chytá pláště Eliáše, jenž je odvážen v ohnivém voze.

V Lomnickém graduálu<sup>1228</sup> a v Graduálu Sixta z Ottersdorfu<sup>1229</sup> lze motiv sledovat situovaný do krajiny s rozestoupenou řekou. V zadním plánu se na těchto miniaturách nachází

<sup>1215</sup> Fol. 169v, Biblia Veteris et Novi testamenti (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570.

<sup>1216</sup> Viz 1Kr 18, 40.

<sup>1217</sup> Viz 1 Kr 19, 8.

<sup>1218</sup> Viz 1 Kr 19,4–8; k ikonografii motivu: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 118; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 74–75.

<sup>1219</sup> Viz část I. 4. 2. 1. Typologický paralelismus.

<sup>1220</sup> Fol. 212v [127a], Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) 60.–80. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 24. 0. Český zpěvní od dominikánů.

<sup>1221</sup> BRODSKÝ 2000, 6.

<sup>1222</sup> Fol. 29r [53a], Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. Další rukopisy z Ornysovy dílny.

<sup>1223</sup> fol. 211r [54a], Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1224</sup> Fol. 223r, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A7) 1559–1592.

<sup>1225</sup> Viz 2Kr 2, 9–11, k ikonografii: HALL 1975, 110–111; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 118; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 74–75.

<sup>1226</sup> Viz I. 4. 2. 1. Typologický paralelismus.

<sup>1227</sup> Fol. 79r [111a], Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

<sup>1228</sup> Fol. 419r [112a], Graduál Lomnický (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578.

<sup>1229</sup> Fol. 396r [113a], Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

rovněž scéna časově následující – medvědice rdousící malé chlapce, kteří se Elišovi posmívali pro jeho plešatost.<sup>1230</sup>

#### I. 4. 2. 2. 8. Daniel

Méně často se v graduálech 16. století lze setkat s miniaturou zobrazující *Daniela v jámě lvové*,<sup>1231</sup> která ilustruje příběh z knihy Daniel. Médský král Darjaveš ustanovil nad královstvím sto dvacet satrapů, a nad nimi tři říšské vládcy. Jedním z nich byl Daniel. Král si ho velice oblíbil a chtěl ho ustanovit správcem celého království. To se však nelíbilo dvořanům, kteří krále přemluvili, aby vydal nařízení, že každý, kdo se v průběhu třiceti dnů bude obracet v modlitbě na Boha či člověka kromě krále, bude vhozen do lví jámy. Daniel se modlil každý den třikrát a nepřestal ani po vydání nařízení. Byl tedy předhozen lvům, což krále, byť tento příkaz vydal, velice zarmoutilo. Nemohl jíst ani spát a hned ráno se vydal k jámě podívat, jestli Daniel žije. Daniel byl vytažen z jámy bez újmy. Král poté pochopil, jak mocný je Danielův Bůh. Motiv se objevuje např. v graduálu Staroměstském<sup>1232</sup> na foliu pro svátek Všech svatých,<sup>1233</sup> kde je navíc zachycen anděl přinášející proroka Abakuka s pokrmem pro Daniela. Námět lze také sledovat na jednom foliu v Graduálu Sixta z Ottersdorfu,<sup>1234</sup> protože objednavatelem výzdoby této strany byl dle zápisu v borduře Daniel Zelenka.

Další výjev z knihy Daniel, který lze nalézt v chorálních rukopisech, je motiv *Tří mládenců v peci ohnivě*.<sup>1235</sup> Námět zachycuje příběh tří mužů – Šadraka, Mešáka a Abednega, pověřených správou babylonské krajiny, kteří se odmítli klanět zlaté modle, již dal postavit král Nebúkadnesar. Když Nebúkadnesar zjistil tuto neposlušnost, velice ho to rozhněvalo a dal tyto tři muže vhodit do rozžhavené pece. Nicméně k svému úžasu zjistil, že jim plameny vůbec neublíží. Námět se objevuje v Malostranském graduálu [263a]<sup>1236</sup> ve vnitřním poli iniciály. Král Nebúkadnesar zde sedí na trůnu před pecí, což je recepcí grafiky Bernarda Salomona z jeho starozákonních ilustrací [srov. 263a s 264a].<sup>1237</sup> Iluminace se

<sup>1230</sup> Viz 2Kr 2, 23–24.

<sup>1231</sup> Viz Da 6,16–28. K ikonografii: HEINZ-MOHR 1988, 69–70; KIRSCHBAUM 1990d, 469–473; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 96–98; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 65–67.

<sup>1232</sup> Fol. 178v, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII.A.40) 1561–1567.

<sup>1233</sup> K svátku všech svatých viz VONDRUŠKA 2005, 74.

<sup>1234</sup> Fol. 124r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1235</sup> Viz Da 3,19–24. K ikonografii: RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 282–284.

<sup>1236</sup> Fol. 383r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1237</sup> K Bernardu Salomonovi viz kapitola I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana*.

nachází na foliu s rubrikou „*O swatém Wavřinci Mucedniku*“, přičemž samotné martyrium sv. Vavřince, který byl upečen na roštu, je situováno na tomto foliu v borduře pod kolumnou. Scénu se třemi mládenci lze tedy chápat jako vědomý doplněk právě k martyriu sv. Vavřince, jenž našel smrt v plamenech na roštu.

V Lomnickém graduálu<sup>1238</sup> se námět se třemi mládenci v peci ohnivé nachází na foliu věnovanému sv. Václavovi. Zde není příliš zřejmá souvislost právě se sv. Václavem, patrně byl výjev namalován na přání objednavatele, jímž byl podle zápisu v borduře knihař Albrecht Lomnický. Na iluminaci Lomnického graduálu není zobrazen trůn s králem, ale v pozadí je patrná zlatá modla s množstvím modloslužebníků kolem ní.

#### I. 4. 2. 2. 9. Jonáš

Na foliu s rubrikou „*Officium Na Weliku Noc*“ je často výzdoba řešena na základě typologických paralel. Hlavní scénu Zmrtvýchvstání doplňuje *Historie Jonáše*,<sup>1239</sup> většinou situovaná do prostoru pod kolumnou, např. v Graduálu Sixta z Ottersdorfu.<sup>1240</sup> Miniatura zobrazuje celý příběh tohoto proroka. Podle starozákonní knihy poslal Hospodin Jonáše do Ninive, aby tamní obyvatele obrátil k dobrým skutkům. Jonáš však neuposlechl a nastoupil na loď, která plula do Taršíše. Na moři se rozpoutala veliká bouře. Jonáš pochopil, že tato přírodní katastrofa se děje jakožto hněv Hospodinův a přiznal námořníkům, že on je příčinou bouře. Ti ho proto shodili z lodi a následně byl spolknut velikou rybou. V útrokách oné mořské příšery strávil tři dny a prosil Boha o odpuštění. Hospodin mu odpustil a on byl vyvržen rybou na břeh.<sup>1241</sup> Poté by znovu poslán do Ninive, aby tam kázal pokání. Obyvatelé města včetně krále se zalekli a obrátili se k Bohu.

Když Hospodin viděl, jak si obyvatelé počínají, rozhodl se město ušetřit. To se však nelíbilo Jonášovi, který se uchýlil za město, kde si udělal přístřešek a přál si zemřít. Hospodin nechal nad Jonášem vyrůst skoteč, „...*aby mu stínil hlavu a zbavil ho zloby*...“<sup>1242</sup> Přes noc však nastrojil červa, který skoteč nahlodal a on uschnul. Slunce tak z rána bodalo Jonáše do

<sup>1238</sup> Fol. 186r [92b], Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 27. *O. Lomnický graduál – II. díl.*

<sup>1239</sup> Viz Jon. K ikonografii KIRSCHBAUM 1990c, 414–421; RULÍŠEK 2005, nepag.; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 190; ROYT 2006a, 100–101; HALL 2008, 201; ŠÁROVCOVÁ 2011, 46–48.

<sup>1240</sup> Fol. 293r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1241</sup> Viz Jon 2, 11.

<sup>1242</sup> Viz Jon 4, 6.

tváře, „...až úplně zemdlel a přál si umřít...“<sup>1243</sup> Hospodin Jonášovi řekl: „Tobě je líto skočce, s kterým jsi neměl žádnou práci, a mně nemá být líto Ninive?“

Na výše zmíněné miniatuře v Graduálu Sixta z Ottersdorfu lze v prvním plánu spatřit Jonáše vyvrženého rybou na břeh, v pozadí se objevuje loď, z které byl Jonáš svržen i sedící Jonáš pod skotčem. V Chrudimském graduálu<sup>1244</sup> je motiv zasazen do pravé bordury a omezuje se pouze na zobrazení vyvrženého Jonáše.

#### I. 4. 2. 2. 10. Motivy z deuterokanonických knih Starého zákona

V graduálech můžeme nalézt ikonografické motivy vycházející jak z příběhů kanonických knih Starého zákona, tak rovněž výjevy, jež jsou založeny na námětech deuterokanonických – např. *Júdit utínající hlavu Holofernovi*.<sup>1245</sup> O Juditě pojednává kniha Júdit.

Asyrský král vyslal vojenské oddíly vedené Holofernem, aby si podrobily Izraelity. Do přízně Holoferna, se však vetřela dcera Úsova, Júdit, jež chtěla zachránit vyvolený národ. Když ji Holofernes uviděl, hodlal ji svést.<sup>1246</sup> Pozval ji na hostinu, při které „vypil velmi mnoho vína, kolik ho nikdy od svého narození nevypil“.<sup>1247</sup> Poté zůstala Júdit sama ve stanu s Holofernem, jenž ležel zmožen vínem na loži. Judita využila příležitosti a dvakrát ho ťala do krku, až mu usekla hlavu. Pak vyšla před stan, kde na ni čekala její komorná, která hlavu uložila do vaku na jídlo. Obě ženy se pak společně odebraly k modlitbě.

Kompozici miniatury většinou dominuje Judita se svou služebnou. V pozadí je patrný otevřený stan s bezvládným tělem Holoferna, což můžeme spatřit na miniaturách ve Staroměstském [265a]<sup>1248</sup> nebo Malostranském graduálu [267a].<sup>1249</sup> V obou rukopisech lze tento motiv sledovat v borduře na foliu pro úvodní zpěv mše.

Ve Staroměstském graduálu na stejné straně, jako je zobrazena Júdit, nalezneme v okrajové výzdobě další statečnou ženu Starého zákona – *Ester před Achašveróšem* [268a],<sup>1250</sup> která se přimlouvá za svůj lid. O Židovce Ester vypráví kniha Ester.

<sup>1243</sup> Viz Jon 4, 8.

<sup>1244</sup> Fol. 149r [1a], Chrudimský český graduál (Chrudim, Reg. m., sign. 12579) asi 70. léta 16. století.

<sup>1245</sup> Viz Júd 13,1–10; k ikonografii motivu KIRSCHBAUM 1990c, 454–458; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 197–198; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 106–107.

<sup>1246</sup> Viz Júd 12, 12.

<sup>1247</sup> Júd 12, 20.

<sup>1248</sup> Fol. 3r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1249</sup> Fol. 2r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1250</sup> Viz Est, k ikonografii KIRSCHBAUM 1990d, 684–687; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 123–124; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 76.

Král Achašveroš zapudil svoji ženu Vašti, když před něho odmítla předstoupit. Po nějaké době se chtěl znovu oženit. Ze všech žen, jež mu byly nabídnuty, se mu nejvíce zalíbila Ester, schovanka Žida Mordokaje, kterou ustanovil svou královnou místo Vašti. Králova nová žena brzy zjistila, že Haman má v úmyslu vyhladit všechny Židy, lid Mordokajův, a tak pozvala krále i Hamana na hostinu, kde mu vyjevila Hamanovy záměry. Krále to velice rozhněvalo, a proto nechal Hamana narazit na kůl. Ester je považována za předobraz moudrosti a statečnosti Panny Marie.<sup>1251</sup>

### I. 4. 2. 3. Novozákonní motivy

Motivy vytvořené na základě příběhů z Nového zákona tvoří hlavní část výzdoby jednotlivých chorálních rukopisů a v mnoha případech determinují starozákonní výjevy, které jsou jejich typologickými předobrazy.<sup>1252</sup> V graduálech se tedy lze setkat, jak s náměty z Evangelii, knihy Skutků apoštolských, tak i se scénami, jež jsou založené na Zlaté legendě či pozdějších protoevangeliích.<sup>1253</sup> Ve většině případů biblické motivy korespondují se svátkem, na jehož foliu se nacházejí, případně jsou určeny osobou objednavatele, jejíž křestní jméno je shodné s hlavní postavou biblické scény.<sup>1254</sup>

#### I. 4. 2. 3. 1. Zvěstování Panně Marii a Navštívení

Velice častým motivem, jenž se v chorálních rukopisech vyskytuje, je **Zvěstování Panně Marii**,<sup>1255</sup> kterým se symbolicky otvírají dějiny spásy Kristovou inkarnací.<sup>1256</sup> Patně nejčastěji se tento námět objevuje u adventní sekvence,<sup>1257</sup> ale lze se s ním setkat rovněž při liturgicky odlišných incipitech v souvislosti s individuálními požadavky objednavatelů.<sup>1258</sup> Nejčastěji se nachází v iniciále P, která uvádí incipit „*P(an) Buoh z weliké milosti poslal swého anděla*“ na foliu s rubrikou „*Prozy O Wtělení Páně W Adwentu*“.<sup>1259</sup> Takto se

---

<sup>1251</sup> ROYT 2006a, 76.

<sup>1252</sup> Viz I. 4. 2. 1. *Typologický paralelismus*.

<sup>1253</sup> K termínu viz RAHNER/VORGRIMLER 1996, 276.

<sup>1254</sup> K tomu např. ŠÁROVCOVÁ 2011a, 122; viz dále kapitola I. 4. 4. *Prezentace donátorů*.

<sup>1255</sup> K ikonografii motivu: SCHILLER 1981, 44–63; KIRSCHBAUM 1990a, 422–347; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 28–30; ROYT 2006a, 316–321; ROYT 2010, 12–16.

<sup>1256</sup> Viz ROYT 2006a, 316–317. K životopisu Ježíše Krista např. KIRSCHBAUM 1990b, 39–85.

<sup>1257</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 115.

<sup>1258</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 15.

<sup>1259</sup> K adventu např. KUNETKA 1995, 11–12; VONDRUŠKA 2005, 77.

objevuje např. ve Žlutickém,<sup>1260</sup> Teplickém,<sup>1261</sup> Staroměstském<sup>1262</sup> nebo Litomyšlském graduálu.<sup>1263</sup>

Někdy je motiv zobrazen ve formě větší miniatury rozprostírající se přes celé folio, např. v Graduálu kostela sv. Michala<sup>1264</sup> nebo Graduálu sv. Vojtěcha v Jirchářích.<sup>1265</sup> Podle Lukášova evangelia, když byla Alžběta, matka Jana Křtitele, v šestém měsíci těhotenství, poslal Bůh anděla, aby zvěstoval Panně Marii: „*Hle, počneš a porodíš syna a dáš mu jméno Ježíš.*“<sup>1266</sup> Marie se tomu podivila, protože nežila s mužem, avšak anděl jí to vyložil: „*Sestoupí na tebe Duch svatý a moc Nejvyššího tě zastíní; proto i tvé dítě bude svaté a bude nazýváno Syn Boží.*“<sup>1267</sup> Na miniatuře lze většinou sledovat Pannu Marii čtoucí u pulpitu Izaiášovo proroctví „*Hle, panna počne a porodí syna...*“<sup>1268</sup>, od kterého je vyrušena právě přilétajícím archandělem Gabrielem. V popředí výjevu vidíme vázu s lilíi jakožto symbol Mariiny čistoty. Obvyklou součástí výjevu je též holubice Ducha svatého, vznášející se nad ní. Reprezentativní výjevy se Zvěstováním se také objevují v Třeбенickém,<sup>1269</sup> Teplickém<sup>1270</sup> a Rybařovském graduálu.<sup>1271</sup>

V několika rukopisech se můžeme setkat s námětem *Navštívení Panny Marie*<sup>1272</sup> obvykle jako doplněk k Zvěstování, např. v Třeбенickém graduálu,<sup>1273</sup> v němž je Zvěstování umístěno v iniciále a Navštívení pod kolumnou v borduře. Folio věnované samotnému svátku Navštívení Panny Marie, který se slaví 2. července, nemá obvykle figurální výzdobu.<sup>1274</sup> Objevuje se např. v Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy,<sup>1275</sup> kde je zdobeno pouze ornamentální incipitní iniciálou a akantovou rozvilinou v borduře.

Podle Lukášova evangelia<sup>1276</sup> se Marie po Zvěstování vydala navštívit svoji příbuznou Alžbětu, matku Jana Křtitele. Obě ženy byly tímto setkáním potěšeny. Alžběta je obvykle znázorňována jako postarší dáma oproti mladistvé Panně Marii. Jakmile Alžběta uslyšela

<sup>1260</sup> Fol. 307r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1261</sup> Fol. 191r [203a], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1262</sup> Fol. 211r [200a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1263</sup> Fol. 309r [201a], Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R-203) 1561–1563.

<sup>1264</sup> Fol. 327v [198a], Graduál kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>1265</sup> Fol. 1v [199a], Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592.

<sup>1266</sup> Viz L 1, 31.

<sup>1267</sup> Viz L 1, 26–38.

<sup>1268</sup> Viz Iz 7, 14.

<sup>1269</sup> Fol. 92v [218a], Třeбенický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1270</sup> Fol. 2r [219a], Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>1271</sup> Fol. 245r [220a], Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15509) 1568.

<sup>1272</sup> K ikonografii Navštívení: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 338; ROYT 2010, 17–18.

<sup>1273</sup> Fol. 92v, Třeбенický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1274</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 75.

<sup>1275</sup> Fol. 313v, Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576.

<sup>1276</sup> Viz L 1, 39–56.



Mariin pozdrav, zvolala: „*Požehnaná jsi nade všechny ženy a požehnaný plod tvého těla.*“<sup>1277</sup> Marie zůstala u Alžběty tři měsíce a pak se vrátila domů.<sup>1278</sup> Někdy samotnému setkání přihlíží též Zachariáš, manžel Alžběty, což se např. objevuje v Litomyšlském<sup>1279</sup> a Staroměstském graduálu.<sup>1280</sup> V těchto rukopisech se motiv nachází v borduře pod kolumnou na foliu pro svátek Nanebevzetí Panny Marie, slavený 15. srpna.<sup>1281</sup>

#### I. 4. 2. 3. 2. Narození Krista

V graduálech obvykle nechybí ani vánoční příběh<sup>1282</sup> – Narození Krista,<sup>1283</sup> většinou v podobě *Adorace* ve vnitřním poli iniciály, které bývá v borduře doplněno výjevem *zvěstování pastýřům*,<sup>1284</sup> např. ve Žlutickém,<sup>1285</sup> Teplickém<sup>1286</sup> nebo Staroměstském graduálu.<sup>1287</sup> Podle Lukášova evangelia<sup>1288</sup> bylo vydáno nařízení od císaře Augusta, aby byl po celém světě proveden soupis lidu. Josef s Marií se tedy vydali do Betléma, aby se tam dali zapsat. „*Když tam byli, naplnily se dny a přišla její hodina. I porodila svého prvorozeného syna a zavinula jej do plenek a položila do jeslí, protože se pro ně nenašlo místo pod střechou. A v té krajině byli pastýři pod širým nebem a v noci se střídali v hlídkách u svého stáda. Náhle při nich stál anděl Páně a sláva Páně se rozzářila kolem nich. Zmocnila se jich veliká bázeň.*“<sup>1289</sup> Anděl pastýřům zvěstoval, že se narodil Spasitel, Kristus Pán v městě Davidově. Po těch slovech se pastýři odebrali do Betléma, kde skutečně našli děťátko položené v jeslích.

Kompozici Adorace vždy dominuje dítě, které leží na slámě na zemi. K němu se sklání Panna Marie se sepjatýma rukama a Josef osvětluje dítě lampičkou. Ve výjevu jsou téměř vždy zobrazeni osel a volek, pravděpodobně jako upomínka k Izajášovu proroctví: „*Vůl zná svého hospodáře, osel jesle svého pána, mne však Izrael nezná, můj lid je nechápavý.*“<sup>1290</sup>

<sup>1277</sup> Viz L 1, 42.

<sup>1278</sup> Viz L 1, 39–56.

<sup>1279</sup> Fol. 101r [82a], Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., sign. R 203) 1561–1563.

<sup>1280</sup> Fol. 169 bis v [83a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1281</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 92.

<sup>1282</sup> K době vánoční z hlediska liturgického roku: KUNETKA 1995, 12–15; VONDRUŠKA 2005, 81–84.

<sup>1283</sup> Narození Páně v Mt 2,1–12; L 2,1–20; K ikonografii: SCHILLER 1981, 69–85; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 16–18; ROYT 2006a, 164–167; HALL 2008, 293–295. K motivu v chorálních rukopisech: GRAHAM 2006, 104; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 44.

<sup>1284</sup> K ikonografii motivu např.: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 30.

<sup>1285</sup> Fol. 105v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1286</sup> Fol. 67v [60b], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1287</sup> Fol. 77r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1288</sup> Viz L 2,1–20.

<sup>1289</sup> L 2, 6–9.

<sup>1290</sup> Iz 1, 3; viz ROYT 2006a, 165. Izajáš byl prorok, syn Amóse, a žil v druhé polovině 8. století. Je považován za autora starozákonní knihy Izajáš, jejímž celým obsahem proniká myšlenka spásy a příchodu Spasitele, viz ROYT

Scéna Adorace se zdůrazněným oslem a volkem se objevuje v rukopisech iluminovaných Matyášem Hutským, např. v Graduálu Sixta z Ottersdorfu<sup>1291</sup> a v Graduálu Jakuba Sklenáře.<sup>1292</sup> Někdy je výjev doplněn i anděly shlížejícími z nebes.<sup>1293</sup>

V Křižovnickém,<sup>1294</sup> Žlutickém,<sup>1295</sup> a Rybařovském graduálu<sup>1296</sup> jsou v kompozici Adorace viditelní v pozadí právě přicházející pastýři, jedná se tedy zároveň i o **Klanění pastýřů**.<sup>1297</sup> Lze se setkat rovněž s vyobrazením, v němž je zvěstující anděl zobrazen v iniciále a udivení pastýři v borduře pod kolumnou, např. v Hradeckém graduálu.<sup>1298</sup> V Graduálu Nového Města nad Metují<sup>1299</sup> lze sledovat zvěstování pastýřům<sup>1300</sup> ve formě celostranné miniatury. V Sedlčanském rukopise<sup>1301</sup> se objevuje Narození Krista – typu Adorace v iniciále umocněno Kmenem Jesse v borduře, jakožto motiv související s příchodem Mesiáše – Krista na tento svět.

Častým námětem na straně s rubrikou „*Na Trzi Krále*“, tedy na foliu pro svátek Zjevení Páně,<sup>1302</sup> je vyobrazení **Klanění tří králů (mágů)**,<sup>1303</sup> které bývá většinou zobrazeno v prostoru pod kolumnou v borduře, např. v Mladoboleslavském<sup>1304</sup> a Příbramském graduálu.<sup>1305</sup>

Podle Matoušova evangelia<sup>1306</sup> se za časů krále Heroda narodil v Betlémě Ježíš. V těch dnech se v Jeruzalémě objevili mudrcové (mágové), kteří se ptali, kde je právě narozený král Židů. To znepokojilo Heroda a nechal si mudrce zavolat a požádal je, aby důkladně pátrali po tom dítěti a jakmile ho naleznou, zpravili ho o tom, aby se i on šel onomu králi poklonit. Mudrcové krále vyslechli a dali se na cestu, vedeni hvězdou na východě. Pak v jednom domě

---

2006a, 83–84. K výkladu knihy Izajáš viz STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE: Výklady ke Starému zákonu IV. Knihy Prorocké. Izajáš až Malachiáš. Kostelní Vydří 1998, 11–86.

<sup>1291</sup> Fol. 18r [115a], Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1292</sup> Fol. 189v [116a], Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1293</sup> Viz Fol. 102v [150a], Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596; Fol. 15r [151a], Graduál literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) 1579–1587.

<sup>1294</sup> Fol. 88r [23a], Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>1295</sup> Fol. 105v [24a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1296</sup> Fol. 94r, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15509) 1568.

<sup>1297</sup> K motivu APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 18.

<sup>1298</sup> Fol. 116r, Královehradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–13) 1594–1604.

<sup>1299</sup> Fol. 134v, Graduál Nového Města nad Metují (Praha, NK ČR, sign. XVII A 42) 1604–1605, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1300</sup> Viz L 2,8–14.

<sup>1301</sup> Fol. 102r [163a], Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>1302</sup> Svátek Zjevení Páně lidově nazývaný Svátek tří králů se slaví 6. ledna. Viz VONDRUŠKA 2005, 45.

<sup>1303</sup> K motivu obecně např. SCHILLER 1981, 105–110; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 16–18; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 110–113; HALL 2008, 218–219; ROYT 2010, 24–28. K motivu v chorálních rukopisech: GRAHAM 2006, 105; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 45.

<sup>1304</sup> Fol. 78r [154a], Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>1305</sup> Fol. 90r [155a], Graduál literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) 1579–1587, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 5. 1. *Dílo Ambrože Ledeckého*.

<sup>1306</sup> Viz Mt 2,1–12.

nalezli Marii s dítětem; „...padli na zem, klaněli se mu a obětovali mu přinesené dary – zlato, kadidlo a myrhu“.<sup>1307</sup> Poté na pokyn ve snu odcestovali do své země a k Herodovi se již nevraceli.

V Třebenickém graduálu<sup>1308</sup> se v iniciále objevuje cesta tří králů a v borduře pod kolumnou samotné klanění. Tři mágové (mudrcové) jsou tradičně zobrazováni jako králové, včetně jednoho mouřenína. Písmo nic neříká o jejich počtu, ale s odkazem na tři dary, které přinesli, jsou tradičně chápáni jako tři králové.<sup>1309</sup> V chorálních rukopisech 16. století jsou zpravidla identifikováni jako zástupci tří věků a tří světadílů.<sup>1310</sup>

#### I. 4. 2. 3. 3. Jan Křtítel

Kromě Narození Krista lze v graduálech sledovat rovněž námět *Narození Jana Křtitele*, a to většinou na foliu k jeho oslavě,<sup>1311</sup> např. ve Staroměstském graduálu.<sup>1312</sup>

Jan Křtítel<sup>1313</sup> se někdy nazývá Jan Předchůdce, ohlašovatel Kristova příchodu. Je posledním z proroků,<sup>1314</sup> který tvoří spojovací článek mezi Starým a Novým zákonem. Byl synem Zachariáše, kněze jeruzalémského chrámu a Alžběty. Žil asketickým životem a kázal v Judské poušti. Jako dospělý muž je většinou zobrazován v kožešinovém oděvu, někdy držící plástev medu, jež společně s kobyčkami byla jeho potravou na poušti.<sup>1315</sup> Se samostatným zobrazením *svatého Jana Křtitele* oděného v kůži a se svým tradičním atributem beránkem stojícím na knize se můžeme setkat např. ve Žlutickém<sup>1316</sup> nebo v Ústeckém graduálu.<sup>1317</sup> Ve starší literatuře je tento motiv někdy nesprávně označován jako Kristus s beránkem v ruce.<sup>1318</sup>

Na foliu pro svátek Jana Křtitele se často objevuje i *Kázání Jana Křtitele*, např. v Graduálu novoměstských řezníků.<sup>1319</sup> Jan vyzýval lid k pokání a ke křtu, pokřtil i Ježíše

---

<sup>1307</sup> Mt 2, 11.

<sup>1308</sup> Fol. 127r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1309</sup> Viz ROYT 2006a, 111.

<sup>1310</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 45.

<sup>1311</sup> Viz GRAHAM 2006, 109–110; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 68. Svátek sv. Jan Křtitele se slaví 24. června. Viz VONDRUŠKA 2005, 67.

<sup>1312</sup> Fol. 160r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1313</sup> K Janu Křtiteli: HEINZ-MOHR 1988, 144–147; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 186–187; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 92–94.

<sup>1314</sup> Viz Mt 11, 1–1.

<sup>1315</sup> Viz Mk 1, 6.

<sup>1316</sup> Fol. 244r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1317</sup> Fol. 84r, Ústecký graduál (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, sign. ST 1490) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*.

<sup>1318</sup> KROPÁČEK 1952b, 21.

<sup>1319</sup> Fol. 96v [170a], Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

Krista.<sup>1320</sup> Miniatura s *Křtem Krista* bývá zobrazována pro nejrůznější rubrikované svátky podobně jako Zvěstování Panně Marii.<sup>1321</sup> Nejčastěji se nachází na foliu s rubrikou „*W Krzteni Pána Krista*“, což můžeme spatřit např. v Teplickém graduálu,<sup>1322</sup> nebo na foliu věnovaném svátku Jana Křtitele, např. v Malostranském graduálu.<sup>1323</sup>

Podle Markova Evangelia, když Ježíš „...*vystupoval z vody, uviděl nebesa rozevřená a Ducha, který jako holubice sestupuje na něj. A z nebe se ozval hlas: „Ty jsi můj milovaný Syn, tebe jsem si vyvolil.“*<sup>1324</sup> V miniatuře se obvykle objevuje holubice Ducha svatého i postava Boha Otce na oblacích, která je naznačena lazurními tóny, např. v rukopisech iluminovaných Matyášem Hutským.<sup>1325</sup>

V Malostranském graduálu se v iniciále nachází výjev *Zvěstování Zachariášovi*,<sup>1326</sup> zatímco v borduře se objevuje miniatura s Narozením Jana Křtitele, Křtem Krista a Kázáním v Judské poušti. Podobně lze námět sledovat rovněž v pozdějším Hradeckém graduálu,<sup>1327</sup> kde je do incipitní litery situováno Zvěstování Zachariášovi, zatímco v okrajové výzdobě se vyskytují scény z martyria sv. Jana Křtitele.

Ve Franusově kancionálu<sup>1328</sup> ze začátku 16. století jsou vedle postavy sv. Jana Křtitele ve vnitřním poli iniciály zobrazeny též scény jeho *martyria* v borduře, tzn. stětí a přinesení jeho hlavy na míse.<sup>1329</sup> Podle Markova evangelia<sup>1330</sup> dal král Herodes Jana Křtitele uvěznit, když ho kritizoval za to, že se oženil s manželkou svého bratra Filipa, Herodiadou. Ta by se Jana ráda zbavila nadobro, avšak dosud se nenaskytla vhodná příležitost. O svých narozeninách uspořádal Herodes hostinu, na které nádherně tančila Herodiadina dcera Salome. Herodes byl tak ohromen jejím tancem, že Salome slíbil cokoli, oč požádá. Ta si nebyla jistá, co by si měla přát, a tak spěchala za svojí matkou pro radu. Herodiada jí řekla: „Přej si hlavu Jana Křtitele na míse.“<sup>1331</sup>

<sup>1320</sup> Viz Mt 3,13–17; Mk 1,9–11; L 3,21–22; J 1, 29–34, k ikonografii: SCHILLER 1981, 137–152 KIRSCHBAUM 1990a, 247–255; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 50–51; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 136–137; ROYT 2010, 35–36.

<sup>1321</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 15.

<sup>1322</sup> Fol. 71r, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1323</sup> Fol. 352r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1324</sup> Viz Mk 1, 10–1.

<sup>1325</sup> Viz fol. 97v [125a], Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A7) 1559–1592; fol. 396r

[126a], Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1326</sup> Viz L 1, 5–22. K ikonografii motivu HALL 2008, 188.

<sup>1327</sup> Fol. 100r [3a], Královehradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–14) 1594–1604.

<sup>1328</sup> Fol. 96v, Franusův kancionál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–6) 1505, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*.

<sup>1329</sup> Viz Mt 14, 1–12; Mk 6,14–29.

<sup>1330</sup> Viz Mk 6, 14–29.

<sup>1331</sup> K motivu APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 299–300.

V Graduálu novoměstských řezníků<sup>1332</sup> se v kartuši pod kolumnou objevuje taktéž stětí sv. Jana Křtitele a přinesení jeho hlavy na míse. Na foliu lze číst incipit „*W moci twé a né lidské*“, zatímco v borduře se nachází nápisová páska určující donátora, kterým byl jakýsi Jan Rak. Zobrazení martyria sv. Jana Křtitele tak bylo patrně vytvořeno na přání samotného objednavatele – Jana Raka.

V Teplickém graduálu se na dvou foliích objevuje znak Města Teplíc,<sup>1333</sup> který na štítu obsahuje hlavu Jana Křtitele.<sup>1334</sup>

#### I. 4. 2. 3. 4. Uvedení Páně do chrámu a Uvedení Panny Marie do chrámu

Na foliu s rubrikou „*Na Hromnice*“<sup>1335</sup> je většinou zobrazen motiv Uvedení Páně do chrámu,<sup>1336</sup> nazývaný také někdy *Očišťování Panny Marie* nebo Obětování Páně, např. v Teplickém graduálu<sup>1337</sup> nebo Graduálu novoměstských řezníků.<sup>1338</sup> Podle Lukášova evangelia<sup>1339</sup> přinesli Marie s Josefem Ježíše do chrámu, aby tam podle Mojžíšova zákona obětovali dvě hrdličky nebo dvě holoubata. V Jeruzalémě žil muž jménem Simeon, kterému bylo předpovězeno, že nezemře, dokud nespatří Mesiáše. Veden Duchem svatým přišel tedy Simeon do chrámu, uviděl Ježíše a vzal ho do náruče. Panně Marii předpověděl: „ – *i tvou vlastní duši pronikne meč* – “. <sup>1340</sup> Simeon je obvykle ztotožňován s veleknězem chrámu. Ve výjevu jsou vždy zobrazovány dvě hrdličky, buď v rukách Panny Marie, nebo stojící na menze. Podle Lukáše je Očišťování přítomna i „...*prorokyně Anna, dcera Fanuelova, z pokolení Ašerova*...“, <sup>1341</sup> tu můžeme spatřit např. v Křižovnickém graduálu<sup>1342</sup> stojící za Pannou Marií [270a].<sup>1343</sup> Motiv bývá někdy v literatuře nesprávně označován jako Obřezání Krista.<sup>1344</sup>

<sup>1332</sup> Fol. 196r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568.

<sup>1333</sup> Ff. 2, 190v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560/poslední třetina 16. století.

<sup>1334</sup> Ke znaku Teplíc zvl. ČAREK 1985, 380.

<sup>1335</sup> Hromnice neboli Uvedení Páně do chrámu se slaví 2. února. Viz VONDRUŠKA 2005, 46.

<sup>1336</sup> K námětu obecně: RULÍŠEK 2005, nepag.; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 281–282; ROYT 2006a, 181–182; ROYT 2010, 24. K námětu v chorálních rukopisech: GRAHAM 2006, 105; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 67–68.

<sup>1337</sup> Fol. 73r [211a], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1338</sup> Fol. 92r [212a], Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 6. 1. *Dílo Pavla Bílého*.

<sup>1339</sup> Viz L 2, 22–39.

<sup>1340</sup> Viz L 2, 35.

<sup>1341</sup> Viz L 2, 36.

<sup>1342</sup> Fol. 102v, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>1343</sup> Anna přistoupila k Marii a Josefovi, „...*chválila Boha a mluvila o tom dítěti všem, kteří očekávali vykoupení Jeruzaléma. Když Josef a Maria vše řádně vykonali podle zákona Páně, vrátili se do Galileje do svého města Nazareta. Dítě rostlo v síle a moudrosti a milost Boží byla s ním.*“ Viz L 2, 38–40.

<sup>1344</sup> KRÁSA 1990a, 326, obr. 185.

K Hromnicím se ojediněle vyskytuje rovněž námět *Uvedení Panny Marie do chrámu* (Zasvěcení Panny Marie v Jeruzalémě),<sup>1345</sup> např. v Graduálu Sixta z Ottersdorfu [271a].<sup>1346</sup> Marie<sup>1347</sup> byla podle Zlaté legendy ze 13. století a apokryfních pseudoevangelií dcerou Jáchyma a Anny, kteří ani po dvaceti letech manželství neměli žádné děti.<sup>1348</sup> Jáchym přišel ve sváteční den do jeruzalémského chrámu, kde chtěl provést zápalnou oběť. To mu však nebylo umožněno právě z důvodu, že je bezdětný. Zahanbený se proto odebral do pustiny, kde se mu zjevil archanděl Gabriel, který mu zvěstoval, že Anna počne bez poskvrny dceru, jež bude matkou Ježíše. Anděl to samé zvěstoval též Anně. Oba manželé se poté setkali u Zlaté brány, což je také obvyklý námět ve výtvarném umění,<sup>1349</sup> avšak není typický pro výzdobu chorálních rukopisů v 16. století. Spíše se lze setkat se scénou Narození Panny Marie<sup>1350</sup> většinou na foliu s rubrikou „*O Nanebewzetí Panny Marie*“, což se vyskytuje např. ve Žlutickém graduálu.<sup>1351</sup>

Motiv Uvedení Panny Marie do chrámu zobrazuje moment, kdy byla tříletá Panna Marie přivedena do Hospodinova chrámu, kam sama vystoupila po patnácti stupních, což je poukaz na patnáct slok mariánské písně.<sup>1352</sup> Námět ilustruje splnění židovských požadavků ohledně prvorozců, ale také je chápán symbolicky jako zasvěcení Panny Marie pro Kristovo vtělení.<sup>1353</sup> Většinou je Panna Marie zobrazována mnohem starší než tříletá, stejně tak je obvykle znázorněno méně schodů než patnáct, což můžeme vidět i na výše zmíněné miniatuře v Graduálu Sixta z Ottersdorfu [271a]. Pod schody stojí její rodiče, Jáchym a Anna. Panna Marie stoupá po schodech, kde ji nahoře očekává velekněz Zachariáš.

Oba dva motivy, jak Obětování Páně, tak Uvedení Panny Marie do chrámu, souvisejí se splněním požadavků židovského zákona ohledně prvorozců a někdy bývají zaměňovány.<sup>1354</sup> Židovský zákon vyžadoval, aby se vše prvorozené, „*jak z lidí, tak z dobytka*“, přineslo do chrámu jako oběť Hospodinovi.<sup>1355</sup> Slavnost Očišťování matky

<sup>1345</sup>K motivu Uvedení Panny Marie do chrámu: SCHILLER 1980, 72–75; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 282; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 30; HALL 2008, 468–469.

<sup>1346</sup>Fol. 124r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1347</sup>K životopisu Panny Marie např. SCHILLER 1980; HEINZ-MOHR 1988, 199–209; KIRSCHBAUM 1990a, 593–597; KIRSCHBAUM 1990b, 212–233.

<sup>1348</sup>Viz ROYT 2006a, 30.

<sup>1349</sup>K motivu SCHILLER 1980, 61–63; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 26–28.

<sup>1350</sup>K motivu SCHILLER 1980, 63–66.

<sup>1351</sup>Fol. 261v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565).

<sup>1352</sup>Viz ROYT 2006a, 30.

<sup>1353</sup>Viz HALL 2008, 468.

<sup>1354</sup>Např. M. Šárovcová v katalogu své disertační práce označila motiv jako Očišťování Panny Marie, jedná se však o Uvedení Panna Marie do chrámu. Viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 117#.

<sup>1355</sup>Viz Nu 18, 15.

zahrnovala průvod se svíčkami, odtud pochází i její název – Hromnice.<sup>1356</sup> Samotný svátek Zasvěcení Panny Marie v Jeruzalémě, slavený 21. 10., se v chorálních rukopisech 16. století nevyskytuje.

#### I. 4. 2. 3. 5. Vjezd Krista do Jeruzaléma a Zacheus

Ke Květné neděli se tradičně váže motiv *Vjezdu Krista do Jeruzaléma*.<sup>1357</sup> Námět se objevuje např. ve Staroměstském graduálu,<sup>1358</sup> v němž zabírá téměř polovinu strany. Podle evangelií poslal Ježíš své dva učedníky pro oslátko, aby se naplnilo Izajášovo proroctví,<sup>1359</sup> na kterém poté vjel do Jeruzaléma. Přihlížející lidé mu pod nohy kladli pláště a ratolesti, což je obvykle zobrazováno. V Graduálu z Ústí nad Labem<sup>1360</sup> lze motiv sledovat situován do vnitřního pole malované litery. Na obou miniaturách navíc Kristovu příjezdu přihlíží *Zacheus na stromě*. Jedná se o přenesenou scénu, neboť dle evangelisty Lukáše se tento výjev odehrál v jiném čase v Jerichu.<sup>1361</sup>

Ve Staroměstském graduálu<sup>1362</sup> se samostatný námět se Zacheem na stromě objevuje znovu na foliu s rubrikou „*O Posvěcení Chrámu Božího*“,<sup>1363</sup> v němž nahrazuje jinak obvyklé zobrazení chrámu. Scéna se Zacheem patrně symbolizuje samotný chrám – tedy posvátné místo, neboť Ježíš byl hostem u Zachea, a tedy učinil jeho dům posvátným. Výjev je namalován tak, jak je líčen v Lukášově evangeliu, čili zobrazuje Ježíše procházejícího městem Jericho, kde žil celník a boháč Zacheus, který si přál Ježíše spatřit. Zacheus byl malého vzrůstu, a aby lépe viděl, musel vylézt na moruši. Když Ježíš procházel kolem něj, zastavil se u stromu, vzhlédl vzhůru a řekl: „*Zachee, pojd' rychle dolů, neboť dnes musím zůstat v tvém domě*.“<sup>1364</sup> To Zacheus s radostí přijal.

<sup>1356</sup> Viz VONDRUŠKA 2005, 46; HALL 208, 467.

<sup>1357</sup> Viz Mt 21, 1–11; Mk 11, 1–10; L 19, 29–40; J 12, 12–19. K ikonografii motivu obecně: SCHILLER 1968, 28–33; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 122–123; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 305–306; HALL 2008, 485–486; ROYT 2010, 64–66.

<sup>1358</sup> Fol. 102v [73b], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1359</sup> Viz Iz 62, 11.

<sup>1360</sup> Fol. 1r, Graduál z Ústí nad Labem (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, sign. ST1491) 1. třetina 16. století.

<sup>1361</sup> Viz L 19,3–4, k ikonografii SCHILLER 1981, 165; KIRSCHBAUM 1990a, 559–560; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 348–349; ROYT 2006a, 306. K motivu v chorálních rukopisech: ŠÁROVCOVÁ 2011a, 122.

<sup>1362</sup> Fol. 174r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1363</sup> K ikonografii folia ke Svátku Posvěcení kostela viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 94–95.

<sup>1364</sup> L 19, 5.

V Sedlčanském graduálu Jakuba Krčína<sup>1365</sup> se na foliu s rubrikou „*O Posvěcení Chrámu Páně*“ objevuje výjev Jákobova žebříku v borduře pod kolumnou, zatímco ve vnitřním poli iniciály se nachází scéna se Zacheem na stromě. M. Šárovcová předpokládá, že zobrazení Zachea v kontextu Posvěcení chrámu souvisí s tím, že se k tomuto svátku četl text Lukášova evangelia o Zacheovi.<sup>1366</sup> Motiv lze nalézt též v Třebenickém graduálu<sup>1367</sup> opět na foliu k svátku Posvěcení kostela.

#### I. 4. 2. 3. 6. Poslední večeře

Na straně pro svátek Božího těla<sup>1368</sup> se většinou objevuje scéna *Poslední večeře*<sup>1369</sup> se svými typologickými předobrazy. Miniatura zpravidla vykazuje klasickou kompozici, ve které všech 12 apoštolů sedí s Kristem u jednoho stolu – např. v Graduálu novoměstských řezníků.<sup>1370</sup> Zde je výjev umístěn do prostoru pod kolumnou v borduře.

Ježíš zasedl s apoštoly k poslednímu společnému jídlu před svým zatčením. Společné stolování bylo oslavou židovského svátku pascha, jež bylo připomínkou odchodu Izraelitů z Egypta. Kristova slova jsou také považována za ustanovení svátosti – chleba a vína.<sup>1371</sup> Častěji se lze setkat s Poslední večeří umístěnou přímo do vnitřního pole iniciály, např. v Lounském,<sup>1372</sup> Svatovítském<sup>1373</sup> a Žlutickém graduálu.<sup>1374</sup> Ve scéně Poslední večeře je však před ustanovením svátosti většinou zdůrazněn moment, kdy Ježíš řekl: „*Amen pravím vám, že jeden z vás mě zradí,*“<sup>1375</sup> což bylo ovlivněno hojným užíváním grafických předloh, podle kterých iluminátoři pracovali a na nichž je motiv označení zrádce upřednostňován. Gestikulující apoštolové s akcentovanou postavou Jidáše s měšcem v ruce se objevují na miniaturách vytvořených podle ilustrace Bernarda Salomona.<sup>1376</sup>

<sup>1365</sup> Fol. 286r, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1) 1582–1596, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 5. 1. *Dílo Ambrože Ledeckého*.

<sup>1366</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 95.

<sup>1367</sup> Fol. 245r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1368</sup> K oslavám svátku Božího Těla (těla a krve Páně) např. ZÍBRT 1889, 123–126; VONDRUŠKA 2005, 66.

<sup>1369</sup> Mt 26,17–29; Mk 14,12–25; L 22,7–23; J 13,21–30, k ikonografii motivu obecně např. SCHILLER 1968, 35–51; KIRSCHBAUM 1990c, 10–18; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 206–208; ROYT 2006a, 244–247; HALL 2008, 366–368; ROYT 2010, 66–68. K motivu v chorálních rukopisech: BÍLKOVÁ 2005, 291–294; BÍLKOVÁ 2007, 122–129; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 61–66.

<sup>1370</sup> Fol. 29r [51a], Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568.

<sup>1371</sup> ROYT 2006a, 244.

<sup>1372</sup> Fol. 220v [44a], (Lounský graduál, Louny, SOkA, sign. I G 8a) 1530.

<sup>1373</sup> Fol. 160v [45a], Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>1374</sup> Fol. 230v [46a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1375</sup> Mt 26,21.

<sup>1376</sup> Fol. 138v [78a], Teplický graduál (Teplíce, Reg. m., sign. Ms 1) 1560; fol. 327r [76a], Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572; fol. 240r [77a], Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m.,



Milena Bílková si všímá, že ve Staroměstském graduálu<sup>1377</sup> má Kristus do široka rozevřené paže, což podle ní může symbolizovat ukřižování jakožto důsledek Jidášovy zrady.<sup>1378</sup>

V graduálech iluminovaných Matyášem Hutským je v miniaturách s Poslední večeří Jidáš umístěn mimo společenství apoštolů a skrývá se s měšcem v ruce za tělem iniciály.<sup>1379</sup> V Žitavském graduálu<sup>1380</sup> ze začátku 16. století se můžeme setkat s kompozicí, kdy Jidáš právě vstává od stolu. Iluminátor evidentně reflektoval text Janova evangelia, kde se píše, že Ježíš označil zrádce – Jidáše Iškariotského tím, že mu podal skývu chleba. Poté mu řekl: „...  
,Co chceš učinit, učíš hned!’ Nikdo u stolu nepochopil, proč mu to řekl. Protože měl Jidáš u sebe pokladnici, domnívali se někteří, že ho poslal nakoupit, co potřebují na svátky, nebo dát něco chudým. Jidáš přijal skývu, a hned vyšel ven. Byla noc.“<sup>1381</sup>

#### I. 4. 2. 3. 7. Vzkříšení Krista

K oslavě Vzkříšení Krista na Boží hod velikonoční<sup>1382</sup> se často objevuje *Kristovo Zmrtvýchvstání*<sup>1383</sup> v incipitní liteře spolu se svými starozákonnými prefiguracemi v borduře.<sup>1384</sup> Kristus je zpravidla zobrazován stojící na zavřené tumbě, pod kterou leží spící vojáci. Na sobě nosí vlající červený plášť a v rukách drží korouhev Vzkříšení.

Velice reprezentativní miniatura s tímto námětem se objevuje např. ve Svatovítském<sup>1385</sup> a Českobrodském graduálu.<sup>1386</sup> Ve Žlutickém graduálu<sup>1387</sup> lze navíc v druhém plánu miniatury Zmrtvýchvstání sledovat ve velmi drobném měřítku tři postavy Marií přicházející ke Kristovu hrobu.

---

inv. č. R–203) 1561–1563; fol. 230r [79a], Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>1377</sup> Fol. 157r [74b], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1378</sup> Viz BÍLKOVÁ 2005, 292.

<sup>1379</sup> [141a, 142a, 143a], viz kapitola I. 2. 4. 2. *Komparace miniatur Matyáše Hutského*.

<sup>1380</sup> Fol. 82r [144a], Žitavský graduál (Zittau, CWB, sign. Mscr A III) 1512, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmilelý z Písku*.

<sup>1381</sup> Viz J 13, 27–30.

<sup>1382</sup> K svátku viz KUNETKA 1995, 18; VONDRUŠKA 2005, 57. K ikonografii folia pro Boží hod velikonoční GRAHAM 2006, 106; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 46–47.

<sup>1383</sup> K ikonografii motivu obecně: HALL 1975, 262; SCHILLER 1986, 68–87; HEINZ-MOHR 1988, 38–40;

APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 290; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 313–316.

<sup>1384</sup> K tomu viz kapitola I. 4. 2. 1. *Typologický paralelismus*.

<sup>1385</sup> Fol. 134r [37a], Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>1386</sup> Fol. 234r [38a], Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.

<sup>1387</sup> Fol. 185r [39a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

Samotné Zmrtvýchvstání Krista není v Bibli popsáno, odkazují k němu události, které se staly po něm, např. *Noli me tangere*,<sup>1388</sup> *tři Marie u hrobu*,<sup>1389</sup> cesta do Emauz,<sup>1390</sup> večere v Emauzích<sup>1391</sup> nebo Nevěřičnost Tomášova.<sup>1392</sup> Všechna evangelia se zmiňují o svatých ženách, jež přišly pomazat Kristovo tělo vonnými mastmi. Byly první, které objevily prázdný hrob. Výjevu tradičně dominuje sedící anděl na zavřeném i otevřeném hrobu, který ženám zvěstuje, co se odehrálo a posílá je říct tuto radostnou novinu apoštolům. Janovo evangelium zmiňuje Marii Magdalénskou, což je scéna nazývaná *Noli me tangere*. Někdy bývají obě scény spojeny v jednu miniaturu, např. v Graduálu novoměstských řezníků,<sup>1393</sup> kde se pod kolumnou v prvním plánu odehrává scéna tří Marií u hrobu a v druhém plánu se po levé straně objevuje výjev *Noli me tangere*.

Podle Janova evangelia přišla Marie Magdalénská k hrobu a uzřela odvalený kámen zakrývající vchod do hrobky. (Na miniaturách lze Kristův hrob většinou spatřit jako tradiční tumbu.) Když nahlédla do hrobu, uviděla dva anděly v bílém rouchu, sedící na místě, kde předtím leželo Kristovo tělo. Myslela si, že mrtvého Krista kdosi přemístil, a tak se rozplakala. Tu se jí zjevil Ježíš, kterého nejprve nepoznala a myslela si, že je to zahradník, až když ji oslovil jménem, poznala ho a chtěla ho obejmout. On ji však zadržel slovy: „..., *Nedotýkej se mne, dosud jsem nevystoupil k Otcí!*...“<sup>1394</sup>

Na miniaturách je Ježíš tradičně zobrazován jako zahradník, někdy dokonce s rýčem či motýčkou v ruce. Scéna *Noli me tangere* se samostatně objevuje v borduře na foliu věnovanému Vzkříšení v Třebenickém graduálu.<sup>1395</sup> V Malostranském graduálu<sup>1396</sup> se motiv nachází pod kolumnou notace na straně s rubrikou „*O swaté Marzí Magdaléně*“.

V Litomyšlském graduálu je v iniciále umístěno Vzkříšení Krista,<sup>1397</sup> který vystupuje z otevřeného hrobu. V borduře se objevuje složitá kandelábrová groteska, která kromě kartuší, festonů, maskarónů, Beschlagwerku atp.,<sup>1398</sup> obsahuje zakomponované postavy tří Marií u

<sup>1388</sup> Viz J 20,14–18. K ikonografii motivu obecně: SCHILLER 1986, 95–97; KIRSCHBAUM 1990b, 332–336; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 37, 257–258; ROYT 2010, 120.

<sup>1389</sup> Viz Mt 28,1–8; Mk 16,1–8; L 24, 1–11. K ikonografii motivu obecně: SCHILLER 1986, 18–30; KIRSCHBAUM 1990c, 54–62; HALL 1975, 155; ROYT 2010, 120.

<sup>1390</sup> Viz Mk 16, 12; L 24, 13–27. K ikonografii motivu obecně: HALL 1975, 178–179; RULÍŠEK 2005, nepag.; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 120; ROYT 2006a, 312; ROYT 2010, 120.

<sup>1391</sup> Viz L 24, 28–32. K ikonografii motivu obecně: HALL 1975, 293; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 120–122; ROYT 2010, 121.

<sup>1392</sup> Viz J 20,19–29. K ikonografii motivu obecně: SCHILLER 1986, 108–113; KIRSCHBAUM 1990a, 301–303; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 112–114, 319–320; ROYT 2006a, 281; ROYT 2010, 122.

<sup>1393</sup> Fol. 229r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 32) 1567.

<sup>1394</sup> J 20, 17.

<sup>1395</sup> Fol. 177r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1396</sup> Fol. 369r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1397</sup> Fol. 205v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1398</sup> K manýristické ornamentice viz I. 5. 2. *Ostatní ornamentální výzdoba chorálních rukopisů.*

hrobu s andělem a dále Beránka s korouhví Vzkříšení. Na tomto foliu se stírá vymezení ornamentální a figurální výzdoby. Groteska slouží jako podpůrný tvar pro vylíčení děje časově následujícího po Vzkříšení.

Někdy bývá motiv s třemi Mariemi situován též do vnitřního pole iniciály. To se objevuje např. v Čáslavském<sup>1399</sup> a Lounském graduálu Jana Táborského.<sup>1400</sup>

*Cesta do Emauz*<sup>1401</sup> je tradičně umístěna do bordury jako doplňující motiv k hlavnímu zobrazení Vzkříšení v incipitní liteře. Vyskytuje se např. v rukopisech iluminovaných Matyášem Hutským.<sup>1402</sup> Námět ilustruje cestu dvou apoštolů, z nichž jeden byl Kleofáš, do Emauz, při které potkali Ježíše, jehož ovšem nepoznali a vypravovali mu, co se v oněch dnech stalo v Jeruzalémě. Protože jim byl příjemným společníkem, požádali ho, aby s nimi zůstal na večeři ve vesničce Emauzy.<sup>1403</sup> Když lámal chleba, poznali v něm Ježíše. Námět večere v Emauzích nebývá samostatně v chorálních rukopisech zobrazován. Můžeme ho však spatřit v druhém plánu miniatury cesty do Emauz např. v Chrudimském graduálu.<sup>1404</sup>

Strany s rubrikou „*O Wzkrzissení Krista Pána*“ mívají někdy ve vnitřním poli iniciály scénu *Sestup Krista do předpekli*,<sup>1405</sup> např. ve Staroměstském graduálu,<sup>1406</sup> v Křižovnickém graduálu<sup>1407</sup> nebo v Graduálu sv. Havla.<sup>1408</sup> Tento motiv se opírá o Matoušovo evangelium, v němž se uvádí: „*A hle, chrámová opona se roztrhla vpůli odshora až dolů, země se zatřásla, skály pukaly, hroby se otevřely a mnohá těla zesnulých svatých byla vzkříšena; vyšli z hrobů a po jeho vzkříšení vstoupili do svatého města a mnohým se zjeví.*“<sup>1409</sup> Jako souvislé vyprávění se Kristův sestup do předpekli a vyvedení Adama a Evy z pekla objevuje v Nikodémově protoevangelium, které je přibližně z 5. století.<sup>1410</sup> Podle Nikodémova protoevangelia přemohl Kristus doprovázený anděly Satana a poté vzkřísil praotce Adama, všechny proroky i svaté a předal je archandělu Michaelovi.<sup>1411</sup> První církevní otcové soudili, že se to událo na okraji

<sup>1399</sup> Fol. 165r [25b], Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15503) 1557.

<sup>1400</sup> Fol. 318r, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 9) 1563.

<sup>1401</sup> Viz Mk 16, 12; L 24, 13–27.

<sup>1402</sup> Fol. 335r [119a], Graduál Lomnický (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578; fol. 214r [120a], Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576.

<sup>1403</sup> L 24, 28–35. Podle českého ekumenického překladu Bible jsou psány „*Emausy*“, podle pravidel českého pravopisu „*Emauzy*“.

<sup>1404</sup> Fol. 149r [239a], Chrudimský český graduál (Chrudim, Reg. m., př. č. 12579) 1570.

<sup>1405</sup> K motivu: HALL 1975, 100; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 104–105; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 262–263; ROYT 2010, 120.

<sup>1406</sup> Fol. 239r [134a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1407</sup> Fol. 57r [130a], Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVIII A 6) 1559–1592.

<sup>1408</sup> Fol. 78r [131a], Graduál kostela sv. Havla (Praha, NK ČR, sign. XVII B 19) poslední třetina 16. století.

<sup>1409</sup> Mt 27, 51–53.

<sup>1410</sup> ROYT 2006a, 262.

<sup>1411</sup> ROYT 2006a, 262.

pekla.<sup>1412</sup> Miniaturám dominuje Kristus oděný v červeném rouchu s korouhví Vzkříšení v ruce, který bere za ruku postavu staršího muže, vedle níž stojí Jan Křtitel ve svém tradičním oděvu z kožešin. Za Kristem stojí Adam a Eva s jablkem hříchu. Motiv se v chorálních rukopisech 16. století objevuje k velikonoční sekvenci ve významu naděje vysvobození zemřelých a jejich vítězství nad zánikem života, neboť Kristus zvítězil nad smrtí, a tak přemohl i brány pekel.<sup>1413</sup>

#### I. 4. 2. 3. 8. Nanebevstoupení Krista

Námět *Nanebevstoupení Krista*<sup>1414</sup> se zpravidla nachází na foliu s rubrikou „*O Wstaupení Pána Krista*“.<sup>1415</sup> Tuto kompozici, v níž jsou z Krista zpravidla viditelné jen jeho nohy, lze dohledat již ve vrcholném středověku, u nás např. na Vyšebrodském oltáři.<sup>1416</sup>

Nanebevstoupení Krista se odehrálo čtyřicet dní po jeho Vzkříšení na Olivetské hoře.<sup>1417</sup> Před zraky apoštolů byl vzat vzhůru a oblak jim ho zastřel.<sup>1418</sup> Skutky apoštolů nereferují o přítomnosti Panny Marie u Nanebevstoupení, ale Panna Marie je často ve výjevu zobrazována, např. v Litomyšlském graduálu.<sup>1419</sup> Zmínka o ní se ve Skutcích objevuje, až když se apoštolové vrátili do Jeruzaléma. „*Ti všichni se svorně a vytrvale modlili spolu s ženami, s Marií, matkou Ježíšovou, a s jeho bratry.*“<sup>1420</sup>

V graduálech je někdy motiv Nanebevstoupení doplněn v souvislosti s biblickým textem o dva anděly („*muže v bílém rouchu*“).<sup>1421</sup> To lze spatřit např. v Graduálu Lomnice nad Popelkou<sup>1422</sup> nebo v Graduálu Jakuba Sklenáře.<sup>1423</sup> V Písních chval božských<sup>1424</sup> se objevuje pouze na nebe vstupující Kristus, což není obvyklé. Scéně zde nepřihlížejí apoštolové, iluminátor se omezil pouze na zobrazení postavy Krista v oblaku.

<sup>1412</sup> Lat. limbo, od limbus – okraj.

<sup>1413</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 117.

<sup>1414</sup> Viz Sk 1,9. K ikonografii Nanebevstoupení obecně: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 40; ROYT 2006a, 163–164; HALL 2008, 291–292; ROYT 2010, 122–123. K ikonografii motivu v chorálních rukopisech GRAHAM 2006, 107; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 49–50.

<sup>1415</sup> K Nanebevstoupení z hlediska liturgického roku viz KUNETKA 1995, 20.

<sup>1416</sup> ROYT 2006a, 164; Vyšebrodský oltář (desková malba, Praha, NG – Anežský klášter) kolem 1340–1350, výběrová bibliografie k oltáři: PEŠINA 1982; HLAVÁČKOVÁ 1998, 244–255; ROYT 2002b, 52–55; FRANZEN 2006b, 87–89.

<sup>1417</sup> ROYT 2006a, 163.

<sup>1418</sup> Viz Sk 1,9.

<sup>1419</sup> Fol. 223r, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1420</sup> Viz Sk 1,14.

<sup>1421</sup> Viz Sk 1,10.

<sup>1422</sup> Fol. 419r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578.

<sup>1423</sup> Fol. 368v, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1424</sup> Fol. 79r [55b], Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz II. 16. 0. Písně chval božských.

#### I. 4. 2. 3. 9. Soslání Ducha svatého

Zajímavou ikonografii nabízejí zpravidla folia s rubrikou „*Officium O duchu swatém*“, která obsahují ve vnitřních polích incipitních liter **Soslání Ducha svatého**.<sup>1425</sup> Po Nanebevstoupení Krista se apoštolové vrátili do Jeruzaléma. Deset dní nato, na židovský svátek letnic,<sup>1426</sup> když byli všichni pospolu v jedné místnosti, sestoupil na ně Duch svatý. „*Náhle se strhl hukot z nebe, jako když se žene prudký vichr, a naplnil celý dům, kde byli. A ukázaly se jim jakoby ohnivé jazyky, rozdělily se a na každém z nich spočinul jeden; všichni byli naplněni Duchem svatým a začali mluvit jinými jazyky, jak jim Duch dával promlouvat.*“<sup>1427</sup>

Scéna Soslání Ducha svatého je zpravidla situovaná do vnitřního pole iniciály s Pannou Marií ve středu kompozice. Velmi reprezentativní zobrazení tohoto námětu se např. objevuje v Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy<sup>1428</sup> či v Lounském,<sup>1429</sup> Litomyšlském<sup>1430</sup> nebo Staroměstském graduálu,<sup>1431</sup> kde se motiv odehrává v sakrálním prostoru. Písmo nic neříká o přítomnosti Panny Marie při Soslání Ducha svatého, ale Panna Marie je však i zde tradičně zobrazována, jelikož ji lze považovat za personifikaci církve a duchovní matku apoštolů.<sup>1432</sup>

Nešťastně řešená kompozice Soslání Ducha svatého se nachází v Teplickém kancionálu,<sup>1433</sup> v němž je postava Panny Marie zakryta tělem iniciály Z, která uvádí incipit „*Zawitay sladký tessiteli*“. Někdy lze ve výjevu sledovat též Marii Magdalénskou, např. na miniatuře v Malostranském graduálu.<sup>1434</sup> Ojedinělým zobrazením je Soslání Ducha svatého v Českém zpěvníku od dominikánů.<sup>1435</sup> Zde se na místě patřícím Panně Marie nechala zobrazit objednavatelka rukopisu.<sup>1436</sup> V Písniích chval božských<sup>1437</sup> se iluminátor omezil pouze na zobrazení holubice Ducha svatého na nebesích.

<sup>1425</sup> Viz Sk 2,1–13; K ikonografii motivu: HALL 1975, 100–101; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 146; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 261–262.

<sup>1426</sup> K svatodušním svátkům např. VONDRUŠKA 2005, 64–66.

<sup>1427</sup> Sk 2, 2–4.

<sup>1428</sup> Fol. 269r, Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576.

<sup>1429</sup> Fol. 218r [86a], Lounský graduál Pavla Mělnického (Louny, SOKA, sign. I G 8b) 1530.

<sup>1430</sup> Fol. 226v [87a], Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1431</sup> Fol. 150r [88a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1432</sup> K ikonografii motivu Soslání Ducha svatého obecně: ROYT 2006a, 262; HALL 2008, 404. K motivu v chorálních rukopisech: GRAHAM 2006, 107; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 49–50.

<sup>1433</sup> Fol. 193v [90a], Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>1434</sup> Fol. 305r [91a], Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1435</sup> Fol. 206v [145a], Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století.

<sup>1436</sup> Viz I. 2. 4. 3. *Kryptoportréty v díle Matyáše Hutského* a I. 4. 4. 3. *Kryptoportrét*.

<sup>1437</sup> Fol. 103r, Písniě chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

Na foliu věnovanému svatodušním svátkům se velice často vyskytuje v borduře pod kolumnou výjev *Křtu etiopského dvořana královny Kandaces*,<sup>1438</sup> např. v Křižovnickém<sup>1439</sup> a Lomnickém graduálu,<sup>1440</sup> v Graduálu Jakuba Sklenáře<sup>1441</sup> a Sixta z Ottersdorfu<sup>1442</sup> i v Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy.<sup>1443</sup>

Anděl Páně řekl Filipovi, aby se vydal na jih k cestě, která vede z Jeruzaléma do Gázy. Na té cestě potkal etiopského dvořana královny Kandaces, který vykonal pouť do Jeruzaléma a četl proroka Izaijáše. Filip komorníkovi vyložil význam textu a následně dvořan projevil zájem být pokřtěn. Tento motiv bývá někdy nesprávně interpretován jako Křest Krista.<sup>1444</sup> Při nejasnostech, o čí křest se vlastně jedná, je dobré zvážit etnický původ pokřtěného. Etiopský komorník je zpravidla zobrazován jako mouřenín.

M. Šárovcová předpokládá, že motiv křtění etiopského komorníka se objevuje na incipitu zpěvů k letničnímu svátku, protože „ústředním tématem officia je vylití Ducha svatého a tomu odpovídá zejména tematika zpěvů k letničnímu svátku s textovými variacemi o naplnění Duchem svatým, očištění duše či nečistého svědomí duše a o jeho apoštolském šíření prostřednictvím darovaného jazyka.“<sup>1445</sup> V iluminovaných hudebních rukopisech české renesance byl námět Filipa křtícího služebníka etiopské královny interpretován tedy ve významu antitetického obrazu či v rámci ideového programu souvisejícího se svátostí křtu.<sup>1446</sup>

#### I. 4. 2. 3. 10. Sv. Štěpán a sv. Pavel

Další výjev z knihy Skutků, se kterým se lze v chorálních kodexech 16. století setkat zpravidla na foliu s rubrikou „O Swatém Sstěpánu“,<sup>1447</sup> je *mučednická smrt sv. Štěpána*.<sup>1448</sup> Tuto miniaturu lze dohledat např. v Graduálu Sixta z Ottersdorfu<sup>1449</sup> nebo v Graduálu novoměstských řezníků.<sup>1450</sup>

<sup>1438</sup> Viz Sk 8, 26–38. K motivu v chorálních rukopisech ŠÁROVCOVÁ 2011a, 51–55. K apoštolu Filipovi: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 277–278; RULÍŠEK 2005, nepag.

<sup>1439</sup> Fol. 208r [136a], Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>1440</sup> Fol. 443r [139a], Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578.

<sup>1441</sup> Fol. 382r [138a], Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1442</sup> Fol. 418r [137a], Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1443</sup> Fol. 269r [140a], Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576

<sup>1444</sup> HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1965, obr. 116.

<sup>1445</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 55.

<sup>1446</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 54.

<sup>1447</sup> Viz GRAHAM 2006, 104–105; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 67. Svátek sv. Štěpána je slaven 26. prosince. Viz VONDRUŠKA 2005, 84–85.

<sup>1448</sup> K ikonografii sv. Štěpána: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 311; ROYT 2006a, 278–279.

<sup>1449</sup> Fol. 77r [262a], Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1450</sup> Fol. 307r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568.

Štěpán byl prvním mučedníkem – tzv. protomartyrem. Byl ukamenován po svém kázání, které vzbudilo hněv sanhedrinu, vysoké rady v Jeruzalémě. Obvinil její členy z vraždy Mesiáše – Ježíše Krista.<sup>1451</sup> Když členové rady uslyšeli Štěpánovu řeč, začali zuřit. „*Ale on, plný Ducha svatého, pohleděl k nebi a uzřel Boží slávu i Ježíše, jak stojí po pravici Boží, a řekl: ‚Hle, vidím nebesa otevřená a Syna člověka, stojícího po pravici Boží.‘*“<sup>1452</sup> Po těchto slovech se na něho všichni vrhli a začali ho kamenovat. Štěpán pak klesl na kolena a zemřel.

Na výše zmíněné miniatuře v Graduálu Sixta z Ottersdorfu se Štěpánovi zjevuje rovněž Kristus s vlajícím červeným pláštěm na oblacích. Štěpán je většinou zobrazován jako mladý muž, oděn v jáhenskou dalmatiku. Pokud se objevuje samostatně, mívá při sobě někdy kámen jako svůj atribut – nástroj svého umučení.

V Mladoboleslavském graduálu Janíčka Zmilelého<sup>1453</sup> je postava sv. Štěpána umístěna do vnitřního pole iniciály, zatímco v borduře se nacházejí členové rady, kteří vrhají na Štěpána kamení. Podobně lze námět sledovat též v Litoměřickém graduálu,<sup>1454</sup> kde se dokonce vrhači kamení nacházejí na pravém okraji folia, zatímco sv. Štěpán klečí v incipitní litere uprostřed strany vlevo. Vrháče kamenů a Štěpána tedy od sebe odděluje celý sloupec textu.

Mučednické smrti sv. Štěpána byl přítomen i Saul (sv. Pavel).<sup>1455</sup> Námět **Obrácení sv. Pavla**<sup>1456</sup> se v chorálních rukopisech taktéž vyskytuje většinou na foliích s rubrikou „*O Wobracení swatého Pawla*“.<sup>1457</sup>

Saul chtěl vyhladit učedníky Páně a vydal se proto do Damašku, aby tam k tomuto činu získal povolení. Když byl na cestě, najednou uviděl světlo a z nebe se ozval hlas: „*Saule, Saule, proč mě pronásleduješ?*“<sup>1458</sup> Saul po tomto zážitku oslepl, museli ho odvést do Damašku, kde po tři dny nic neviděl a nemohl jíst ani pít. V Damašku žil jeden učedník, Ananiáš, kterému Bůh vyjevil, aby šel za Saulem a vyložit mu jeho zážitek na cestě do Damašku. Potom se Saulovi vrátil zrak.

Miniatura většinou zachycuje Pavla, jenž padá z koně či se již na zemi kryje před neuvěřitelnou září vycházející z nebes. Kolem dokola se nacházejí jeho druhové, kteří jsou

<sup>1451</sup> Viz Sk 7, 2–56.

<sup>1452</sup> Sk 7, 55–56.

<sup>1453</sup> Fol. 247v, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, in. č. 21691) 1509, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmilelý z Písku*.

<sup>1454</sup> Fol. 61r, Litoměřický graduál (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2.1. *Iluminátor Janíček Zmilelý z Písku*.

<sup>1455</sup> Svědkové dali své pláště hlídat mládenci, který se jmenoval Saul, Viz Sk 7, 58. Saulovi říkali také Pavel, viz Sk 13, 9.

<sup>1456</sup> Viz Sk 9, 1–18. K Pavlovi: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 272–274; ROYT 2006a, 225–228.

<sup>1457</sup> K motivu v chorálních rukopisech viz GRAHAM 2006, 105; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 97.

<sup>1458</sup> Sk 9, 4.

taktéž oslepeni světlem Hospodinovým. Námět se objevuje např. v Malostranském graduálu<sup>1459</sup> nebo v Graduálu kostela sv. Michala.<sup>1460</sup>

#### I. 4. 2. 3. 11. Kristus ve vinném lisu

Zejména v graduálech z 1. poloviny 16. století se lze také setkat se specifickým motivem – *Krista ve vinném lisu*, což je inspirováno Izajášovým proroctvím „*Proč je tvůj úbor krvavě zbarven a tvé roucho jak toho, jenž v lisu šlape?*“<sup>1461</sup> Tertulián spojuje tento verš s Kristem a vidí ve vínu vytlačeném Kristem přímo eucharistický nápoj – tedy Krev Kristovu.<sup>1462</sup>

Výjev se vyskytuje např. v Chrudimském latinském graduálu<sup>1463</sup> v iniciále „*C(ibavit)*“ na foliu pro svátek Božího těla. V 2. polovině 16. století je scéna Krista ve vinném lisu většinou nahrazována Poslední večeří. Námět se objevuje jako malířská výzdoba strany ke svátku Božího těla v rukopisech utrakvistické i katolické proveniencí.<sup>1464</sup>

Lis obecně symbolizuje proměnu hroznů, jež se stávají vínem, což může symbolizovat utrpení, z kterého vzniká radost nebo smrt, z níž vzchází nový život.<sup>1465</sup>

V pozdně gotickém Kutnohorském graduálu se motiv Krista ve vinném lisu objevuje v borduře pod kolumnou na foliu věnovaném svátku Božího těla.<sup>1466</sup> V incipitní liteře se zde nachází Poslední večeře, zatímco v okrajové výzdobě je její typologický předobraz Eliáše s andělem. Miniaturu s Kristem ve vinném lisu lze tedy považovat za symbol eucharistie.

#### I. 4. 2. 3. 12. Nejsvětější Trojice

V graduálech nechybí ani motiv *Nejsvětější Trojice*<sup>1467</sup> většinou umístěný do vnitřního pole incipitní iniciály na foliu pro trojiční neděli. Nauka o Nejsvětější Trojici, tedy že Bůh je

<sup>1459</sup> Fol. 154r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1460</sup> Fol. 140r, Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>1461</sup> Viz Iz 63,2, k ikonografii Krista ve vinném lisu: ROYT 2006a, 132–135; ROYT 2010, 71–74.

<sup>1462</sup> LURKER 1999, 134.

<sup>1463</sup> Fol. 65r, Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530–1549, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 1. 0. *Chrudimský latinský graduál*.

<sup>1464</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 63.

<sup>1465</sup> K symbolice vinného lisu: HEINZ-MOHR 1988, 155–156; LURKER 1999, 134.

<sup>1466</sup> Fol. 86v, Kutnohorský graduál (Wien, ÖNB, cod. 15501) 1490, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*.

<sup>1467</sup> K ikonografii Nejsvětější Trojice viz APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 327; ŠTAJNOCHR 2005; RULÍŠEK 2005, nepag.; ROYT 2006a, 170–177.



jedné podstaty ve třech osobách (Otec, Syn a Duch svatý)<sup>1468</sup> se odvolává na Matoušovo Evangelium<sup>1469</sup> a Augustinův spis *De Trinitate*.

Samotná Nejsvětější Trojice může být zobrazena několika způsoby. Prvním typem je *Pieta Páně* (*Pieta Dominis*) – Bůh Otec drží mrtvého Krista na klíně a nad nimi se vznáší holubice Ducha svatého. Často je tento výjev ještě doplněn anděly, kteří přidržují plášť Boha Otce (např. miniatura v Malostranském graduálu [272a]<sup>1470</sup> nebo drží Nástroje Kristova umučení (*arma Christi*),<sup>1471</sup> např. ve Staroměstském [273a]<sup>1472</sup> a Mladoboleslavském graduálu.<sup>1473</sup>

Dále existuje typ – *Trůn milosti* (*Thronus gratiae, Gnadenstuhl*). Zde Bůh Otec drží ukřižovaného Krista před sebou a nad nimi lze sledovat holubici Ducha svatého. Toto zobrazení je patrně nejužívanějším typem Nejsvětější Trojice ve sledovaných chorálních rukopisech 16. století. Objevuje se např. v Lomnickém graduálu [274a],<sup>1474</sup> v Graduálu kostela sv. Michala [275a],<sup>1475</sup> v Křižovnickém [276a]<sup>1476</sup> a Čáslavském graduálu [277a]<sup>1477</sup> nebo v Graduálu Nového Města nad Metují.<sup>1478</sup> Vyobrazení Nejsvětější Trojice typu Trůnu milosti zdůrazňuje motiv Krista obětovaného Bohem Otcem pro vykoupení lidstva z dědičného hříchu.<sup>1479</sup>

V některých případech je Bůh Otec zobrazen ve formě tetragrammatonu „JHVH“,<sup>1480</sup> např. v Graduálu Jakuba Sklenáře [278a]<sup>1481</sup> nebo v Českém zpěvníku od dominikánů [279a].<sup>1482</sup> Lze se také setkat s tzv. *Žaltářovou Trojicí* zpodobňující Boha Otce a Krista, sedící vedle sebe, což se opírá o texty žalmů „...,Ty jsi můj syn a já jsem tě dnes zplodil’...“<sup>1483</sup> nebo „...,Zasedni po mé pravici...“<sup>1484</sup> Žaltářová Trojice se objevuje ve vnitřním poli

<sup>1468</sup> K Duchu svatému z teologického hlediska např.: RAHNER/VORGRIMLER 1996, 72–73.

<sup>1469</sup> Viz Mt 28, 19.

<sup>1470</sup> Fol. 319r, Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3, 1569–1572).

<sup>1471</sup> K nástrojů Kristova umučení zvl. SCHILLER 1968, 198–210.

<sup>1472</sup> Fol. 154r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1473</sup> Fol. 320r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572.

<sup>1474</sup> Fol. 1r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580.

<sup>1475</sup> Fol. 85r, Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích (NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>1476</sup> Fol. 216r, Křižovnický graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>1477</sup> Fol. 191r, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557.

<sup>1478</sup> Fol. 219r, Graduál Nového Města nad Metují (Praha, NK ČR, sign. XVII A 42) 1604–1605.

<sup>1479</sup> ROYT 2006a, 173.

<sup>1480</sup> Tetragrammaton jsou čtyři písmena יהוה – většinou prepisovaná jako JHVH, jež označují jméno Boží kterým se Bůh sám nazval, když se zjevil Mojžíšovi v hořícím keři. „*Bůh řekl Mojžíšovi: ‚Jsem, který jsem.‘*“ Viz Ex 3, 14; RULÍŠEK 2005, nepag.

<sup>1481</sup> Fol. 393r, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1482</sup> Fol. 209v, Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) 60.–80. léta 16. století.

<sup>1483</sup> Ž 2, 7.

<sup>1484</sup> Ž 110, 1; viz ROYT 2006a, 172.

iniciály v Litomyšlském [280a]<sup>1485</sup> a Rybařovském graduálu [281a]<sup>1486</sup> nebo ve formě celostranné miniatury v Graduálu Nového Města nad Metují.<sup>1487</sup>

Velice zajímavým typem je miniatura, v níž lze sledovat Nejsvětější Trojici znázorněnou jen ve formě *tří plamenů*, např. v iniciále Písní chval božských [282a]<sup>1488</sup> nebo v Křižovnickém graduálu [283a].<sup>1489</sup> Někdy je v literatuře tento motiv nesprávně označován jako „plameny zničené Sodomy“.<sup>1490</sup>

Nejsvětější Trojice může být také zobrazena jako *postava se třemi tvářemi*, což se vyskytuje v Teplickém kancionálu [284a].<sup>1491</sup> Prototyp motivu je třeba hledat v antice, přičemž za předstupně tohoto námětu lze považovat sochy Herma Tricefala či trojité sochy Hekaté nebo Diany.<sup>1492</sup>

### I. 4. 3. Zobrazení orientálců

V 15. i 16. století se v ručně psaných knihách objevují zobrazení postav orientálců, především v biblických výjevech, která jsou reflexí soudobé politické a náboženské situace.

Pro člověka na přelomu středověku a novověku bylo nepřijatelné jiné náboženství než křesťanské. Pojem islám vůbec nebyl znám a v tehdejší literatuře se většinou objevuje termín „turecké náboženství“, dále „saraceni, mohamedáni a modláři“,<sup>1493</sup> přičemž slovo Turek bylo fakticky považováno jako synonymum pro muslima.<sup>1494</sup>

Ve středověkých rukopisech se lze setkat s označením „lex Mahumeti (Macometi/ Machumetti)“ nebo „lex sarraceni“, čili v okruhu vzdělanců mizí představa o tom, že muslimové byli pohani či modláři.<sup>1495</sup> V ojedinělých případech se dokonce vyskytuje termín

<sup>1485</sup> fol. 234r, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., sign. R 203) 1561–1563.

<sup>1486</sup> Fol. 182r, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15509) 1568.

<sup>1487</sup> Fol. 218v, Graduál Nového Města nad Metují (Praha, NK ČR, sign. XVII A 42) 1604–1605.

<sup>1488</sup> Fol. 143r, Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

<sup>1489</sup> Fol. 119r, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>1490</sup> BRODSKÝ 2012, 23.

<sup>1491</sup> Fol. 208v, Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms. 2) 1566, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 18. 0. Teplický kancionál.

<sup>1492</sup> Viz ROYT 2006a, 175.

<sup>1493</sup> Viz VALTROVÁ 2011, 11. Původ termínu saraceni není zcela jasný. Patrně pochází z řeckého *Sarras kenoi* - ti, které vyhnala Sára s prázdnou, čímž je myšlena druhá žena Abrahama Hagar a její syn Izmael (viz Gn 16). K tomu zvl. MENDEL 2003, 624.

<sup>1494</sup> K tomu zvláště: RATAJ 2002, 234–243.

<sup>1495</sup> VALTROVÁ 2011, 101–102.

„lex et fides Macometi“,<sup>1496</sup> kde je užito slovo „fides“ – termín používaný zásadně pro pravou víru křesťanskou.<sup>1497</sup>

Islám byl ve středověku často prezentován jako přímá antiteze křesťanství. Odorik z Pordenone<sup>1498</sup> líčí Mohammeda jako opak Krista, tedy ho ztotožňuje s ďáblem.<sup>1499</sup> Jan Marignola<sup>1500</sup> např. připomíná, že na místě zničeného jeruzalémského chrámu byla postavena mešita saracénů „ke slávě strašlivého Mahometa“.<sup>1501</sup> Systematickou pozornost muslimům věnoval Ricold z Montecroce ve své *Liber Peregrinationis*.<sup>1502</sup> Proti Koránu a „Muhammadovi“ sepsal dokonce ještě další dílo *Contra legem Sarracenorum*, kde uvádí, že „zákon Muhammada“ je „obsáhlý, zmatený, skrytý, odpírající rozumu a násilný“.<sup>1503</sup>

Křesťané a muslimové se ve středověku střetávali především ve Středomoří, a to jak z hlediska obchodu, tak mocenské rivality.<sup>1504</sup> Povědomí o islámu se do Evropy dostává také díky cestopisům, které píše nejdříve především křesťanští misionáři,<sup>1505</sup> později též šlechtici, protože cestování patřilo k dobrému tónu aristokracie.<sup>1506</sup> Jedním z raně novověkých příkladů je *Památník Sebalda Plana*,<sup>1507</sup> jenž obsahuje mnoho zápisků z celé Evropy i podstatou část věnovanou „turecké problematice“, včetně ilustrací (např. zobrazení tureckého dvořana na vyjíždě).<sup>1508</sup> Vyobrazení v tomto rukopise sice po kvalitativní stránce kolísají a ve většině případů se jedná o amatérské práce, výzdobu však shledávám zajímavou především z kulturně historického hlediska.<sup>1509</sup> Podobným exemplářem je rovněž *autobiografie Heinricha Hiesslerle von Chodaw*, sepsaná postupně na základě deníku, která obsahuje spíše rustikální iluminace, cenné taktéž pro svoji výpovědní hodnotu (např. Turci u Pešti zahrání do

---

<sup>1496</sup> VALTROVÁ 2011, 102.

<sup>1497</sup> VALTROVÁ 2011, 102.

<sup>1498</sup> Viz GEL/ KOCOUREK 1998. O jeho životě zvláště LIŠČÁK 2005, 31–63; LIŠČÁK 2006, 55–73.

<sup>1499</sup> VALTROVÁ 2011, 102.

<sup>1500</sup> Viz EMLER 1999, 476–504.

<sup>1501</sup> VALTROVÁ 2011, 102.

<sup>1502</sup> Viz KAPPLER 1997.

<sup>1503</sup> VALTROVÁ 2011, 104.

<sup>1504</sup> Viz např. TOLAN 2000; NORMAN 2009; Komentovaný přehled prací o střetu dvou kultur, křesťanské a muslimské, podává BLANKS 1999, 11–53.

<sup>1505</sup> K tomu nejnověji VALTROVÁ 2011.

<sup>1506</sup> BRODSKÝ 2012, 24.

<sup>1507</sup> Památník Sebalda Plana (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DG IV 25) 1574–1592, výběrová bibliografie k rukopisu: RYBA 1979, 418–419, č. 1671; HERTLOVÁ 1975, 144; PAŘEZ 1995, 237; RATAJ 2002, 119, 256, obr. 43, 81; RYANTOVÁ 2007, 116, 213–214, 360–361, obr. 27–29, 85; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 182–186, kat. č. 76.

<sup>1508</sup> Fol. 137r, Památník Sebalda Plana (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DG IV 25) 1574–1592, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 199, obr. 324.

<sup>1509</sup> BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 28.

Dunaje).<sup>1510</sup> V *Cestopise Bedřicha z Donína* se na straně 29 objevuje zobrazení tureckého mužského a ženského oblečení.<sup>1511</sup>

Středověkým příkladem zobrazení muslimů se v českém prostředí zdá být bitva mezi křesťany a saracény v rytířském románu *Willehalm*,<sup>1512</sup> která se odehrává v borduře. Zajímavostí této iluminace je fakt, že muslimové zde ještě nemají charakteristickou orientální kostýmní úpravu, ale jsou oděni stejně jako křesťanští rytíři. Až v průběhu 15. a 16. století se zažije povědomí o tom, jak vypadají „mohamedáni“. Během novověku se tak znalosti z „Východu“ dostávají do prostoru střední Evropy hlavně díky expanzi Osmanské říše.<sup>1513</sup>

#### I. 4. 3. 1. Reflexe ohrožení Osmanskou říší

Téma, které souvisí s islámem a do miniatur renesančních rukopisů se promítá velmi výrazně, je právě nebezpečí z „Tureckého sultanátu“. Zvážíme-li, že v bitvě u Moháče umírá český král Ludvík Jagellonský a České země poté byly součástí habsburského soustátí, stává se ohrožení Turky velmi aktuální po několik staletí. V bitvě, jež proběhla 29. srpna 1526,<sup>1514</sup> bylo zmasakrováno několik tisíc křesťanských vojáků, přičemž další tisíce byly vzaty do zajetí. Sám mladý král patrně toužil jako „pravý křesťanský rytíř“ porazit bezbožníky a i když si byl jistě vědom, že je v menšině, věřil v úspěch křesťanských zbraní. Rytířský pohled na válku upevňoval její dobové chápání jako Božího soudu.<sup>1515</sup> Očekávané vítězství a ztrestání nepřátel Kristových se však nekonalo a ideálů plný Jagellonec zemřel při útěku z bojiště v dunajských bažinách a byl pak oplakáván v Čechách i v Uhrách. Moháčská katastrofa však měla za následek zhroucení obranyschopnosti na dolním toku Dunaje, což způsobilo, že již roku 1529 vojska sultána Süleymana obléhala Vídeň.<sup>1516</sup> Od té doby, po celé 16. a rovněž 17. století, musela Habsburská monarchie čelit vpádům Osmanů,<sup>1517</sup> které byly ukončeny až roku

<sup>1510</sup> Heinrich Hiesslerle von Chodaw: *Reiss-Buch und Leben* (Praha, KNM, sign. VI A 12) 1612–1648; výběrová bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1927, 2, č. 1828; VACKOVÁ 1963, 112–123; VACKOVÁ 1989, 99; BRODSKÝ 2000, 70–73, kat. č. 60.

<sup>1511</sup> *Cestopis Bedřicha z Donína* (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DG IV 23) počátek 17. století, výběrová bibliografie k rukopisu: RYBA 1979, 416–417, č. 1669; VACKOVÁ 1989, 99; PAŘEZ 1995, 234; HOJDA/PÁNEK 1996, 35–36, 38; BRODSKÝ/PAŘEZ 2008, 176–181, kat. č. 75.

<sup>1512</sup> Fol. 198v, *Willehalm* (Wien, ÖNB, cod. s. n. 2643) 1387, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 196, obr. 319. K rukopisu např. KRÁSA 1971, 48–50; KRÁSA 1990a, 129–131.

<sup>1513</sup> K Osmanské říši např.: KLUSÁKOVÁ 2003; HITZEL 2005; EMECEN 2002, 253–271; SAVAS 2002, 272–285; FICHTNER 2008; DAVIES 2000, 463–469; CASALE 2010.

<sup>1514</sup> K bitvě např.: JANÁČEK 1968, 7–12; JANÁČEK 1987, 7; VÁLKA 1996, 7–14; EMECEN 2002, 256; HEŘMANSKÝ 2008, 495–499

<sup>1515</sup> VYBÍRAL 2007, 434.

<sup>1516</sup> K turecké expanzi v 16. století např. DAVIES 2000, 578–580; BĚLINA / KAŠE/ KUČERA 2006, 25–29.

<sup>1517</sup> Viz např. VOREL 2005, 273–285.

1699 vítězstvím Evžena Savojského na sklonku 17. století a potvrzením míru roku 1699 v Karlovcí.<sup>1518</sup>

V této souvislosti se postupem času vžívá obecné zobrazení postavy v orientální kostýmní úpravě – Turka,<sup>1519</sup> jako „ukrutného bezbožníka“,<sup>1520</sup> bez ohledu na to, do jakého kontextu je zasazen. V biblických či legendických výjevech lze sledovat, že se v „rolích“ nepřátel a pohanů<sup>1521</sup> objevují figury, oděné do orientálních hábitů, na hlavách nosící turbany a při sobě zahnuté šavle.<sup>1522</sup>

Tyto sečné i bodné zbraně s plochou, mírně zahnutou jednobřitou čepelí, se stávají symbolem tureckého válečníka a vyskytují se na prvních dobových tiscích, založených na skutečném pozorování. Objevily se např. v knize Pout' do Svaté země – *Peregrinatio in terram sanctam*<sup>1523</sup> od komorníka mohučského arcibiskupa Bernarda von Breydenbach,<sup>1524</sup> který se na cestu vydal za doprovodu malíře Erharda Reuwicha.<sup>1525</sup> Ten zaznamenával vše, co na cestě viděli.<sup>1526</sup> Reuwichovy rytiny se staly běžným pramenem informací o tom, jak vypadají saraceni (Osmani). Jeho zobrazení se stala symbolem Východu ve všech aspektech a poskytovala tak mustr pro další umělce.<sup>1527</sup> Roku 1522 vytvořil např. známý norimberský umělec Hans Sebald Beham<sup>1528</sup> samostatnou rytinu s Turky útočícími na Rhodos, kde tehdy sídlili rytíři řádu sv. Jana.<sup>1529</sup> Rhodos na jeho rytině, spíše než středomořskou oblast, připomíná dobová města jižního Německa. Všichni útočníci však na hlavách nosí turbany a v rukách drží šavle.<sup>1530</sup>

V českém prostředí se později setkáváme se dvěma lepty vytvořenými Martinem Rotem<sup>1531</sup> zobrazujícími alegorii vítězství Habsburků v boji proti Turkům pro císaře Rudolfa

---

<sup>1518</sup> K odvrácení osmanské expanze DAVIES 2000, 663; BĚLINA / KAŠE/ KUČERA 2006, 186–188.

<sup>1519</sup> K zobrazení Turka např. KIRSCHBAUM 1990a, 391–392.

<sup>1520</sup> Ukrotlost jako základní rys tureckého národa je nejrozšířenějším obrazem Turka ve slovesných dílech té doby. Viz RATAJ 2002, 262–274; VALTROVÁ 2011, 105.

<sup>1521</sup> K výkladu pojmu Pohan např.: RAHNER/VORGRIMLER 1996, 250–251.

<sup>1522</sup> Viz WHEATCROFT 2006, 295.

<sup>1523</sup> *Peregrinatio in Terram Sanctam* (Praha, NK ČR, sign. Cheb 06/039) 1486.

<sup>1524</sup> WHEATCROFT 2006, 294.

<sup>1525</sup> Německý malíř a rytec, Erhard Reuwich, se narodil v Utrechtu roku 1455. Byl synem malíře Hillebranta van Reewijk, který byl roku 1470 děkanem Utrechtského malířského cechu. Erhard Reuwich se proslavil především zmíněnou cestou do Svaté země, při které vznikla řada kreseb na jejichž základě byly později vytvořené rytiny. K němu KOK 1996, 259; TIMM 2006.

<sup>1526</sup> WHEATCROFT 2006, 294.

<sup>1527</sup> WHEATCROFT 2006, 294.

<sup>1528</sup> Výběrová bibliografie k němu PAULI 1911; STEWART 1996, 505–506; KLEINKNECHT/ KUNZ/MAYER–HAUNTON 2003; MÜLLER 2011.

<sup>1529</sup> WHEATCROFT 2006, 295.

<sup>1530</sup> WHEATCROFT 2006, 295.

<sup>1531</sup> Martin Roto se narodil kolem roku 1520 v oblasti dalmatského Šibeniku a zemřel ve Vídni roku 1583. Byl rytcem císařů Maxmiliána II. a Rudolfa II. Za svého života působil v Benátkách, Florencii a Římě. Viz LIMOUZE 1997, 172–173.

II.<sup>1532</sup> V kodexech můžeme nezvyklou kostýmní úpravu zobrazovaných zhlédnout již na konci 15. století, kdy se povědomí o Osmanské říši promítá ve figurálních scénách *Smíškovského graduálu*.<sup>1533</sup> Zde saracéni figurují ve většině soubojů, ve scénách mučení sv. Šebestiána nebo vraždění nevinátek.<sup>1534</sup> Dokonce rovněž král Herodes se tu objevuje znázorněn jako Osman. Zajímavostí tohoto kodexu je, že se postavy v orientální kostýmní úpravě vyskytují též ve figurách hudebníků v okrajové výzdobě, což má povahu spíše bizarní, zaujímavější komický prvek v bordurách. V marginální dekoraci se nachází postava Turka jako lukostřelce také v *Graduálu z Louky*,<sup>1535</sup> který je datován rokem 1499.<sup>1536</sup> Ještě starší příklad lze sledovat v *Orationale Klementa z Jaksthonowa*,<sup>1537</sup> jež sepsal písař Hájek ze Sedlčan v roce 1488,<sup>1538</sup> kde se ve výzdobě objevuje taktéž karikatura Osmana.

Patrně první zobrazení Turků v chorálních rukopisech 16. století jsou kaligrafické iniciály v *Ostřihomském graduálu*,<sup>1539</sup> zobrazující tureckého jezdce za iniciálou *K(yrie)* a dále drobnou postavu válečníka s šavlí u pasu. Ostřihomský rukopis byl objednán pro Vladislavův Budínský dvůr,<sup>1540</sup> kde bylo nebezpečí z Osmanské říše vnímáno ještě mnohem živěji než v Čechách. Zobrazení Turků zde zaujímá humorný element v borduře, který ve středověkých knihách patří tradičně zvířatům či divným mužům.<sup>1541</sup>

Ve výjevech z druhé poloviny 16. století figurují Osmani zpravidla v roli nepřátel křesťanů a Židů. Již Jiří Kropáček si povšiml,<sup>1542</sup> že biblický výjev Boje Židů s Amalechity<sup>1543</sup> ve *Žlutickém graduálu*<sup>1544</sup> se dostává do jiné roviny, prohlédneme-li si pozorně kostýmní úpravu Amalechitských. Ti jsou znázorněni jako Turci.<sup>1545</sup> Scéna se odehrává na planině pod vrcholem, kde Arón a Chúr podpírají Mojžíšovy ruce sepjaté k modlitbě. Na levé straně lze sledovat Židy v rytířském renesančním brnění se žlutými

<sup>1532</sup> LIMOUZE 1997, 173.

<sup>1533</sup> K tomu zvláště. KRÁSA 1978a, 426. Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, cod. s. n. 2657) 1490–1495, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku*.

<sup>1534</sup> Fol. 347v, Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, Mus Hs. 15492) 1490–1495.

<sup>1535</sup> Fol. 7v, Graduál z Louky (Olomouc, Vědecká knihovna, sign. MI V 1) 1499, výběrová bibliografie k rukopisu: EIDEROVÁ–PŠTROSSOVÁ 1974; KRÁSA 1978a, 430–432; ROYT 2002b, 122; BRODSKÝ 2012, 42.

<sup>1536</sup> Na fol. 1v Graduálu z Louky (Olomouc, Vědecká knihovna, sign. MI V 1) je v borduře zápis: „*Hoc opus fieri fecit dominus Paulus, abbas Lucensis, anno Domini 1499.*“

<sup>1537</sup> Fol. 139r, *Orationale Klementa z Jaksthonowa* (Praha, Uměleckoprůmyslové museum, sign. Ms. 7764) 1488, výběrová bibliografie k rukopisu: CHYTL 1896, 20; KRÁSA 1978a, 417.

<sup>1538</sup> KRÁSA 1978a, 417.

<sup>1539</sup> Ff. 265r a fol. 169r, Ostřihomský graduál (Esztergom, Főszékesegyház Könyvtár, sign. Ms I 3) poč. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku*.

<sup>1540</sup> KRÁSA 1978a, 439.

<sup>1541</sup> K funkci drolerii zvl.: BRODSKÝ 2009, 279–286.

<sup>1542</sup> KROPÁČEK 1952a, s. 100.

<sup>1543</sup> Viz Ex 17, 8–13.

<sup>1544</sup> Fol. 4r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1545</sup> Představu o tom, jak vypadali pohané – tedy Turci, si mohli iluminátoři udělat na základě dobových dřevorezů. Viz reprodukováno např. RATAJ 2002, 50, 85, 102–103, 117, obr. 13, 28, 33, 41.

chocholy, zatímco oddíly Amalechitů jsou namalovány v červených hábitech a vztyčenými červenými praporci se žlutým půlměsícem.<sup>1546</sup> Podobně se to objevuje též v *Lounském graduálu Jana Táborského*.<sup>1547</sup> Stejný výjev vidíme rovněž v *Chrudimském graduálu*,<sup>1548</sup> v němž je zachycen Boj Židů s Amalechity, přičemž nepřátelé nosí turecké turbany.

Martina Kratochvílová pak upozornila na další náměty,<sup>1549</sup> na kterých jsou do biblických výjevů dosazováni „saraceni“, jakožto „úhlavní nepřítel všeho křesťanstva“.<sup>1550</sup> Např. v *Malostranském graduálu*<sup>1551</sup> ve výjevu Přechod Izraelitů přes Rudé moře<sup>1552</sup> se nachází faraonova vojska zobrazena v orientální kostýmní úpravě. Postavy Osmanů se též vyskytují v některých miniaturách zachycující Křest etiopského dvořana<sup>1553</sup> či Vzkříšení Krista.<sup>1554</sup>

Motiv Křtu zpravidla zahrnuje etiopského komorníka stojícího po kolena ve vodě, kterého křtí Filip, a dále zobrazení exotického kočáru, někdy s kočím s turbanem na hlavě a kolem dokola hrajícími si opicemi, případně jiným exotickým doprovodem. Takto můžeme výjev spatřit např. ve *Žlutickém graduálu*,<sup>1555</sup> v prvním díle *Křížovnického graduálu*,<sup>1556</sup> v prvním svazku *Lomnického graduálu*,<sup>1557</sup> v *Graduálu Jakuba Sklenáře*,<sup>1558</sup> v *Graduálu Sixta z Ottersdorfu*<sup>1559</sup> nebo v *Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy*.<sup>1560</sup> Právě v posledním zmíněném rukopise se křest dvořana objevuje znázorněn nejvýpravněji. Zahrnuje v sobě žánrový motiv s opicí pojídající ovoce a vyobrazení sluhy v orientálním kostýmu cvičícího koně. Samotný kočár etiopského dvořana zdobí sedm medailonů s motivem zlatého půlměsíce a hvězdy.

V redukované formě je Křest komorníka zachycen též v *Písních chval božských*.<sup>1561</sup> Není zde zobrazen kočár, ale jen kočí s turbanem na hlavě hlídající pestře postrojeného koně.

Křest etiopského dvořana se objevuje na foliích věnovaným letnicím patrně v souvislosti s působením Ducha svatého, což by samo o sobě mělo způsobit konverzi pohanů

<sup>1546</sup> ŠÁROVCOVÁ 2014, 74.

<sup>1547</sup> Fol. 2r, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 9) 1563.

<sup>1548</sup> Fol. 277r, Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., inv. č. 12579) 1570.

<sup>1549</sup> KRATOCHVÍLOVÁ 2005a, 450.

<sup>1550</sup> K vnímá Turka jakožto nepřítele RATAJ 2002, 219–229.

<sup>1551</sup> Fol. 154r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1552</sup> Viz Ex 14, 19–31.

<sup>1553</sup> Viz Sk 8, 26–40, k motivu viz kapitola I. 4. 2. 3. 9. *Sesláni Ducha svatého*.

<sup>1554</sup> K ikonografii ROYT 2006a, 313–316.

<sup>1555</sup> Fol. 215r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1556</sup> Fol. 208r [136a], Křížovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>1557</sup> Fol. 443r [139a], Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578.

<sup>1558</sup> Fol. 382r [138a], Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1559</sup> Fol. 418r [137a], Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1560</sup> Fol. 269r [140a], Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576.

<sup>1561</sup> Fol.103r [135a], Písně chval božských (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

ke křesťanství. Raně novověký člověk chápal křesťanství jako jediné možné náboženství, a proto bývá etiopský dvořan zobrazován s orientálním pozadím jakožto symbol kultury Osmanské říše, která byla obecně vnímána velmi negativně – ohrožení křesťanství říší bezbožníků. Je zde však symbolicky vyjádřeno gesto smíření, že i pohané – tedy Turci se mohou obrátit ke správné víře prostřednictvím křtu. V této souvislosti můžeme zmínit, že ke křtu Osmanů čas od času skutečně docházelo, což lze např. dohledat v *chebské kronice měšťana Pangratze Engelharta von Haselbach*, v níž se objevuje poněkud rustikální iluminace křtu Turka v Chebu.<sup>1562</sup>

Dalším příkladem, na kterém lze sledovat specifickou orientální kostýmní úpravu pohanů, je miniatura Zmrtvýchvstání v *Graduálu Sixta z Ottersdorfu*.<sup>1563</sup> Postava vojáka strážícího Kristův hrob nosí na hlavě turban a s údivem hledí na právě probíhající Vzkříšení. Podobně se to vyskytuje též ve scéně stejného námětu v již výše zmíněném *Graduálu Magdalény od Zlaté Hvězdy*.<sup>1564</sup>

Na předním přičeší v *Graduálu kostela sv. Vojtěcha v Jirchářích*<sup>1565</sup> se nachází martyrium sv. Vojtěcha [285a].<sup>1566</sup> Pohanští Prusové jsou namalováni v orientálním kostýmu, zatímco Vojtěch je zde zobrazen s tradičními atributy svatého biskupa.<sup>1567</sup> Pohané po přistání na břehu Frížské zátoky u hradiště Cholin Vojtěcha ubili patrně z obavy, že se celý systém světa zhroutí – tzn., že jejich země přestane rodit, stromy nedají ovoce a domácí zvířata pomřou, jen proto, že se k nim přiblížili podivně odění lidé, v čele s biskupem Vojtěchem, jenž hlásá divné, nevyzkoušené věci.<sup>1568</sup> Velká obava z neznámého se táhne celými lidskými dějinami a v tomto kontextu je třeba zmínit, že se naopak představa o pohanech kryje v průběhu 16. století se zažitou podobou saracénů, kteří měli „neslýchané mravy“ a pěstovali nevyzkoušené rituály. Orientální oděv pohanských Prusů na miniatuře s martyriem sv. Vojtěcha tedy není zvláštním překvapením, ale jen potvrzením představy – pohan = orientálec, bez ohledu na geografickou rovinu námětu.

V druhé polovině 16. století obecně panovalo „okouzlení“ z orientální kostýmní úpravy jezdců, která se tak výrazně lišila od klasického plátového brnění křesťanských rytířů.

<sup>1562</sup> Fol. 101r, Pangratz Engelhart von Haselbach: Egrische Cronica (Praha, KNM, sign. VI F 43) 1560–1571, bibliografie k rukopisu: BARTOŠ 1927, 36, č. 2036; VACKOVÁ 1963, 113; BRODSKÝ 2000, 74–75.

<sup>1563</sup> Fol. 293r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1564</sup> Fol. 214r, Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, NK ČR, sign. XVII A 41) 1576.

<sup>1565</sup> Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích na Novém Městě Pražském (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592.

<sup>1566</sup> K ikonografii sv. Vojtěcha např. ROYT 2008, 487–488. K legendě sv. Vojtěcha např. TUREK 1989b, 85–112.

<sup>1567</sup> K sv. Vojtěchovi z historického hlediska např. SMÉKAL, B. Svatý Vojtěch. In: FRANZEN 2006a, 347–348. (Původní německý originál byl v českém překladu doplněn o kapitoly týkající se českého prostředí, jejichž autorem je Bedřich Smékal.)

<sup>1568</sup> Viz MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984, 26.



Dokládá to mimo jiné i uspořádání husarského turnaje v Praze roku 1557 Ferdinandem Tyrolským, při kterém jednotliví bojovníci proti sobě vystupovali v maskách Turků, mouřenínů a arabských válečníků.<sup>1569</sup> Celý rok 1557 se nesl v duchu očekávaného tureckého vpádu do Uher a již rok předchozí byl ve znamení obrany chorvatské pevnosti Sziget za účasti Ferdinanda Tyrolského.<sup>1570</sup>

Velice zajímavá, i když poněkud rustikální iluminace, se nachází v *Rakovnickém graduálu*, na foliu s rubrikou „*Na den Obětování Pána Krista a do Chrámu*“.<sup>1571</sup> V iniciále P se objevuje král David a pod kolumnou v rozvedené krajině s hořícím městem v pozadí klečící donátor, soukeník David Písecký z Třebeska,<sup>1572</sup> který zastával funkci rakovnického konšela a údajně se účastnil též tažení proti Turkům. Na miniatuře je patrně zobrazen výbuch střelného prachu v sedmihradském městě Temešváru 5. února 1576.<sup>1573</sup> Na přelomu roku 1575 a 1576 se početná armáda z území dnešního Rakouska i Čech vydala bojovat proti Osmanům, kteří již 24 let obléhali město Temešvár. Aniž by však došlo k bitvě, vlivem nepozornosti v Temešváru vybuchl muniční sklad. Silný otřes způsobil vylití koryta řeky Temeš, která zaplavila přilehlý turecký tábor,<sup>1574</sup> což bylo považováno jako zásah shůry. To je reflektováno rovněž na miniatuře, kde se na obloze zjevuje Kristus s metlou v jedné ruce a s vavřínovým věncem v druhé, kterým se chystá korunovat klečícího donátora. Motiv lze chápat jako ztrestání pohanských bezbožníků samotným Kristem.

Miniatury v českých chorálních rukopisech nejsou jediným projevem výtvarné kultury, kde se do role pohanů či nepřátel dosazují postavy v orientální kostýmní úpravě. V sousedním Německu se s tím v podobné rovině setkáváme na rytinách tzv. Feyerabendovy Bible – např. dřevořez zobrazující Krista před Pilátem,<sup>1575</sup> Podobenství o milosrdném Samařanu<sup>1576</sup> nebo grafika ilustrující pasáž z Matoušova evangelia O zabezpečení života,<sup>1577</sup> na níž se v popředí objevují dvě postavy v charakteristickém „tureckém oděvu“.<sup>1578</sup>

<sup>1569</sup> K události VYBÍRAL 2007, 433.

<sup>1570</sup> VYBÍRAL 2007, 433–434. K obraně Szigetu PÁNEK 1989, 137–139.

<sup>1571</sup> Fol. 228r, Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 98) 1594–1596, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1572</sup> K rodině Píseckých z Třebeska: LEVÝ 1896, 218–219; ČECH 1998, 4–9.

<sup>1573</sup> K námětu v Rakovnickém graduálu ČECH 1997, 3–5; MALINOVSKÝ 2002, 101; ŠÁROVCOVÁ 2014a, 80–84.

<sup>1574</sup> K historické události: MALINOVSKÝ 2001, 101.

<sup>1575</sup> Viz Mt 27, 11–26.

<sup>1576</sup> Viz L 10, 25–36.

<sup>1577</sup> Viz Mt 6, 19–34.

<sup>1578</sup> *Icones novi testamenti ... latinis et germanicis carminibus adjunctis.. Cum artis pictoriae apologia. Sigismundi Feyerabend* (Wien, ÖNB, sign. VD16 I 36) 1571. Viz <http://digital.onb.ac.at>, vyhledáno 15. 6. 2015.

#### I. 4. 3. 2. Shrnutí zobrazení orientálců v chorálních rukopisech

Povědomí o specifickém vzezření saracénů (muslimů/ Osmanů/ Turků) se do Evropy šíří nejdříve ve formě cestopisů, později na dobových rytinách a v soudobém tisku.

V ručně psaných knihách z přelomu 15. a 16. století můžeme sledovat zobrazení orientálců, jež se objevuje především v marginální výzdobě a zaujímá tak funkci droalerie, patřící ve středověku tradičně zvířatům a divým mužům. V Ostřihomském graduálu<sup>1579</sup> jsou navíc Osmané zobrazeni v kontextu uherské politické situace a blízkosti „tureckého nebezpečí“, jelikož kodex byl objednan pro Budínský dvůr Vladislava Jagellonského. Ve zpěvnících z 2. poloviny 16. století zase získávají orientální kostýmní úpravu pohané bez hlubšího zamyšlení, v jaké geografické rovině se zobrazovaná událost odehrává, či do jaké doby je zasazena. Na miniaturách s Křtem etiopského komorníka královny Kandaces lze sledovat vyjádření gesta smíření, že i tedy pohané – Turci mohou být spaseni prostřednictvím křtu.

Ojedinelým příkladem zobrazení skutečné historické události spojené s Osmany se stává rustikální iluminace z Rakovnického graduálu,<sup>1580</sup> která byla patrně vytvořena na přání samotného donátora, jenž byl údajně přímým svědkem výbuchu v Temešváru.

Zobrazení orientálců se tak nejdříve objevuje v podobě drolerií, hlouběji v 16. století zaujímá místo pohanů či přímo nepřátel křesťanů v biblických a legendických výjevech.

#### I. 4. 4. Presentace donátorů

Objednavatelé se často v chorálních knihách prezentovali svými erby, cechovními znameními i portréty,<sup>1581</sup> které tvoří obvyklou součást výzdoby tohoto druhu rukopisu. Objevuje se forma jak středověkého votivního typu, známá nejen ze starších kancionálů 15. století – tzn. klečící donátoři v celé postavě se sepjatýma rukama v adoraci, tak zobrazení polopostav či skupinové portréty, které mnohdy již svou formou či velikostí konkurují monumentálnímu umění.

Osobnost donátora knihy také v některých případech přímo ovlivnila ikonografii iluminovaných folií. Např. Malostranský graduál<sup>1582</sup> obsahuje na straně se zpěvem k svátku

<sup>1579</sup> Ostřihomský graduál (Esztergom, Főszékesegyház Kőnyvtár, sign. Ms I 3) poč. 16. století.

<sup>1580</sup> Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 98) 1594–1596.

<sup>1581</sup> Nejnověji k zobrazení donátorů v graduálech SOUČKOVÁ 2015b, 46–58.

<sup>1582</sup> Fol. 350r [242a], Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

sv. Víta pod kolumnou biblický výjev Davida zabíjejícího Goliáše,<sup>1583</sup> v borduře cechovní znak pekařů a nad ním nápisovou pásku s textem „David Pekař“. Scéna v okrajové výzdobě byla tedy evidentně zhotovena na přání objednavatele.

Další příklad ovlivnění ikonografie donátorem lze dohledat na foliu k Hromnicím v Graduálu Sixta z Ottersdorfu,<sup>1584</sup> kde se nachází pod kolumnou notace výjev s Danielem v jámě lvové.<sup>1585</sup> V okrajové dekoraci se opět vyskytuje nápisová páska se jménem objednavatele, kterým byl jakýsi Daniel Zelenka.

#### I. 4. 4. 1. Erby, městské znaky a cechovní znamení

V graduálech obvykle nechybí na úvodní straně městský znak ve formě celostranné miniatury. Takto se s ním můžeme setkat např. v Čáslavském<sup>1586</sup> nebo v Lounském graduálu.<sup>1587</sup> Některé rukopisy obsahují ve formě celostranné miniatury též erby šlechty, která byla spojená s danou lokalitou. Např. ve Žlutickém graduálu<sup>1588</sup> jsou dokonce čtyři iluminace, rozprostírající se přes celé folio, s erby a městským znakem Žlutic.<sup>1589</sup>

Jiným z příkladů je např. Teplický graduál,<sup>1590</sup> kde se na prvním foliu vyjímá erb Wolfa z Vřesovic<sup>1591</sup> a jeho manželky Voršily z Veitmile,<sup>1592</sup> nebo Sedlčanský graduál,<sup>1593</sup> v němž lze nalézt erby Viléma z Rožmberka<sup>1594</sup> a Jakuba Krčina.<sup>1595</sup>

Je zcela běžné, že jsou v bordurách folií jednotlivých kodexů namalovány samostatné erby, znaky či cechovní znamení, někdy dokonce uchopené anděly. Např. ve Svatovítském graduálu<sup>1596</sup> drží andělé v rozvilinách znak Pražského arcibiskupství.<sup>1597</sup> Žlutický graduál na několika foliích obsahuje portrétní zobrazení klečících objednavatelů v adoraci spolu s

<sup>1583</sup> 1 Sd 17, 49.

<sup>1584</sup> Fol. 124r, Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) 1573–1599.

<sup>1585</sup> Viz Da 6, 1–29.

<sup>1586</sup> Fol. 1v Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557. Ke znaku Čáslavi viz ČAREK 1985, 105.

<sup>1587</sup> Fol. 1v, Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1563. Ke znaku Loun viz ČAREK 1985, 235.

<sup>1588</sup> Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) z let 1558–1565 obsahuje na fol. 1r erb Purkrabí Míšeňského, na fol. 2r erb rodu Salmů ze Salmu, a na fol. 2v složitý erb s dvanácti poli. Viz MALINOVSKÝ 2002, 121–122.

<sup>1589</sup> Fol. 3r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565. Ke znaku Žlutic viz MALINOVSKÝ 2002, 24–25; ČAREK 1985, 434.

<sup>1590</sup> Fol. 1v [57b], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1591</sup> K erbu viz KRÁL 2009, 94–95. K Vilému z Rožmberka viz PÁNEK 2011, 72–77.

<sup>1592</sup> K erbu viz KRÁL 2009, 104–105.

<sup>1593</sup> Ff. 6v a fol. 7r, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>1594</sup> K erbu: MYSLIVEČEK 2006, 165–166.

<sup>1595</sup> K erbu: VLASÁK 1870, 23; MYSLIVEČEK 2005, 337.

<sup>1596</sup> Ff. 134r, 160v [20b], 189r, 254r a 265v [22b], Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P. 10) 1551–1552.

<sup>1597</sup> K znaku Pražského arcibiskupství např.: POKORNÝ 1994, 88–94.

identifikačními nápisovými páskami a cechovními znaky toho kterého cechu, jehož byli donátoři příslušníky.<sup>1598</sup>

Dále se např. mnoho cechovních znaků objevuje v Sedlčanském graduálu,<sup>1599</sup> zpravidla umístěných do manýristických rámců s rollwerkem.<sup>1600</sup> Příbramský rorátník zase obsahuje celostrannou titulní iluminaci s cechovním znakem řezníků,<sup>1601</sup> taktéž zasazenou do kartuše, zdobené po stranách dvěma stojícími anděly a festony.

#### I. 4. 4. 2. Portrétní zobrazení

V českých iluminovaných renesančních rukopisech se nacházejí podobizny, které svojí formou navazují na středověký *voťivní portrét*, tak, jak jej známe ze starších kodexů 14. a 15. století.<sup>1602</sup> To se např. vyskytuje v Českobrodském graduálu<sup>1603</sup> na miniatuře s Křtem Krista v řece Jordánu,<sup>1604</sup> v němž je zobrazen klečící objednavatel s nápisovou páskou „Jan Ledecký 1557“. Donátor se zde nechal zpodobnit v souvislosti se svým jmenovcem Janem Křtitelem, kterého patrně považoval za svého osobního patrona. Jan Křtítel se navíc na klečícího Jana Ledeckého obrací, čili je zde též komunikace obou postav, jež jsou navíc namalovány ve stejném měřítku.

Další příklad lze dohledat v třetím dílu Písní chval božských Týnského chrámu,<sup>1605</sup> v němž postarší měšťan klečí u drobného křížku s ukřižovaným Kristem proti starozákonnímu Králi Davidovi. Mezi postavami se navíc nachází Žaltářová Nejsvětější Trojice,<sup>1606</sup> přičemž všechny figury na miniatuře jsou stejně velké. Portrétní zobrazení donátorů v biblických výjevech, které se často rozrůstá do podoby skupinového portrétu, se hojně vyskytuje na iluminacích dvoudílného Hradeckého graduálu.<sup>1607</sup>

<sup>1598</sup> Např. na fol. 105v Žlutického graduálu (Praha, PNP, sign. TR I 27) z let 1558–1565 klečí donátoři v adoraci v blízkosti iniciály s Narozením Krista (typu Adorace), identifikováni nápisovými páskami a cechovním znakem sladovníků. Viz II. 11. 2. *Výzdoba Žlutického graduálu*.

<sup>1599</sup> Ff. 102r, 205r, 214r, 230r, 231r, 239r, 286r, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M-1) 1582–1596.

<sup>1600</sup> K ornamentu viz I. 5. 2. 3. *Beschlagwerk a rollwerk*.

<sup>1601</sup> Fol. 3r, Rorátník literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 263) 1585.

<sup>1602</sup> ŠÁROVCOVÁ 2009b, 428.

<sup>1603</sup> Fol. 293r, Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.

<sup>1604</sup> Viz Mt 3,13–17; Mk 1,9–11; L 3,21–22; J 1, 29–34; k námětu dále kapitola I. 4. 2. 3. *Jan Křtítel*.

<sup>1605</sup> Fol. 161r, III. díl Písní chval božských (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 8) 1578, bibliografie k rukopisu viz II. 23. *0. Písně chval božských Týnského chrámu*.

<sup>1606</sup> Viz I. 4. 2. 3. *12. Nejsvětější Trojice*.

<sup>1607</sup> Miniatury na ff.11r, 115v, 160r, 166r, 182v, 286v a 334v prvního dílu Královehradeckého graduálu (Hradec Králové, MVC, sign. Hr-13) z let 1594–1604 a na ff. 3r, 30v, 65v, 99v, 106v, 118v, 162r, 197r a 226v druhého dílu (Hradec Králové, MVC, sign. Hr-14) 1594–1604.

Po celé 16. století se objevují vyobrazení celých rodin donátorů v adoraci, včetně zemřelých dětí. Např. v Německobrodském graduálu lze studovat titulní list s příbuzenstvem objednavatele, jež spočívá na kolenou v krajině před Kristem Pantokratorem.<sup>1608</sup> Jinými reprezentativními ukázkami jsou miniatura s modlící se rodinou před sedícím Bolestným Kristem, situovanou do bordury pod kolumnu notace na zlomku Vyšehradského rorátníku<sup>1609</sup> nebo poněkud rustikální iluminace s klečícími objednavateli před ukřižovaným Kristem v Teplickém graduálu.<sup>1610</sup>

Ve středověkých kodexech převládá zobrazení donátora v celé postavě se sepjatýma rukama v adoraci, přičemž postavy objednavatelů jsou většinou namalovány v nepoměrně menším měřítku oproti portrétům v rukopisech 16. století.<sup>1611</sup> M. Šárovcová zmiňuje, že zatímco ve středověkých knihách zaujímá podobizna skromnou pozici zpravidla v borduře, lze se v renesančních graduálech naproti tomu setkat s vyobrazením donátora ve vnitřním poli litery.<sup>1612</sup>

Portrét situovaný do iniciály se v renesančních exemplářích, ať už jako součást biblického výjevu či samostatně, nachází např. v Lomnickém<sup>1613</sup> a Malostranském graduálu<sup>1614</sup> nebo v Graduálu Jakuba Sklenáře.<sup>1615</sup> Avšak zobrazení objednavatele se v incipitní litere vyskytuje např. již ve *Vesperale* a *Matutinale* z první třetiny 15. století,<sup>1616</sup> kde donátor – představený mužského kláštera sv. Karla Velikého v Praze na Karlově<sup>1617</sup> klečí proti sv. Karlu Velikému. Opat je však oproti patronu zobrazen v menším měřítku. V jiném rukopise z 15. století, deponovaném taktéž v žitavské knihovně, se lze setkat se třemi zpívajícími kanovníky v iniciále hned na úvodní straně kancionálu.<sup>1618</sup> Toto vyobrazení však nelze považovat za skutečný portrét, jelikož iluminátor postavy nijak nerozlišil. Nicméně,

---

<sup>1608</sup> Fol. 1v, Německobrodský graduál (Havlíčkův Brod, Muzeum Vysočiny, sign. SK 2/1) 1. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz *I. 2. 0. Iluminátoři*.

<sup>1609</sup> [191a] Vyšehradský rorátník (Praha, Královská kolegiální kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, bez sign.) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz *I. 2. 7. 1. Dílo Adama Cibuse*.

<sup>1610</sup> Fol. 143v [61b], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) poslední třetina 16. století.

<sup>1611</sup> ŠÁROVCOVÁ 2009b, 428.

<sup>1612</sup> ŠÁROVCOVÁ 2009b, 428.

<sup>1613</sup> Fol. 335r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) 1578.

<sup>1614</sup> Fol. 385r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1615</sup> Fol. 393r, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1616</sup> Fol. 377v, *Vesperale* a *Matutinale* (Zittau, CWB, sign. A I) 1. třetina 15. století, výběrová bibliografie k rukopisu: KRÁSA 1984, 431–432; ROYT 2002b, 87; BRODSKÝ 2005–2006, 243–247; STUDNÍČKOVÁ 2006a, 123–150; BRODSKÝ 2012, 37.

<sup>1617</sup> Augustiniánská kanonie na Karlově je svázána se založením Nového Města pražského Karlem IV. Zakládací listina byla vydána 18. září 1350. Během husitských bouří byl klášter poškozen a opuštěn. Kanovníci se na Karlov vrátili v roce 1437. Ke klášteru viz VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1997, 565–568.

<sup>1618</sup> Fol. 1r, Žitavský kancionál (Zittau, CWB, sign. A IV) 2. polovina 15. století, k Žitavským rukopisům zvl. BRODSKÝ 2005–2006, 243–270.

obecně umístění donátorů do incipitní litery není specifickou záležitostí 16. věku, jelikož se v různých formách objevuje již ve století předcházejícím.

V Třebeňickém graduálu se nachází mnoho podobizen měšťanů, kteří jsou znázorněni v *polopostavě*,<sup>1619</sup> což se opravdu v 15. věku nevyskytuje. Tento typ portrétu navazuje na závěsné obrazy, které jsou běžné v dvorském prostředí.<sup>1620</sup> Z 16. století je zachováno jen omezené množství monumentálních podobizen české provenience,<sup>1621</sup> i když můžeme předpokládat, že tyto malby vznikaly běžně v okruhu vyšší šlechty a měšťská elita se mu tímto způsobem chtěla připodobnit. Místo votivního zpodobnění – donátora prosebníka, dávají v některých případech literáti přednost formě polopostavy, tedy renesanční podobizny – zobrazení soukromé kontemplanace nad knihou, čímž je demonstrováno rovněž zvyšující se sebevědomí obyvatel měst. Tento vzor portrétu se objevuje např. též v Graduálu sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích,<sup>1622</sup> v němž jsou podobizny zasazeny pod kolumnu notace do kartušových oválných medailonů. Portréty tohoto ztvárnění se také nacházejí v Rakovnickém graduálu,<sup>1623</sup> jehož iluminace však vykazují velmi nízkou úroveň.

Ze závěsných obrazů je jistě odvozen rovněž typ *zobrazení donátorů stojících v celé postavě* čelně k divákovi, což se hojně vyskytuje v Rorátníku Kantora Vodňanského.<sup>1624</sup> Podobizny se v tomto kodexu rozprostírají přes celé folio. Naproti tomu biblické výjevy portrétům téměř ustoupily a objevují se pouze v incipitních iniciálách.<sup>1625</sup>

---

<sup>1619</sup> V Třebeňickém graduálu (Litoměřice, SOA, bez sign.) z let 1574–1583 se podobizny měšťanů zobrazené v polopostavě vyskytují na ff. 120r, 177r, 190r, 205r, 211r, 228r, 254r a 283r.

<sup>1620</sup> K závěsným podobiznám v českém prostředí zvl. KUBÍKOVÁ 2001b.

<sup>1621</sup> Prvním příkladem je Podobizna Albrechta z Kolovrat (dnes v soukromé sbírce v Meersburgu) datovaná rokem 1506, jejímž autorem je Mistr Litoměřického oltáře. Viz PEŠINA 1978, 358–359. Podobizna je zachovalá také v barokní kopii na plátně na zámku v Rychnově nad Kněžnou, kde se nacházejí i další kopie portrétů, např. podobizny Jana a Václava Bezdrůžického z Kolovrat. Viz VACKOVÁ 1989, 103. K významným portrétistů působícím na našem území patřil Jacob Seisenegger (1505–1567), dvorní malíř Ferdinanda I., jehož dílem jsou tabulové podobizny Adama I. z Hradce a Anny z Rožmitálu nebo portrét Vratislava z Pernštejna, malovaný na plátně, signovaný a datovaný rokem 1558. K Seiseneggerovi např. LÖCHER 1962; VACKOVÁ 1989, 103; KUBÍKOVÁ 2008, 193–205; ADAMOVÁ 2012. Další významní portrétisté působící na našem území byli Mistr lobkovických portrétů, Mistr pánů z Rožmberka, Bartoloměj Beránek zv. Jelínek nebo Monogramista H. K. Viz VACKOVÁ 1989, 103.

<sup>1622</sup> Ff. 2r, 36r, 52r, 70r, 88r, 108r, Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích na Novém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XXIII A 8) 1581–1592.

<sup>1623</sup> Ff. 24r, 73r, Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 99) 1594–1596.

<sup>1624</sup> Rorátník Kantora Vodňanského (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–11) 1585–1586. Podobizny jsou zde na fol. 1r, 2r, 2v, 18v, 54v, 112r, 180v a 242r. Bibliografie k rukopisu: CHYTL 1895, 340; CECHNER 1904, 84; ČERNÝ 1966, 43–44; BLÁHA 2005; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 30#–32#.

<sup>1625</sup> Ff. 9r, 82r, 114r, 181r, 215r, Rorátník Kantora Vodňanského (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–11) 1585–1586.

### I. 4. 4. 3. Kryptoportrét

Mezi odbornou veřejností převažuje názor, že graduály byly vytvářeny především pro utrakvisty,<sup>1626</sup> což ovšem není vždy pravidlem. B. F. H. Graham téměř vždy vysvětluje chybějící folia v jednotlivých rukopisech především tím, že byla odstraněna či poškozena převážně katolickými reformátory pro svůj význam, např. že zahrnovala propria určená Mistru Janu Husovi.<sup>1627</sup> Chybějící strany lze v některých knihách vysvětlit též prostým vandalstvím, nebo že byla odříznuta pro svoji uměleckou hodnotu, např. Národní galerie v Praze chová ve Sbírce grafiky a kresby čtyři vyřiznuté miniatury z graduálů 2. poloviny 16. století.<sup>1628</sup> V případě např. Žlutického graduálu,<sup>1629</sup> který obsahoval iniciálu s Mistrem Janem Husem, je záměr poškození jasný. Folio bylo polito neznámou tekutinou a zmíněná litera ještě dvakrát proříznuta. Je však známo několik případů, kdy se iluminace s Mistrem Janem Husem dochovaly a unikly tak řádění reformační komise.<sup>1630</sup>

Barry Frederic Hunter Graham předpokládal, že rovněž tzv. Český zpěvník od dominikánů<sup>1631</sup> byl vytvořen pro utrakvistické objednavatele, právě protože v něm chybí několik stran, které měly být určeny českým mučedníkům.<sup>1632</sup> V tomto kodexu se jeví jako velmi zarážející netradiční zpodobnění Panny Marie v kompozici Seslání Ducha svatého v iniciále D.<sup>1633</sup> Panna Marie na sobě nemá tradiční červenomodrý oděv, který na ní lze sledovat téměř vždy na miniaturách tohoto námětu,<sup>1634</sup> ale místo toho je oděna do hábitu připomínajícího oděv dominikánek.<sup>1635</sup> Toto neobvyklé ztvárnění může tedy upozorňovat na osobu objednavatele, kterou byla podle akrostichu na fol. 2v–3v (jehož počáteční a poslední písmena dávají dohromady sdělení: „*Mandelena Mistrowa naklad vezinila na tyto knihy. Matiass Iustin psal*“) jakási Magdaléna.

<sup>1626</sup> Viz VACKOVÁ 1968, 379–393; VACKOVÁ 1989, 93–105; ŠÁROVCOVÁ 2011.

<sup>1627</sup> GRAHAM 2006, 35.

<sup>1628</sup> Figurální iniciála W se Zmrtvýchvstáním Krista (inv. č. K4294), figurální iniciála P s Poslední večeří (inv. č. K4295), figurální iniciála W s Klaněním 24 apokalyptických starců (inv. č. K4296) a figurální iniciála O se Stvořením Evy (inv. č. K 58160), viz reprodukce: BRIXOVÁ 2010, 30–33.

<sup>1629</sup> Fol. 249r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1630</sup> Viz kapitola I. 4. 5. 2. *Miniatury s Mistrem Janem Husem*.

<sup>1631</sup> Fol. 206v [145a], Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) 60.–80. léta 16. století.

<sup>1632</sup> GRAHAM 2006, 506.

<sup>1633</sup> Sk 2,1–13.

<sup>1634</sup> Např. zobrazení na fol.131r Teplického graduálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) z roku 1560, na fol. 305r Malostranského graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) z let 1569–1572, na fol. 418r Graduálu Sixta z Ottersdorfu (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 2) z let 1573–1599 nebo na fol.443r Lomnického graduálu (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53a) z roku 1578.

<sup>1635</sup> Viz srov. obr. HALL 2008, 95.

Tento zpěvník byl patrně objednan pro společenství ženského kláštera, např. pro konvent u sv. Anny a sv. Vavřince na Starém Městě pražském.<sup>1636</sup> Je dosti možné, že výše zmíněná iluminace Seslání Ducha svatého zobrazuje skutečnou podobu donátorky. V případě, že by se jednalo např. o představenou kláštera, není možné tento kryptoportrét vyloučit. Můžeme předpokládat, že objednavatelka se nechala zobrazit na místě tradičně patřící Panně Marii, s odkazem na ctnosti Bohorodičky, které ona jakožto žena stojící v čele řeholnic sdílela. Donátorku z řad měšťanstva lze vyloučit nejen pro její kostýmní úpravu, která připomíná řádový oděv, ale rovněž z toho důvodu, že by prostá měšťanka, třeba i vdova, neměla dost odvahy znázornit se na místě patřícím Kristově matce.

#### I. 4. 4. 4. Zobrazení zpívajícího bratrstva

V graduálech 16. věku se také často objevují miniatury celého zpívajícího společenství. Již v Žitavském graduálu ze začátku 16. století<sup>1637</sup> jsou v borduře namalováni tři zpívající měšťané u pulpitu s kancionálem. Toto vyobrazení ještě nemůžeme pokládat za skutečný portrét, jelikož postavy nejsou nijak typově odlišeny. Iluminátor se omezil pouze na zobrazení různě barevného oděvu a vlasů zpívajících literátů. V kontextu 16. věku se zdá být výjimečná iluminace ve Svatovítském graduálu,<sup>1638</sup> objednaného svatovítskou kapitulou, která zobrazuje pějící kanovníky v borduře pod kolumnou textu, zatímco ve vnitřním poli iniciály se nachází miniatura s patrony pražské katedrály sv. Vítem a sv. Václavem.<sup>1639</sup> Světci mají mezi sebou anděla, držícího znak Pražského arcibiskupství. V případě tohoto vyobrazení lze předpokládat, že se jedná o skutečný skupinový portrét kanovníků, byť ve formě miniatury, jelikož jednotlivé postavy jsou od sebe rozlišeny typově a lze rozpoznat jejich fyziognomii a stáří. Iluminace se ve Svatovítském graduálu zdá být výjimečná právě tím, že umělecky ztvárňuje zpívající kanovníky, což už v pokročilém 16. století, vzhledem k převážně měšťanským objednavatelům, není obvyklé.

V utrakvistických graduálech se lze často setkat právě se zpívajícími měšťany – literátským bratrstvem, které pěje v sakrálním prostoru z otevřeného kancionálu. U těchto miniatur můžeme předpokládat, že se jedná o skutečnou skupinovou podobiznu, tedy že

---

<sup>1636</sup> Tento klášter existoval a byl činný v 16. století. Více ke klášteru VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1997, 506–508; WALTER 2012.

<sup>1637</sup> Fol. 33r, Žitavský graduál (Zittau, CWB, sign. A III) 1512.

<sup>1638</sup> Fol. 2r [24b], Svatovítský graduál (Praha, Muzeum hl. m. Prahy, inv.č. 9 261) 1552.

<sup>1639</sup> K ikonografii patronů: RULÍŠEK 1993, [38] s., nepag.; ROYT 2008, 469–470, 484–485.



iluminátor znal zobrazované postavy a pokusil se vystihnout jejich reálný vzhled.<sup>1640</sup> Např. v Litomyšlském graduálu<sup>1641</sup> lze sledovat vyobrazení osmi měšťanů, stojících u otevřeného graduálu, jenž je umístěn na pulpitu. Výjev je situován do chóru kostela, v pozadí s otevřenou archou a kalichem na oltární menze. V Graduálu kostela sv. Havla<sup>1642</sup> se objevuje skupinový portrét v borduře pod kolumnou. Zpívající literátské bratrstvo je zde seskupeno kolem otevřeného rukopisu, monumentálních rozměrů, zatímco v lodi kostela jsou usazeny jejich ženy. Sociální rozvrstvení uvnitř městské obce se často odráželo v zasedacím pořádku v kostelních lavicích, které byly někdy rozděleny na mužskou a ženskou část.<sup>1643</sup> Zobrazení ze svatohavelského zpěvníku je zajímavé právě i tím, že zobrazuje ženské osazenstvo sakrálního prostoru, což není obvyklé.

V graduálech se v 2. polovině 16. století objevují skupinové portréty ve formě celostranné miniatury, svojí velikostí téměř konkurující monumentálnímu umění. Reprezentativní zobrazení tohoto typu se např. nachází v Teplickém graduálu.<sup>1644</sup> Tento zpěvník byl objednan v dílně Jana Táborského z Klokotské Hory a vyzdoben z velké části iluminátorem Fabiánem Pulérem.<sup>1645</sup> Celostranný portrét, však není dílem Pulěře a vznikl pravděpodobně mnohem později, což naznačují iniciály „W. B. a A. P.“ vyskytující se nad figurami v miniatuře. Zmíněné monogramy spojila Jana Michlová se jmény Adama Píseckého a Václava Berounského, kteří jsou zmiňováni v pramenech v 80. a 90. letech.<sup>1646</sup> Jiným příkladem, avšak stylově příbuzným, je celostranná miniatura z Hradeckého graduálu,<sup>1647</sup> kde je zachycen celý sakrální prostor se stojícími měšťany. V pravém dolním rohu se pak navíc nachází erb jednoho z objednavatelů.

Zajímavé uspořádání vykazuje výjev zpívajících měšťanů v Sedlčanském graduálu<sup>1648</sup> v borduře pod kolumnou. Zde se patrně objevuje jediný dochovaný portrét Jakuba Krčina,<sup>1649</sup>

<sup>1640</sup> K tématu zvláště: PEŠINA 1954b, 269–295.

<sup>1641</sup> Fol. 101v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1642</sup> Fol. 3r [148a], Graduál literátského bratrstva sv. Havla na Starém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XVII B 19) 4. čtvrtina 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>1643</sup> Viz HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010c, 363.

<sup>1644</sup> Fol. 190v [62b], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) poslední třetina 16. století.

<sup>1645</sup> Viz II. 17. 3. *Shrnutí výzdoby Teplického graduálu*.

<sup>1646</sup> MICHLOVÁ 2007, 127–128.

<sup>1647</sup> Fol. 256v, Královehradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–14) 1594–1604.

<sup>1648</sup> Fol. 205r [149a], Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>1649</sup> Jakub Krčín byl regentem Viléma Trčky z Lípy a později Viléma z Rožmberka, jehož erb se taktéž nachází ve formě celostranné miniatury na foliu 6v vedla Krčinova erbu na fol. 7r v Sedlčanském graduálu. Sám Jakub Krčín je známý především jako zakladatel mnoha rybníků v jihočeském kraji. K Jakobovi Krčinovi z Jelčan a Sedlčan: VLASÁK 1859, 55–56; VLASÁK 1870, 19, 23–24, 27; VÁVRA 1874–1877, 373–374; SCHULZ 1913, 384; SCHNEIDER 1936; MÍKA 1955, 80–95; POLÁK 1974, 135–161; JEŽEK 1979, 15–19; PÁNEK 1989, 242–245; HABART 1994, 280–280; KOFROŇ 2002, 108–113; HULE 2004. Kromě Jakuba Krčina se na nákladu Sedlčanského graduálu podílely různé cechy, jejichž znamení se objevují téměř na každém iluminovaném foliu.

který stojí v červeném oděvu a v klobouku, v popředí zpívajících měšťanů na pravé straně. Literáti jsou seskupeni do čtyř skupin, přičemž každá skupina zpívá ze svého zpěvníku. Toto může indikovat jednotlivé hlasové obory, případně to poukazuje na fakt, že z 16. století se ze Sedlčan dochovalo hned několik ručně psaných zpěvníků.<sup>1650</sup> Zároveň lze ve výjevu sledovat rovněž basu/violu da gamba,<sup>1651</sup> což shledávám vskutku netradičním prvkem nepatřícím do kultury kostelního zpěvu.

B. F. H. Graham předpokládá, že zobrazení basy v tomto výjevu, se zdá být důkazem, že basa naopak byla při liturgickém zpěvu využívána podobně jako varhany,<sup>1652</sup> což je ovšem otázka. Ve scéně se nenachází žádný kantor s ukazovátkem, který by organizoval zpěv a staral se o jednotlivé nástupy zpěváků.<sup>1653</sup> To můžeme např. spatřit na již výše zmíněném vyobrazení v Litomyšlském graduálu.<sup>1654</sup>

Zpěváci jsou v Sedlčanském graduálu seskupeni v místnosti, která vůbec nepřipomíná sakrální prostor. Samotný kostel je namalovaný v zadním plánu za postavami. Je možné, že toto zobrazení může představovat konkrétní chrám Nanebevzetí Panny Marie v Obděnicích, kde má Jakub Krčín svůj náhrobek.<sup>1655</sup> Výjev v sedlčanském kodexu tedy představuje scénu setkání zpívajících měšťanů, avšak tato setkání se patrně neodehrávala vždy v kostele, ale mohla se konat též v jiném prostoru, např. na radnici. V budovách městského správního úřadu se odehrávaly nejenom nejdůležitější rituály obecní politiky, volby a obnovy městské rady, ale konala se zde též reprezentace rady, například při příjezdu panovníků či jiných významných hostů.<sup>1656</sup> Radnice byla také vhodným místem pro městské slavnosti, čili její zobrazení v Sedlčanském graduálu nelze zatím vyloučit.

---

Dále např. Daniel Sedlčanský, který byl tiskařem v Praze vyučeným u Jiřího Melantricha Staršího. Jeho jméno se nachází na foliu 205r v borduře. Výběrová bibliografie k němu: KABÁT 1936, 86–87; HORÁK 1948, 120; JEŽEK 1979, 32; VOIT 2006, 782–783. U Daniela Sedlčanského byly vytištěny dvě strany, které jsou vevázány do graduálu a nacházející se na nich jména dalších lidí, kteří se podíleli na nákladu rukopisu. Z nich jsou patrně nejvýznamnější Václav Křikava a Mikuláš Kozský z Plechova. Členové rodiny Křikavovy jsou v pramenech zmiňováni od 16. do poloviny 17. století. K nim např.: JEŽEK 1979, 33, 34; KUTHAN 2005, 40–41 (Jan Kuthan je místní historik, není tedy totožný s prof. Jiřím Kuthanem.) Rodina Kozkých z Plechova bude patrně větví rodu Kozkých z Kozích, jejichž erbovní figurou je rys. Erb spolu se jménem Jana Kozkého z Plechova se nachází v Sedlčanském graduálu na foliu 220v. K erbů MYSLIVEČEK 2005, 331. Mikuláš Kozký byl patrně bratrem Jana Kozkého. K rodině JEŽEK 1979, 33.

<sup>1650</sup> V Sedlčanském muzeu jsou chovány další zpěvníky ze 16. století pod signaturami M–1, M–3, M–4, M–5, M–6 a M–7. Viz TOŠNEROVÁ 2001, 162–163.

<sup>1651</sup> Kontrabas, lidově basa, je označení pro v současnosti největší smyčcový nástroj. Výraz je známý od počátku 17. století. Viz MACEK 1997, 468. Dnešní kontrabas se vyvinul z nástroje viola da gamba. K tomu MACEK 1997, 998–999. Z druhé poloviny 16. století se z panství Rožmberků v Třeboni dochoval „velkobasový (subbasový) nástroj houslového typu, tzv. rožmberská basa“. Viz HORYNA 2011, 306.

<sup>1652</sup> GRAHAM 2006, 69.

<sup>1653</sup> GRAHAM 2006, 69.

<sup>1654</sup> Fol. 101v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1655</sup> Ke kostelu v Obděnicích: VLASÁK 1859, 55; POCHE 1978, 517; HABART 1994, 198; SOMMER 2011, 76–83.

<sup>1656</sup> K funkci radnice ve městech HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010c, 361–362.

Nevšední zobrazení ze Sedlčanského graduálu však také nemusí zobrazovat zpívající literátské bratrstvo, ale může představovat rovněž nějakou slavnost konanou na rožmberském panství, zvážíme-li, že Jakub Krčín byl ve službách Viléma z Rožmberka.<sup>1657</sup> V 2. polovině 16. století je doloženo, že Rožmberkové měli svoji kapelu.<sup>1658</sup> Instrumentální hudba obecně v té době doprovázela různá jednání a tvořila součást rituálu a společenské komunikace.<sup>1659</sup>

#### I. 4. 4. 5. Výjevy z městského života

Ojedinelý je motiv *zasedání městské rady* v Třebenickém graduálu [286a],<sup>1660</sup> které se v žádném jiném dochovaném graduálu z 2. poloviny 16. století nevyskytuje a typem zobrazení navazuje na celostrannou miniaturu v Olomoucké právní knize Václava z Jihlavy.<sup>1661</sup>

Zasedání městské rady, respektive městského soudu, bylo důležitým projevem autonomie města.<sup>1662</sup> Platily zde striktně dané zvyklosti, např. přesně stanovený zasedací pořádek.<sup>1663</sup> Konšelské stoly a lavice byly situovány po třech stranách radní síně, čtvrtá strana byla určena pro příchozí.<sup>1664</sup> Jestliže se někdo nedostavil ve stanoveném termínu, byla pře automaticky rozhodnuta v jeho neprospěch.<sup>1665</sup> Ani samotní konšelé nebyli ušetřeni sankcí. Jakmile do síně vkročil purkmistr, obrátil přesýpací hodiny, a kdo se z konšelů nedostavil, platil pokutu jeden nebo dva groše míšeňské.<sup>1666</sup>

V Třebenickém graduálu je zobrazen stůl, u kterého po třech stranách sedí konšelé. Uprostřed stolu se nacházejí přesýpací hodiny. V popředí výjevu proti sobě stojí dvě skupiny osob, tedy dvě znesvářené strany. Miniatura s městským soudem se v chorální knize jeví jako překvapující, protože zpravidla toto místo zaujímá skupinový portrét zpívajících literátů.

Podobný motiv s měšťany, který ovšem nemá takové monumentální měřítko, lze dohledat v Teplickém kancionálu. Jedná se pravděpodobně o zobrazení *výběru daní*

---

<sup>1657</sup> K tomu zvl. HULE 2004.

<sup>1658</sup> K tomu zvláště MAREŠ 1894, 209–236.

<sup>1659</sup> HORYNA 1997, 167.

<sup>1660</sup> Fol. 4r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1661</sup> Fol. 1v, Olomoucká právní kniha Václava z Jihlavy (Olomouc, SOkA, Fond – Archiv města Olomouc, inv. č. 1540) 1430, výběrová bibliografie k rukopisu: KRÁSA 1984, 598, obr. 96; KRÁSA 1990a, 328; ROYT 2002b, 120; BRODSKÝ 2012, 41.

<sup>1662</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

<sup>1663</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

<sup>1664</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

<sup>1665</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

<sup>1666</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

[287a],<sup>1667</sup> jenž je situováno do bordury pod kolumnu na straně pro Trojiční neděli. Obě miniatury tedy představují výjevy ze života městských úředníků, které se navíc odehrávají v soudobém renesančním interiéru s pravoúhlými okny a v případě Třeбенického graduálu i s kazetovým stropem.

V některých rukopisech se lze setkat též s *pracovními náměty*, které souvisejí s osobou donátora. Ve Žlutickém graduálu se vyskytuje výjev vedení dobytčete na porážku,<sup>1668</sup> jenž zabírá téměř polovinu strany. Velmi podobná miniatura se objevuje v Českobrodském<sup>1669</sup> nebo Malostranském graduálu,<sup>1670</sup> v němž je scéna zasazena do městské scenérie. I kodex z Českého Brodu obsahuje na titulní straně městský znak<sup>1671</sup> a kromě výše zmíněné porážky další výjevy z řemeslnického života. Na foliu věnovanému Panně Marii se pod kolumnou v borduře nachází orba s nápisovou páskou identifikující donátora: „Kuba Rychtář z Nové Vsi“. <sup>1672</sup> Scénu ovládá poněkud rustikálně znázorněný oráč – Kuba Rychtář u pluhu s třemi koňmi a vozkou, za kterými lze sledovat pohled na vesnici.

Na straně s rubrikou k Narození Pany Marie se v Českobrodském graduálu kromě ornamentální iniciály objevuje v borduře pod kolumnou výjev se čtyřmi kožišníky při práci,<sup>1673</sup> který doplňuje kožišnický cechovní znak. Zobrazení demonstuje skutečnou práci řemeslníků, jejichž pracovní postup se po staletí neměnil, dokud zpracování kožešin probíhalo rukodělně. Mistr vpravo sedí na dřevěné stoličce a otírá rub vymáčené kožišiny o upevněnou mizdrici kosu, aby byla hladká. Po tomto procesu mohli řemeslníci – muži zobrazení na miniatuře vlevo, vyklepat z kožišiny tenkými hůlkami otruby.<sup>1674</sup> Na iluminaci lze studovat rovněž kostýmní úpravu zobrazených postav. Muži jsou oblečeni v soudobém renesančním oděvu s vykasanými rukávy.<sup>1675</sup>

Na posledním iluminovaném foliu Českobrodského graduálu<sup>1676</sup> se nachází další žánrový výjev – mečíři při práci, vedle kterého je modrý štít s třemi ostrými sečnými zbraněmi s rovnou čepelí a nad ním nápisová páska s textem: „Vávra Mečíř.“ Miniatura zobrazuje řemeslníky, kteří dokončují poslední povrchovou úpravu výrobku hlazením.

<sup>1667</sup> Fol. 208v, Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>1668</sup> Fol. 184v [28a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1669</sup> Fol. 279r [29a], Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.

<sup>1670</sup> Fol. 22v, Malostranský graduál (Praha, Archiv hl. m. Prahy, sign. 1869) 1561–1573, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>1671</sup> Fol. 1v, Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557. Ke znaku Českého Brodu viz srov. ČAREK 1985, 113.

<sup>1672</sup> Fol. 323v [31b], Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.

<sup>1673</sup> Fol. 386v [32b], Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.

<sup>1674</sup> Viz HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1967, obr. 69.

<sup>1675</sup> K renesančnímu odívání např.: KYBALOVÁ 1996.

<sup>1676</sup> Fol. 506r, Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557.

Dřevěnými hůlkami leští ostrou rovnou čepel, upnutou ve stoličce. V druhém plánu se pak objevuje vinopalnická píčka, protože jako leštidla se užívalo nehašeného vápna smíšeného s olejem a pálenkou.<sup>1677</sup> V knize *Homo Faber* je věnovaná velká pozornost těmto „pracovním námětům“, přičemž autoři si všímají značné rozdílnosti v oděvech namalovaných postav.<sup>1678</sup> Bohatý rychtář se svým pacholkem jsou ve scéně orby v Českobrodském graduálu zobrazeni ve starodávných hrubých kytlicích a nohavicích, což kontrastuje s oděvem kožišníků, kteří nosí módní renesanční oděv.<sup>1679</sup>

V chorálních rukopisech lze nalézt též **žánrové výjevy**, které zobrazují zábavu a bujaré veselí. Na foliích pro svátek Posvěcení kostela se velice často můžeme setkat s vyobrazením hráčů kuželek,<sup>1680</sup> např. v Teplickém<sup>1681</sup> a v Čáslavském graduálu<sup>1682</sup> nebo v Graduálu z Britské knihovny.<sup>1683</sup> Viktor Kubík se ve své studii<sup>1684</sup> zabýval tímto tématem především na příkladu severočeských rukopisů – Antifonáře z Bíliny,<sup>1685</sup> Lounského graduálu Pavla Mělnického<sup>1686</sup> i výše zmíněného Teplického graduálu.<sup>1687</sup> Kuželkáři jsou zde součástí bohatého bordurového programu bez zjevného vztahu k svátkům, jež jsou ilustrovány většinou ve vnitřních polích liter biblickými výjevy.

Hra v kuželky podobně jako hra v kostky se do Českých zemí dostala patrně ve 14. století za vlády Karla IV. z Itálie.<sup>1688</sup> Záhy se rozšířila mezi měšťanstvo a byla také jakožto hra hazardní brzy zakazována a pokutována.<sup>1689</sup> Zmíněné vyobrazení z Antifonáře z Bíliny je jen důkazem, že hra musela být značně rozšířená již dříve než v 16. století.<sup>1690</sup> Martina Šárovcová zase poukazuje na fakt, že motiv kuželkářů se vyskytoval rovněž na

---

<sup>1677</sup> Viz HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1967, obr. 102.

<sup>1678</sup> Viz HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1967, obr. 5.

<sup>1679</sup> Viz HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1967, obr. 5.

<sup>1680</sup> K motivu zvláště studie KUBÍK 2004, 305–326; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 95–96.

<sup>1681</sup> Fol. 162v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1682</sup> Fol. 222r [27b], Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557.

<sup>1683</sup> Fol. 347r [81b], Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 22. 0. *Graduál z Britské knihovny*.

<sup>1684</sup> Viz KUBÍK 2004, 305–326.

<sup>1685</sup> Fol. 178v, Antifonář z Bíliny (Teplice, SOkA, sign. ms 85) 70. léta 14. století, výběrová bibliografie k rukopisu: BRODSKÝ 1997–1998, 37–46; PETR 1997–1998, 3–35; KUBÍK 2001, 375–431; KUBÍK 2004, 305–326; KUBÍK 2015c, 166–167, kat. č. I–25.

<sup>1686</sup> Fol. 275r, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 8b) 1530.

<sup>1687</sup> Fol. 162v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1688</sup> KUBÍK 2004, 310.

<sup>1689</sup> KUBÍK 2004, 311. Z. Winter uvádí, že k udržení pořádku ve městech byly již ve 13. století omezeny veškeré karetní hry i hry v kostky, později se k nim přidaly i kuželky. Viz WINTER 1892, 81–86. Karty a kostky byly však spíše záležitostí urozených pánů a rytířů. Viz BŮŽEK/HRDLIČKA/KRÁL/VYBÍRAL 2002, 346–347.

<sup>1690</sup> KUBÍK 2004, 311. Většinou je uváděno až 16. století jako doba, kdy byla rozšířena hra v kuželky mezi měšťanstvo a venkovské obyvatelstvo. Viz MACEK 1994, 193; MACEK 1998, 282.

dobových grafikách,<sup>1691</sup> např. na grafickém listu Hanse Sebalda Behama Velké posvícení z roku 1539.<sup>1692</sup>

Hra v kuželky tak zaujímá své místo v měšťanských kodexech oproti hře v šachy, jenž má své místo v dvorském prostředí.<sup>1693</sup>

Žánrové výjevy v bordurách jsou vědomým odlehčením k figurálním motivům v iniciálách bez vědomého rafinovaného propojení textu a obsahu. V. Kubík po vzoru M. Camille používá pro žánrové scény v marginální výzdobě termín „vizuální“ hluk, což je označení pro odlehčené bordurové, někdy droleriové motivy, které se jeví jako záměrně nepřilíš důmyslný protipól k hlavním reprezentativním iluminacím.<sup>1694</sup>

V ručně psaných zpěvnících 16. století lze sledovat též prosté vyobrazení sedláků před krčmou, např. v Malostranském<sup>1695</sup> nebo Žlutickém graduálu.<sup>1696</sup> Krčma – hospoda byla v raně novověké společnosti místem, které sloužilo nejen zábavě, ale k navazování kontaktů i politických jednání.<sup>1697</sup> Většina hospod se stala součástí měšťanských domů, a tím byla hranice mezi soukromým a veřejným velmi jemná a prostupná. Krčmy však byly místem častých konfliktů, k čemuž dopomáhal právě rovněž konzumovaný alkohol. Nebezpečí nedodržování pořádku v tomto prostoru si dobře uvědomovaly městské rady či městské vrchnosti, které někdy vydávaly psané normy, jejichž prostřednictvím se snažily omezovat pijáctví.<sup>1698</sup> Josef Macek uvádí, že speciálně slavnosti posvícení trvaly i několik dní, vždy provázené bujarým veselím, kterému nemohly učinit přítrž ani všemožné zákazy a příkazy ať církevní či světské.<sup>1699</sup> V 16. století se množily sofistikované texty odsuzující veřejně provozovaný alkoholismus, kombinující biblické axiomy se znalostmi a přesvědčeními tehdejší zdravotní vědy, např. roku 1563 vyšel v Norimberku spis „*Ein Spruch des Propheten Esaie*“, jehož autorem byl básník Daniel Drechsel.<sup>1700</sup> Je zajímavé, že D. Drechsel nebyl absolutním odpůrcem alkoholu – víno podle něj člověka posiluje a činí lidi statečnými a veselými, je to tedy „nápoj Bohem

<sup>1691</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 96.

<sup>1692</sup> Viz MOXEY 1983, 173–199.

<sup>1693</sup> Hra v šachy je zobrazena např. na fol. 6r, *Liber de moribus hominum et officiis nobilium sive super ludum scaccorum* (Madrid, Biblioteca Nacional de España, Vitr. 25–26) 30. léta 15. století, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 237, obr. 401. K rukopisu více viz STUDNIČKOVÁ 2006b, 496–497, kat. č. 167.

<sup>1694</sup> KUBÍK 2004, 307. Viz CAMILLE 1992, 11, 31, 153–160.

<sup>1695</sup> Fol. 397r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1696</sup> Fol. 271v [38b], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1697</sup> K funkci hospody jakožto veřejného prostoru HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010c, 364.

<sup>1698</sup> Instrukce k chování např. v Chomutovských hospodách popisuje Gerhard Stübiger ve své studii STÜBIGER 1969, 62–66, 81–84.

<sup>1699</sup> MACEK 1998, 273; MACEK 1999, 60.

<sup>1700</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

požehnaný“.<sup>1701</sup> Ovšem nadměrné „nasávání“ přetváří lidi v „prasata, lvy a opice“ čili volá po střídmosti v pití vína, aby nebyl narušován pořádek ve městech.<sup>1702</sup> Svátek posvícení však poskytoval uvolnění od všedních starostí a šedé každodennosti.<sup>1703</sup> Scéna bujarého veselí se objevuje např. v Žitavském graduálu<sup>1704</sup> pod kolumnou, zatímco vyobrazení kostela se nachází v incipitní liteře.

#### I. 4. 4. 6. Zobrazení chrámu a přijímání pod obojí způsobou

Obvyklou součástí výzdoby ke svátku Posvěcení kostela se stává zobrazení samotné budovy chrámu. Vždy je nutné zvážit, jestli se jedná o konkrétní zobrazení kostela v tom kterém městě či nikoliv. Např. ve zpěvnících iluminovaných Matoušem Ornysem vidíme ve třech případech krajinou scénérii s poutníky přicházejícími k chrámu,<sup>1705</sup> který se nachází na vyvýšenině. Kostel obehnaný hřbitovní zdí je zasazen do přesvědčivé krajiny provedené v pastelových studených tónech. Fabián Pulěř naopak zobrazuje boční stranu gotického chrámu bez odstupu, a tím vyplňuje celé vnitřní pole iniciály.<sup>1706</sup>

Kostel byl podobně jako radnice veřejným a multifunkčním prostorem a přestože sloužil především liturgii, jeho využívání bylo mnohem všestrannější. Budova chrámu představovala místo kolektivní prezentace měšťanů, která se odehrávala jak prostřednictvím náboženské zbožnosti, tak i rituálů, například zádušních mší a pobožností.<sup>1707</sup>

V některých rukopisech můžeme spatřit vyobrazení *přijímání pod obojí*. Kupříkladu v Litoměřickém českém graduálu<sup>1708</sup> se tento motiv objevuje hned dvakrát vždy v prostoru pod kolumnou v téměř čtvercovém lištovém rámu. Scéna se nachází rovněž v Teplickém kancionálu,<sup>1709</sup> umístěna do vnitřního pole litery na foliu s rubrikou „*O Tiele a Krwi Pána Krista*“. Výjev skupinového přijímání pod obojí dokonce ve formě celostranné miniatury lze

<sup>1701</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

<sup>1702</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a, 545.

<sup>1703</sup> Viz ZÍBRT 1889, 27, 165; MACEK 1998, 273; MACEK 1999, 60.

<sup>1704</sup> Fol. 85r, Žitavský graduál (Zittau, CWB, sign. A III) 1512.

<sup>1705</sup> Fol. 265v [55a], Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R-203) 1561–1563; fol. 464r [56a], Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572; fol. 245r [57a], Třebeňický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1706</sup> Fol. 222r [27b], Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557; Fol. 271v [38b], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1707</sup> K funkci kostela jako veřejného prostoru např. HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010c, 362–363.

<sup>1708</sup> Ff. 70r [15b] a 211v, Litoměřický graduál (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DA I 6) 1543, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 6. 0. *Litoměřický český graduál*.

<sup>1709</sup> Fol. 217r [65b], Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

studovat v Kancionálu Betlémské kaple,<sup>1710</sup> u kterého můžeme dokonce předpokládat, že je zde namalován skutečný interiér kostela spolu s otevřeným gotickým retábem.

#### I. 4. 4. 7. Zobrazení z bájesloví

Ojedinele se lze setkat s vyobrazením z českého bájesloví. Jedním z příkladů se jeví *Povolání Přemysla Oráče na český trůn* v Sedlčanském graduálu,<sup>1711</sup> které je namalováno téměř ve formě celostranné iluminace. Miniatura patrně vznikla na přání místních sedláků, jimž česká pověst o původu Přemyslovského rodu poskytla reprezentativní zázemí pro zobrazení orby, která by jinak sama o sobě působila nepatřičně vedle skupinového portrétu zobrazující honosně oděnou místní elitu v prostoru městské radnice.<sup>1712</sup>

Nad motivem Povolání Přemysla Oráče se v kartuši na modrém poli nachází radlice, krojidlo a otka – pracovní nástroje sedláků. Po obou stranách znaku stojí navíc dva selští pacholci s pracovními nástroji v rukách, což jasně identifikuje sedláky, jakožto objednavatele výzdoby tohoto folia.<sup>1713</sup>

Pověst o Oráčovi a kněžně Libuši má své analogie rovněž v jiných evropských kulturách, např. u Irů<sup>1714</sup> nebo v polské knížecí dynastii Piastovců.<sup>1715</sup> Vychází patrně z velmi starého mýtu o svatém sňatku mezi bohem nebe a bohyní země, který zajišťuje plodivou sílu.<sup>1716</sup> Práce na poli byla považována za magický rituál, v němž rolník figuroval jako tajuplná postava zacházející s plodným zdrojem probouzejícího se jara.<sup>1717</sup> Prostý námět orby je zobrazen např. v Třebenickém graduálu na foliu s rubrikou „*Patrem O Narození pána Krista*“, v němž doplňuje motiv z vnitřního pole iniciály, kterým je Stvoření světa.<sup>1718</sup>

Výjevy z české mytologie nejsou v chorálních rukopisech obvyklé. Analogie nalezneme např. v Kronice Přibíka Pulkavy z Radenína, jež obsahuje např. Libuši soudící Chrudoše<sup>1719</sup> a Šťáhlava nebo Vlastu s dívkami.<sup>1720</sup> Povolání Přemysla Oráče se objevuje v

<sup>1710</sup> Fol. 218v, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 25. 0. *Kancionál Betlémské kaple*.

<sup>1711</sup> Fol. 239v, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>1712</sup> Skupinový portrét je zobrazen na fol. 205r Sedlčanského graduálu (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>1713</sup> K motivu v rukopise viz HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1967, obr. 7.

<sup>1714</sup> Viz WEISWEILER 1943; DILLON/ CHADWICK 1967, 93, 154.

<sup>1715</sup> ŁOWMIAŃSKI 1962, 112. TRĚŠTÍK 1968, 170.

<sup>1716</sup> MERHAUTOVÁ/TRĚŠTÍK 1984, 27.

<sup>1717</sup> MERHAUTOVÁ/TRĚŠTÍK 1984, 27.

<sup>1718</sup> Fol. 450r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) z let 1574–1583, motiv orby reprodukován v HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1967, obr. 12. Stvoření světa viz [260a].

<sup>1719</sup> Fol. 5r, Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína (Praha, NA, Fond ČDK, kniha č. 149) asi po 1527, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 201, obr. 330.



marginální výzdobě Cerroniho Kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína z počátku 15. století.<sup>1720</sup> V českém prostředí byla obecně mytologie dosti chudá, zachycena rámcově v Kristiánově a později v Kosmově kronice, odkud byla přebírána dalšími kronikáři.<sup>1721</sup>

Jiný výjev z českého bájesloví, *Tři pruty Svatoplukovy* z Litomyšlského graduálu,<sup>1722</sup> patrně symbolizuje jednotu členů literátského bratrstva, jejichž skupinový portrét je zobrazen nad výjevem z českých pověstí. Martina Šárovcová ve své disertační práci vyjádřila pochybnosti nad identifikací námětu. Podle ní nebyl v Čechách v 16. století motiv Tři pruty Svatoplukovy znám.<sup>1723</sup> Téma svornosti představuje jeden z nejstarších ikonografických námětů, objevující se již v antických pramenech, čili miniatura podle ní znázorňuje spíše výjev z Plútarchova krále Skilúra.<sup>1724</sup>

#### I. 4. 4. 8. Shrnutí prezentace donátorů

Obvyklou součástí výzdoby chorálních kodexů 16. století jsou celostranné městské znaky či erby šlechty spojené s danou lokalitou. V bordurách můžeme dále často sledovat cechovní znamení i rodové znaky nobilitovaných měšťanů, zobrazené samostatně nebo držené andělskou postavou.

V těchto rukopisech se vyskytují také různé typy portrétu. Donátor se v některých případech objevuje klečící v adoraci u figurální scény se starozákonním či novozákonním námětem. Není výjimkou zobrazení celé rodiny donátora, včetně zemřelých dětí. Lze se rovněž setkat s tím, že biblický motiv reflektoval křestní jméno objednavatele. Později se užívá i forma polopostavy či celé stojící postavy donátora, která svým typem navazuje na monumentální renesanční závěsné obrazy a demonstruje tak nové sebevědomí měšťanů, kteří přejali typ podobizny, běžný v dvorském prostředí.

Donátoři graduálů též ovlivňovali ikonografii jednotlivých iluminovaných stran a v tomto kontextu se v ojedinělých případech vyskytují i výjevy z mytologie, které demonstrují

---

<sup>1720</sup> Fol. 7v, Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína (Krakow, Biblioteka Jagiellonska, cod. 441) 1531, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 203, obr. 332.

<sup>1721</sup> Fol. 6v, Cerroniho Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína (Brno, Moravský zemský archiv v Brně, Fond E 6, Benediktini Rajhrad, sign. Hd 22 bis) poč. 15. století, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 202, obr. 331.

<sup>1722</sup> MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984, 27.

<sup>1723</sup> Fol. 101v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R-203) 1561–1563.

<sup>1724</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 135.

<sup>1725</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 138. M. Šárovcová zmiňuje, že v českém prostředí byla známa Plútarchova historie o králi Skilúrovi, což dokládá jeden z příležitostných tisků na fol. 35r v Dobřenského sbírce jednolistů 16. století (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DR I 21d) či exemplum z Knížky zlaté Vavřince Leandra Rvačovského z roku 1577 (Petr Voit, Knížka zlatá Vavřince Leandra Rvačovského a její exempla, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků (Národní knihovna v Praze) VIII, 1991, s. 71/č. 9). Viz ŠÁROVCOVÁ 2011a, 138.

např. jednotu literátského bratrstva. Konfese objednavatele je v některých rukopisech prezentována zobrazením přijímání pod obojí způsobou a dále zobrazením Mistra Jana Husa.<sup>1726</sup>

Poměrně častým jevem jsou miniatury se zpívajícím literátským bratrstvem a dále jiné náměty z obecního života, ať znázorňující přímo určité objednatele při práci nebo iluminace představující volnočasové aktivity, jež tak ilustrují soudobý život v tehdejších, především menších, městech či vesnicích a pro svoji výpovědní hodnotu jsou pro nás cenným pramenem o době, ve které vznikly.

Na výše uvedených příkladech, jsou tedy představeny různé formy (sebe)prezentace donátorů, jež v sobě zahrnují jak typy známé ze století předcházejícího, tak motivy renesanční, přejímané z monumentálního umění, které v ojedinělých případech dokonce převažují nad biblickými výjevy. Tyto náměty reprezentují nové sebevědomí představitelů městské vrchnosti, jež se postupně transformuje ze středověké společnosti, svázané mnoha striktními pravidly, do nové humanistické elity.

#### I. 4. 5. Zobrazení Mistra Jana Husa

Miniatury s Mistrem Janem Husem<sup>1727</sup> se často vyskytují v hudebních rukopisech 16. století<sup>1728</sup> a jsou tak spolehlivým ukazatelem konfese objednavatele při nejasnostech, pro koho byl ten který kodex určen.<sup>1729</sup> V monumentálním umění se naproti tomu setkáme jen ve velmi omezené míře s dochovaným vyobrazením Jana Husa, např. na Oltářní desce z Roudník<sup>1730</sup> nebo Oltáři z Vliněvsi.<sup>1731</sup>

---

<sup>1726</sup> Viz I. 4. 5. Zobrazení Mistra Jana Husa.

<sup>1727</sup> Nejstarší zachovalá miniatura s vyobrazením upálení Mistra Jana Husa se objevuje na fol. 11v v Martinické biblí (Praha, Archiv AV ČR, sign. 1T G3) z roku 1430. Bibliografie k rukopisu: KVĚT 1929, 175–193; STEJSKAL/VOIT 1991, 53, kat. č. 31; ROYT 2006b, 565–566, kat. č. 207; ŠÁROVCOVÁ 2010c, 125–127, kat. č. V/14.

<sup>1728</sup> K miniaturám s Mistrem Janem Husem: MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ 1953, 85; PEŠINA 1954, 253–254; ROYT 2001a, 410–416; ROYT 2002a, 193–202; BÍLKOVÁ 2007, 75–77, 80–87; ŠÁROVCOVÁ 2011a, 32–34, 68–90; ŠÁROVCOVÁ 2011b, 286–314; SOUČKOVÁ 2016b, 49–66.

<sup>1729</sup> Chorální rukopisy byly v 16. století většinou utrakvistické, avšak není tomu tak vždy. Dva zpěvníky tohoto typu objednala Svatovítská kapitula, tzn. Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P. 10) 1551–1552 a Svatovítský graduál (Praha, Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. 9. 261) 1552. Viz II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. a II. 8. 0. Svatovítský graduál – II. díl.* Dalším z příkladů je rukopis nazývaný někdy Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) z 60.–80. let 16. století, který byl pravděpodobně užíván v některém ženském dominikánském klášteře, viz II. 24. 0. *Český zpěvník od dominikánů.*

<sup>1730</sup> Oltářní deska z Roudník u Chabařovic (Trmice, Římskokatolická farnost) před 1486, bibliografie k dílu: PEŠINA 1967, 299–302; ROYT 2002b, 116; BARTLOVÁ 2005b, 427–443; BÍLKOVÁ 2007, 78–79; BARTLOVÁ 2010, 136–137; ROYT 2015, 107–110, kat. č. 12.

Ojedinele se Mistr Jan Hus objevuje též v nástěnné malbě, např. v kostele sv. Václava v Písku na jižní stěně pod hudební kruchtou,<sup>1732</sup> vytvořené patrně v první polovině 16. století.<sup>1733</sup> Na rozdíl od ručně psaných knih byly monumentální projevy Husova kultu často přemalovávány či možná přímo ničeny. Nelze však vyloučit, že v budoucnu budou nalezeny další deskové či nástěnné malby s jeho zobrazením.

#### I. 4. 5. 1. Historický úvod

Na konci 14. století sílily hlasy po reformě církve, které vycházely především z prostředí Pražské univerzity.<sup>1734</sup> Diskuse na akademické půdě se brzy rozšířila mezi veřejnost. Výraznými osobnostmi té doby byli kromě Mistra Jana Husa<sup>1735</sup> i jiní myslitelé jako Stanislav ze Znojma,<sup>1736</sup> Mistr Jakoubek ze Stříbra,<sup>1737</sup> Jeroným Pražský,<sup>1738</sup> Mistr Křišťan z Prachatic,<sup>1739</sup> Jan z Jesenice<sup>1740</sup> a další. Svoje myšlenky opírali o Písmo svaté, zvláště pak Nový zákon, který je podle nich nadřazen všemu lidskému.<sup>1741</sup> Sám Mistr Jan Hus se považoval za muže, kterému jde o nápravu církve. V této věci se inspiroval dílem anglického reformního myslitele 14. století Johna Wyclifa.<sup>1742</sup> Opírání se o jeho spisy<sup>1743</sup> však bylo velmi

---

<sup>1731</sup> Deska z oltáře z Vlněvsi se sv. Vojtěchem a Janem Husem (Nelahozeves, Lobkowiczské sbírky, inv. č. 169) po 1510, bibliografie k dílu: DVOŘÁK/MATĚJKA 1907, 77; ŠTECH 1915, 90; CHYTL 1915, 56; PEŠINA 1950, 124; ROYT 2002a, 198–199; ROYT 2002b, 116; BARTLOVÁ 2005a, 258; HORNÍČKOVÁ 2010, 142–144.

<sup>1732</sup> Kostel sv. Václava se nachází na Václavském předměstí na vojenském hřbitově v Písku. Na základech pocházejících ze 13. století bylo na počátku 16. století založeno mnohem subtilnější zdivo nynějšího kostela. Zde byly vytvořeny renesanční malby, dnes částečně odkryté. Kostel byl dále mezi lety 1695–1697 raně barokně přestavěn Giacomem Antoniem Maggim. Dále byla roku 1713 postavena nová věž a 1740 zřízena nová kruchta. Ke kostelu POCHE 1980, 57; KUČA 2002a, 136–137.

<sup>1733</sup> K malbě BARTLOVÁ 2001b, 97; BÍLKOVÁ 2007, 79.

<sup>1734</sup> Viz SVATOŠ 2011, 42–49.

<sup>1735</sup> Z historického hlediska k Mistru Janu Husovi zejména: SPINKA 1968; ŠMAHEL 2013; PAVLÍČEK 2015, 9–68; SOUKUP 2015, 96–129.

<sup>1736</sup> Husův učitel, který se jako jeden první seznámil z Wyclifovými spisy, jež v některých bodech i kritizoval. Hodlal se účastnit kostnického koncilu, ale raněn mrtvicí, zemřel 10. října 1414 v Jinřichově Hradci. K němu zvl. SOUSEDÍK 1998, 11–36.

<sup>1737</sup> Univerzitní mistr a husitských teolog, zastánce laického kalicha. Zemřel roku 1429. K němu zvl. SOUKUP 2011.

<sup>1738</sup> Dne 30. května 1416 upálen v Kostnici. K němu zvl. ŠMAHEL 2010.

<sup>1739</sup> Mistr Křišťan z Prachatic byl český astronom, matematik, lékař a také teolog. Žil v letech 1365(?) až 1439. K němu např. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ XV. 1900, 187–188; HADRAVOVÁ/HADRAVA 2001, 13–42.

<sup>1740</sup> Jan z Jesenice byl husitský právník. Obhajoval zejména zavedení dekretu kutnohorského. Roku 1420 byl zajat a zemřel ve vězení Oldřicha z Rožmberka. K němu zvl. KEJŘ 1965.

<sup>1741</sup> ČORNEJ 1992, 154.

<sup>1742</sup> Ke sporu o Wyclifa např. HEROLD 1985; ČORNEJ 2000, 100–103; HEROLD 2015, 70–95; K Johnu Wyclifovi např.: LEVY 2006; LAHEY 2009.

<sup>1743</sup> K Wyclifovým spisům např. THOMSON 1983.

nebezpečné, jelikož již v minulosti byly církvi odsouzeny jako kacířské,<sup>1744</sup> což Hus věděl a také nesouhlasil se všemi Wyclifovými názory.<sup>1745</sup>

Mistři Pražské univerzity se podobně jako jiní středověcí učenci domnívali, že lidské dějiny vstoupily do poslední epochy své existence a očekávali příchod Antikrista.<sup>1746</sup> Sílicí krizové jevy, včetně papežského schizmatu, považovali jako důkaz blížícího se naplnění věků.<sup>1747</sup>

Český král Václav IV. podporoval Husovo reformní úsilí až do roku 1412. V té době Hus ostře zkritizoval prodej odpustků jako nepřijatelné svatokupectví, z kterého měl samozřejmě zisk i král.<sup>1748</sup> Avšak to nebyl hlavní důvod útlumu královy podpory Husovi. Tím nejsilnějším argumentem bylo šíření zvěstí po celé Evropě, že český král vychází vstříc kacířům. Později byla nad Husem vyhlášena klatba a on se tedy uchýlil z Prahy na Kozí Hrádek u Sezimova Ústí a pravděpodobně na hrad Krakovec nedaleko Rakovníka.<sup>1749</sup> Zde začal své názory šířit mezi venkovské obyvatelstvo.<sup>1750</sup>

Mistr Jan Hus patrně odjel z Krakovce na podzim roku 1414, protože se vydal obhajovat pojetí svých reformních myšlenek na kostnický koncil.<sup>1751</sup> Hlavním důvodem tohoto koncilu však bylo vleklé papežské schizma,<sup>1752</sup> které chtěl sněm vyřešit. Husova představa, že přesvědčí přítomné preláty o správnosti „viklefsko-husitského proudu“, vzala rychle za své. Koncil sám sebe nadřazoval papežské autoritě, a byť mu šlo taktéž o nápravu církve, bylo pro přítomné nepřijatelné, aby se o způsobu reformy církve jednalo jinde než v kruhu jejich nejvyšších představitelů. Po vleklých disputacích, kdy Hus vytrvale odmítal odvolat své názory, s odkazem, že nebude odvolávat to, co nikdy neřekl atp., byl odsvěcen a 6. července 1415 upálen na hranici.<sup>1753</sup> Jiskra husitských válek tak byla zažehnuta. Kostnický koncil uzavřel svá jednání roku 1418 a byl většinou Evropy považován za zdařilý, vyřešil totiž papežské schizma. Papežem se stal Martin V., který sídlil tradičně v Římě. Svolavatel

---

<sup>1744</sup> ČORNEJ 1992, 154.

<sup>1745</sup> K tomu zvl. SOUSEDÍK 1998, 58.

<sup>1746</sup> AntiKrist, proti-Kristus, je podle Písma a tradice člověk nezákonnosti, který se vydává za Krista, avšak nakonec bude Ježíšem Kristem přemožen. K termínu např.: RAHNER/VORGRIMLER 1996, 16–17.

<sup>1747</sup> K tomu např.: ŠMAHEL 1993, 61–79.

<sup>1748</sup> Viz ČORNEJ 2000, 138–141; PAVLÍČEK 2015, 48; DOLEŽALOVÁ/HRDINA/ŠMAHEL/UHLÍŘ 2006, 126–138.

<sup>1749</sup> K tomu např.: SOUKUP 2015, 109–112.

<sup>1750</sup> K Husovu pobytu na hradě Krakovec nejnověji KRŠKO 2015.

<sup>1751</sup> Viz SPINKA 1965.

<sup>1752</sup> K římskému a avignonskému papeži přibyl ještě pisánský. K událostem té doby např. MÜLLER/ HELMRATH 2007. Tato okolnost musela být celou Evropou vnímána velmi rozporuplně. Je zajímavé, že např. na desce Gentského oltáře bratří Eycků jsou v zástupu svatých vyobrazeni i tři papežové, pravděpodobně jako upomínka papežského schizmatu, který vyřešil právě kostnický koncil. K tomu VACKOVÁ 2005, 93.

<sup>1753</sup> K Husovu procesu např. PROVVIDENTE 2015, 254–288.

koncilu Zikmund Lucemburský byl považován za autoritu a svým způsobem za sjednotitele Říše.<sup>1754</sup>

#### I. 4. 5. 2. Miniatury s Mistrem Janem Husem

Nejnámější zobrazení upálení Mistra Jana Husa se nacházejí ve velkém latinském *Litoměřickém graduálu*.<sup>1755</sup> Na fol. 43r je zobrazeno Husovo martyrium v prostoru pod kolumnou, které v iniciále doplňuje Mše sv. Řehoře. Jan Royt uvádí, že Mše sv. Řehoře je zde patrně jako akcent přijímání pod obojí, neboť sv. Řehoř podával lidu eucharistii po způsobu chleba a vína.<sup>1756</sup>

Dále lze upálení sledovat na fol. 245v (zmíněného litoměřického rukopisu) ve formě celostranné miniatury, přičemž Mistr Jan Hus, oblečen v kajicnické roucho, nemá na hlavě kacírskou čepici jako na fol. 43r, ale kolem jeho hlavy se objevuje svatozář. Kacírská čepice s třemi namalovanými d'ábly leží u jeho nohou.

Milena Kubíková upozorňuje na fakt, že formování Husova obrazu jako světce probíhalo tradičním způsobem, který je obvyklý u kanonizovaných světců, tzn. – nejprve bylo zobrazováno Husovo martyrium – tedy upálení na hranici, což bylo de facto považováno za nejvýznamnější událost jeho života a počátek nové doby.<sup>1757</sup>

Ve *Smiškovském graduálu*<sup>1758</sup> z konce 15. století se Mistr Jan Hus objevuje mezi prvomučedníky, přičemž aniž by se jednalo o scénu upálení, tak na hlavě nosí kacírskou čepici, jako svůj identifikační prvek a v rukách drží navíc kalich. Potřeba prezentovat vlastního světce na stejné úrovni, jakou měli světci tradiční, byla nepochybně jedním z důvodů kladného vztahu utrakvistů k obrazům,<sup>1759</sup> přičemž kacírská čepice se tedy stává Husovou nedílnou součástí.<sup>1760</sup> Podobně se Mistr Jan Hus s kacírskou čepicí na hlavě objevuje na výše zmíněné Oltářní desce z Vliněvsi,<sup>1761</sup> kde opět není zobrazeno jeho martyrium. Mistr Jan Hus je zde oděn v červeném roucho a na hlavě má kacírskou čepici s červenými d'ábly. Čte z otevřené knihy a druhou rukou zvedá kasuli svatého Vojtěcha, který

<sup>1754</sup> Viz např. ČORNEJ 2000, 174–177; FRANZEN 2006a, 176–182.

<sup>1755</sup> Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) 1511–1517.

<sup>1756</sup> ROYT 2001a, 411.

<sup>1757</sup> KUBÍKOVÁ 2001a, 644.

<sup>1758</sup> Fol. 285r, Smiškovský graduál (Wien, ÖNB, sign. 15492) 1490–1495, bibliografie rukopisu viz I. 2. 1.

*Illuminátor Janiček Zmílelý z Písku.*

<sup>1759</sup> BARTLOVÁ 2010, 137.

<sup>1760</sup> KUBÍKOVÁ 2001a, 644.

<sup>1761</sup> Deska z oltáře Vliněvsi se sv. Vojtěchem a Janem Husem (Nelahozeves, Lobkowiczské sbírky, inv. č. 169) po 1510, bibliografie k dílu viz I. 4. 5. *Zobrazení Mistra Jana Husa.*

v ruce nese kalich se znázorněnou hostií nad ním. Na desce lze sledovat potvrzení zakladatelského postavení Husa pro české utrakvisty, jež navazuje na obdobnou roli, kterou pro christianizaci Čechů zaujímá svatý Vojtěch, blízký Husovi svým kněžským stavem, vzděláním a mučednictvím pro víru.<sup>1762</sup>

M. Kubíková také zdůrazňuje paralelu zmiňovanou Petrem z Mladoňovic, očitým svědkem události, a to je Kristova trnová koruna,<sup>1763</sup> jež byla nástrojem zesměšnění, ponížení i tělesného mučení a později se stává určitým Kristovým atributem, podobně jako kacírská čepice Husovým.<sup>1764</sup>

Mezi miniaturami s Husovým martyriem zaujímá výše zmíněná *celostranná iluminace z Litoměřického graduálu* zvláštní postavení, které ilustruje transcendenci historické události k nebeské scéně.<sup>1765</sup> Nad upálením se odehrává výjev s jeho přijetím se všemi atributy kněžství v nebi Bohem Otcem, který na hlavě nosí papežskou tiáru. Je zde tedy potřena skutečnost, že Mistr Jan Hus byl před svým upálením kněžství zbaven. Na předcházející straně<sup>1766</sup> se v tomto kodexu také objevuje disputace Mistra Jana Husa v Kostnici,<sup>1767</sup> kde je zobrazen stojící na kazatelně se světelným nimbem, vypočítávající na prstech argumenty, svědčící o naléhavosti jeho slov. Publikum se skládá z karikujících postav církevních hodnostářů.<sup>1768</sup> Na obou monumentálních vyobrazeních z Litoměřického graduálu se Hus objevuje bezvousý. Tato podoba bude mít pravděpodobně blíže k jeho skutečnému vzezření. Až později se ujalo zobrazování Mistra Jana Husa jako vousatého mučedníka.<sup>1769</sup>

J. Royt poukazuje také na velice zajímavou ikonografii v *Malostranském graduálu* [288a],<sup>1770</sup> kde se nachází upálení Mistra Jana Husa spolu se stětím sv. Jana Křtitele a v borduře vyobrazení polopostav Johna Wyclifa, Jana Husa a Martina Luthera.<sup>1771</sup> John Wyclif na zobrazení křeše, Jan Hus zapaluje a Martin Luther roznáší světlo víry.<sup>1772</sup>

Martin Luther považoval Jana Husa za svého přímého předchůdce.<sup>1773</sup> Již roku 1520 psal tajnému sekretáři, poradci a dvornímu kazateli saského kurfiřta Spalatinovi: „*Jsm*

---

<sup>1762</sup> HORNÍČKOVÁ 2010, 142.

<sup>1763</sup> „...upletli korunu z trní a posadili mu ji na hlavu, do pravé ruky mu dali hůl, klekali před ním a posmívali se mu: „Bud' zdrav, židovský králi! Plivali na něj, brali tu hůl a bili ho po hlavě.“ Viz Mt 27, 29–30.

<sup>1764</sup> KUBÍKOVÁ 2001a, 640.

<sup>1765</sup> KUBÍKOVÁ 2001a, 644.

<sup>1766</sup> Fol. 245r, Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) 1511–1517.

<sup>1767</sup> ROYT 2001a, 411.

<sup>1768</sup> BÍLKOVÁ 2007, 87.

<sup>1769</sup> Viz BARTLOVÁ 2011, 205–215; BARTLOVÁ 2015, 325–341.

<sup>1770</sup> Fol. 363r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1771</sup> ROYT 2001a, 411.

<sup>1772</sup> ROYT 2001a, 411.

<sup>1773</sup> Viz ČORNEJ 1992, 206; JUST 2009a, 44. O vztahu M. Luthera k J. Husovi např. GOLL 1880, 78–80; SZÉKELY 1985, 3–21; OBERMAN 1995, 265–276.

všichni husité, aniž jsme to věděli.“<sup>1774</sup> Mistra Jana Husa chápe jako prvního mučedníka z rukou Antikrista. Jeho rozpravu *De ecclesia* nechává vytisknout ve vysokém nákladu u Thomase Anshelma v Hagenau a později ještě v Basileji u Adama Petri.<sup>1775</sup>

Iluminace z Malostranského graduálu se tedy silně vymezuje od katolického proudu a naopak v sobě spojuje protestantské myslitele. Je také důkazem, že povědomí o výše zmíněných spisech Johna Wyclifa a jeho působení na mistry pražské univerzity bylo stále živé též v 16. století. Zobrazení demonstruje fakt, že jednotlivé „protestantské“ skupiny nebyly uzavřené, ale naopak se otevíraly vnějšímu světu a přijímaly nové podněty. Začal se zde tedy formovat celoevropský kánon protestantských „světců“, jež se opírá o různé anonymní spisy z 16. století či první poloviny 17. století.<sup>1776</sup> Výklad a rovněž výzdoba těchto spisů se počíná právě od Johna Wyclifa i Jana Husa a vytváří tak paralely příběhů umučených vyznavačů „pravé víry“ až do své současnosti.<sup>1777</sup>

Dochované martyrium Mistra Jana Husa se pak ještě vyskytuje v *Graduálu Jakuba Sklenáře*,<sup>1778</sup> v němž se iluminátor omezil pouze na zobrazení vousatého Husa na hranici bez přidavných postav. Upálení je umístěno do vnitřního pole iniciály R na foliu věnovaném jeho oslavě. V *Teplickém graduálu*<sup>1779</sup> vidíme Husovo martyrium taktéž v iniciále. Scéně přihlíží v pozadí další figury, zatímco v popředí dva pohůnci rozdmýchávají oheň. Podobná miniatura se nachází též v *Teplickém kancionálu*.<sup>1780</sup> Zde je ovšem Hus postaven na střed kompozice a dva pacholci rozdmýchávají oheň každý z jedné strany. V druhém plánu jsou vyobrazeni preláti i prostý lid spolu s obrysy města. V obou teplických rukopisech nosí Hus na hlavě kacířskou čepici.

V *Graduálu pro kostel sv. Michala v Opatovicích* se upálení Mistra Jana Husa objevuje spolu s jeho kázáním pravděpodobně v Betlémské kapli.<sup>1781</sup> V miniatuře kázání však není zobrazen skutečný prostor Betlémské kaple, ale renesanční kazatelna je zasazena do prostoru s íónským sloupem, pod kterou lze sledovat publikum složené z mužů i žen oděných do pestrobarevných antických tóg. Právě netradiční zobrazení obecnstva a interiéru vedlo v

---

<sup>1774</sup> Celý výrok zní: „*Ego imprudens hucusque omnia Iohannis Huss et docui et tenui. Docuit eadem imprudentia et Iohannes Staupitz. Breviter: sumus omnes Hussitae ignorantes. Denique Paulus et Augustinus ad verbum sunt Hussitae.*“ Viz GOLL 1880, 69.

<sup>1775</sup> JUST 2009a, 44.

<sup>1776</sup> GAŽI/NOVOTNÝ/RYANTOVÁ 2010, 307.

<sup>1777</sup> GAŽI/NOVOTNÝ/RYANTOVÁ 2010, 307.

<sup>1778</sup> Fol. 441r, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1779</sup> Fol. 150v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1780</sup> Fol. 238r [66b], Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>1781</sup> Ff. 362v a 390v, Graduál kostela sv. Michala (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

minulosti k domněnce, že se zde nutně nemusí jednat o zpodobnění kázání Mistra Jana Husa, ale že se jedná o obecné znázornění hlásání slova Božího.<sup>1782</sup>

Výjev s upálením Mistra Jana Husa ve formě celostranné iluminace se také objevuje v *Kancionálu Betlémské kaple*,<sup>1783</sup> v němž je dominantní na středu stojící postava Mistra Jana Husa s kacířskou čepicí na hlavě přivázána ke kůlu. Výjevu přihlíží rovněž císař Zikmund na koni a množství dalších osob. Císař Zikmund je tradičně zobrazován, nicméně se pravděpodobně Husova upálení nezúčastnil.<sup>1784</sup>

Pro konfesijní zvraty a náboženskou nesvobodu, která se dostavila v 17. století,<sup>1785</sup> stihl ne jeden graduál pohnutý osud. Miniatury s vyobrazením Mistra Jana Husa byly často vyřezávány či ničeny. V *Soboteckém graduálu*<sup>1786</sup> je vyobrazeno upálení Jana Husa v borduře. Někdo však tento výjev rozmazal patrně vlhkým hadříkem. Podobné poškození lze nalézt též ve *Žlutickém graduálu*,<sup>1787</sup> kde bylo celé folio polito neznámou tekutinou. Iniciála s upálením Mistra Jana Husa byla navíc ještě dvakrát proříznuta. Celé folio se pak následně obtisklo na druhou stranu, což v 19. století zmátlo Jana Erazima Vocela, který se domníval, že se na druhé straně nacházela iluminace s upálením Jeronýma Pražského.<sup>1788</sup> Jedná se však pouze o obtisk strany předcházející.

Poněkud nejasnou historii měl např. *Kaňkovský graduál*,<sup>1789</sup> který měl být údajně zničen.<sup>1790</sup> Nicméně dvě z jeho folií, jež zobrazují upálení Mistra Jana Husa a popravu Kutnohorských havířů pod Křivoklátem a u Poděbrad,<sup>1791</sup> se zachovala a je možné, že z tohoto graduálu pocházejí též tři vyřiznuté iniciály chované dnes ve Sbirce grafiky a kresby v Národní galerii.<sup>1792</sup>

Celostranné zobrazení s upálením Jana Husa z Kaňkovského zlomku shledávám výjimečné tím, že Mistr nemá na hlavě kacířskou čepici, ani zde neleží u jeho nohou, tak, jak se to objevuje ve velkém Litoměřickém graduálu.<sup>1793</sup> Scéna upálení je plná osob. Iluminátor zde namaloval nejenom preláty a prostý lid, ale rovněž samotného císaře Zikmunda.

<sup>1782</sup> Viz BÍLKOVÁ 2007, 86.

<sup>1783</sup> Fol. 305v, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

<sup>1784</sup> Viz ŠMAHEL 2013, 218.

<sup>1785</sup> K historickým událostem té doby např.: MIKULEC 2005; ZDICHYNEC 2008; JUST 2009b.

<sup>1786</sup> Fol. 193v [8b], Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) 1. pol. 16. století, viz kapitola II. 2. 0. *Sobotecký graduál*.

<sup>1787</sup> Fol. 249v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1788</sup> VOCEL 1859, 13.

<sup>1789</sup> Zlomky Kaňkovského graduálu [47b, 48b, 49b] (Praha, KNM, sign. I A c 109) 1559–1561.

<sup>1790</sup> Viz kapitola II. 14. *Zlomky Kaňkovského graduálu*.

<sup>1791</sup> K této historické události např.: HEJZELNA 2006, 17; FRANCEK 2007, 150–151; HEŘMANSKÝ 2008, 492–494.

<sup>1792</sup> Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, NG v Praze – Sbirka grafiky a kresby, inv. č. K4294/ K4295/ K4296) 1559.

<sup>1793</sup> Fol. 245v, Litoměřický graduál (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) 1511–1517.



Zobrazení Husa bez kacířské čepice tak zaujímá ojedinělé postavení v kontextu umění 16. století, a značí tedy patrně přání samotných objednavatelů, pro které bylo zobrazení kacířské čepice na Husově hlavě zcela nepřijatelné. V miniatuře je také viditelný bolestný Kristus na oblacích s andělem, který drží v rukách vavřínový věnec, jenž se chystá vložit na hlavu Mistra Jana Husa, a tím symbolizuje jeho morální vítězství a život věčný v království nebeském.

Iluminace z Kaňkovského graduálu zobrazující popravu u Poděbrad obsahuje též nápisové pásky se jmény tehdejších horníků. S Mistrem Janem Husem je tato nešťastná historická událost dávana do souvislosti, protože tehdejší havíři si před svou smrtí přáli přijímat pod obojí způsobou – tělo a krev Páně, což jim nebylo umožněno, a tak jako Mistr Jan Hus byli popraveni nespravedlivě. Havířská vzpoura byla směřována proti praktikám horních úředníků, kteří kradli rudu ve velkém. Jejich revolta byla vystupňována v červenci 1496, kdy se postavili se zbraní v ruce na vrchu Špimberku, nedaleko obce Kaňk, hotovosti Kolínských, Čáslavských i královského hejtmana.<sup>1794</sup> Vzpoura však skončila nezdarem a hlavní předáci byli popraveni. V 16. století byl v Poděbradech na místě jejich exekuce zbudován tzv. hornický kostelík.<sup>1795</sup>

Druhá iluminace z Kaňkovského graduálu, zobrazující výkon hrdelního trestu pod Křivoklátem, dokumentuje také skutečnou událost, při které měli být popraveni tři havíři, nicméně ten třetí se katu bránil a nakonec trestu unikl. Tato okolnost se objevuje i na miniatuře, kde lze sledovat, že třetí postava hází po katovi kamení.

Podobně jako je poprava havířů dávana do souvislosti s upálením Mistra Jana Husa v Kaňkovském graduálu, tak se ve starším *Smiškovském graduálu*<sup>1796</sup> nachází v borduře martyrium kutnohorských mučedníků, což ilustruje scénu z historie Kutné Hory, kdy byli husitští kněží v čele s Mistrem Janem Chůdkem svrženi do šachet někdy mezi lety 1419 a 1420.<sup>1797</sup> Úcta k tzv. kutnohorským mučedníkům byla oživena nálezem ostatků Mistra Jana Chůdka, kouřimského faráře, roku 1492.<sup>1798</sup> „Kutnohorští“ mučedníci zemřeli patrně pro svoji víru, nicméně okolnosti jejich smrti nejsou dodnes příliš jasné.<sup>1799</sup>

---

<sup>1794</sup> HEJZELNA 2006, 17.

<sup>1795</sup> HEJZELNA 2006, 17. Havířský kostel Nanebevzetí Panny Marie byl původně pozdně gotický, vystavěný roku 1516 jako dřevěná stavba se zděným presbytářem. Roku 1634 byl však pobořen Švédy. V letech 1665 až 1666 byl opraven. Roku 1784 byl zrušen, avšak v zápětí 1788–1792 zase obnoven. Roku 1896 byl pronikavě regotizován. Viz KUČA 2002a, 293.

<sup>1796</sup> Fol. 285r, Smiškovský graduál (Wien, ÖNB, sign. 15492) 1490–1495.

<sup>1797</sup> K historické události viz PALACKÝ 1829, 249; KRÁSA 1978a, 455; HALAMA 2004, 139–146.

<sup>1798</sup> Viz KRÁSA 1978a, 455; HALAMA 2004, 144.

<sup>1799</sup> K tomu zvl. HALAMA 2004, 139–146.

### I. 4. 5. 3. Shrnutí zobrazení Mistra Jana Husa

Na výše zmíněných exemplářích se objevuje zachovalé upálení Mistra Jana Husa, jež až na miniaturu z velkého Litoměřického graduálu<sup>1800</sup> a celostrannou iluminaci na foliu z Kaňkovského graduálu,<sup>1801</sup> získává ustálenou ikonografickou podobu. Mistr Jan Hus je přivázan ke kůlu a na hlavě nosí kacířskou čepici, přičemž scéně přihlíží množství osob, podobně jako Kristovu ukřižování. Husova kacířská čepice získává povahu atributu a stává se nedílnou součástí jeho zobrazování, a tím i jeho identifikačním prvkem.

Mistr Jan Hus s kacířskou čepicí na hlavě se objevuje též ve Smíškovském graduálu,<sup>1802</sup> v němž je zobrazen mezi prvomučedníky a nejedná se tedy o scénu jeho martyria. V tomto rukopise jsou podobně jako na zlomcích z Kaňkovského graduálu scény s nespravedlivě odsouzenými dávány na roveň s Husovou smrtí.

Ojedinelé místo zaujímá v Husově ikonografii celostranná iluminace s disputací Husa v Kostnici z velkého Litoměřického graduálu<sup>1803</sup> a kázání Mistra Jana Husa z Graduálu kostela sv. Michala,<sup>1804</sup> kde je vyzdvížena Husova funkce univerzitního mistra a kazatele. V tomto kontextu lze zmínit rovněž výzdobu z Malostranského graduálu.<sup>1805</sup> Zde se v borduře objevuje Mistr Jan Hus jako pokračovatel Wyclifa a předchůdce Luthera.

Miniatury s Mistrem Janem Husem se stávají spolehlivým ukazatelem vyznání objednavatele v graduálech podobně jako zachovalé zpěvy k jeho oslavě,<sup>1806</sup> které se však často stávaly terčem cenzury. Iluminace jsou pro nás cenné především svojí výpovědní hodnotou, jelikož se dochovaly v mnohem větším počtu než artefakty stejného námětu z oblasti monumentálního umění a zároveň dokládají utrakvistické uctívání Husa jako mučedníka.

### I. 4. 6. Zobrazení kalicha jako symbolu utrakvismu (?)

Šestnácté století bylo ve znamení značné konfesijní pestrosti, jež se pohybovala mezi vzájemnou tolerancí a konfliktem.<sup>1807</sup> Česká a moravská královská i poddanská města byla v

<sup>1800</sup> Fol. 245v, Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) 1511–1517.

<sup>1801</sup> Zlomek Kaňkovského graduálu [49b] (Praha, KNM, sign. 1 A c 109) 1559–1561.

<sup>1802</sup> Fol. 285r, Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, sign. 15492) 1490–1495.

<sup>1803</sup> Fol. 245r, Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) 1511–1517.

<sup>1804</sup> Fol. 390v, Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578.

<sup>1805</sup> Fol. 363r [288a], Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1806</sup> K tomu zvl.: FOJTÍKOVÁ 1981, 51–145.

<sup>1807</sup> HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010b, 653.

této době semenišťem sporů mezi duchovenstvem a měšťanstvem, ke kterým přímo vybízelo toto multikonfesijní prostředí.<sup>1808</sup> Třecí plochy mezi katolíky a utrakvisty vznikaly především kvůli rozdílnému náboženskému profilu faráře a některých farníků.<sup>1809</sup>

Utrakvisté se na rozdíl od luteránů a Jednoty bratrské považovali za pravověrné a stále se cítili být součástí římské církve, čímž byli ochotni k neustálým kompromisům, které byly patrné zejména v pojetí kněžského stavu, církve i její organizační struktury.<sup>1810</sup> Odlišnost mezi katolíky a utrakvisty spočívala především v rovině liturgické – v přijímání pod obojí způsobou a v této souvislosti je kalich obecně považován za symbol utrakvismu.<sup>1811</sup> Již v

---

<sup>1808</sup> Již uzavřením kutnohorského náboženského míru v roce 1485 ztratilo opodstatnění ostré dělení společnosti do dvou politicko-konfesijních táborů, kališnického a katolického, v jejichž rámci se také vytvořily úzké vazby mezi šlechtici a měšťany. Ke kutnohorskému míru viz ČORNEJ 1992, 209; MACEK 2001, 62–65; JUST 2009a, 31. Celý text kutnohorského míru byl otištěn v PALACKÝ 1862, 418. Jak v revoluční, tak porevoluční, epoše byly v české království čtyři stavy – vyšší šlechta, nižší šlechta, královská města a duchovenstvo, které si mezi sebou dělily moc. Viz ČORNEJ 1992, 209. Dalším zlomem byl rok 1555, kdy byl uzavřen augšpurský mír, který prosazoval zásadu "cuius regio, eius religio", tedy že vládce té které země měl požadovat na všech svých poddaných stejné vyznání, jako měl on sám. V českém království jeho ustanovení neplatila, nicméně povědomí o něm ovlivnila smýšlení nekatolických stavů vůči panovníkovi – Ferdinandovi I. Ferdinandův syn Maxmilián ústně potvrdil roku 1575 Českou konfesi. Základ tvořilo augšpurské vyznání, ale text zohledňuje i požadavky utrakvistů a českých bratří. K jednání o České konfesi např. JANÁČEK 1987, 129–131, ČORNEJ 1992, 220; VOREL 2005, 285–303; ČECHURA 2008, 124–139. Maxmilián musel konfesi potvrdit jako podmínku pro přijetí svého syna Rudolfa II. za českého krále. Písemného odsouhlasení se nekatolíci nikdy nedočkali. Později během jeho vlády docházelo opět k třenicím mezi představiteli České konfese a katolíky, které na krátkou dobu ukončilo vydání Rudolfova Majestátu roku 1609 (k událostem doby vlády Rudolfa II. zvláště studie Josefa Janáčka viz JANÁČEK 1987; JANÁČEK 1995), aby se spory rozhořely naplno stavovským povstání a následně bitvou na Bílé hoře (k porážce českého stavovského povstání např. GINDELY 1878–1880; ZDRÁHAL 1918; JANÁČEK 1984; PETRÁŇ 2004; BĚLINA/ KAŠE/ KUČERA 2006, 158–161), po které následovala násilná rekatolizace. K rekatolizaci ČORNEJ 1992, 224–230; MIKULEC 1992; FRANCEK 1995; MIKULEC 2005; BĚLINA/ KAŠE/ KUČERA 2006, 195–196; LOUTHAN 2009. K událostem v 16. století viz také VENARD 1992, 624–631.

<sup>1809</sup> Jeden takovýto spor je zaznamenán v roce 1570 v Rokycanech, kdy si tamní katolický farář Ondřej Piešín stěžoval arcibiskupovi, že ho místní nekatolické obyvatelstvo nutí ke slavení svátku Jana Husa jako patrona českého království. Když odmítl svátek slavit, měšťané ho do kostela nevpustili a sami v něm hodinu zpívali "nějaké husitské písně". Podrobně k příhodě BOROVÝ 1873, 165; HLAVÁČEK/ HRDLIČKA/ VYBÍRAL 2010b, 655. Tato příhoda také ilustruje lásku utrakvistů k chorálnímu zpěvu, který byl pěstován na kůrech městských kostelů. V kancionálech byl často zařazen zpěv k oslavě Mistra Jana Husa. Viz Zachovalé zpěvy k oslavě Mistra Jana Husa dokumentuje především studie FOJTÍKOVÁ 1981, 51–145; jejich existenci zmiňuje i GRAHAM 2006, 45. Právě písně věnované českých mučedníkům i miniatury s Mistrem Janem Husem se v 17. století stávaly častým terčem cenzorů, kteří je z rukopisů vyřezávali nebo je jinak ničili. Viz kapitola I. 4. 5. 2. *Miniatury s Mistrem Janem Husem*. Jiný spor tohoto typu se udál mezi farářem Prokopem a farníky kostela svatého Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském. Literátské bratrstvo zpívající v tomto kostele užívalo pětidílný zpěvník. Čtyři jeho díly jsou dnes uloženy v Národní knihovně – viz Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a XI B 1/b, XI B 1/c a XI B 1/d) 1573–1578, pátý svazek je deponován v Památníku národního písemnictví pod signaturou D AII 3. Bibliografie k rukopisu viz kapitola kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*. První díl obsahuje dvě větší miniatury s mistrem Janem Husem, které svědčí o utrakvismu literátského bratrstva, viz ff. 362v a 390v, Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XI B 1a) 1573–1578, viz kapitola I. 4. 5. 2. *Miniatury s Mistrem Janem Husem*. Měšťané přikázali kostelníkovi zavřít kostel sv. Michala a faráře Prokopa do něj nepouštět, jelikož údajně panovala velká nespokojenost s jeho bohoslužebnými ceremoniemi. K příhodě zvl. WINTER 1896, 515; HLAVÁČEK/ HRDLIČKA/ VYBÍRAL 2010b, 655.

<sup>1810</sup> GAŽI/ NOVOTNÝ/ RYANTOVÁ 2010, 310.

<sup>1811</sup> K ikonografii kalicha zvl. práce Mileny Bartlové – BARTLOVÁ 1996, 167–183; BARTLOVÁ 2001, 453–487.

***Kutnohorském graduálu*** se v marginální výzdobě objevuje kalich s hostií obklopen symboly evangelistů.<sup>1812</sup>

Nicméně pod obojí způsobou podávali v druhé polovině 16. století též kněží Tovaryšstva Ježíšova, a to u vedlejších nebo bočních oltářů a stejně tak v Praze podával pod obojí i sám arcibiskup.<sup>1813</sup> Ferdinand I. ještě před svou smrtí vymohl na papeži povolení přijímání pod obojí způsobou pro Čechy a Moravu, a tím oslabil atraktivitu silícího luterství.<sup>1814</sup>

#### **I. 4. 6. 1. Kalich v chorálních rukopisech 16. století**

V několika hudebních rukopisech se zejména v druhé polovině 16. století můžeme setkat se samotným vyobrazením kalicha, někdy doplněného zobrazením hostie, což poukazuje na přijímání těla a krve páně. Velmi reprezentativní miniatura tohoto typu se nachází v ***Křižovnickém graduálu***,<sup>1815</sup> v němž je v iniciále C, která uvádí incipit „*Chlyb s nebe dal*“, zachycen kalich s hostií. Křižovnický graduál dostal název podle svých majitelů, kterým je od 18. století rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou. Avšak nejnovější bádání předpokládá, že rukopis byl užíván v dnes již neexistujícím kostele sv. Valentina na Starém Městě pražském, jenž byl v 16. století utrakvistický.<sup>1816</sup> Takto znázorněný kalich, který se objevuje na foliu s rubrikou „*O Tiele a Krwi Krista pána w dewitnik a w puste*“, můžeme patrně považovat za ukazatele konfese objednavatele, i když přijímání pod obojí způsobou umožňovali později rovněž katolíci (viz výše). Je však potřeba dbát velké pozornosti v případech, kdy se zobrazení kalicha objevuje v rámci biblického výjevu, nebo pokud umělecké dílo není české provenience. Milena Bartlová poukazuje na ústřední desku gentského oltáře, na níž beránkovi stříká z boku krev do kalicha, což v tomto kontextu symbolizuje krev Kristovu, avšak zcela jistě to nemůžeme chápat jako symbol kališníků.<sup>1817</sup>

Martina Šárovcová v katalogu své disertační práce, která se věnovala utrakvistické ikonografii, téměř u každého exempláře uvádí, že „*rukopis vyznačuje utrakvistický charakter s akcentovanými motivy přijímání těla a krve páně*“. Toto její tvrzení se vyskytuje též u tzv.

---

<sup>1812</sup> Fol. 182r, Kutnohorský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15501) 1490, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku*.

<sup>1813</sup> ČECHURA 2008, 300.

<sup>1814</sup> ČORNEJ 1992, 220.

<sup>1815</sup> Fol. 122v [41b], Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7, 1559–1592).

<sup>1816</sup> K tomu zvl. KRATOCHVÍLOVÁ 2005b, 323–334.

<sup>1817</sup> BARTLOVÁ 2001, 459.

*Českého zpěvníku od dominikánů*,<sup>1818</sup> u kterého však musíme předpokládat, že byl užíván v ženském dominikánském klášteře. Kodex obsahuje na fol. 206v literu se sesláním Ducha svatého, v níž lze v postavě Panny Marie nalézt kryptoportrét donátorky, kterou patrně byla jakási Magdaléna Mistrová, což je zmíněno v básnickém akrostichu na fol. 2v–3v na začátku knihy.<sup>1819</sup> Výzdoba rukopisu bude pravděpodobně dílem iluminátora Matyáše Hutského z Křivoklátu.<sup>1820</sup> Důvodem, proč si M. Šárovcová patrně myslela, že tzv. Český zpěvník od dominikánů byl utrakvistický, je miniatura znázorňující klečícího krále Davida před Bolestným Kristem na oblacích,<sup>1821</sup> kterému prýští z boku krev do kalicha. Tato iluminace se téměř ve shodné podobě objevuje v *Graduálu Jakuba Sklenáře*,<sup>1822</sup> jenž musel být kališnický, protože obsahuje upálení Mistra Jana Husa.<sup>1823</sup> I tento rukopis vyšel z dílny Matyáše Hutského.

Práce M. Hutského se vyznačuje častým opakováním motivů ve stejné podobě bez větších kompozičních či jiných změn.<sup>1824</sup> Iluminátor zde namaloval iniciálu téměř stejnou jako v *Graduálu Jakuba Sklenáře* patrně z důvodu, že tento ikonografický typ měl naučený a dále je nutné zvážit fakt, že dominikánky v klášteře u sv. Anny na Starém Městě patrně taktéž přijímaly pod obojí způsobou, podobně jako utrakvisté.<sup>1825</sup>

Zobrazení Bolestného Krista, kterému prýští z boku krev do kalicha, se např. objevuje již v Kaplickém misálu ze 70. let 14. století,<sup>1826</sup> tedy v době vlády Lucemburků, kdy bohoslužebná nádoba na víno nemohla odkazovat na kališníky. Na příkladu miniatury z Českého zpěvníku od dominikánů můžeme sledovat, že kalich nemusí vždy symbolizovat utrakvistické donátory, zvláště pokud je namalován v biblickém figurálním výjevu.

Milena Bílková zdůrazňuje, že v souvislosti s učením o reálné přítomnosti Krista v eucharistii, se proměnil rovněž význam kalicha v zobrazení Poslední večeře, kde lze v některých případech sledovat upřednostňování motivu ustanovení svátosti před výjevem označení zrádce, a to rovněž v katolickém prostředí.<sup>1827</sup> V tomto kontextu zmiňuje oltární

<sup>1818</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011A, 203#. Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století.

<sup>1819</sup> Viz [145a], k tomu SOUČKOVÁ 2014b, 82-87.

<sup>1820</sup> Viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>1821</sup> Fol. 113r [103a], Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století.

<sup>1822</sup> Fol. 1r [104a], *Graduál Jakuba Sklenáře* (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574.

<sup>1823</sup> Viz kapitola I. 4. 5. 2. *Miniatury s Mistrem Janem Husem*.

<sup>1824</sup> Viz kapitola I. 2. 4. 2. *Komparace miniatur Matyáše Hutského*.

<sup>1825</sup> WALTER 2012, 38.

<sup>1826</sup> Fol. 16r, Kaplický misál (České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, sign. DCM 49) 70. léta 14. století, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 142, obr. 200.

<sup>1827</sup> BÍLKOVÁ 2007, 116.

retábl Dierica Boutse z let 1464–1467 pro kostel sv. Petra v Lovani.<sup>1828</sup> Na střední desce oltáře se objevuje Kristus žehnající kalich s hostií, což pro katolické objednavatele oltáře mělo symbolický význam, přítomnosti Krista v eucharistických živlech.<sup>1829</sup>

V chorálních rukopisech 16. století je na některých miniaturách s Poslední večeří zobrazen na stole i kalich, např. v *Lomnickém*<sup>1830</sup> a *Malostranském graduálu*,<sup>1831</sup> který tedy nutně nemusí signalizovat utrakvistického objednavatele. V českých renesančních graduálech však naopak motiv označení zrádce či zdůraznění Jidášovy postavy převažuje před motivem ustanovení svátosti, jež se často omezuje na nenápadně stojící kalich před v popředí sedícím Jidášem s měšcem v ruce.<sup>1832</sup>

#### I. 4. 6. 2. Závěrem ke kalichu

Zobrazení kalicha v chorálních rukopisech 16. století nelze tedy bezvýhradně chápat jako symbol utrakvismu. Pokud je zobrazen samostatně na foliu věnovanému svátku Božího těla nebo v souvislosti se sv. Řehořem, symbolizuje přijímání pod obojí způsobu, což ovšem v 2. polovině 16. století umožňovali též katolíci.<sup>1833</sup> Utrakvisté se rovněž stále cítili být součástí římskokatolické církve a na našem území tak panovala určitá náboženská tolerance (viz výše).

V Litoměřickém graduálu se v incipitní litéře objevuje Mše sv. Řehoře s výrazným kalichem na menze spolu s upálením Mistra Jana Husa v borduře pod kolumnou,<sup>1834</sup> čili zde o významu bohoslužebné nádoby na víno nelze pochybovat. Námět Mše sv. Řehoře však sám o sobě není motivem uzurpovaným utrakvisty. V českém prostředí se nachází např. již na Votivní desce abatyše Perchty z Boskovic.<sup>1835</sup> Téma bezprostředně souvisí s teologickými úvahami o přítomnosti Krista v eucharistii.<sup>1836</sup> Ani Bolestný Kristus s kalichem v ruce či při sobě není námět typický pouze pro kališníky.

<sup>1828</sup> Výběrová bibliografie k D. Boutsovi: HEILAND 1902; SCHÖNE 1938; DENIS 1957; CHATELET 1981, 75–84; CHATELET 1996, 590–596

<sup>1829</sup> BÍLKOVÁ 2007, 116.

<sup>1830</sup> Fol. 22r, Lomnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53b) 1580.

<sup>1831</sup> Fol. 327r, Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1832</sup> Viz fol. 138v [78a] Teplického graduálu (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) z roku 1560, fol. 327r

Malostranského graduálu [76a] (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) z let 1569–1572, fol. 240r [77a] Litomyšlského graduálu (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) z let 1561–1563 a fol. 230r [79a] Sedlčanského graduálu (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) z let 1582–1596.

<sup>1833</sup> ČECHURA 2008, 300.

<sup>1834</sup> Fol. 43r, Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) 1511–1517.

<sup>1835</sup> Mše sv. Řehoře (Brno, Moravská zemská galerie v Brně) 1480, k desce PEŠINA 1984, 583; ROYT 2002b, 121; ROYT 2015, 39.

<sup>1836</sup> ROYT 2015, 39.

Milena Bartlová v tomto kontextu zdůrazňuje, že v 16. století nebyl kalich častý jakožto symbol sebeidentifikace utrakvistů.<sup>1837</sup> Bohoslužebná nádoba na víno se ve výtvarné symbolice objevuje až roku 1861 po zrovnoprávnění církví augšpurského a helvetského vyznání.<sup>1838</sup> V budoucnu bude patrně nutné přehodnotit význam kalicha jakožto symbolu utrakvismu, jelikož ne vždy patrně přímo souvisí s konfesí donátora a je možné, že význam jeho zobrazování jako ukazatele vyznání, se jeví jako přeceňovaný. Za spolehlivý indikátor utrakvismu bych si dovolila považovat pouze zobrazení Mistra Jana Husa.

#### I. 4. 7. Shrnutí ikonografie chorálních rukopisů

Výzdoba chorálních rukopisů obsahuje především biblické výjevy,<sup>1839</sup> které korespondují s jednotlivými zpěvy ke svátkům temporálu i sanktorálu.<sup>1840</sup> V nákladnějších kodexech lze často sledovat náměty komponovány na základě typologického paralelismu, tzn. novozákonní scéna je doplněna svými starozákonními předobrazy. Případně jsou většinou motivy z Nového zákona vázány se k jednomu svátku řazeny za sebou v borduře, tak, jak po sobě následují, např. Zvěstování Panně Marii se objevuje vedle Navštívení.<sup>1841</sup>

V souvislosti s tehdejší politickou situací se navíc v biblických a legendických výjevech užívá zobrazení orientálců jako pohanů, bez ohledu na to, do jaké doby či geografické roviny jsou tyto postavy zasazeny. Někdy se Turci/ Osmani/ saraceni objevují též v marginální výzdobě.<sup>1842</sup>

Kromě biblických motivů se ojediněle v graduálech vyskytují rovněž motivy z českého bájesloví, např. Povolání Přemysla Oráče na český trůn v Sedlčanském graduálu<sup>1843</sup> nebo Tři pruty Svatoplukovy v Litomyšlském graduálu.<sup>1844</sup> Tyto náměty souvisejí s reprezentací samotných donátorů. Ti se často nechávali na jednotlivých foliích zpodobnit erby, portréty nebo cechovními znameními, případně také ovlivňují ikonografii výzdoby strany, kterou financovali.<sup>1845</sup> V některých exemplářích se můžeme setkat též s náměty z

<sup>1837</sup> BARTLOVÁ 2001, 459.

<sup>1838</sup> BARTLOVÁ 2001, 459.

<sup>1839</sup> Viz I. 4. 2. *Biblické figurální motivy*.

<sup>1840</sup> Temporál můžeme rozdělit na tři okruhy – velikonoční okruh, vánoční okruh a liturgické mezidobí.

Sanktorál jsou svátky svatých. Více k liturgickému roku: KUNETKA 1995; ADOLF 1998; ADOLF 2000, 347–394; FILIPI 2011, 93–109.

<sup>1841</sup> Např. Fol. 92v, Třebeňický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583.

<sup>1842</sup> I. 4. 3. *Zobrazení orientálců*.

<sup>1843</sup> Fol. 239v, Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum, sign. M–1) 1582–1596.

<sup>1844</sup> Fol. 101v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>1845</sup> Viz I. 4. 4. *Prezentace donátorů*.

městského života, např. zasedání městské rady, výjevy bujarého veselí či her a dále pracovní motivy, zobrazující orbu či vedení dobytčete na porážku atp.

Konfese objednavatelů je v některých rukopisech demonstrována zpodobněním Mistra Jana Husa,<sup>1846</sup> přijímáním pod obojí<sup>1847</sup> či zobrazením kalicha,<sup>1848</sup> který však není nejspolehlivějším ukazatelem utrakvismu, pokud se objevuje v biblickém výjevu. Nedílnou součástí výzdoby se stává rovněž ornamentální složka,<sup>1849</sup> jež někdy i ikonograficky souvisí s textem svátku, na jehož foliu se nachází.<sup>1850</sup>

Ikonografie iluminovaných stran je tedy v první řadě ovlivňována dny liturgického roku, do kterého byl v utrakvistických rukopisech zařazen též svátek Mistra Jana Husa a dále různými formami (sebe)prezentace donátorů, jež v sobě zahrnuje portréty i žánrové výjevy.

---

<sup>1846</sup> Viz I. 4. 5. Zobrazení Mistra Jana Husa.

<sup>1847</sup> Viz I. 4. 4. Prezentace donátorů.

<sup>1848</sup> Viz I. 4. 6. Zobrazení kalicha jako symbolu utrakvismu (?).

<sup>1849</sup> Viz I. 5. 0. Ornamentální výzdoba chorálních rukopisů.

<sup>1850</sup> Viz I. 5. 1. Druhově určitelné rostlinstvo.



## I. 5. 0. ORNAMENTÁLNÍ VÝZDOBA CHORÁLNÍCH RUKOPISŮ

Dekorace ornamentální bývá často podceňována a opomíjena, nicméně tvoří důležitou součást výzdoby rukopisů a může dokonce napomoci k dataci či určení autora jednotlivých iluminovaných folií.<sup>1851</sup>

Zajímavým příkladem z konce 15. století, kde se stírá hranice mezi ornamentikou a figurálními scénami, je strana s Posledním soudem ve Smíškovském graduálu.<sup>1852</sup> Zatímco v iniciále trůní Kristus – Soudce, tak v levé borduře se mezi akantovou rozvilinou odehrává dramatický děj zápasu o duše, který umocňuje výjev z pekla v borduře pod kolumnou, jenž se omezuje na skupinu nahých zatracenců umístěných v jámě v pusté skalnaté krajině, strážené hrozivě vyhlížejícím satanem.<sup>1853</sup> Rostlinná rozvilina zde tedy slouží jako podpůrný tvar pro složitý figurální výjev.

V pokročilém 16. století se jeví jako podobný příklad Kmen Jesse, tvořený z rozviliny, jejíž jednotlivé závitky jsou ukončeny starozákonnými postavami a zcela nahoře Pannou Marií s Ježíškem.<sup>1854</sup> Stejný charakter vykazuje též rozvilina s polopostavami Johna Wyclifa, Jana Husa a Martina Luthera v Malostranském graduálu.<sup>1855</sup> Dalšími reprezentativními ukázkami jsou kandelábrové grotesky v Litomyšlském graduálu, jež v sobě obsahují zakomponované kromě monster, váz a maskaronů, také elementy z biblických výjevů.<sup>1856</sup>

Obecně není bohatá ornamentální bordurová výzdoba záležitostí pouze českého prostředí, ale objevuje se v celé Evropě od středověku až na počátek novověku. V marginálních dekoracích se vedle tradičních akantových palmet vyskytují rovněž rozviliny z růže, vinné révy, bodláku, jahodníku a dalších druhově určitelných rostlin. Dle Josefa Krásy směřuje k tomuto způsobu výzdoby záalpská knižní malba kolem roku 1500, v reakci na podněty italské, v dialogu s tektoničností a principem osové symetrie, které se pak dále projevují zejména groteskní ornamentikou.<sup>1857</sup>

<sup>1851</sup> Ornamentice v rukopisech se zejména věnuje V. Kubík: KUBÍK 2007–2008, 65–99; KUBÍK 2008, 441–462; KUBÍK 2010, 109–223; KUBÍK 2011, 113–241. Nejnověji také SOUČKOVÁ 2016c. Z nejnovější zahraniční literatury je zajímavá drobná publikace Celie Fisher, která se zaměřuje především na symboliku květin ve frankovlámských rukopisech, zvláště 15. století. Viz FISHER 2004.

<sup>1852</sup> Fol. 334v, Smíškovský graduál (Wien, ÖNB, Mus Hs. 15492) 1490–1495, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*.

<sup>1853</sup> KRÁSA 1978a, 424.

<sup>1854</sup> Viz např. fol. 60v [72b], Staroměstský graduál, (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>1855</sup> Fol. 363r [288a], Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>1856</sup> Ff. 64r, 205v, 245v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563, bibliografie k rukopisu I. 2. 3. 1. *Ornysovy pramenné doložené rukopisy*.

<sup>1857</sup> KRÁSA 1978a, 424.

## I. 5. 1. Druhově určité rostlinstvo

Rozviliny z druhově určitého rostlinstva mají s největší pravděpodobností rovněž symbolický význam, což zejména platí pro růži či vinnou révu,<sup>1858</sup> které náležejí k rostlinstvu Mariinu i Kristovu.<sup>1859</sup> Užívání motivů růže a bodláku se vžívá pro Pašijové scény či Zmrtvýchvstání, vinná réva se čteně vyskytuje pro eucharistické náměty a svlačec, napadený žravým hmyzem, pro obřady za zemřelé.<sup>1860</sup>

Z druhově určité vegetace se v bordurách chorálních rukopisů objevuje též naturalisticky ztvárněný jahodník, švestka, hruška, hrách, konvalinka či bodlák, které se již od 15. století projevují určitými zafixovanými významovými spojeními.<sup>1861</sup>

**Jahoda**<sup>1862</sup> patří k rostlinstvu Mariinu, ale pro své trojčetné listy má také význam trojiční. V této souvislosti se objevuje někdy v okrajové výzdobě na foliích pro svátek Nejsvětější Trojice, např. v Čáslavském graduálu,<sup>1863</sup> kde zakončuje akantovou rozvilinu. Ve Žlutickém graduálu na straně s Nanebevstoupením Krista<sup>1864</sup> se nachází tělo iniciály a rovněž rozvilina tvořena z listů a plodů jahody. I zde je patrně namalována pro svůj trojiční význam, jelikož Kristus vystoupil k Otci.

Ojedinele se lze setkat s rozvilinou, která se skládá z listů a plodů **švestky**. Vyskytuje se např. na jednom foliu ve Staroměstském graduálu,<sup>1865</sup> jež odkazuje k Nejsvětější Trojici. Švestka symbolizuje věrnost,<sup>1866</sup> čili ji můžeme chápat jako symbol křesťanské víry obecně nebo víru v trojjedinost boží.

Občas se v ručně psaných zpěvnících 16. století setkáváme s plody **hrušky**, např. opět ve Staroměstském graduálu na straně pro svátek Posvěcení kostela.<sup>1867</sup> Zde jsou ovšem kromě hrušek rovněž meruňky a **hrách**. Rozkvetlá hrušeň je symbolem Panny Marie a neposkrvněné krásy.<sup>1868</sup> Rozvilina s hrachovými lusky se poměrně často objevuje na foliu věnovanému

---

<sup>1858</sup> Viz I. 5. 1. 1. *Vinná réva*.

<sup>1859</sup> Viz I. 5. 1. 2. *Růže*.

<sup>1860</sup> KRÁSA 1978a, 424.

<sup>1861</sup> KRÁSA 1978a, 424.

<sup>1862</sup> K symbolice jahodníku: HERDER 1978, 44–45; ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 84; HEINZ-MOHR 1999, 79; RULÍŠEK 2005, nepag.

<sup>1863</sup> Fol. 191r, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 9. 0. *Čáslavský graduál*.

<sup>1864</sup> Fol. 206v [36b], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 11. *Žlutický graduál*.

<sup>1865</sup> Fol. 154r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>1866</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 105.

<sup>1867</sup> Fol. 174r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1868</sup> Viz HERDER 1978, 27; RULÍŠEK 2005, nepag.

posvícení, např. v Teplickém graduálu<sup>1869</sup> nebo v poněkud starším Mladoboleslavském graduálu.<sup>1870</sup> Hrách patří k rostlinstvu Mariinu i Kristovu.<sup>1871</sup> Symbolika hrachu vychází z jeho přirozených vlastností pnout se vzhůru k nebesům ke Kristu.<sup>1872</sup> Symbolizuje také touhu po Bohu, ctnosti a dobré skutky.<sup>1873</sup> Jeho zobrazení na foliích pro svátek posvícení, tak můžeme chápat též symbolicky jako spění věřícího k církvi či Kristu. Pro své botanické vzezření může také upomínat na Jákobův žebřík,<sup>1874</sup> který se tradičně vyskytuje na foliu pro svátek Posvěcení kostela.

Ve Svatovítském graduálu<sup>1875</sup> nalezneme hrách v borduře na straně k svátku Nanebevzetí Panny Marie, na kterém je patrně zobrazen taktéž s poukazem na své biologické vlastnosti, tj. pnutí k nebesům – k Panně Marii Nanebevzaté. V Mladoboleslavském graduálu Jana Kantora<sup>1876</sup> jsou namalovány hrachové lusky na foliu se zpěvy k letnicím.

Ve Žlutickém graduálu<sup>1877</sup> se můžeme na straně se zobrazením Vzkříšení Krista setkat s *konvalinkou* propletenou do akantu v iniciále V. Konvalinku lze považovat za symbol Mariiny pokory a znamení spásy,<sup>1878</sup> je však také znamením Krista, jehož příchod na svět ohlásil nový život, jako konvalinka ohlašuje začátek jara.<sup>1879</sup> V Čáslavském graduálu<sup>1880</sup> konvalinka zakončuje akantovou rozvilinu na foliu věnovaném taktéž Vzkříšení.

V některých kodexech se nachází tělo iniciály V a rozvilina v borduře, na foliích k Zmrtvýchvstání Krista, složeno z *bodláku*, např. ve Svatovítském graduálu<sup>1881</sup> nebo i v Mladoboleslavském graduálu Janička Zmilelého z Písku,<sup>1882</sup> jež má patrně poukazovat na

---

<sup>1869</sup> Fol. 162v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 17. 0. *Teplický graduál*.

<sup>1870</sup> Fol. 207r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21691) 1509, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmilelý z Písku*.

<sup>1871</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 83.

<sup>1872</sup> Viz ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 83.

<sup>1873</sup> RULÍŠEK 2005, nepag.

<sup>1874</sup> Viz I. 4. 2. 2. 3. *Jákob*.

<sup>1875</sup> Fol. 265v [20b], Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P. 10) 1551–1552, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl*.

<sup>1876</sup> Fol. 296r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21692) 1572, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>1877</sup> Fol. 185r [39a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 11. 0. *Žlutický graduál*.

<sup>1878</sup> Viz HERDER 1978, 106; HEINZ-MOHR 1988, 198; ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 85; HEINZ-MOHR 1999, 104.

<sup>1879</sup> RULÍŠEK 2005, nepag.

<sup>1880</sup> Fol. 165r, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15503) 1557.

<sup>1881</sup> Fol. 134v [37a], Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>1882</sup> Fol. 146r, Mladoboleslavský graduál (Mladá Boleslav, MMB, inv. č. 21691) 1509.

utrpení Kristovo. Bodlák obecně symbolizuje pozemské utrpení<sup>1883</sup> a v chorálních rukopisech ho lze nalézt již v 15. století především v souvislosti se Vzkříšením.<sup>1884</sup>

### I. 5. 1. 1. Vinná réva

Motiv vinné révy se v graduálech vyskytuje dosti často.<sup>1885</sup> Jedná se o běžný symbol Krista a křesťanské víry,<sup>1886</sup> vycházející především z biblické metafory: „*Já jsem pravý vinný kmen a můj Otec je vinař.*“<sup>1887</sup> V českém prostředí se objevuje postava vinaře již v Mater verborum v iniciále Y.<sup>1888</sup> Zde není příliš jasná souvislost s textem glosáře. Objevují se výklady ve smyslu čistě profánním jako zpodobení Bakcha a Satyra či apokalyptické výklady odkazující na 14. kapitolu Zjevení Janova.<sup>1889</sup>

Obecně je vinná réva jednou z nejstarších kulturních rostlin.<sup>1890</sup> Sklizeň hroznů vinné révy souvisela s tzv. slavností stánků<sup>1891</sup> a již od raných dob byla vinná réva rovněž součástí oběti.<sup>1892</sup> Vinná réva také často figuruje v podobenstvích.<sup>1893</sup> Ve Starém zákoně je poukazem na Izrael nebo Jeruzalémský chrám,<sup>1894</sup> v zákoně Novém<sup>1895</sup> většinou symbolizuje společenství křesťanů.<sup>1896</sup>

V rukopisech 16. století se nejčastěji setkáme s rozvilinami vinné révy na foliu pro svátek Božího těla.<sup>1897</sup> Často bývá též tělo incipitní litery, která ve svém vnitřním poli

---

<sup>1883</sup> K symbolice bodláku: HERDER 1978, 35; HEINZ-MOHR 1988, 72; ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 83; HEINZ-MOHR 1999, 34; RULÍŠEK 2005, nepag.

<sup>1884</sup> Fol. 74v, Kutnohorský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15501) 1490, bibliografie k rukopisu viz I. 2. I. *Illuminátor Janiček Zmilelý z Písku.*

<sup>1885</sup> K motivu v rukopisech zvl.: ŠÁROVCOVÁ 2009a, 229–244. K symbolice vinné révy obecně: HERDER 1978, 181; HEINZ-MOHR 1988, 302–304; KIRSCHBAUM 1990a, 484–496; APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 336; ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 106–108; LURKER 1999, 294–295; HEINZ-MOHR 1999, 294–295; HALL 2008, 482; ROYT 2009, 219–228.

<sup>1886</sup> HALL 2008, 482.

<sup>1887</sup> Viz J 15, 1.

<sup>1888</sup> Fol. 191r, Mater verborum (Praha, KNM, sign. X A 11) 1240, výběrová bibliografie k rukopisu MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984, 299–310; KRÁSA 1990a, 24–36; BRODSKÝ 2000, 86–89; BRODSKÝ 2012, 28, 241, obr. 406.

<sup>1889</sup> Viz KRÁSA 1990a, 32. Viz apokalyptické podobenství o sklizni na vinici Páně: „...*Pošli svůj ostrý srp a sklidi hrozny na vinicích země, neboť víno dozrálo. Tu hodil ten anděl svůj srp na zem a sklídl víno země a uvrhl je do velikého lisu Božího hněvu. A v lisu za městem byly hrozny stlačeny a vytékající krev dosahovala až po uzdy koní na vzdálenost sto šedesát mil.*“ Zj 14, 17–20.

<sup>1890</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 106.

<sup>1891</sup> Viz Lv 23, 34; Viz zvl. „*Slavnost stánků budeš slavit po sedm dní, až shromáždíš úrodu ze svého humna a lisu.*“ Dt 16, 13.

<sup>1892</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 106; viz Ex 29, 40; Lv 23, 13.

<sup>1893</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 106.

<sup>1894</sup> Viz „*Vinnou révu z Egypta jsi vyňal, vypudil jsi pronárody a ji jsi zasadil.*“ Ž 80, 9–17; „...*Vinice Hospodinova zástup je dům izraelský a muži judští sadbou, z níž měl potěšení.*“ Iz 5, 1–7.

<sup>1895</sup> Viz Podobenství o zlých vinařích v Mt 21, 33–44 a Mk 12, 1–11 a L 20, 9–18.

<sup>1896</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 106.

<sup>1897</sup> ŠÁROVCOVÁ 2009a, 230–231.

zpravidla obsahuje scénu Poslední večeře,<sup>1898</sup> složeno z vinné révy, např. ve Žlutickém,<sup>1899</sup> Třebenickém<sup>1900</sup> nebo Teplickém graduálu.<sup>1901</sup> Je zde tedy zdůrazněn eucharistický význam této rostliny, což jednoznačně vychází z ustanovení večeře Páně samotným Kristem.<sup>1902</sup> Ve velkém Litoměřickém graduálu<sup>1903</sup> se ve vazbě na svátek *Corpus Christi* objevuje v borduře dokonce i vinobraní.

Vinná réva patří rovněž k rostlinstvu Mariinu s odkazem na mariánský výklad verše knihy Sírachovec: „*Jako vinná réva jsem se zazelenala milostí a mé květy přinesly ovoce slávy a bohatství.*“<sup>1904</sup> Ve Staroměstském graduálu<sup>1905</sup> nalezneme motiv vinné révy spolu s růží v borduře právě na straně s rubrikou „*O Swatých wůbec a nayprwe o Panně Marigi*“, kde tedy zastává funkci rostlinstva Mariina.

Christologický význam vinné révy se odvolává na Janovo evangelium, podle nějž se sám Ježíš přirovnává k vinnému keři.<sup>1906</sup> V této souvislosti se objevuje vinná réva např. v Malostranském graduálu,<sup>1907</sup> kde hrozny a listy vinné révy tvoří tělo iniciály, v jejímž vnitřním poli je vyobrazena Nejsvětější Trojice.<sup>1908</sup>

V několika rukopisech se také můžeme setkat s vinnou révou, která tvoří tělo incipitní iniciály pro adventní oficiium o Vtělení Krista,<sup>1909</sup> jež ve svém vnitřním poli obsahuje Gedeona rozprostírající ovčí rouno na Humně, např. ve Staroměstském graduálu<sup>1910</sup> nebo v Graduálu Jakuba Sklenáře.<sup>1911</sup> Nutno ovšem podotknout, že obě tyto litery se shodují kompozičně, a byly tak pravděpodobně vytvořeny dle stejné grafické předlohy.

Na výše uvedených příkladech lze sledovat, že vinná réva se objevuje v rukopisech, nejen jako symbol eucharistie, ale i ve smyslu rostlinstva Mariina a Kristova a dle schopnosti jednotlivých iluminátorů se lze setkat s větší či menší mírou její stylizace, čemuž nelze přičítat symbolický význam.

---

<sup>1898</sup> Viz kapitola I. 4. 2. 3. 6. *Poslední večeře*.

<sup>1899</sup> Fol. 230v [46a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1900</sup> Fol. 211r [52a], Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 1. *Ornysovy pramenně doložené rukopisy*.

<sup>1901</sup> Fol. 138v [78a], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1902</sup> Viz ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 107.

<sup>1903</sup> Fol. 183r, Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) 1517, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janiček Zmílelý z Písku*.

<sup>1904</sup> Sír 24, 17; viz ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 108.

<sup>1905</sup> Fol. 181r, Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1906</sup> J 15, 1–18; viz ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 107.

<sup>1907</sup> Fol. 319r [272a], Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>1908</sup> K motivu Nejsvětější Trojice viz kapitola I. 4. 2. 3. 12. *Nejsvětější Trojice*.

<sup>1909</sup> Viz ŠÁROVCOVÁ 2009a, 231.

<sup>1910</sup> Fol. 60v [96a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>1911</sup> Fol. 158r [97a], Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

## I. 5. 1. 2. Růže

Květy růže<sup>1912</sup> jsou zejména spojovány s Pannou Marií, jež je také někdy nazývána růží bez trnů – tzn. bez hříchů, o čemž se zmiňuje sv. Ambrož.<sup>1913</sup> Široce rozvinutou Mariánskou symboliku růže lze studovat ve spisech sv. Brigity Švédské.<sup>1914</sup>

Již od raných dob křesťanství byla růže symbolem mučedníků a také betlémských neviňátek.<sup>1915</sup> Někdy bývá sama Panna Marie nazývána jako Růže mučedníků.<sup>1916</sup> Pokud je růže červená, symbolizuje martyrium, krev mučednickou nebo přímo krev Kristovu, bílá růže zase neporušenost a čistotu.<sup>1917</sup> Panna Marie se taktéž objevuje v Dantově Božské komedii jako neposkvrněná nebeská růže.<sup>1918</sup>

Jak je výše naznačeno, růže tedy náleží k rostlinstvu Mariinu i Kristovu. V této souvislosti není bez zajímavosti, že se v Malostranském graduálu<sup>1919</sup> na straně věnované svátku Nanebevzetí Panny Marie, objevuje iniciála, jejíž tělo se skládá z květů a listů růže. Samotné Nanebevzetí spolu se Smrtí Panny Marie je vyobrazeno v borduře. V incipitní liteře se nachází portrét měšťana před oltářem s anděly, na kterého shlíží Bolestný Kristus s křížem ve tvaru T doprovázený taktéž anděly. V Malostranském graduálu<sup>1920</sup> je motiv růže užit ještě pro tělo iniciály, v jejímž vnitřím poli lze nalézt Vzkříšení Krista. Můžeme se rovněž setkat s tím, že se rozvilina bílé růže objevuje na foliu s Nanebevstoupením,<sup>1921</sup> např. v Chrudimském graduálu.<sup>1922</sup>

Růže jakožto symbol mučednictví se občas vyskytuje na stranách v sanktorálové části zpěvníků, např. v druhém díle Graduálu novoměstských řezníků<sup>1923</sup> je rozvilina z růže umístěna v borduře na foliu se sv. Vítem.

Ve Staroměstském graduálu<sup>1924</sup> se nachází iniciála P uprostřed s Nejsvětější Trojicí typu Pietas Domini s anděly, držící Nástroje Kristova umučení (*arma Christi*),<sup>1925</sup> složena

<sup>1912</sup> K symbolice růže: HERDER 1978, 134; HEINZ-MOHR 1988, 248; APOSTOLOS-CAPPADONA 1994, 296; ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 90–92; HEINZ-MOHR 1999, 225; RULÍŠEK 2005, nepag.; HALL 2008, 390–391.

<sup>1913</sup> HALL 2008, 390.

<sup>1914</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 91

<sup>1915</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 91.

<sup>1916</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 91.

<sup>1917</sup> HALL 2008, 390–391.

<sup>1918</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 91.

<sup>1919</sup> Fol. 385r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1920</sup> Fol. 255r, Malostranský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572.

<sup>1921</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 49.

<sup>1922</sup> Fol. 161r, Chrudimský český graduál (Chrudim, Reg. m., př. č. 12579) 1570, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>1923</sup> Fol. 92r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>1924</sup> Fol. 154r [273a], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

právě z trnité růže jakožto symbol mučednictví Kristova. M. Šárovcová k tomuto motivu uvádí, že dvojitá propletená trnitá lodyha asociuje přímo trnovou korunu Kristovu.<sup>1926</sup>

V chorálních rukopisech 16. století se s růží nejčastěji setkáme v marginální výzdobě obzvláště na svátek letnic,<sup>1927</sup> kdy se často i tělo iniciály skládá z listů a květů růžového keře, např. v Teplickém,<sup>1928</sup> Žlutickém<sup>1929</sup> nebo Lounském graduálu.<sup>1930</sup> Ojedinele tvoří růže tělo iniciály, kde se ve vnitřním poli nachází výjev z Apokalypsy – Čtyřiaadvacet starců klanících se Hospodinovi,<sup>1931</sup> např. v Graduálu sv. Havla.<sup>1932</sup> Iniciála z růže tedy patrně symbolizuje Ženu sluncem oděnou, kterou středověcí exegeté (např. Mikuláš z Lyry) ztotožnili s Pannou Marií.<sup>1933</sup>

Typově se v graduálech zejména 2. poloviny 16. století objevují květy růže, které někdy působí až heraldicky stroze.<sup>1934</sup> Květy jsou většinou složené z pravidelných přetáčených člunkových okvětních plátků, jež nevykazují takový naturalistický náboj jako ornamentika kodexů datovaných těsně po roce 1500.<sup>1935</sup> I když jsou některé rozviliny v jednotlivostech shodné právě s květy vyskytujícími se ve velkém Litoměřickém graduálu,<sup>1936</sup> podléhají větší míře stylizace.<sup>1937</sup> To se vyskytuje především v graduálech spojených s iluminátorem Fabiánem Pulěrem.<sup>1938</sup>

Samostatnou kapitolou jsou naivní, kresebně nahozené rozviliny z růžového keře, v již výše zmíněném Graduálu novoměstských řezníků,<sup>1939</sup> což je především způsobeno rustikálním výtvarným projevem iluminátora Pavla Bílého,<sup>1940</sup> jehož prací bude velká část výzdoby tohoto rukopisu.

---

<sup>1925</sup> K typům Nejsvětější Trojice viz kapitola I. 4. 2. 3. 12. *Nejsvětější Trojice*.

<sup>1926</sup> ŠÁROVCOVÁ 2011a, 56.

<sup>1927</sup> K tomu také ŠÁROVCOVÁ 2011a, 56.

<sup>1928</sup> Fol. 131r [34a], Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560.

<sup>1929</sup> Fol. 215r [35a], Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>1930</sup> Fol. 195r [36a], Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 9) 1563, bibliografie k rukopisu viz kapitola II.

19. 0. *Lounský graduál*.

<sup>1931</sup> Viz Zj 4,1–8.

<sup>1932</sup> Fol. 3r, Graduál literátského bratrstva sv. Havla na Starém Městě pražském (Praha, NK ČR, sign. XVII B 19) 4. čtvrtina 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 4. 1. *Rukopisy iluminované Matyášem Hutským*.

<sup>1933</sup> Viz Zj 12, 1–4; k motivu Ženy sluncem oděné zvl. ROYT 2006a, 190.

<sup>1934</sup> KUBÍK 2008, 447.

<sup>1935</sup> KUBÍK 2008, 448.

<sup>1936</sup> Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) poč. 16. století. K ornamentice v Litoměřickém graduálu viz KROPÁČEK 1952a, 55–57.

<sup>1937</sup> Viz KUBÍK 2008, 447–448.

<sup>1938</sup> K němu viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř*.

<sup>1939</sup> Ff. 5r, 92r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568.

<sup>1940</sup> K němu viz kapitola I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

### I. 5. 1. 3. Akant

V ručně psaných knihách se od raných dob vyskytují rozviliny akantu – bodláku s velkými členitými listy rostoucím ve středomoří.<sup>1941</sup> Akant je symbolem nesmrtelnosti, utrpění a překážek v tomto světě.<sup>1942</sup> V graduálech 16. století však nemůžeme jeho znázornění chápat pouze v této symbolické rovině, protože se objevuje v rozmanitých obměnách, na foliích pro nejruznější svátky, a jeho zobrazení nemá ani příliš společného s jeho skutečným botanickým vzezřením.

Akant je obecně nejčastější malovanou rostlinou v ornamentice kodexů. Různosti polopalmet a palmet tohoto „středomořského bodláku“ se nejnověji věnuje především Viktor Kubík,<sup>1943</sup> který jednotlivé typy rozčlenil a naznačil jejich možná formální východiska. V jedné ze svých studií popsal tzv. typ „českého akantu“, který rozřadil do několika podskupin.<sup>1944</sup> Chronologicky lze podle něj v knižní malbě našich zemí vysledovat specifické a nezaměnitelné formy ornamentální výzdoby od doby kolem poloviny 14. století až do prvních desetiletí 15. věku, kdy naše země významně zasáhly do formování vývoje celoevropského umění.<sup>1945</sup> Navazující vývoj akantové ornamentiky do počátků 16. století byl pak již podstatně větší měrou utvářen též podněty z okolních zemí.<sup>1946</sup> Akantové rozviliny nacházející se ve zpěvnících 16. věku se většinou drží specifického typu laločnaté palmety, která se obdobně vyskytuje již v rukopisech konce 15. století,<sup>1947</sup> např. v bordurách Kouřimského graduálu.<sup>1948</sup>

Ve sledovaných exemplářích z dílny Jana Táborského z Klokotské Hory se můžeme setkat s různými typy a variantami podle toho, do kterého období jednotlivé kodexy spadají. V Soboteckém<sup>1949</sup> a latinském Chrudimském graduálu<sup>1950</sup> se objevuje akant typický zvláště

<sup>1941</sup> K symbolice akantu: APOSTOLOS–CAPPADONA 1994, 14; ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 82.

<sup>1942</sup> ROYT/ŠEDINOVÁ 1998, 82.

<sup>1943</sup> KUBÍK 2007–2008, 65–99; KUBÍK 2008, 441–462; KUBÍK 2010, 109–223.

<sup>1944</sup> KUBÍK 2010, 109–223.

<sup>1945</sup> KUBÍK 2010, 113.

<sup>1946</sup> KUBÍK 2010, 113.

<sup>1947</sup> Srov. KUBÍK 2008, 443. Ke knižní malbě v 15. století např.: KRÁSA 1978a, 387–457; KRÁSA 1984, 597–612; KRÁSA 1990a, 311–374; ROYT 2002b, 108–109, 118–120; BRODSKÝ 2012, 37–42.

<sup>1948</sup> Kouřimský graduál (Praha, NK ČR, sign. XIV A 1) 1470, bibliografie k rukopisu: BERINGER 1890–1892, 92–93; CHYTIL 1896, 6–7; URBÁNKOVÁ 1957, 23; PEŠINA 1959, 219; KRÁSA 1978a, 398, obr. 98; KRÁSA 1984, 604; KRÁSA 1990a, 344, 359, obr. 213; KRÁSA 1990b, 110; ROYT 2002b, 109; GRAHAM 2006, 360–363; BRODSKÝ 2012, 41, 278, obr. 482

<sup>1949</sup> Sobotecký graduál (Jičín, SOkA, kniha 9) l. pol. 16. století, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 2. 0.

*Sobotecký graduál.*

<sup>1950</sup> Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., inv. č. 12580) 1530–1549, bibliografie k rukopisu viz kapitola II. 1. 0. *Chrudimský latinský graduál.*



pro rukopisy již dříve spojenými s *Janičkem Zmílelým z Písku*.<sup>1951</sup> Srovnat např. můžeme borduru Chrudimského graduálu [289a]<sup>1952</sup> s rozvilinou, která se objevuje ve Franusově kancionálu [290a].<sup>1953</sup> Jedná se o typ „*protáhlé kadeřavé palmety s dužnatým středem*.“<sup>1954</sup> Na některých foliích můžeme spatřit rovněž odlišný typ rozviliny, která je složena z rozeklaných kadeřavých palmet, jejíž jednotlivé výhonky jsou někdy s trojlístým zakončením.<sup>1955</sup> Tato varianta se objevuje opět v Chrudimském graduálu [291a]<sup>1956</sup> nebo ve Franusově kancionálu [292a].<sup>1957</sup>

Ve zpěvnících iluminovaných *Fabiánem Pulěrem*<sup>1958</sup> se většinou vyskytují rozviliny složené z palmet, kombinující zaostřené a laločnaté typy akantu,<sup>1959</sup> např. bordury v Čáslavském [293a],<sup>1960</sup> Žlutickém [294a]<sup>1961</sup> nebo Teplickém graduálu [295a].<sup>1962</sup>

V rukopisech, na jejichž výzdobě se podílela dílna *Matouše Ornyse z Lindperka*, se objevuje ornamentika navazující na šternberskou variantu akantu „*kadeřavých palmet kombinující laločnaté a pružně zvlněné tvary s přetáčenými okraji do bobulovitých či zavlnutých výhonků*.“<sup>1963</sup> Takto komponované rozviliny akantu jsou patrné např. v Klatovském graduálu [296a],<sup>1964</sup> v Teplickém kancionálu [297a],<sup>1965</sup> v Rybařovském graduálu [298a]<sup>1966</sup> a v Třebenickém graduálu [299a].<sup>1967</sup>

Kodexy iluminované *Matyášem Hutským z Křivokláta* obsahují většinou rozviliny, které se skládají ze „*spirálovitě stáčených kadeřavých palmet kombinující zaostřené a laločnaté tvary s naznačenou nervaturou listu*“ či „*komposičně rafinovaných palmet*

<sup>1951</sup> K němu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku*.

<sup>1952</sup> Fol. 55r, Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., inv. č. 12580) 1530–1549.

<sup>1953</sup> Fol. 284r, Franusův kancionál (Hradec Králové, MVC, sign. Hr-6) 1505, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmílelý z Písku*.

<sup>1954</sup> Viz srov. KUBÍK 2010, 218, obr. Ad. Tab. II 9 - c9, c10, c12, c14.

<sup>1955</sup> Viz srov. KUBÍK 2010, 220, obr. Tab. II 10 - b12, b13, b14.

<sup>1956</sup> Fol. 56v, Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., inv. č. 12580) 1530–1549.

<sup>1957</sup> Fol. 241r, Franusův kancionál (Hradec Králové, MVC, sign. Hr-6) 1505.

<sup>1958</sup> K F. Pulěrovi viz I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěr*.

<sup>1959</sup> Viz srov. KUBÍK 2010, 220, obr. Tab. II 10 - a1, b1, b2.

<sup>1960</sup> Fol. 180v, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557, bibliografie k rukopisu viz II. 9. 0. *Čáslavský graduál*.

<sup>1961</sup> Fol. 25v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565, bibliografie k rukopisu viz II. 11. 0. *Žlutický graduál*.

<sup>1962</sup> Fol. 2r, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560, bibliografie k rukopisu viz II. 17. 0. *Teplický graduál*.

<sup>1963</sup> Viz srov. KUBÍK 2010, 208, obr. Ad. Tab. II. 4 - c1.

<sup>1964</sup> Fol. 2r Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, MS 1) 60. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz II. 15. 0. *Klatovský český graduál*.

<sup>1965</sup> Fol. 4r, Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566, bibliografie k rukopisu viz II. 18. 0. *Teplický kancionál*.

<sup>1966</sup> Fol. 182r, Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15509, 1568), bibliografie k rukopisu viz II. 21. 0. *Rybařovský graduál*.

<sup>1967</sup> Fol. 283r, Třebenický graduál (Litoměřice, SOA, bez sign.) 1574–1583, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 3. 1. *Ornysovy pramenně doložené rukopisy*.

*kombinující zaostřené, pružně seříznuté a laločnaté tvary.*“<sup>1968</sup> Tento typ se vyskytuje např. v Křižovnickém graduálu [300a],<sup>1969</sup> Českém zpěvníku od dominikánů [301a]<sup>1970</sup> nebo v Graduálu Jakuba Sklenáře [302a].<sup>1971</sup>

Často se můžeme setkat též s tím, že je akant doplněn zlatými kapkami či fantaskními pestíkovými srostlicemi či plody připomínajícími hroznové víno. Někdy jsou rozviliny také zakončeny nebo přerušeny suchými, často sukovitými větvičkami či kořeny, což lze chápat jako prvek pozdně gotický, který má své analogie rovněž ve výzdobě architektury.<sup>1972</sup>

## I. 5. 2. Ostatní ornamentální výzdoba chorálních rukopisů

Kromě výše zmíněných rozvilin z druhově určitelných rostlin se v rukopisech ve velké míře setkáme právě i s ornamentálními motivy hlásícími se k renesančnímu tvarosloví. České prostředí bylo po dlouhá léta zajato v pozdně gotických rostlinných formách, jež však byly v průběhu 16. století postupně nahrazovány renesančním duchem projevujícím se perlovcem, pletencem vavřínu, kandelábrovými sestavami tvořenými vázami, maskarony, maskami atd.<sup>1973</sup> Inspirace byla čerpána z listů Nizozemců<sup>1974</sup> i Němců,<sup>1975</sup> které jsou však často odvozené z italských předloh či fontainebleauské školy.<sup>1976</sup>

Právě kolem roku 1500 se z Itálie začíná velmi výrazně šířit antický odkaz v podobě groteskních sestav, složených ze srostlic člověka, zvířete, ptáka a rostliny, jež vytvářejí novotvary – křížence z živočišné i rostlinné říše.<sup>1977</sup> Groteskní ornamentika se stává vyšší uměleckou jednotkou, tkvící v ireálném prostoru bez stínů a perspektivního zobrazování.<sup>1978</sup>

<sup>1968</sup> Viz srov. KUBÍK 2010, 202, obr. Ad. Tab. II 2 - a18, a19.

<sup>1969</sup> Fol. 1r, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. XVIII A 6) 1559–1592, bibliografie k rukopisu viz II. 12. 0. Křižovnický graduál – II. díl.

<sup>1970</sup> Fol. 212v, Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, sign. ŘD 410) 60.–80. léta 16. století, bibliografie k rukopisu viz II. 24. 0. Český zpěvník od dominikánů.

<sup>1971</sup> Fol. 382r, Graduál Jakuba Sklenáře (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1574, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 4. 1. Rukopisy iluminované Matyášem Hutským.

<sup>1972</sup> Např. práce Hanuše Spiesse na královské oratoři u Sv. Víta (1490–93) viz obr. HOŘEJŠÍ 1984, 501, obr. 356. Ke Spiessovi zvl. MENCL 1978, 85–86; HOŘEJŠÍ 1984, 501–503.

<sup>1973</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 87.

<sup>1974</sup> J. Vacková zmiňuje především vliv Cornelia Bose na iluminátory 2. poloviny 16. století. Viz VACKOVÁ 1968, 383.

<sup>1975</sup> K. Svitáková ve své diplomové práci o iluminátorovi Fabiánu Pulěrovi předpokládá recepci vzorníků augsburského Daniela Hopfera (1470–1536). Viz SVITÁKOVÁ 2016, 27–28. K Hopferovi nejnověji METZGER 2009.

<sup>1976</sup> K tomu zvl. PREISS 1974, 271–289.

<sup>1977</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 87. Roku 1502 dal kardinál Todeschini Piccolomini vyzdobit klenby knihovny sienského dómu groteskními sestavami. Jiným příkladem je fantaskní ornamentika vytvořená L. Signorellem v orientském dómu. Viz PREISS 1974, 275.

<sup>1978</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 87.

Později se v repertoáru prosazuje zejména zavíjený ornament, karyatidy nebo hermy odkazující na tvarosloví manýrismu. Tato nová ornamentika se projevuje též v nástěnné malbě,<sup>1979</sup> např. grotesky v bučovickém zámku<sup>1980</sup> nebo v letohrádku Kratochvíle.<sup>1981</sup>

Na českém území se v knižní malbě objevuje groteskní ornamentika poprvé ke konci 15. století na titulním listě *Lobkovického breviře*,<sup>1982</sup> jehož iluminátor vyšel patrně z okruhu Attavante degli Attavanti,<sup>1983</sup> tvořícího na dvoře Matyáše Korvína.<sup>1984</sup> Podobným příkladem je rovněž *Graduál z Louky*.<sup>1985</sup>

Josef Krása uvažuje o možném školení *Mistra Graduálu z Louky* ve Ferrare v blízkosti Cosima Tury<sup>1986</sup> či opět na dvoře Matyáše Korvína<sup>1987</sup> v dílně Mistra kodexu Cassiana.<sup>1988</sup> Působnost modelů Korvínova skriptoria, byť o čtvrtstoletí později, lze předpokládat i v díle olomouckého *Wolfganga Frölicha*,<sup>1989</sup> u něhož se renesanční tvarosloví objevuje zejména na titulním listu *Znojenské právní knihy*<sup>1990</sup> z roku 1523 nebo v *Pasionálu Jana Kalivody*.<sup>1991</sup>

V Čechách patří k raným příkladům tohoto druhu z první poloviny 16. století rovněž ornamentika italského původu na listech s Mistrem Janem Husem ve velkém latinském *Litoměřickém graduálu*,<sup>1992</sup> dále folia v *Kronice Přibíka z Pulkavy*,<sup>1993</sup> v *Soboteckém graduálu*<sup>1994</sup> či v česky psaném *Litoměřickém graduálu*,<sup>1995</sup> které však kvalitou výrazně zaostávají za Mistrem Louckého graduálu.

---

<sup>1979</sup> K tomu zvl. KRČÁLOVÁ 1989, 87.

<sup>1980</sup> K zámku Bučovice viz SAMEK 1994, 294–299. Nejnověji k výzdobě Bučovického zámku KNEDLÍKOVÁ–WANKOVÁ 2015.

<sup>1981</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 87; K zámku Kratochvíle PECHOVÁ 1962; KRČÁLOVÁ 1986, 30–39; VLČEK 2001, 322–323. K výzdobě na zámku Kratochvíle zvl. LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1960, 287–299; LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1963, 360–370.

<sup>1982</sup> Fol. 1v, Lobkovický breviř (Praha, NK ČR, sign. XXIII F 202) 1494, bibliografie k rukopisu: CHYTL 1896, 23–24, KRÁSA 1978a, 432–433; KRÁSA 1984, 610–611.

<sup>1983</sup> Attavante degli Attavanti (1452–1525) byl italský umělec tvořící na uherském dvoře. Mezi jeho hlavní práce patří Bible pro umbrijského vévodu a misál pro Matyáše Korvína, chovaný dnes v Královské knihovně v Bruselu. K němu např. BRUNORI 2013, 262–263.

<sup>1984</sup> KRÁSA 1978a, 433.

<sup>1985</sup> Fol. 1v, Graduál z Louky (Olomouc, Vědecká knihovna, sign. MI V 1) 1499, bibliografie k rukopisu viz I. 4. 3. 1. *Reflexe ohrožení Osmanskou říší*.

<sup>1986</sup> Cosimo Tura žil v letech 1430–1495. Patrně se vyučil v dílně Francesca Squarcioneho a údajně ho pojilo přátelství s Andreou Mantegnou. K jeho nejvýznamnějším dílům patří fresky v Palazzo Schifanoia ve Ferrare. Byl také malířem miniatur. K němu např. RUHMER 1958; TONIOLO 1998.

<sup>1987</sup> K rukopisům Matyáše Korvína zvl. BERKOVITS 1963.

<sup>1988</sup> KRÁSA 1978a, 431.

<sup>1989</sup> K Wolfgangu Frölichovi zvl. KRÁSA 1978a, 450–452; BRODSKÝ 2012, 43.

<sup>1990</sup> Znojenská právní kniha Štěpána z Vyskova (Znojmo, SOKA, Fond Archiv města Znojma, co. II 286a) 1523, bibliografie k rukopisu: KRÁSA 1978a, 450; BRODSKÝ 2012, 43, 213, obr. 354.

<sup>1991</sup> Fol. 1r, Pasionál Jana Kalivody (Olomouc, Zemský archiv Opava, Pobočka Olomouc, KK CO 89) 1525, bibliografie k rukopisu: KRÁSA 1978a, 452; BRODSKÝ 2012, 43, 67, 284, obr. 34, 491.

<sup>1992</sup> Ff. 245r, 245v, Litoměřický graduál (Lovosice, SOKA, sign. IV C 1) 1511–1517.

<sup>1993</sup> Fol. 3r, Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína (Krakow, Biblioteka Jagiellonska, cod. 441) 1531, reprodukováno v BRODSKÝ 2012, 194, obr. 313.

<sup>1994</sup> Fol. 24r, Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) 1. pol. 16. století.

### I. 5. 2. 1. Groteský

Ojedinelé příklady groteskni ornamentiky z přelomu středověku a novověku (tedy nejobecněji z doby kolem roku 1500) se od 2. poloviny 16. století stávají v knižní malbě díky grafickým předlohám, se kterými iluminátoři pracovali, běžným prvkem, jenž postupně vytlačuje doposud dominantní rostlinné bordury.

V graduálech iluminovaných *Fabiánem Pulěrem*<sup>1996</sup> se vedle pozdně gotického akantu uplatňují *fantaskní rozviliny*, jejichž jednotlivé závitky jsou doplněny maskarony,<sup>1997</sup> fantaskními plody i květy a monstry, např. bordury *Lounského* [303a],<sup>1998</sup> *Žlutického* [304a]<sup>1999</sup> nebo *Čáslavského graduálu* [305a].<sup>2000</sup>

Pro iluminátora *Matouše Ornyse z Lindperka*<sup>2001</sup> je typická kandelábrová, často stejnostranná *groteská*.<sup>2002</sup> Ornament se skládá z úponkového schématu, jemuž jsou podřízeny jednotlivé motivy rostlin, ovoce, monster, lidí i zvířat a dále především architektonických prvků, trofejí a jiných předmětů.

Pestrobarevný malovaný ornament, do něhož jsou vloženy vázy s květinami, podoby zvířat a někdy též maskarony, lze ve velké míře nalézt v *Litomyšlském graduálu* [306a, 307a].<sup>2003</sup> Jedná se patrně o recepci grafických listů Cornelia Bose [308a],<sup>2004</sup> na což upozornila již Jarmila Vacková.<sup>2005</sup>

---

<sup>1995</sup> Např. ff. 70r, 139r, Litoměřický český graduál (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DA I 6) 1543, k rukopisu viz II. 6. 0. *Litoměřický český graduál*.

<sup>1996</sup> K němu viz I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Pulěř*.

<sup>1997</sup> K termínu: BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013, 244.

<sup>1998</sup> Fol. 188r, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 9) 1563.

<sup>1999</sup> Fol. 64r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>2000</sup> Fol. 107r, Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15503) 1557, bibliografie k rukopisu viz II. 9. 0. *Čáslavský graduál*.

<sup>2001</sup> K němu viz kapitola I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyse z Lindperka*.

<sup>2002</sup> Odvozeno z italského grottesco – divoký, fantastický; k termínu PREISS 1974, 281; BALEKA 1997, 122; BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013, 136.

<sup>2003</sup> Ff. 2r a 273r, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 3. 1. *Ornysovy pramenně doložené rukopisy*.

<sup>2004</sup> Cornelis Bos se patrně narodil kolem roku 1510. Od roku 1540 byl měšťanem v Antverpách a členem malířského cechu sv. Lukáše. Roku 1544 musel z Antverp uprchnout kvůli svému vyznání. Proslul především svojí grafickou tvorbou. Ilustroval traktáty Vitruvia i Serlia, které byly publikovány Pieterem Coeckem van Aelst. Také provedl ilustrace knihy anatomie Antoine de Goys. Známa je především jeho kniha ornamentů (*Livre de moresques*, Paris, 1546). Zemřel 22. dubna 1566 v Groningenu. Výběrová bibliografie k němu: BUSCHMANN 1916, 325–327; SCHELE 1965; STERRE 1996, 442–443.

<sup>2005</sup> VACKOVÁ 1968, 383.

### I. 5. 2. Arabeska a maureska

Plošný renesanční ornament – *arabeska*,<sup>2006</sup> který je složen z útlých akantových rozvilin, souměrně vyvinutých, se vyskytuje např. v *Lounském graduálu Jana Táborského [309a]*.<sup>2007</sup> Rozvilinu v tomto případě doplňují dva nahoře a dole sedící opeřenci. Jedná se o rostlinný tvar z listového úponku, který byl hojně užíván na grafických listech Heinricha Aldegrevera<sup>2008</sup> a Hanse Sebalda Behama<sup>2009</sup> a díky své lineární tvarové skladbě se také stal obvyklým motivem knižních vazeb.<sup>2010</sup>

Zatímco arabeska se vyvinula z helénistických předloh, z islámského okruhu byla odvozena plošnější a stylizovanější *maureska*.<sup>2011</sup> Od arabesky se liší především svou přísnou symetričností. Skládá se z kompozičně uzavřených částí, začleněných mnohdy do větších celků. Na rozdíl od arabesky neobsahuje také nikdy žádné zvířecí, ani rostlinné motivy, pouze geometrické abstraktní tvary. Můžeme ji spatřit opět v *Lounském graduálu [310a]*,<sup>2012</sup> kde se objevuje na několika foliích vždy pouze jednobarevně namalována. Maureska se vyskytuje také na soudobých rytinách, zejména na grafických listech Bernarda Salomona *[311a]*,<sup>2013</sup> kde tvoří ornamentální rámy jednotlivých biblických výjevů.

### I. 5. 2. 3. Beschlagwerk a rollwerk

V několika rukopisech sledovaných v této práci je tělo iniciály též tvořené *Beschlagwerkem*<sup>2014</sup> – *pobíjeným ornamentem* severského původu, odvozeném z manýristických předloh.<sup>2015</sup> Motiv se skládá z prořezávaných a vzájemně provlékaných ploch

<sup>2006</sup> Z italského arabesco, k termínu PREISS 1974, 277; BALEKA 1997, 25–26; BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013, 24–25.

<sup>2007</sup> Fol. 23r, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 9) 1563.

<sup>2008</sup> Heinrich Aldegrever žil v letech 1502–1561(?) ve Vestfálsku. Byl to německý malíř, kreslíř a návrhář dekorací. Je známý především pro množství ornamentálních rytin, které již předznamenávají manýristické tendence. Výběrová bibliografie k němu FRITZ 1959; BERGMANN 1996, 591–594; KÖSTERS 2000.

<sup>2009</sup> Hans Sebald Beham se narodil kolem roku 1500 v Norimberku. Byl to rytec, kreslíř, malíř a ilustrátor, který ve své tvorbě navázal na Albrechta Altdorfera i Dürera. Zemřel 1550 ve Frankfurtu nad Mohanem, kam se přestěhoval již roku 1531. Z jeho monumentálního umění je zachována pouze deska s příběhem Davida, dnes uložená v Louvru. Výběrová bibliografie k němu PAULI 1911; STEWART 1996, 505–506; KLEINKNECHT/KUNZ/MAYER-HAUNTON 2003; MÜLLER 2011.

<sup>2010</sup> BALEKA 1997, 26.

<sup>2011</sup> Maureska, též moreska, k termínu PREISS 1974, 277; BALEKA 1997, 217; BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013, 244–245.

<sup>2012</sup> Ff. 13r, 103v, 201r, Lounský graduál (Louny, SOkA, sign. I G 9) 1563.

<sup>2013</sup> K němu viz kapitola I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana.*

<sup>2014</sup> K termínu: BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013, 48, 329.

<sup>2015</sup> BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013, 329.

a pásků, někdy doplněných rovněž maskarony, což se objevuje např. ve *Staroměstském*<sup>2016</sup> nebo *Příbramském graduálu*.<sup>2017</sup>

V Teplickém graduálu tvoří Beschlagwerk rám celostranné miniatury se zobrazením zpívajícího literátského bratrstva.<sup>2018</sup> V Litomyšlském graduálu lze pobíjený ornament nalézt jako součást složitých kandelábrových grotesek, kde zaujímá pozici podpůrného tvaru pro ostatní dekoraci.<sup>2019</sup>

Od 60. let začíná na území české Koruny pronikat *zavíjený ornament – rollwerk*,<sup>2020</sup> nejpriznáčnější projev přejímání repertoáru manýrismu.<sup>2021</sup> Ornament, v podobě zavíjejícího se pruhu, se uplatňuje především na okrajích svých plošných nositelů, které plasticky ukončuje – tzn. heraldického štítu, kartuše, ostění atp.<sup>2022</sup>

Rollwerk je ve své vyzrálé formě charakteristický svou vyslovenou „astaticností“, tkvěním v prostoru bez pevného těžiště a rozvíjením se rovnoměrně všemi směry.<sup>2023</sup> K jeho formování přispěli Italové i záalpští umělci, kteří vyšli z klasických italských kartuší z konce 15. století, jež ve 30. letech 16. století zdomácněli ve Fontainebleau.<sup>2024</sup> Šíření nového tvarosloví napomohli zejména již výše zmíněný Cornelis Bos a dále Cornelis Floris<sup>2025</sup> i Jan Vredeman de Vries.<sup>2026</sup> Ti přetvořili zavíjený ornament v severském smyslu do fantaskních štíhlých závitnic, které působí dojmem vyřezávání z plechu.<sup>2027</sup> Přínosné bylo také vydání

---

<sup>2016</sup> Fol. 157r [74b], Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>2017</sup> Fol. 15r [151a], Graduál literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum, sign. L 264) 1579–1587, bibliografie k rukopisu viz kapitola I. 2. 5. I. *Dílo Ambrože Ledeckého*.

<sup>2018</sup> Fol. 190v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) poslední třetina 16. století.

<sup>2019</sup> Ff. 205v, 223v, 256v, Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R–203) 1561–1563.

<sup>2020</sup> Rollwerk, též rolverk, k termínu PREISS 1974, 283–286; BALEKA 1997, 389; BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013, 350, 457.

<sup>2021</sup> PREISS 1974, 284.

<sup>2022</sup> BALEKA 1997, 389.

<sup>2023</sup> PREISS 1974, 284.

<sup>2024</sup> PREISS 1974, 283. Fontainebleauská škola je termín užitý poprvé Adamem von Bartschem v jeho *Le Peintre graveur* (svazek 21). Později se termín ujal pro umění napříč různými umělci a výtvarnými technikami vznikající mezi léty 1530–1610 a soustředící se kolem zámku Fontainebleau, vybudovaného roku 1528 Františkem I. Nejvýraznějšími umělci Fontainebleauské školy byli patrně Rosso Fiorentino a Francesco Primaticcio. Výběrová bibliografie: BÉGUIN 1960; ZERNER 1969; ZERNER 1996, 262–268.

<sup>2025</sup> Cornelis Floris se narodil v Antverpách roku 1513 nebo 1514. Byl synem sochaře – Cornelia Bose staršího, který se specializoval na tesání náhrobků. On sám patrně pokračoval v otcově dílně, a kromě toho se ještě dále školil a stal se i architektem. Roku 1538 navštívil Řím, avšak záhy se musel z Říma navrátit, protože jeho otec zemřel. Ve svých kresbách využíval hojně groteskní ornamentiky, která byla poté dále šířena tiskem, zejména v dílně Hieronyma Cocka. Cornelis Floris starší zemřel v Antverpách 20. října 1575. Výběrová bibliografie k němu: HEDICKE 1913; BUSCHMANN 1916, 325–327; CORBET 1937; HUYSMANS 1996; VELDE 1996, 219–223.

<sup>2026</sup> BALEKA 1997, 389. Hans (Jan) Vredeman de Vries žil mezi lety 1527–1606 (?). Byl to holandský designér, architekt a malíř. Proslavil se především svými rytinami, které ovlivnily mnoho jeho současníků. Se svým synem Paulem působil nějakou dobu na pražském císařském dvoře Rudolfa II. Výběrová bibliografie k němu: KAUFMANN 1988, 287–291; WINCKEL 1996, 724–727.

<sup>2027</sup> BALEKA 1997, 389.

osmadvaceti rollwerkových kartuší Florentaňa Benedetta Battiniho<sup>2028</sup> u antverpského Hieronyma Cocka,<sup>2029</sup> což svým způsobem symbolizuje těsné sepětí Itálie a Nizozemí při vzniku tohoto ornamentu.<sup>2030</sup>

Rollwerkový motiv tak přešel do povědomí opět díky grafickým listům. I zde najdeme výrazné analogie v nástěnné malbě,<sup>2031</sup> především v interiérech hradu v Českém Krumlově<sup>2032</sup> nebo v monumentálních kartuších ve výzdobě telčské<sup>2033</sup> a grabštejské kaple.<sup>2034</sup> V dekoracích chorálních rukopisů se lze s tímto ornamentem setkat od třetí třetiny až do konce 16. století. Figurální výjevy jsou zasazovány do kartuší s rollwerkovými rámy, někdy i zdobené girlandami, např. v *Graduálu novoměstských řezníků*<sup>2035</sup> nebo poté ve velké míře v mladším *Graduálu Nového Města nad Metují*.<sup>2036</sup>

#### I. 5. 2. 4. Shrnutí fantaskního ornamentu

Grotesky, mauresky, arabesky, zavíjený i pobíjený ornament byl vědomým projevem „novosti“ ve výtvarném umění sledovaného 16. století.<sup>2037</sup> Jejich poznání z autopsie mimo území české Koruny lze předpokládat zvláště u dílen *Mistra Lobkovického brevíře* a *Mistra Louckého graduálu*, kteří patrně přišli z dvorského prostředí Matyáše Korvína.<sup>2038</sup> U *Fabiána Pulěře*<sup>2039</sup> a následující generace iluminátorů je renesanční tvarosloví spíše recepcí soudobých grafik, prostředkovaných na naše území především přes Německo. Tyto formy ornamentiky, jež v sobě spojují italské prvky se severským manýrismem, jsou novými kvalitativními

<sup>2028</sup> Jméno Benedetta Battiniho se objevuje na tiscích vydaných Hieronymem Cockem – „*M. Benedictus Battini Pictor Florentinus inventor*“. Viz Rollwerkartusche mit Totenköpfen und Inschrift, Memento Mori, Blatt aus einer Folge von Rollwerkrahmen, herausgegeben von Hieronymus Cock (Wien, Österreichisches Museum für angewandte Kunst, vgl.: K. I. 2185) 1553, tisk je digitalizován viz [http://www.europeana.eu/portal/record/2048089/KI\\_15422\\_1.html](http://www.europeana.eu/portal/record/2048089/KI_15422_1.html), vyhledáno 3. 5. 2016.

<sup>2029</sup> Hieronymus Cock (1518–1570) byl malíř, rytec a jeden z největších vydavatelů v Zápří. K němu nejnověji např. GRIEKEN 2013.

<sup>2030</sup> PREISS 1974, 284.

<sup>2031</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 87.

<sup>2032</sup> K zámku ŠAMÁNKOVÁ/VONDRA 1961; VLČEK 2001, 209–211. K výzdobě zámku zvl. KRČÁLOVÁ 1968, 357–379.

<sup>2033</sup> K zámku v Telči KRČÁLOVÁ 1976, 35–36; KRČÁLOVÁ 1986, 64–71; KRATINOVÁ/ SAMEK/ STEHLÍK 1992, 65–102; VLČEK 2001, 472–473.

<sup>2034</sup> KRČÁLOVÁ 1989, 87. Hrad Grabštejn patřící ve 13. století pánům z Donína byl po roce 1562 přestaven na zámek, kdy panství koupil Jiří Mehl ze Střelice. Viz VLČEK 2001, 238–239.

<sup>2035</sup> Např. fol. 196r, Graduál novoměstských řezníků (Praha, NK ČR, sign. XVII A 31) 1568, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 3. 2. *Další rukopisy z Ornysovy dílny*.

<sup>2036</sup> Ff. 116r, 143r, 218r, Graduál Nového Města nad Metují (Praha, NK ČR, sign. XVII A 42) 1604–1605, bibliografie k rukopisu viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>2037</sup> PREISS 1974, 287.

<sup>2038</sup> KRÁSA 1978a, 431.

<sup>2039</sup> K. Svitákové si ve své diplomové práci pohrává s myšlenkou, že Fabián Pulěř navštívil Itálii a srovnává jeho ornamentiku s italskými rukopisy konce 15. století. Hypotézu však závěrem zavrhuje slovy, že „umělec žil a tvořil v Praze“. Viz SVITÁKOVÁ 2016, 33.

přínosy 16. století a v tomto kontextu dokládají jistou spojitost celé Evropy v určitých slohově shodných projevech.<sup>2040</sup>

### I. 5. 3. Závěrem k ornamentice

V ornamentální dekoraci se kromě pozdně gotického akantu a druhově určitelných rostlin – vinná réva, růže, bodlák atp.,<sup>2041</sup> začíná postupně prosazovat groteskní ornamentika, jež je komponována především na základě grafických předloh.<sup>2042</sup>

Zatímco akant a druhově určitelná vegetace se v rukopisech v podobné formě vyskytují již v 15. století, groteskní sestavy, objevující se vedle klasických rostlinných rozvilin, tvoří zcela nový renesanční prvek bez zjevného vztahu k ornamentice pozdní gotiky. Hlavním důvodem, proč jsou rozviliny z identifikovatelných rostlin stále užívány, je souvislost s ikonografií folií – tzn. jejich symbolický význam, např. vinná réva se čteně objevuje na foliích pro svátek Božího těla,<sup>2043</sup> na rozdíl od fantaskních ornamentů, zastávajících pouze estetickou funkci. Různé kandelábrové sestavy, grotesky, mauresky a arabesky jsou zároveň elementem ohlašujícím již manýrismus.

Rozbor ornamentiky, zvl. akantových palmet, může též napomoci k dataci kodexu, či určení autora iluminací.<sup>2044</sup>

V chorálních rukopisech 16. století jsou tak vedle sebe uplatňovány jak staré formy známé již z 15. věku, tak formy nové, jež jsou především recepcí soudobých rytin a jejich analogie lze dohledat též v nástěnné malbě.

---

<sup>2040</sup> Viz PREISS 1974, 288.

<sup>2041</sup> Viz I. 5. 1. *Druhově určitelné rostlinstvo.*

<sup>2042</sup> Viz I. 5. 2. *Ostatní ornamentální výzdoba chorálních rukopisů.*

<sup>2043</sup> Viz I. 5. 1. 1. *Vinná réva.*

<sup>2044</sup> To platí především v případě akantu, viz I. 5. 1. 3. *Akant.*



## I. 6. 0. SHRUTÍ VÝZDOBY HUDEBNÍCH RUKOPISŮ JANA TÁBORSKÉHO Z KLOKOTSKÉ HORY

S osobností písařského podnikatele Jana Táborského z Klokotské Hory je možné v tuto chvíli spojit dvacet pět svazků hudebních rukopisů,<sup>2045</sup> na kterých se podílela celá řada pomocníků, písařů a především iluminátorů. Dochází zde k postupné proměně stylu, jež se pozvolna oprošťuje od pozdně gotických vzorů a směřuje přes renesanční tvarosloví až k manýrismu.

V první polovině 16. století jsou zpěvníky z jeho dílny skromněji iluminované, s drobnými figurálními motivy jak ve vnitřních polích iniciál, tak v bordurách a můžeme je označit jako pozdně gotické. Do této skupiny patří *Chrudimský latinský graduál*,<sup>2046</sup> *Sobotecký graduál*,<sup>2047</sup> *Klatovský latinský graduál*<sup>2048</sup> a *Graduál z arcidiecézní knihovny v Kroměříži*.<sup>2049</sup> Ostatní kodexy kromě *Vodňanského kancionálu*,<sup>2050</sup> který obsahuje pouze tři kaligrafické iniciály, můžeme zařadit do druhé skupiny již renesančních exemplářů.

Chrudimský, Sobotecký a Klatovský graduál jsou psány ještě latinsky, což koresponduje s dobou jejich vzniku. Po roce 1550 převažuje v tomto typu knih čeština, která se vyskytuje též v případě zpěvníku pro katolického objednavatele.<sup>2051</sup> Ornamentální složku výzdoby tvoří většinou pozdně gotický akant, který je hlouběji v 16. století v nejobecnějším smyslu nahrazován groteskní ornamentikou.

Pozdně gotické rukopisy Jana Táborského z 1. poloviny 16. století vykazují ikonografické náměty komponované často ještě v intencích Jagellonských kodexů. Např. pro zpěvy Kyrie se zde obvykle objevuje stojící postava Bolestného Krista,<sup>2052</sup> zatímco v renesančních zpěvnících lze většinou sledovat klečícího krále Davida v krajině před Bolestným Kristem.<sup>2053</sup> Obvyklým motivem se také stává Kristus Pantokrátör,<sup>2054</sup> který je v

<sup>2045</sup> Viz kapitola I. 1. 1. *Rukopisy spojené s Janem Táborským z Klokotské Hory*.

<sup>2046</sup> Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530–1549, viz II. 1. 0. *Chrudimský latinský graduál*.

<sup>2047</sup> Sobotecký graduál (Jičín, SOkA, kniha 9) 1. pol. 16. století, viz II. 2. 0. *Sobotecký graduál*.

<sup>2048</sup> Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. CS KL 403) 1537–1585, viz II. 3. 0. *Klatovský latinský graduál*.

<sup>2049</sup> Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži (Kroměříž, Arcidiecézní muzeum, inv.č. 21428) 40. – 80. léta 16. století; viz II. 4. 0. *Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži*.

<sup>2050</sup> Vodňanský kancionál (Vodňany, Městské muzeum a galerie, inv. č. 16) 1543, viz II. 5. 0. *Vodňanský kancionál*.

<sup>2051</sup> Nejvýraznější příkladem česky psaného zpěvníku, který sloužil patrně v dominikánském klášteře je tzv. Český zpěvník od dominikánů (Praha, NA, ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století, viz II. 24. 0. *Český zpěvník od dominikánů*.

<sup>2052</sup> Např. fol. 2r, Sobotecký graduál (Jičín, SOkA, kniha 9) 1. pol. 16. století.

<sup>2053</sup> Např. fol. 2r, Časlavský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15503) 1557.

pozdějších graduálech nahrazován Čtyřiadvaceti apokalyptickými starci klaníci se Hospodinovi.<sup>2055</sup>

Chrudimský<sup>2056</sup> a Sobotecký graduál<sup>2057</sup> se díky figurálnímu kánonu zobrazených postav v biblických výjevech, typice tváří a specifickému typu akantových rozvilin, hlásí k dílně Janíčka Zmilelého z Písku.<sup>2058</sup> V soboteckém rukopise se však již objevuje stejnostranná kandelábrová groteska, jež ohlašuje recepci nových forem. V tomto kodexu se též nachází zničená miniatura s upálením Mistra Jana Husa,<sup>2059</sup> což naznačuje utrakvistického objednavatele rukopisu a později se vyskytuje především v graduálech z 2. poloviny 16. století.<sup>2060</sup>

Ze zpěvníků časově spadajících do první poloviny 16. století lze jmenovat Klatovský latinský graduál<sup>2061</sup> a Graduál z arcidiecézní knihovny v Kroměříži,<sup>2062</sup> které zahrnují ornamentální výzdobu skládající se z různobarevných akantových rozvilin a je proto možné, že jsou výsledkem snažení písaře, ne iluminátora, možná samotného Jana Táborského z Klokotské Hory. Podobně můžeme soudit i o Vodňanském kancionálu,<sup>2063</sup> jenž obsahuje pouze nepříliš kvalitní kaligrafické iniciály. Graduál z arcidiecézní knihovny v Kroměříži<sup>2064</sup> však ve vnitřním poli jedné iniciály obsahuje namalovaného skákajícího zajíce, svým stylem připomínající práci Matyáše Hutského z Křivoklátu, který později spolupracoval s Janem Táborským.

Ve výčtu rukopisů Jana Táborského zaujímá ojedinělé místo česky psaný Litoměřický graduál,<sup>2065</sup> jehož výzdoba zahrnuje pouze drobné figurální motivy v bordurách a převážná část jeho dekorací se skládá z různě komponovaných arabesek. Podle pramenných dokladů však kodex obsahoval rovněž větší figurální iluminace, které byly ze zpěvníku vyřiznuty.<sup>2066</sup>

---

<sup>2054</sup> Např. fol. 25v, Chrudimský graduál (Chrudim, Reg. m., přír. č. 12580) 1530–1549.

<sup>2055</sup> Např. fol. 66r, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>2056</sup> Chrudimský latinský graduál (Chrudim, Reg. m., inv. č. 12580) 1530–1549; viz II. 1. *Chrudimský latinský graduál*.

<sup>2057</sup> Sobotecký graduál (Jičín, SOkA, kniha 9) 1. pol. 16. století; viz II. 2. 0. *Sobotecký graduál*.

<sup>2058</sup> Viz I. 2. 1. *Iluminátor Janíček Zmilelý z Písku*.

<sup>2059</sup> Fol. 193v, Sobotecký graduál (Jičín, SOkA, kniha 9) 1. pol. 16. století.

<sup>2060</sup> Viz kapitola I. 4. 5. *Zobrazení Mistra Jana Husa*.

<sup>2061</sup> Klatovský graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače v Klatovech, sign. CS KL 403) 1537–1585; viz II. 3. 0. *Klatovský latinský graduál*.

<sup>2062</sup> Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži (Kroměříž, Arcidiecézní muzeum, inv.č. 21428) 40. – 80. léta 16. století; viz II. 4. 0. *Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži*.

<sup>2063</sup> Vodňanský kancionál (Vodňany, Městské muzeum a galerie, inv. č. 16) 1543; viz II. 5. 0. *Vodňanský kancionál*.

<sup>2064</sup> Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži (Kroměříž, Arcidiecézní muzeum, inv.č. 21428) 40. – 80. léta 16. století; viz II. 4. 0. *Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži*.

<sup>2065</sup> Litoměřický český graduál (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. DA I 6) 1543; viz II. 6. 0. *Litoměřický český graduál*.

<sup>2066</sup> Viz KRATOCHVÍLOVÁ 2005c, 553–556.

Po roce 1550 se v ručně psaných knihách z Táborského dílny výrazně zvýší kvalita iluminací. Jan Táborský z Klokotské Hory začíná spolupracovat s ústeckým rodákem, malířem Fabiánem Puléřem,<sup>2067</sup> který je spolu s ním namalován ve *Svatovítském graduálu*,<sup>2068</sup> což patrně odkazuje k úzkému vztahu obou zobrazovaných. První díl Svatovítského zpěvníku je vůbec nejvýpravnější rukopisem, jenž v Táborského dílně vznikl. Dekorace kodexu obsahuje nejen složité figurální motivy, komponované podle dřevořezů Albrechta Dürera,<sup>2069</sup> ale i bohatou ornamentální složku, zahrnující jak druhově určitelné rostlinstvo – vinnou révu, bodlák, růži, tak rozviliny kombinující zaostřené a laločnaté typy akantu. Svatovítský graduál je také prvním rukopisem z Táborského dílny, kde se nachází výzdoba komponována (na několika foliích) na základě typologického paralelismu, což má své analogie již v bohatě iluminovaných kancionálech z konce 15. století. V druhém díle graduálu, určeného pro svatovítskou kapitolu, se objevuje skupinový portrét zpívajících kanovníků,<sup>2070</sup> jež v kontextu knižní iluminace 16. věku zaujímá specifické postavení. Chorální rukopisy byly vytvářeny převážně pro měšťanské objednavatele, čili se později objevuje spíše skupinový portrét zpívajícího literátského bratrstva.

V tvorbě Fabiána Puléře tvoří významnou část *zlomky Kaňkovského graduálu*, a to především celostranné miniatury s upálením Mistra Jana Husa i popravami kutnohorských havířů,<sup>2071</sup> které působí monumentálním dojmem a potvrzují zjevnou schopnost iluminátora komponovat krajinný prospekt s dlouhými průhledy. Iluminaci s Husovým upálením shledávám zajímavou rovněž z ikonografického hlediska, protože Mistr Jan Hus nenosí na hlavě kacířskou čepici a ani neleží u jeho nohou, jak se to objevuje na iluminaci stejného námětu ve velkém Litoměřickém graduálu.<sup>2072</sup> Naopak Mistr Jan Hus je zobrazen prostovlasý, přivázan ke kůlu, přičemž na nebesích se zjevuje Bolestný Kristus s andělem držícím vavřínový věnec, jímž se chystá Husa korunovat.<sup>2073</sup>

Kvalitou zpracování iluminací se zdá být se Svatovítský graduálem a s celostrannými iluminacemi z Kaňkovského graduálu srovnatelný rukopis, vytvořený pro literátské bratrstvo

---

<sup>2067</sup> Viz kapitola I. 2. 2. *Iluminátor Fabián Puléř*.

<sup>2068</sup> Fol. 29v, Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552; viz II. 7. 0. *Svatovítský graduál – I. díl*.

<sup>2069</sup> K němu viz I. 3. 2. *Recepce grafik Albrechta Dürera*.

<sup>2070</sup> Fol. 2r, Svatovítský graduál (Praha, Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. 9 261) 1552, viz II. 8. 0. *Svatovítský graduál – II. díl*.

<sup>2071</sup> Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, KNM, sign. 1 A c 109) 1559–1561; viz II. 14. 0. *Zlomky Kaňkovského graduálu*.

<sup>2072</sup> Fol. 245v, Litoměřický graduál (Lovosice, SOkA, sign. IV C 1) 1511–1517, bibliografie k rukopisu viz I. 2.

*1. Iluminátor Janiček Zmilelý z Písku*.

<sup>2073</sup> K Husovu zobrazení viz kapitola I. 4. 5. *Zobrazení Mistra Jana Husa*.

ve Žluticích,<sup>2074</sup> jehož miniatury také odhalují monumentální pojetí. *Žlutický graduál* je bohatý portréty donátorů klečících většinou se sepjatýma rukama v adoraci. Tento kodex se také stává prvním rukopisem, kde se objevují figurální motivy vytvořené dle kompozic ilustrací Bernarda Salomona,<sup>2075</sup> jež nahrazují předtím dominantní postavení dřevorezů Albrechta Dürera. Zároveň kniha obsahuje čtyři celostranné iluminace s městským znakem a erby šlechty, spojenými s danou lokalitou, což není obvyklé. Většinou se vyskytuje jedna titulní celostranná miniatura s městským znakem.

V ostatních rukopisech, na kterých se podílel Fabián Pulěš, zvláště v *Čáslavském graduálu*,<sup>2076</sup> lze sledovat pokles úrovně, jež je způsoben nejspíše spoluprací dílny. Zároveň můžeme v několika zpěvnících nalézt dodatečné domalovávání folií jinými mistry, které patrně vzniklo, až když se rukopis nacházel v rukách objednavatelů. Již v *Českobrodském graduálu*<sup>2077</sup> se objevují iluminace, v minulosti připisované malíři Janu Sadovskému.<sup>2078</sup> Dále lze analogický posun kvality spatřit též v *Teplickém*<sup>2079</sup> i *Lounském graduálu*,<sup>2080</sup> které obsahují několik rustikálních miniatur, jež budou patrně dílem místních umělců.

Teplický graduál a kancionál jsou zajímavé také dochovanými iniciálami s upálením Mistra Jana Husa,<sup>2081</sup> čímž jasně určují konfesi objednavatele. Tyto zdobené litery tedy zjevně unikly řádění protireformační komise, jejíž snahou došlo ke zničení iluminací stejného námětu ve výše zmíněném Soboteckém<sup>2082</sup> a Žlutickém graduálu.<sup>2083</sup> Teplický graduál nad to obsahuje celostrannou miniaturu,<sup>2084</sup> zobrazující zpívající literátské bratrstvo, jež však vznikla až v 80.–90. letech 16. století a stylově připomíná práci Matouše Radouše v jeho dvoudílném Hradeckém zpěvníku.<sup>2085</sup> V druhém svazku rukopisu z Teplic<sup>2086</sup> a na několika stranách v Lounském graduálu lze také sledovat jiný styl výzdoby, která je nejspíše výsledkem práce iluminátora Matouše Ornyse z Lindperka a jeho dílny.<sup>2087</sup> Ten po smrti Fabiána Pulěře zaujal

<sup>2074</sup> Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565; viz II. 11. 0. *Žlutický graduál*.

<sup>2075</sup> K němu viz I. 3. 3. *Recepce ilustrací Bernarda Salomona, Virgila Solise a Josta Ammana*.

<sup>2076</sup> Čáslavský graduál (Wien, ÖNB, sign. Mus. Hs. 15503) 1557; viz II. 9. 0. *Čáslavský graduál*.

<sup>2077</sup> Českobrodský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII B 20) 1557; viz II. 10. 0. *Českobrodský graduál*.

<sup>2078</sup> K Janu Sadovskému viz II. 10. 3. *Shrnutí výzdoby Českobrodského graduálu*.

<sup>2079</sup> Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560; viz II. 17. 0. *Teplický graduál*.

<sup>2080</sup> Lounský graduál (Louny, SOKA, sign. I G 9) 1563; viz II. 19. 0. *Lounský graduál*.

<sup>2081</sup> Viz Fol. 150v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) 1560 a fol. 238r Teplický kancionál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 2) 1566.

<sup>2082</sup> Fol. 193v, Sobotecký graduál (Jičín, SOKA, kniha 9) 1. pol. 16. století.

<sup>2083</sup> Fol. 249v, Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>2084</sup> Fol. 190v, Teplický graduál (Teplice, Reg. m., sign. Ms 1) poslední třetina 16. století.

<sup>2085</sup> Dvoudílný Královehradecký graduál (Hradec Králové, MVČ, sign. Hr–13/Hr–14) 1594–1604; k Radoušovi viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>2086</sup> Teplický kancionál (Teplice, Regionální muzeum, sign. Ms 2) 1566.

<sup>2087</sup> Viz I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyš z Lindperka*.

místo hlavního iluminátora, spolupracujícího s písařskou dílnou Jana Táborského z Klokotské Hory.

Dílna Matouše Ornyse z Lindperka se podílela na *Klatovském*<sup>2088</sup> a *Rybařovském graduálu*,<sup>2089</sup> které jsou stylově velmi blízké kodexu z Litomyšle.<sup>2090</sup> V tvorbě Matouše Ornyse lze sledovat zjevný velký zájem o anatomicky správně zpracovanou lidskou figuru i přesvědčivě namalovanou krajinu. Oproti Pulěřovi nemaluje Ornyse droalerie, naopak se v jeho tvorbě projevuje větší příklon k renesanční až manýristické ornamentice, skládající se především ze složitě komponovaných grotesek, což lze považovat za ohlas soudobé grafické tvorby Cornelia Bose.<sup>2091</sup> V jeho rukopisech se také většinou neobjevuje druhově určitelné rostlinstvo, ale v bordurové výzdobě dává přednost akantovým palmetám „*kombinujícím laločnaté a pružně zvlněné tvary s přetáčenými okraji do bobulovitých či zavinutých výhonků*“,<sup>2092</sup> často zakončené seříznutými výhonky a doplněné zlatými kapkami. Z Ornysových zpěvníků, které byly sepsány v dílně Jana Táborského, lze považovat za nejvýpravnější *Staroměstský graduál*.<sup>2093</sup> Ten obsahuje několik větších figurálních iniciál s pestře řešeným koloritem a náročnější kompozicí. Stylově je výzdoba staroměstského rukopisu nejbližší Malostranskému graduálu,<sup>2094</sup> jenž byl však sestaven u Jana Kantora Starého.<sup>2095</sup>

Svým způsobem syntézu stylů 2. poloviny 16. století dokládá *dvoudílný Křižovnický graduál*.<sup>2096</sup> Na jeho prvním díle se podíleli tři iluminátoři – Fabián Pulěř, Matouš Ornyse a Matyáš Hutský z Křivokláta.<sup>2097</sup> Druhý svazek je dílem Hutského a jeho přítele Ambrože Ledeckého.<sup>2098</sup> Nej kvalitnější částí prvního svazku se zdá být folio s nádherně namalovanou Nejsvětější Trojicí, typu Trůnu milosti, kterou vytvořil Matouš Ornyse z Lindperka.<sup>2099</sup> Ostatní iluminace jsou ledabyleji provedené a většina z nich bude prací Matyáše Hutského, jenž podobně jako Ornyse musel spolupracovat s Táborského písařskou dílnou. Jak Ornyse, Hutský,

<sup>2088</sup> Klatovský český graduál (Klatovy, Vl. m. Dr. Hostače, sign. MS 1) 60. léta 16. století + Dvě samostatná folia (Praha, KNM, sign. I A c 86/2, I A c 86/3) 1560; viz II. 15. 0. *Klatovský český graduál*.

<sup>2089</sup> Rybařovský graduál (Wien, ÖNB, Mus. Hs. 15509) 1568; viz II. 21. 0. *Rybařovský graduál*.

<sup>2090</sup> Litomyšlský graduál (Litomyšl, Reg. m., inv. č. R-203) 1561–1563; k rukopisu viz I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyse z Lindperka*.

<sup>2091</sup> K němu zvl. SCHELE 1965.

<sup>2092</sup> KUBÍK 2010, 208, obr. Ad. Tab. II. 4 - c1.

<sup>2093</sup> Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567; viz II. 20. 0. *Staroměstský graduál*.

<sup>2094</sup> Malostranský graduál – I. díl (Praha, NK ČR, sign. XVII A 3) 1569–1572; k rukopisu viz I. 2. 3. *Iluminátor Matouš Ornyse z Lindperka*.

<sup>2095</sup> K němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>2096</sup> Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7/ XVIII A 6) 1559–1592; viz II. 12. 0. *Křižovnický graduál – I. díl a II. 13. 0. Křižovnický graduál – II. díl*.

<sup>2097</sup> Viz I. 2. 4. *Iluminátor Matyáš Hutský z Křivokláta*.

<sup>2098</sup> Viz I. 2. 5. *Iluminátor Ambrož Ledecký*.

<sup>2099</sup> Viz fol. 216r, Křižovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A 7) 1559–1592.

tak i Ambrož Ledecký, pracovali též pro druhého významného písaře té doby – Jana Kantora Starého.<sup>2100</sup>

Z dílny Jana Táborského patrně pocházejí rovněž *Písně chval božských*<sup>2101</sup> a *Český zpěvník od dominikánů*,<sup>2102</sup> které byly oba iluminovány Matyášem Hutským z Křivoklátu. V těchto dvou zpěvnících se vyskytují především velmi zjednodušené figurální výjevy, které se omezují na zobrazení nejnutnějších postav toho kterého biblického výjevu.

Styl Matyáše Hutského se projevuje schematicky naznačenou typikou tváří a lazurně pojatou krajinnou scénérií, bez důrazu na detail. Zároveň můžeme v jeho tvorbě pozorovat jisté ikonografické obměny, které se u jiných iluminátorů neobjevují. Jedním z nich se stává kryptoportrét donátorky v Českém zpěvníku od dominikánů<sup>2103</sup> a dále netradiční ztvárnění Poslední večeře, v němž je Jidáš vydělen ze společenství apoštolů a postaven s měšcem v ruce za tělo iniciály.<sup>2104</sup>

Poslední kodexy,<sup>2105</sup> které můžeme s Janem Táborským spojit, jsou poněkud rustikální *Graduál z Britské knihovny*<sup>2106</sup> a dále *Kancionál Betlémské kaple*.<sup>2107</sup> V rukopise z Britské knihovny, jenž byl pravděpodobně užíván v Týnském chrámu,<sup>2108</sup> je patrný pokles úrovně iluminací, na nichž se podíleli iluminátoři Ambrož Ledecký a Pavel Bílý.<sup>2109</sup> K tomuto zpěvníku patří také *Písně chval božských*,<sup>2110</sup> které jsou jeho třetím svazkem, majícím vyzdobené pouze jedno folio, jehož iluminátor vzešel z okruhu Matyáše Hutského z Křivoklátu.

Dekorace Kancionálu z Betlémské kaple, pokud pochází z dílny Jana Táborského, tak vznikla patrně až po jeho smrti a bude výsledkem práce iluminátora Adama Cíbuse.<sup>2111</sup> Rukopis zahrnuje několik celostranných, lazurně pojatých iluminací, včetně upálení Mistra

<sup>2100</sup> K němu viz I. 2. 0. *Iluminátoři*.

<sup>2101</sup> *Písně chval božských* (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století; viz II. 16. 0. *Písně chval božských*.

<sup>2102</sup> *Český zpěvník od dominikánů* (Praha, NA, sign. ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století; viz II. 24. 0. *Český zpěvník od dominikánů*.

<sup>2103</sup> Fol. 206v, *Český zpěvník od dominikánů* (Praha, NA, sign. ŘD 410), asi 70.–80. léta 16. století.

<sup>2104</sup> Viz fol. 223r, *Křižovnický graduál* (Praha, NK ČR, sign. Křiž. XVIII A7) 1559–1592; fol. 402v, *Graduál Jakuba Sklenáře* (Praha, NK ČR, sign. XVII B 21) 1572; Fol. 167r, *Písně chval božských* (Praha, KNM, sign. I A 16) 60. léta 16. století.

<sup>2105</sup> *Dvoudílný Lomnický graduál* (Praha, NK ČR, sign. XVII A 53A/ XVII A 53B), sepsaný 1578 a 1580, pochází z písařské dílny Jana Kantora Starého. V minulosti byl však připsán dílně Jana Táborského (viz URBÁNKOVÁ 1957, 24–25), proto je zařazen do disertační práce. Viz II. 26. 0. *Lomnický graduál – I. díl a II. 27. 0. Lomnický graduál – II. díl*.

<sup>2106</sup> *Graduál z Britské knihovny* (London, BL, Add MS 16175) 1570; viz II. 22. 0. *Graduál z Britské knihovny*.

<sup>2107</sup> *Kancionál Betlémské kaple* (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století; viz II. 25. 0. *Kancionál Betlémské kaple*.

<sup>2108</sup> BAŤA 2011, 80–81.

<sup>2109</sup> Viz I. 2. 6. *Iluminátor Pavel Bílý*.

<sup>2110</sup> III. díl *Písní chval božských* (Praha, NK ČR, sign. XXIII B 8) 1578, viz II. 23. 0. *Písně chval božských Týnského chrámu*.

<sup>2111</sup> Viz I. 2. 7. *Iluminátor Adam Cibus*.

Jana Husa.<sup>2112</sup> Nejzajímavějším foliem se zdá být zobrazení přijímání pod obojí,<sup>2113</sup> které ilustruje dobové zvyklosti a představuje možná skutečný interiér Betlémské kaple.

Na závěr lze zdůraznit, že vrchol tvorby Táborského dílny představuje Svatovítský graduál,<sup>2114</sup> folia z nezvěstného Kaňkovského graduálu,<sup>2115</sup> Žlutický graduál,<sup>2116</sup> nákladný Staroměstský graduál<sup>2117</sup> a první díl Křížovnického graduálu.<sup>2118</sup> S dílnou Matyáše Hutského pak přichází jistý pokles úrovně projevující se lazurní malbou a ledabylym pojetím komponování prostoru. Nejméně kvalitní výzdobu z Táborského rukopisů, časově spadajících do 2. poloviny 16. století, vykazuje Graduál z Britské knihovny,<sup>2119</sup> projevující se značnou rustikalizací výtvarného projevu.

Celkově lze v rukopisných knihách z 50.–70. let 16. století sledovat figurální motivy vytvořené na základě grafických předloh,<sup>2120</sup> zprvu zvláště Albrechta Dürera, později Bernarda Salomona i jiných umělců. Kromě biblických motivů, jež jsou často komponovány na základě typologického paralelismu, se objevují i motivy žánrové, jako jsou hráči kuželek či výjevy z řemeslnického života, které se hojně vyskytují v rukopisech iluminovaných Fabiánem Pulěm. Významnou složkou výzdoby jsou také formy prezentace měšťanů, projevující se jak malovanými erby či cechovními znaky, tak zejména portrétními zobrazeními, jež se někdy rozrůstají do skupinové podobizny.

Ve zpěvnících z dílny Jana Táborského z Klokotské Hory lze sledovat postupný přerod z gotických forem, do renesančního tvarosloví, které se však stále pohybují v intencích programového historismu a ani v druhé polovině 16. století nezaprou vliv knižní malby z konce 15. století.

---

<sup>2112</sup> Fol. 305v, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

<sup>2113</sup> Fol. 218v, Kancionál Betlémské kaple (Praha, KNM, sign. I A 15) 2. pol. 16. století.

<sup>2114</sup> Svatovítský graduál (Praha, Archiv PH, sign. P 10) 1551–1552.

<sup>2115</sup> Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, KNM, sign. I A c 109) 1559–1561.

<sup>2116</sup> Žlutický graduál (Praha, PNP, sign. TR I 27) 1558–1565.

<sup>2117</sup> Staroměstský graduál (Praha, NK ČR, sign. XVII A 40) 1561–1567.

<sup>2118</sup> Křížovnický graduál (Praha, NK ČR, sign. Kříž. XVIII A 7) 1559–1592.

<sup>2119</sup> Graduál z Britské knihovny (London, BL, Add MS 16175) 1570.

<sup>2120</sup> Viz kapitola I. 3. 0. *Grafické předlohy pro miniatury chorálních rukopisů.*

## ZÁVĚR

V kancionálech a graduálech 16. století lze sledovat pozvolný přechod pozdně gotických výzdobných motivů k renesančním až manýristickým prvkům, jež se ke konci století projevují monumentálněji řešenými iluminacemi či groteskní ornamentikou. Ta v mnoha případech nahrazuje pozdně gotický akant.

Ve figurálních výjevech jsou starší vzory kompozic Martina Schongauera<sup>2121</sup> a Albrechta Dürera<sup>2122</sup> vytlačovány především ilustracemi francouzského kreslíře Bernarda Salomona, jehož přínos není v literatuře dosud plně zpracován.<sup>2123</sup>

Nedílnou součástí téměř každé bohatě iluminované chorální knihy tvoří též portréty donátorů, které se hlouběji v 16. století objevují ve formě polopostavy. Tyto podobizny navazují na typ zobrazení běžný pro závěsné malby především v dvorském prostředí. Z původního monumentálního měřítka jsou ovšem převedeny do podoby miniatury a nacházejí se jak ve vnitřních polích iniciál, tak v bordurách nebo v některých případech i ve formě celostranné výzdoby.

Iluminace ručně psaných zpěvníků tvoří díky svým převážně měšťanským objednavatelům osobitý protipól k dvorskému umění, které dosáhlo evropského věhlasu především za vlády Rudolfa II., na jehož dvoře se soustředily velké malířské osobnosti.<sup>2124</sup> Umění císařského dvora zastínilo v mnohém měšťanskou kulturu té doby,<sup>2125</sup> a tím lze vysvětlit většinově malý zájem historiků umění o renesanční iluminované graduály, které jsou často hodnoceny jako anachronismus, tedy přežitek středověku.<sup>2126</sup>

Chorální rukopisy na přelomu středověku a novověku představují poslední vzepětí knižní malby před jejím téměř úplným zánikem. V 17. století již nebyla taková poptávka po monumentálních iluminovaných kodexech a nepanovala svoboda vyznání, v které již nebyl prostor pro existenci utrakvistických literárských bratrstev.<sup>2127</sup> Výzdoba zpěvníků 16. století

---

<sup>2121</sup> Viz kapitola I. 3. 1. *Recepce rytin Martina Schongauera.*

<sup>2122</sup> Viz kapitola I. 3. 2. *Recepce grafik Albrechta Dürera.*

<sup>2123</sup> V souvislosti s Litomyšlským graduálem je recepce jeho ilustrací zmíněna v diplomové práci Barbory Moučkové viz MOUČKOVÁ 2011, 67. Dále v dílech studiích viz SOUČKOVÁ 2015c, 95–100; SOUČKOVÁ 2015e, 584–585; SOUČKOVÁ 2016c; SOUČKOVÁ 2016d.

<sup>2124</sup> K umění na dvoře Rudolfa II. např. KAUFMANN 1988; FUČÍKOVÁ 1997a; FUČÍKOVÁ 1997b. K době Rudolfa II. z historického hlediska např. JANÁČEK 1987.

<sup>2125</sup> V nedávné době vznikla disertační práce věnující se např. hudební kultuře v renesanční Praze, viz BAŤA 2011.

<sup>2126</sup> Zvl. názor J. Vackové viz VACKOVÁ 1968, 379–393.

<sup>2127</sup> Samozřejmě i v 17. století existují iluminované hudební rukopisy, avšak nevznikají v takové míře a jejími objednavateli nejsou utrakvistická bratrstva, ale kupříkladu řády, např. Antiphonale et graduale ordinis Frantrum Minorum (Plzeň, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, sign. 21 M T 188) 1677, k rukopisu: LINDA 2010, 129–131, kat. č. 202.



tak představuje svébytný projev měšťanské kultury a svým způsobem rovněž specifickou oblast umění renesance v Českých zemích.

Disertační práce si vytyčila cíl utřídit jednotlivé zpěvníky z dílny Jana Táborského a zejména naznačit, kdo by mohl být hlavním iluminátorem toho kterého rukopisu a podle jakých předloh mistři pracovali. I když si je autorka plně vědoma, že zmíněné hypotézy nemusejí být definitivní, vzhledem k obsáhlému fondu sledovaných iluminací. Chorální kodexy jsou zajímavé nejenom svojí výzdobou, ale též z muzikologického či lingvistického hlediska. Jejich zkoumání otevírá mnoho dalších otázek, jak ze sféry výtvarné, tak z hlediska mnoha jiných humanitních disciplín.

**SEZNAM ZKRÁCENĚ CITOVANÉ A POUŽITÉ LITERATURY, DIPLOMOVÝCH PRACÍ A VYDANÝCH PRAMENŮ**

[Anonymní autor]: Podobizny Fabiana Puléra a Jana Táborského z Klokotské Hory v latinském kancionále hl. chrámu sv. Víta v Praze. In: Památky archaeologické a místopisné III, 1859, 371

[Anonymní autor]: Kniha památní na sedmisetleté založení českých křížovníků s č. hv. (1233–1933). Praha 1933

ADAMOVI 2012 — Klára ADAMOVI: Malíř Jakob Seisenegger a jeho portrétní tvorba v Čechách a na Moravě. S přihlédnutím k vývoji portrétní figurální malby v Zaalpi (bakalářská práce KTF UK). Praha 2012

ADAMOVI/ŠOUŠA 2004 — Karolina ADAMOVI/ Jiří ŠOUŠA: Spravedlnost v českém výtvarném umění. Praha 2004

ADOLF 1998 — Adam ADOLF: Liturgický rok: Historický vývoj a současná praxe. Praha 1998

ADOLF 2000 — Adam ADOLF: Liturgika: Křesťanská bohoslužba a její vývoj. Praha 2000<sup>2</sup>

ALEXANDER/ MARROW/ SANDLER 2005 — Jonathan J.G. ALEXANDER/ James H. MARROW/ Lucy Freeman SANDLER: The splendor of the word: Medieval and Renaissance illuminated manuscripts at the New York Public Library. New York/ London 2005

AMES–LEWIS 1996 — Francis AMES–LEWIS: Pollaiuolo. In: The Dictionary of Art 25. New York 1996, 156–164

ANDRESEN 1864 — Andreas ANDRESEN: Die Holzschnitte des Virgil Solis. In: Archiv für die zeichnenden Künste mit besonderer Beziehung auf Kupferstecher-und Holzschnidekunst und ihre Geschichte 10, 1864, 316–363

APOSTOLOS-CAPPADONA 1994 — Diane APOSTOLOS-CAPPADONA: Dictionary of Christian Art. New York 1994

BALEKA 1997 — Jan Baleka: Výtvarné umění: výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika). Praha 1997

BALOG 2011 — Peter BALOG et al.: Rožmberkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice 2011

BAREŠ 1889 — František BAREŠ: Mladoboleslavské kancionály. In: PA XIV, 1889, 611–620

BAREŠ 1905 — František BAREŠ: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Mladoboleslavském. Praha 1905

BARTLOVI 1996 — Milena BARTLOVI: Původ husitského kalicha z ikonografického hlediska. In: Umění XLIV, 167–183

- BARTLOVÁ 1997 — Milena BARTLOVÁ (ed.): Sv. Vojtěch. Tisíc let svatovojtěšské tradice v Čechách. Praha 1997
- BARTLOVÁ 2001a — Milena BARTLOVÁ: Ikonografie kalicha symbolu husitství. In: DRDA/HOLEČEK/ VYBÍRAL 2001, 453–487
- BARTLOVÁ 2001b — Milena BARTLOVÁ: Poutivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460. Praha 2001
- BARTLOVÁ 2003 — Milena BARTLOVÁ: Renesanční obraz s námětem upálení kacíře. In: Tomáš BOROVSÝ/Libor JAN/Martin WIHODA (eds.): Ad vitam et honorem: Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, 771–777
- BARTLOVÁ 2005a — Milena BARTLOVÁ: Conflict, Tolerance, Representation and Competition: A Confessional Profile of Bohemian Late Gothic Art. In: Bohemian Reformation and Religious Practise 5/2 (2002), 2005, 255–266
- BARTLOVÁ 2005b — Milena BARTLOVÁ: „Upálení sv. Jana Husa“ na malovaných křídlech utrakvistického oltáře z Roudník. In: Umění LIII, 2005, 427–443
- BARTLOVÁ 2005c — Milena BARTLOVÁ: Nástěnné malby legendy o sv. Václavu ve světcově kapli svatovítské katedrály. In: Castrum Pragense VI, 2005, 57–74.
- BARTLOVÁ 2010 — Milena BARTLOVÁ: Křídla retáblu z Roudník. In: HORNÍČKOVÁ/ ŠRONĚK 2010, 136–137, kat. č. V/17
- BARTLOVÁ 2011 — Milena BARTLOVÁ: Kdy Jan Hus zhubnul a nechal si narůst plnovous? Vizualní komunikační média jako historiografický pramen. In: NOVOTNÝ/ŠÁMAL 2011, 205–215
- BARTLOVÁ 2015 — Milena BARTLOVÁ: Iconography of Jan Hus. In: ŠMAHEL/PAVLÍČEK 2015, 325–341
- BARTOŠ 1926 — František Michálek BARTOŠ: Soupis rukopisů Národního musea v Praze I. Praha 1926
- BARTOŠ 1927 — František Michálek BARTOŠ: Soupis rukopisů Národního musea v Praze II. Praha 1927
- BARTOŠ 1928 — František Michálek BARTOŠ: Staré rukopisy bohoslužebné z Plzně v Knihovně Národního musea. In: ČNM 102, 1928, 79–82
- BARTOŠ 1971 — František Michálek BARTOŠ: Pomýšlí ještě Národní muzeum na vydání Jénského kodexu? In: Křesťanská revue 38, 1971, 201–203.
- BAŤA 2003 — Jan BAŤA: Kutnohorský kodex (diplomová práce na FF UK). Praha 2003
- BAŤA 2011 — Jan BAŤA: Hudba a hudební kultura na Starém Městě pražském 1526–1620 (nepublikovaná disertační práce na FF UK). Praha 2011

- BAŤKOVÁ 1998 — Růžena BAŤKOVÁ et al.: Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad. Praha 1998
- BAUM 1868 — Antonín BAUM: Život svatých otců, kteří obývali na poušti. Rukopis universitní bibliotéky Pražské. In: PA VII, 1868, 336–347
- BAUM 1884 — Antonín BAUM: Drobné příspěvky k životopisu některých umělců, někdy v Praze usedlých. In: PA XII, 1884, 37–42
- BAUM 1948 — Julius BAUM: Martin Schongauer. Wien 1948
- BECKER 1854 — Carl BECKER: Jobst Amman Zeichner und Formschneider, Kupferätzer und Stecher. Leipzig 1854
- BEENKEN 1951 — Hermann BEENKEN: Rogier van der Weyden. München 1951
- BÉGUIN 1960 — Sylvie BÉGUIN: L'école de Fontainebleau: Le maniérisme à la cour de France. Paris 1960
- BELLM 1959 — Richard BELLM: Wolgemuts Skizzenbuch im Berliner Kupfrstichkabinett: ein Beitrag zur Erforschung des graphischen Werkes von Michael Wolgemut und Wilhelm Pleydenwurff. Baden-Baden 1959
- BĚLINA/ KAŠE/ KUČERA 2006 — Pavel BĚLINA/ Jiří KAŠE/ Jan P. KUČERA: České země v evropských dějinách II. 1492–1756. Praha/Litomyšl 2006
- BĚLUNEK 2008 — Břetislav BĚLUNEK: Dějinné pozadí české cesty k náboženské snášenlivosti. In: BRODSKÝ 2008, 35–38
- BENESCH 1938 — Otto BENESCH: Der Maler Albrecht Altdorfer. Wien 1938
- BERGMANN 1996 — Rosemarie BERGMANN: Aldegrever, Heinrich. In: The Dictionary of Art 1. New York 1996, 591–594
- BERINGER 1890–1892 — Jan BERINGER: O českých miniaturách. (Z lit. pozůstalosti architekta Ant. Bauma uveřejňuje J. Beringer) In: PA XV, 1890–1892, 15–22, 85–94, 145–148, 275–280
- BERKOVITS 1941 — Ilona BERKOVITS: Az Esztergomi Ulászlo-graduale. In: Magyar könyvszemle č. 4, 1941, 3–16
- BERKOVITS 1963 — Ilona BERKOVITS: Corvinen: Bilderhandschriften aus der Bibliothek des Königs Matthias Corvinus. Berlin/Budapest 1963
- BETZ 1955 — Gerhard BETZ: Der Nürnberger Maler Michael Wolgemut (1434–1519) und seine Werkstatt. Freiburg 1955
- BÍLKOVÁ 2005 — Milena BÍLKOVÁ: Depiction of the Last Supper under Utraquism. In: The Bohemian Reformation and Religious Practice 5/2, 2005, 285–303.

- BÍLKOVÁ 2007 — Milena BÍLKOVÁ. Ikonografie v utrakvistické teologii (nepublikovaná disertační práce na HTF UK). Praha 2007
- BLÁHA 2005 — Zdenek BLÁHA: Osobnosti královehradeckých kancionálů. Erby a podobizny mecenášů a tvůrců iluminovaných církevních zpěvníků ze šestnáctého a počátku sedmnáctého století. Hradec Králové 2005
- BLANKS 1999 — David R. BLANKS: Western Views of Islam in the Premodern Period. A Brief History of Past Approaches. In: David R. BLANKS/ Michael FRASSETTO: Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe. Perception of Other. New York 1999, 11–53
- BLAŽÍČEK/KROPÁČEK 2013 — Oldřich J. BLAŽÍČEK/Jiří KROPÁČEK: Slovník pojmů z dějin umění. Praha 2013<sup>2</sup>
- BLECHOVÁ 2011 — Světlana BLECHOVÁ: Lounský graduál Pavla Mělnického z roku 1530 (bakalářská práce na KTF UK). Praha 2011
- BLECHOVÁ 2013 — Světlana BLECHOVÁ: Německobrodský graduál z roku 1506 (diplomová práce na KTF UK). Praha 2013
- BOCCAZZI 1971 — Franca Zava BOCCAZZI: Mantegna: The life and Work of the Artist Illustrated with 80 colour plates. London 1971
- BOHATCOVÁ 1989 — Mirjam BOHATCOVÁ: Knižní dřevořez v Čechách a na Moravě od 70. let 15. století do 1620. In: Dějiny českého výtvarného umění II/1, 1989, 107–116
- BOHATCOVÁ 1990 — Mirjam BOHATCOVÁ et al.: Česká kniha v proměnách staletí. Praha 1990
- BOHATCOVÁ 1997 — Mirjam BOHATCOVÁ: Knižní publicistická a tvorba 1550–1650. In: FUČÍKOVÁ 1997a, 332–339
- BOHATCOVÁ 2005 — Mirjam BOHATCOVÁ: Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů. Praha 2005
- BOHATEC 1970 — Miloslav BOHATEC: Skryté poklady. Čtení pro bibliofila. Praha 1970
- BOLDAN 2009 — Kamil BOLDAN et kol.: The Jena Codex. Praha 2009
- BORCHERT 2011 — Till–Holger BORCHERT (ed.): Van Eyck to Dürer: The Influence of Early Netherlandish Painting on European Art, 1430–1530. London 2011
- BOROVÝ 1873 — Klement BOROVÝ: Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský. Historicko-kritický životopis. Praha 1873
- BOUŠKOVÁ 2015 — Pavlína BOUŠKOVÁ: Teplice v době předbělohorské (1543–1619). In: Teplice. Praha 2015, 87–112
- BRABEC 1938 — Karel BRABEC: Hudební památky latinského a českého literátského bratrstva v Klatovech ze 16. století (nepublikovaná disertační práce FF UK). Praha 1938

BRIXOVÁ 2010 — Michaela BRIXOVÁ: Pagina Aurata. Iluminované fragmenty středověkých rukopisů. Národní galerie v Praze – Sběrka Grafiky a kresby, Grafický kabinet, Swarzenberský palác, 9. února – 18. dubna. Praha 2010

BRODSKÝ 1983 — Pavel BRODSKÝ: Výstava Knihovny Národního muzea Z nových přírůstků. In: ČNM 152, 1983, 47

BRODSKÝ 1984 — Pavel BRODSKÝ: Nově objevené zlomky iluminovaného českého kancionálu. In: ČNM 153, 1984, 28–38

BRODSKÝ 1987 — Pavel BRODSKÝ: Neznámý rukopis Janíčka Zmilelého z Písku. In: ČNM 156, 1987, 85–89

BRODSKÝ 1995 — Pavel BRODSKÝ: Národní muzeum – sbírka rukopisů. In: Nová encyklopedie českého výtvarného umění II. Praha 1995, 550–551

BRODSKÝ 1997–1998 — Pavel BRODSKÝ: Výzdoba Antifonáře bílinského. In: Studie o rukopisech XXXII, 1997–1998, 37–46

BRODSKÝ 2000 — Pavel BRODSKÝ: Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze. Praha 2000

BRODSKÝ 2005–2006 — Pavel BRODSKÝ: Iluminované rukopisy v Christian–Weise–Bibliothek v Žitavě. In: Studie o rukopisech XXXVI, 2005–2006, 243–270

BRODSKÝ 2007 — Pavel BRODSKÝ: Graduál Sobotecký. In: Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí, 2007, 187–191

BRODSKÝ 2008 — Petr BRODSKÝ (ed.): Žlutický kancionál 1558–2008: 450 let Žlutického kancionálu. Sokolov 2008 (*Ing. Petr Brodský je předsedou Muzejního spolku Žluticka a také byl editorem této publikace. Není tedy totožný s PhDr. Pavlem Brodským, CSc. et DSc. z AV ČR. Nejedná se o chybu.*)

BRODSKÝ 2009 — Pavel BRODSKÝ: K významu drolerii ve středověkých rukopisech. In: Studie o rukopisech 39, 2009, 279–286

BRODSKÝ 2012 — Pavel BRODSKÝ: Krása českých iluminovaných rukopisů. Praha 2012

BRODSKÝ/PAŘEZ 2008 — Pavel BRODSKÝ/Jan PAŘEZ: Katalog iluminovaných rukopisů Strahovské knihovny. Praha 2008

BRUCK 1906 — Robert BRUCK: Die Malereien in den Handschriften des Königreichs Sachsen. Dresden 1906

BRUN 1930 — Robert BRUN: Le livre illustré en France au XVIe siècle. Paris 1930

BRUN 1969 — Robert BRUN: Le livre Français illustré de la Renaissance: etude suivie du catalogue principaux livres a figures du XVIe siècle. Paris 1969

- BRUNORI 2013 — Lia BRUNORI: Attavante: da re Mattia ai Medici nel segno della continuità. In: Mattia Corvino e Firenze. Firenze 2013, 262–263
- BUDÍNSKÁ 1987 — Jitka BUDÍNSKÁ: 90 let muzejní práce v Teplicích 1897–1987: vývoj muzea, činnost a sbírky odborných oddělení: průvodce budovou a expozicemi. Teplíce 1987
- BUCHNER 1941 — Ernst BUCHNER: Martin Schongauer als Maler. Berlin 1941
- BUSIGNANI 1996 — Alberto BUSIGNANI: Pollaiuolo. Florence 1970
- BUSCHMANN 1916 — Paul BUSCHMANN: Drawings by Cornelis Bos and Cornelis Floris. In: The Burlington Magazine for Connoisseurs 29, 1916, 325–327
- BUSTO 1938 — Bernabé de BUSTO: Geschichte des Schmalkaldischen Krieges. Burg 1938
- BŮŽEK 1996 — Václav BŮŽEK: Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech. Praha 1996
- BŮŽEK 2010 — Václav BŮŽEK et al.: Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty. Praha 2010
- BŮŽEK/HRDLIČKA 1997 — Václav BŮŽEK/ Josef HRDLIČKA et al.: Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce. Praha 1997
- BŮŽEK/HRDLIČKA/KRÁL/VYBÍRAL 2002 — Václav BŮŽEK/ Josef HRDLIČKA/ Pavel KRÁL/ Zdeněk VYBÍRAL: Věk urozených: Šlechta v českých zemích na prahu novověku. Praha/Litomyšl 2002
- BŮŽEK/ KRÁL 2007 — Václav BŮŽEK/ Pavel KRÁL (eds.): Člověk českého raného novověku. Praha 2007
- CAMESASCA 1964 — Ettore CAMESASCA: Mantegna. Firenze 1964
- CAMILLE 1992 — Michael CAMILLE: Image on the Edge. The Margines of Medieval Art. Cambridge 1992
- CAMPBELL 1996 — Lorne CAMPBELL: Weyden, van der. In: The Dictionary of Art 33. New York, 117–128
- CAMPBELL 2009 — Lorne CAMPBELL: Rogier van der Weyden: 1400–1464; master of passions; [exhibition "Rogier van der Weyden 1400–1464, Master of passions", M–Leuven, 20. September–6. December 2009]. Zwolle 2009
- CASALE 2010 — Giancarlo CASALE: The Ottoman Age of Exploration. Oxford/New York 2010
- CECHNER 1904 — Antonín CECHNER: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Královehradecký. Praha 1904

CECHNER 1913 — Antonín CECHNER: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Rakovnickém II. Praha 1913

CIBULKA 1941 — Josef CIBULKA: Albrecht Dürer. Praha 1941

CIBULKA/SOKOL 1935 — Josef CIBULKA/Jan SOKOL: Soupis památek historických a uměleckých v okrese Lanškrounském. Praha 1935

CIULISOVÁ 2011 — Ingrid CIULISOVÁ: Prints as Commodities. The Circulation and Reception of Schongauer's Prints in Central Eastern Europe. In: BORCHERT 2011, 113–121

CORBET 1937 — August CORBET: Cornelis Floris en de bouw van het stadhuis van Antwerpen. Antwerpen 1937

CRUTTWELL 1907 — Maud CRUTTWELL: Antonio Pollaiuolo. London 1907

ČADÍK 1919 — Jindřich ČADÍK: O kancionálu Žlutickém. In: Plzeňsko: list pro národopis a ochranu památek, 1919, 1–4.

ČAREK 1985 — Jiří ČAREK: Městské znaky v českých zemích. Praha 1985

ČECH 1997 — Jaroslav ČECH: Hořící Město není Rakovník. In: Věstník musejního spolku král. města Rakovníka a okresu rakovnického 35, 1997, 3–5

ČECH 1998 — Jaroslav ČECH: Epitafy na rodinné hrobce Píseckých z Třebeska. In: Věstník musejního spolku král. města Rakovníka a okresu rakovnického 36, 1998, 4–9

ČECHURA 2008 — Jaroslav ČECHURA: České země v letech 1526–1583. První Habsburkové na českém trůně I. Praha 2008

ČECHURA 2009a — Jaroslav ČECHURA: Jagellonská éra ve východních Čechách. In: Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526). Praha 2009, 623–652

ČECHURA 2009b — Jaroslav ČECHURA: České země v letech 1584–1620. První Habsburkové na českém trůně II. Praha 2009

ČECHURA/ HOJDA/ NOVOZÁMSKÁ 1997 — Jaroslav ČECHURA/ Zdeněk HOJDA / Martina NOVOZÁMSKÁ: Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608. Rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea (= Documenta pragensia monographia, vol. 3). Praha 1997

ČERMÁK 1897— Kliment ČERMÁK: Bratřina literácká v Čáslavi. In: Věstník československých museí a spolků archaeologických II, 1897, 50–57, 65–67

ČERMÁK 1908 — Kliment ČERMÁK: O čáslavských kancionálech. In: PA XXIII, 1908, 1–36

ČERNUŠÁK/ŠTĚDRŇ/NOVÁČEK 1965 — Gracián ČERNUŠÁK/ Bohumír ŠTĚDRŇ/ Zdenko NOVÁČEK (ed.): Československý hudební slovník osob a institucí. Praha 1965

ČERNÁ 2011— Alena M. ČERNÁ: Žižka po Žižkovi. In: NOVOTNÝ/ŠÁMAL 2011, 299–305



- ČERNÝ 1966 — Jaromír ČERNÝ: Soupis hudebních rukopisů Musea v Hradci Králové. In: *Miscellanea musicologica XIX*, 1966, 31–67
- ČERNÝ 1999 — Pavol ČERNÝ: Hagiografická zobrazení ve středověké malbě českých zemí. In: *Problematika historických a vzácných fondů Čech, Moravy a Slezska 1998. Středověké rukopisy a jejich prezentace*. Brno 1999, 5–33
- ČERNÝ/MIKAN 1967 — Jaromír ČERNÝ/ Jaroslav MIKAN: *Klenoty starých pergamenů. Hudební rukopisy východních Čech*. Hradec Králové 1967
- ČORNEJ 1992 — Petr ČORNEJ et kol.: *Dějiny zemí Koruny české I*. Praha 1992
- ČORNEJ 2000 — Petr ČORNEJ: *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. V., 1402–1437*. Praha 2000
- DANĚK 1997 — Petr DANĚK: Graduál literátů u sv. Havla. In: *FUČÍKOVÁ 1997b*, 334, kat. č. IV/161
- DAVIES 1972 — Martin DAVIES: *Rogier van der Weyden: ein Essay; mit einem kritischen Katalog aller ihm und Robert Campin zugeschriebenen Werke*. München 1972
- DAVIES 2000 — Norman DAVIES: *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha 2000
- DENIS 1957 — Valentin DENIS: *Thierry Bouts*. Bruxelles 1957
- DESTREE 1926 — Joseph DESTREE: *Van der Goes*. Bruxelles 1926
- DESTREE 1930 — Jules DESTREE: *Roger de La Pasture, van der Weyden*. Paris/ Bruxelles 1930
- DEVISSCHER 1996a — Hans DEVISSCHER: Bol, Hans. In: *The Dictionary of Art 4*. New York 1996, 251–252
- DEVISSCHER 1996b — Hans DEVISSCHER: Patinir, Joachim. In: *The Dictionary of Art 24*. New York 1996, 259–262
- DILLON/ CHADWICK 1967 — MYLES DILLON/ Nora K. CHADWICK: *The Celtic Realms*. London 1967
- DOBICERA 1847 — František Josef DOBICERA: Památky a muži památní z Laun. In: *Časopis českého museum XXI*, 1847, 321–329
- DOLEŽALOVÁ/HRDINA/ŠMAHEL/UHLÍŘ 2006 — Eva DOLEŽALOVÁ/ Jiří HRDINA/ František ŠMAHEL/ ZDENĚK UHLÍŘ: The reception and Criticism of Indulgences in the Late Medieval Czech Lands. In: *Promissory Notes on the Treasure of Merits. Indulgences in the Late Medieval Europe*. Leiden/Boston 2006, 126–138.
- DOUŠA 1981 — Jaroslav DOUŠA: Seznamy staroměstských konšelů z let 1574–1650. In: *Pražský sborník historický XIV*, 1981, 65–119

DRAHOŠ 2015 — Zdeněk DRAHOŠ: Tři tisíce let knižního umění. Skvosty pěti kultur. Brno 2015

DRDA/ HOLEČEK/ VYBÍRAL 2001 — Miloš DRDA/ František J. HOLEČEK/Zdeněk VYBÍRAL (eds.): Jan Hus na přelomu tisíciletí: mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia : Papežská lateránská universita Řím, 15.–18. prosince 1999. Husitský Tábor. Supplementum I. Sborník Husitského muzea. Ústí nad Labem 2001

DRDA/ VYBÍRAL 2007 — Miloš DRDA/ Zdeněk VYBÍRAL (eds.): Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách: VI. mezinárodní husitologické sympozium: Tábor, 12.–14. října 2004. Husitský Tábor. Ústí nad Labem 2007

DROBNÁ 1955 — Zoroslava DROBNÁ: Janíček Zmílelý z Písku a Jenský kodex. In: Umění III, 1955, 181–204

DROBNÁ 1955b — Zoroslava DROBNÁ: Rytina Schongauerova v ilustracích Jenského kodexu. In: ČNM 124, 1955, 39–46

DROBNÁ 1957 — Zoroslava DROBNÁ: Kresba v české středověké miniatuře. In: Hollar. Sborník grafického umění IXXX, 1957, 49–56

DROBNÁ 1966 — Zoroslava DROBNÁ: Nejkrásnější iluminované rukopisy Knihovny Národního Muzea v Praze. In: ČNM 135, 1966, 233–235

DROBNÁ 1970 — Zoroslava DROBNÁ: The Jena Codex. Praha 1970

DROBNÁ 1971 — Zoroslava DROBNÁ: Dva Kutnohorské kancionály z konce 15. století. In: Krásné město 4, 1971, 61–62

DUŠEK 1898 — Josef DUŠEK: Archiv král. města Loun. Praha 1898

DVOŘÁK/ MATĚJKA 1907 — Max DVOŘÁK/ Bohumil MATĚJKA: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XXVII. Politický okres Roudnický. Díl II. Zámek roudnický. Praha 1907

DVOŘÁK 2000 — Miloš DVOŘÁK: Literátské bratrstvo a městské rada v Českém Brodě v předbělohorské době. In: Od středověkých bratrstev k moderním spolkům. Documenta Pragensia XVIII, 2000, 77–139

EIDERNOVÁ–PŠTROSSOVÁ 1974 — Vladimíra EIDERNOVÁ–PŠTROSSOVÁ: Graduál kláštera řádu premonstrátského v Louce u Znojma (diplomová práce na FF UK). Praha 1974

EISLER 1989 — Colin EISLER: The Genius of Jacopo Bellini: The Complete Paintings and Drawings. New York 1989

EISENLOHR 1938 — Helmut EISENLOHR: Die künstlerische Form des Meister E. S. Königsberg 1938

- EKERT 1996 — František EKERT: Posvátná místa král. hl. města Prahy: dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů a jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého I. (reprint z roku 1883) Praha 1996
- EMECEN 2002 — Feridun M. EMECEN: The Period of Sultan Süleyman and the Universal State. In: GÜZEL/OĞUZ/KARATAY 2002 III. Ankara 2002, 253–271
- EMLER 1882 — Josef EMLER (ed.): Kronika Jana z Marignoly [separát z Fontes Rerum Bohemicarum III]. Praha 1882
- ENGSTOVÁ 1999 — Kateřina ENGSTOVÁ: Jan Marignola a památky doby Karla IV. In: Český časopis historický 97, 1999, 476–504
- EPHRUSSI 1877 — Charles EPHRUSSI: Ueber Ueber Jacopo de' Barbari und das Heller'sche Altarbild von Dürer. Entgegnung an Herrn Prof. Dr. Moriz Thausing in Wien. Wien 1877
- ERBEN 1858 — Karl Jaromír ERBEN: Die Primatoren der kn. Altstadt Prag. Prag 1858
- FAJT 2006 — Jiří FAJT (ed.): Karel IV. Císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437. Praha 2006
- FALK 1980 — Tilman FALK (ed.): The Illustrated Bartsch 11. Sixteenth Century German Artists. Hans Burgkmaier, the Elder. Hans Schäufelein. Lucas Cranach, the Elder. New York 1980
- FERRARI 2006 — Simone FERRARI: Jacopo de' Barbari. Milan 2006
- FIALA 1993 — Michal FIALA: Tři studie k české renesanční heraldice (znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526–1618 ve světle salbuchů). In: Heraldická ročenka 1993, 1993, 19–20
- FIALA 1994 — Michal FIALA: Tři studie k české renesanční heraldice (znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526–1618 ve světle salbuchů). dokončení z Heraldické ročenky 1993. In: Heraldická ročenka 1994, 1994, 3–87
- FIALA 2001 — Michal FIALA: Erbovní listiny Archivu Národního muzea. Praha 2001
- FICHTNER 2008 — Paula Sutter FICHTNER: Terror and Toleration: The Habsburgs Empire Confronts Islam, 1526–1850. London 2008
- FILIPÍ 2011 — Pavel FILIPÍ: Pozvání k oslavě: evangelická liturgika. Praha 2011
- FINALDI 1996 — Gabriele FINALDI: Mantegna, Andrea. In: The Dictionary of Art 20. New York 1996, 304–316
- FIOCCO 1937 — Giuseppe FIOCCO: Mantegna. Milan 1937
- FIRCKS 2011 — Juliane von FIRCKS: How German and Netherlandish Artists Saw Each Other at the Time of Dürer. In: BORCHERT 2011, 83–93

- FISHER 2004 — Celia FISHER: *Flowers in Medieval Manuscripts*. London 2004
- FLECHSIG 1951 — Eduard FLECHSIG: *Martin Schongauer*. Strasbourg 1951
- FLÜGEL/ KROLL 1983 — Katharina FLÜGEL/Renate KROLL: *Kunst der Reformationszeit: Staatliche Museen zu Berlin, Hauptstadt der DDR : Ausstellung im Alten Museum vom 26. August bis 13. November 1983*. Berlin 1983
- FOJTÍKOVÁ 1981 — Jana FOJTÍKOVÁ: *Hudební doklady Husova kultu z 15. a 16. století*. In: *MM* 29, 1981, 51–145
- FOJTÍKOVÁ 1984 — Jana FOJTÍKOVÁ: *České menší ordináři z 2. poloviny 16. století*. In: *MM* 31, 1984, 227–264
- FOJTÍKOVÁ 1988 — Jana FOJTÍKOVÁ: *K problematice českého chorálu druhé poloviny 16. století*. In: Petr DANĚK (ed.): *Nové poznatky o dějinách starší české a slovenské hudby*. Praha 1988, 23–31
- FOSEK 1930 — Alois FOSEK: *Jiří Melantrich z Aventýna*. In: *Bibliofil* 7, 1930, 231–233
- FRANCEK 1995 — Jindřich FRANCEK (ed.): *Rekatolizace v českých zemích: sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1993*. Jičín/Turnov/Pardubice 1995
- FRANCEK 2007 — Jindřich FRANCEK: *Zločin a trest v českých dějinách*. 3. rozšířené vydání, Praha 2007
- FRANZ 1965 — Heinrich Gerhard FRANZ: *Hans Bol als Landschaftszeichner*. In: *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz* 1, 1965, 19–67
- FRANZEN 2006a — August FRANZEN: *Malé dějiny církve*. 3. doplněné a rozšířené vydání, Kostelní Vydří 2006
- FRANZEN 2006b — Wilfried FRANZEN: *Mistr Vyšebrodského cyklu s dílnou. Christologický cyklus z Vyššího Brodu, zv. Vyšebrodský cyklus*. In: *FAJT* 2006, 87–88
- FRIDRICH 1913 — Gustav FRIEDRICH (ed.): *Archiv český, čili Staré písemné památky české a moravské, sebrané z archivu domácích a cizích*. Díl XXX. Praha 1913
- FRIEDL 1955–1956 — Antonín FRIEDL: *Česká a moravská knižní malba XI.– XVI. století*. Praha 1955–1956
- FRIEDLÄNDER 1891 — Max Jacob von FRIEDLÄNDER: *Albrecht Altdorfer der Maler von Regensburg*. Leipzig 1891
- FRIEDLÄNDER 1921 — Max Jacob von FRIEDLÄNDER: *Albrecht Dürer*. Leipzig 1921
- FRIEDLÄNDER 1922 — Max Jacob von FRIEDLÄNDER: *Martin Schongauer*. Leipzig 1922
- FRITZ 1959 — Rolf FRITZ: *Heinrich Aldegrever als Maler*. Dortmund 1959

FRY 1995 — Roger FRY: Giovanni Bellini. New York 1995

FUČÍK 1899 — Josef J. FUČÍK: Z dějin školy v Lomnici nad Popelkou. In: Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze VII, 1899, 15–22

FUČÍKOVÁ 1989 — Eliška FUČÍKOVÁ: Malířství a sochařství na dvoře Rudolfa II. v Praze. In: DČVU II/1, 1989, 182–222

FUČÍKOVÁ 1997a — Eliška Fučíková (ed.): Rudolf II. a Praha: císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy [výstava, Praha 30. května–7. září 1997]. Praha 1997

FUČÍKOVÁ 1997b — Eliška Fučíková (ed.): Rudolf II. a Praha: císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy (katalog vystavených exponátů). Praha 1997

GARAVAGLIA 1967 — Niny GARAVAGLIA: L'opera completa del Mategna. Milan 1967

GAŽI/NOVOTNÝ/Ryantová 2010 — Martin GAŽI/Miroslav NOVOTNÝ/Marie RYANTOVÁ: Duchovenstvo. In: BŮŽEK 2010, 101–156, 298–355

GEL/KOCOUREK 1998 — František GEL/Rostislav KOCOUREK (eds.): Blahoslavený Oldřich, Čech z Pordenone. Cesta do říše Velkého chána (1316–1330). Popis východních krajů světa. Praha 1998

GEISBERG 1909 — Max GEISBERG: Die Anfänge des deutschen Kupferstiches und der Meister E. S. (Meister der Graphik. Bd. 2). Leipzig 1909.

GILAR / KESSELGRUBEROVÁ 2000 — Štěpán GILAR/Ludmila KESSELGRUBEROVÁ: Neznámý Andreas A. Rozmberg a výzdoba Orlickoústeckého kancionálu. In: Sborník prací východočeských archívů 8, 2000, 74–99

GINDELY 1878–1880 — Antonín GINDELY: Dějiny českého povstání léta 1618. Praha 1878–1880

GOFFEN 1989 — Rona GOFFEN: Giovanni Bellini. New Haven 1989

GOLL 1880 — Jaroslav Goll: Jak soudil Luther o Husovi. In: Časopis Musea Království českého 54, 1880, 60–80

GRAHAM 1998 — Barry Frederic Hunter GRAHAM: Utraquist Eucharistic Documents of the Jagiellonian Era 1471–1526. Toronto 1998

GRAHAM 1999 — Barry Frederic Hunter GRAHAM: The Litoměřice Gradual of 1517. Praha 1999

GRAHAM 1999–2000 — Barry Frederic Hunter GRAHAM: Three More Jan Táborský Graduals. In: Studie o rukopisech XXXIII, 1999–2000, 229–244

- GRAHAM 2000 — Barry Frederic Hunter GRAHAM: Bohemian Scribes and Illuminators in the Jagiellonian Era (1471–1526). In: *Scriptorium* 54/2, 2000, 319–341
- GRAHAM 2001 — Barry Frederic Hunter GRAHAM: Jan Táborský and the Vodňany kancionál. In: *Studie o rukopisech XXXIV*, 2001, 215–240
- GRAHAM 2006 — Barry Frederic Hunter GRAHAM: Bohemian and Moravian Graduals 1420–1620. Turnhout 2006
- GRIEKEN 2013 — Joris Van GRIEKEN: Hieronymus Cock: the Renaissance in Print. Bruxelles 2013
- GRIVEL 1996 — Mariane GRIVEL: Salomon, Bernard. In: *The Dictionary of Art* 27. New York 1996, 637
- GRONAU 1909 — Georg GRONAU: Die künstlerfamilie Bellini. Bielefeld/Leipzig 1909
- GÜZEL/OĞUZ/KARATAY 2002 — Hasan Celâl GÜZEL/C. Cem OĞUZ, Osman KARATAY (eds.): *The Turks* [6 svazků]. Ankara 2002
- HABART 1994 — Čeněk HABART: Sedlčansko, Sedlecko a Voticko: popis a dějiny krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památným Blaníkem a vylíčení života jejího lidu. Díl IV. Sedlčany 1994<sup>2</sup>
- HADRAVOVÁ/HADRAVA 2001 — Alena HADRAVOVÁ/ Petr HADRAVA: Křišťan z Prachatic: Stavba a užití astrolábu. Praha 2001
- HALAMA 2004 — Ota HALAMA: The Martyrs of Kutná Hora, 1419-1420. In: *Bohemian Reformation and Religious Practice* 5/ I, 2004, 139–146
- HALAMA 2006 — Ota HALAMA: Utrakvistická úcta k českým světcům. In: *KUBÍN* 2006, 189–199
- HALATA 1996 — Martin HALATA: *Kniha protokolů pražského malířského cechu z let 1600–1656*. Praha 1996
- HALL 1975 — James HALL: *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. London 1975
- HALL 1991 — James HALL: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha 1991
- HALL 2008 — James HALL: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Praha/Litomyšl 2008<sup>2</sup>
- HAMSÍKOVÁ 2011 — Magdaléna HAMSÍKOVÁ: *Recepce díla Lucase Cranacha st. v malířství první poloviny 16. století v Čechách (nepublikovaná disertační práce na FF UK)*. Praha 2011
- HANSLIK 1851 — Josef Adolf HANSLIK: *Geschichte und Beschreibung der Prager Universitätsbibliothek*. Praha 1851

HARTHAN 1997 — John HARTHAN: The History of the Illustrated Book. The Western Tradition. London 1997

HARTMANN 1956 — Petr HARTMANN: Český kancionál Královehradecký (diplomová práce na FF UK). Praha 1956

HASE 1885 — Oscar von HASE: Die Koberger. Eine Darstellung des Buchhändlerischen Geschäftsbetriebes in der Zeit des Überganges vom Mittelalter zur Neuzeit. Leipzig 1885

HAUBERTOVÁ 2008 — Květoslava HAUBERTOVÁ: Galerie sponzorů Žlutického kancionálu. In: BRODSKÝ 2008, 92–99

HECK 1996 — Christian HECK: Schongauer. In: The Dictionary of Art 28, New York 1996, 149–155

HEDICKE 1913 — Robert HEDICKE: Cornelius Floris und die Florisdekoration. Studien zur niederländischen und deutschen Kunst im 16. Jahrhundert. Berlin 1913

HEILAND 1902 — Paul HEILAND: Dirk Bouts und die Hauptwerke seiner Schule. Potsdam 1902

HEINZ-MOHR 1988 — Gerd HEINZ-MOHR: Lexikon der Symbole : Bilder und Zeichen der christlichen Kunst. München 1988

HEINZ-MOHR 1999 — Gerd HEINZ-MOHR: Lexikon symbolů : obrazy a znaky křesťanského umění. Praha 1999

HEINZLE 1953 — Erwin HEINZLE: Wolf Huber: um 1485 – 1553. Innsbruck 1953

HEISLER 2001a — Václav HEISLER: Pražský orloj. In: Klenotník hodinář 7/1, 2001, 27–28

HEISLER 2001b — Václav HEISLER: Pražský orloj. In: Klenotník hodinář 7/2, 2001, 21–22.

HEJNIC 1908–1909 — Otakar HEJNIC: Příspěvky k životopisu humanisty a iluminatora Jana Táborského z Klokotské Hory. In: PA XXIII, 1908–1909, 157–162

HEJZELNA 2006 — Jan HEJZELNA: Památky královského horního městyse Kaňku. Kutná Hora 2006

HERAIN 1915 — Karel Vladimír HERAIN: České malířství od doby rudolfinské do smrti Reinerovy: příspěvky k dějinám jeho vnitřního vývoje v letech 1576–1743. Praha 1915

HERDER 1978 — Verlag HERDER (ed.): Herder Lexikon: Symbole. Freiburg 1978

HEROLD 1985 — Vilém HEROLD: Pražská Univerzita a Wyclif: Wyclifovo učení o ideách a geneze husitského revolučního hnutí. Praha 1985

HEROLD 2015 — Vilém HEROLD: The Spiritual Background of the Czech Reformation: Precursors of Jan Hus. In: ŠMAHEL/PAVLÍČEK 2015, 70–95

HERTLOVÁ 1975 — Blažena HERTLOVÁ: Úvod do problematiky památníků raného novověku. In: Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 5. Z pomocných věd historických III, 1975, 117–146

HEŘMANSKÝ 2008 — František HEŘMANSKÝ: Duchem i mečem. Praha 2008<sup>2</sup>

HIMMEL 2000 — Amelie HIMMEL: Michael Wolgemut. Frankens große Namen. Bd.3. Nürnberg 2000

HITZEL 2005 — Frédéric HITZEL: Osmanská říše 15.–18. století. Praha 2005

HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010a — Petr HLAVÁČEK/ Josef HRDLIČKA/ Zdeněk VYBÍRAL: Konfliktní pole uvnitř měst. In: BŮŽEK 2010, 534–557

HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010b — Petr HLAVÁČEK/ Josef HRDLIČKA/ Zdeněk VYBÍRAL: Mocenské konflikty měst a měšťanů s ostatními společenskými skupinami. In: BŮŽEK 2010, 643–659

HLAVÁČEK/HRDLIČKA/VYBÍRAL 2010c — Petr HLAVÁČEK/ Josef HRDLIČKA/ Zdeněk VYBÍRAL: Města a měšťané. In: BŮŽEK 2010, 356–401

HLAVÁČKOVÁ 1998 — Hana Jana HLAVÁČKOVÁ: Panel Paintings in the Cycle of the Life of Christ from Vyšší Brod (Hohenfurth). In: Klára BENEŠOVSKÁ (ed.): King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era. Proceedings of the International Conference, Prague, September 16–20, 1996. Praha 1998, 244–255

HÖFLER 1996 — Janez HÖFLER: HUBER, WOLFGANG. In: The Dictionary of Art. New York 1996, 835–838

HOJDA/PÁNEK 1996 — Zdeněk HOJDA/ Jaroslav PÁNEK: Benátky 16.–18. století očima českých cestovatelů. In: Ladislav DANIEL (ed.): Benátčané. Malířství 17. a 18. století z českých a moravských sbírek. Praha 1996, 33–44

HOLLSTEIN 1954–1968 — F.W.H. HOLLSTEIN: German Engravings, Etchings and Woodcuts ca. 1400–1700. Amsterdam 1954–1968

HOMOLKA 1978 — Jaromír HOMOLKA et al.: Pozdně gotické umění v Čechách: 1471–1526. Praha 1978

HOMOLKA 2003 — Jaromír HOMOLKA (ed.): Gotické umění a jeho historické souvislosti II: sborník grantového projektu Gotika v severních Čechách (GAČR, č. 408/01/0092). Ústí nad Labem 2003

HOMOLKA 2004 — Jaromír HOMOLKA (ed.): Gotické umění a jeho historické souvislosti III: sborník grantového projektu Gotika v severních Čechách (GAČR, č. 408/01/0092). Ústí nad Labem 2004

HORÁK 1948 — František HORÁK: Česká kniha v minulosti a její výzdoba. Praha 1948



HORÁK 1965 — František HORÁK: Knihopis českých a slovenských tisků. Od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Praha 1965

HORKÝ 1986 — Miroslav HORKÝ: Lomnický graduál a renesanční portrét. In: Ročenka Státní knihovny ČSR 1981/1985, 1986, 272–274

HORSKÝ 1988 — Zdeněk HORSKÝ: Pražský orloj. Praha 1988

HOLTER 1967 — Kurt HOLTER (ed.): Werden und Wandlung: Studien zur Kunst der Donauschule. Linz 1967

HORNÍČKOVÁ 2010 — Kateřina Horníčková: Deska z oltáře z Vliněvsi se sv. Vojtěchem a Janem Husem. In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 142–144, kat. č. V/19

HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010 — Kateřina HORNÍČKOVÁ/Michal ŠRONĚK (eds.): Umění české reformace 1380–1620 (kat. výst). Praha 2010

HORYNA 1981 — Martin HORYNA: Vodňanský kancionál. In: Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 18, 1981, 172–173

HORYNA 1997 — Martin HORYNA: Hudba. In: BŮŽEK/HRDLIČKA 1997, 166–176

HORYNA 2008 — Martin HORYNA: Žlutický kancionál Žlutický graduál. In: BRODSKÝ 2008, 39–40.

HORYNA 2011 — Martin HORYNA: Rožmberkové a hudba. In: BALOG 2011, 302–307

HOŘEJŠÍ/VACKOVÁ 1973 — Jiřina HOŘEJŠÍ/Jarmila VACKOVÁ: Některé aspekty jagellonského dvorského umění. In: Umění XXI, 1973, 496–512

HOŘEJŠÍ 1984 — Jiřina HOŘEJŠÍ: Pozdně gotické architektura. In: DČVU I/2, 498–534

HOUDEK/HOMOLKA 1965 — Bohumil HOUDEK/ Jaromír HOMOLKA et al.: Jihočeská pozdní gotika 1450–1530 (kat. výst.). Hluboká nad Vltavou 1965

HREJSA 1950 — Ferdinand HREJSA: Dějiny křesťanství v Československu. VI. Za krále Maxmiliána II. 1564–1576, (Česká konfese). Praha 1950

HRUŠKA/ZIKMUND 1954 — Alois Emmerich HRUŠKA/Václav ZIKMUND: Pražský orloj. Praha 1954

HULE 2004 — Miroslav HULE: Rožmberkův Krčín Krčínův Rožmberk. Třeboň 2004

HUMFREY 1996 — Peter HUMFREY: Bellini. In: The Dictionary of Art 3. New York 1996, 647, 657–669

HUSA 1956 — Václav HUSA: K otázce doby vzniku Jenského kodexu. In: Zápisky katedry československých dějin a archivního studia I. Praha 1956, 23–33, č. 2

HUSA 1957 — Václav HUSA: O době vzniku Jenského kodexu. In: Sborník historický 5, 1957, 71–112

HUSA 1959 — Václav HUSA: Záhady kolem Jenského kodexu. In: Gustav BAREŠ (ed.): Dvacáté století: kniha o vědě, technice a kultuře 1959. Ročenka Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Praha 1959, 198–206

HUSA/PETRÁŇ/ŠUBRTOVÁ 1967 — Václav HUSA/ Josef PETRÁŇ/ Alena ŠUBRTOVÁ: Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Praha 1967

HUTCHISON 1980 — Jane C. HUTCHISON (ed.): The Illustrated Bartsch 8. Early German Artists. New York 1980

HUYSMANS 1996 — Antoinette HUYSMANS et al.: Cornelis Floris: 1514–1575 beeldhouwer, architect, ontwerper. Brussel 1996

CHADRABA 1963 — Rudolf CHADRABA: Albrecht Dürer. Praha 1963

CHAMONIKOLA 2005 — Kaliopi CHAMONIKOLA (ed.): Lucas Cranach a české země: pod znamením okřídleného hada = Lucas Cranach and the Czech lands: Under the Sign of the Winged Serpent. Praha 2005

CHATELET 1981 — Albret CHATELET: Early Dutch Painting. Oxford 1981

CHATELET 1996 — Albret M. CHATELET: Bouts. In: The Dictionary of Art. New York 1996, 590–596

CHYBA 1966 — Karel CHYBA: Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860. Praha 1966

CHYTIL 1891 — Karel CHYTIL: Malířství drobné a tabulové, tisk a vazby. In: Katalog Retrospektivní výstavy (skupina XXV.). Praha 1891, 145–164

CHYTIL 1892 — Karel CHYTIL: Malířství drobné a tabulové. In: PA XV, 1892, 607–612

CHYTIL 1895 — Karel CHYTIL: Miniaturní malířství. In: Národopisná výstava Československá v Praze 1895. Praha 1895, 339–342

CHYTIL 1896 — Karel CHYTIL: Vývoj miniaturního malířství za doby králů rodu Jagellonského. Praha 1896

CHYTIL 1898 — Karel CHYTIL: Český graduál literátů chrudimských z doby kol. r. 1570. Chrudim 1898

CHYTIL 1899 — Karel CHYTIL: Dějiny českého knihařství. Po stránce umělecké a technické. Praha 1899

CHYTIL 1900 — Karel CHYTIL: Soupis Památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XI. Politický okres chrudimský. Praha 1900

CHYTIL 1904 — Karel CHYTIL: Umění v Praze za Rudolfa II. (katalog výstavy od 6. března do 4. dubna 1904). Praha 1904

CHYTIL 1906 — Karel CHYTIL: Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha Staroměstská z let 1490–1582. Praha 1906

CHYTIL 1915 — Karel CHYTIL: Katalog výstavy, kterou pořádá od 15. července 1915 do 22. července r. 1915 na pětistoletou paměť úmrtí rektora pražského vysokého učení M. Jana Husi c.k. česká universita Karlova-Ferdinandova v místnosti musea král. Českého. Praha 1915

CHYTIL 1918 — Karel CHYTIL: Antikrist v naukách středověku a husitské obrazné antithese. Praha 1918

CHYTIL 1931 — Karel CHYTIL: Knižní malířství prvních desetiletí XVI. století. Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1930. Praha 1931

ISENBERG 1972 — Emil Hans ISENBERG: Lucas Cranach der Maler und seine Zeit: 1472–1553. Bonn 1972

JAKUBEC 2010 — Ondřej JAKUBEC: Malované renesanční epitafy předbělohorské éry jako zrcadlo náboženského vyznání. In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 385–412

JAKUBEC/MALÝ 2010 — Ondřej JAKUBEC/Tomáš MALÝ: Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: Diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace. In: Dějiny–teorie–kritika, 2010, 79–112

JAKUBEC/MILTOVÁ 2007 — Ondřej JAKUBEC/ Radka MILTOVÁ: Matouš Radouš a jeho chrudimská dílna. Lokální produkce měšťanských epitafů. In: Ondřej JAKUBEC (ed.): Ku věčné památce: malované renesanční epitafy v českých zemích. Olomouc 2007, 68–72.

JAKUBEC/MILTOVÁ 2009 — Ondřej JAKUBEC/ Radka MILTOVÁ: Elias Hauptner a Matouš Radouš – malíři umírajícího času. Manýristické epitafy v českých zemích kolem roku 1600. In: Umění LVII, 2009, 148–171

JANÁČEK 1948 — Josef JANÁČEK: Čechy za války Šmalkaldské. Praha 1948

JANÁČEK 1955 — Josef JANÁČEK: Dějiny obchodu v předbělohorské Praze. Praha 1955

JANÁČEK 1968 — Josef JANÁČEK: České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547. Kniha I. Díl I. Praha 1968

JANÁČEK 1984 — Josef JANÁČEK (ed.): Pavel Skála ze Zhoře – Historie česká: od defenestrace k Bílé hoře. Praha 1984

JANÁČEK 1987 — Josef JANÁČEK: Rudolf II. a jeho doba. Praha 1987

JANÁČEK 1995 — Josef JANÁČEK: Pád Rudolfa II. Praha 1995<sup>2</sup>

JANÁKOVÁ/ VONDRÁČEK 1995 — Iva JANÁKOVÁ/Radim VONDRÁČEK: Knižní vazba 15. – 20. století. Praha 1995

JANATKOVÁ 2013 — Martina JANATKOVÁ: Malostranský graduál (bakalářská práce na KTF UK). Praha 2013

JAREŠ 1979 — Stanislav JAREŠ: Literátská bratrstva z hlediska ikonografických pramenů. In: Hudební věda XVI, 1979, 165–175.

JELÍNEK 1845 — František JELÍNEK: [Historie města Litomyšle] III. Litomyšl 1845

JEŽEK 1979 — Emanuel JEŽEK: Z dějin města Sedlčan. In: Vlastivědný sborník Podbrdská XV. Sedlčanský sborník 2, 1979, 7–50

JIRÁNEK/ KUBEŠ 2005 — Tomáš JIRÁNEK/ Jiří KUBEŠ (eds.): Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Sborník příspěvků z III. pardubického bienále, 29.–30. dubna 2004. Pardubice 2005

JIREČEK 1875 — Josef JIREČEK: Dějiny literatury české I. Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku, ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného. Praha 1875

JIREČEK 1878 — Josef JIREČEK: Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století. Praha 1878

JUNGMANN 1825 — Josef JUNGMANN: Historie literatury české. Praha 1825

JUNGMANN 1849 — Josef JUNGMANN: Historie literatury české. Praha 1849<sup>2</sup>

JUST 2009a — Jiří JUST et al.: Luteráni v českých zemích v proměnách staletí. Praha 2009

JUST 2009b — Jiří JUST: 9. 7. 1609 – Rudolfův majestát. Světla a stíny náboženské svobody. Praha 2009

JUSTI 1898 — Ludwig JUSTI: Jacopo de' Barbari und Albrecht Dürer. Berlin 1898

KABÁT 1936 — Karel KABÁT: Knihtisk a jeho vývoj v Československu. Praha 1936

KABOURKOVÁ 2013 — Jana KABOURKOVÁ: Litoměřický graduál z roku 1517 (bakalářská práce na KTF UK). Praha 2013

KADEŘÁVEK/SALAJKA 1982 — Václav KADEŘÁVEK/Milan SALAJKA: Tok času. Kalendář a jména v něm. Liturgický rok církve. Praha 1982

KADLEC 1989 — Jaroslav KADLEC (ed.): Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích. Praha 1989

KADLICH/ BLAŽEK 1899 — Heinrich Edler von KADLICH/Conrad BLAŽEK: Der mährische Adel. Nürnberg 1899

KAPPLER 1997 — Renné KAPPLER (ed.): Roccold de Monte Croce – Peregrination en Terre Sainte et au Proche Orient. Texte latin et traduction. Lettres sur la chute de Saint-Jean d'Acres. Paris 1997.

KARPIŠKOVÁ 2013 — Kateřina KARPIŠKOVÁ: Vícehlasy v latinském graduálu literátského bratrstva v Klatovech z roku 1537 (diplomová práce na FF MU). Brno 2013

KASÍK 1996 — Stanislav KASÍK: Znak města Loun a jeho historie a vývoj. Louny 1996

KAUFMANN 1988 — Thomas DaCosta KAUFMANN: The School of Prague. Painting at the Court of Rudolf II. Chicago/London 1988

KAUFMANN 1995 — Thomas DaCosta KAUFMANN: Court, Cloister and City. The Art and Culture of Central Europe 1450–1800. Chicago 1995

KEJŘ 1965 — Jiří KEJŘ: Husitský právník M. Jan z Jesenice. Praha 1965

KEMP/WALKER 1989 — Martin KEMP/Margaret WALKER: Leonardo on Painting. An Anthology of Writings = Selections. New Haven 1989

KEMP 1996 — Martin KEMP: Leonardo da Vinci. In: The Dictionary of Art 19. New York 1996, 180–199

KEMP 2006 — Martin KEMP: Leonardo da Vinci. The Marvellous Works of Nature and Man. Oxford 2006

KILIÁN 2009 — Jan KILIÁN (ed.): Trpké býti zdá se? Víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku: sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2.–4. dubna 2008. Mělník 2009

KIRSCHBAUM 1990a — Engelbert KIRSCHBAUM (ed.): Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 4. Allgemeine Ikonographie. Saba, Königin von – Zypresse. Rom 1990

KIRSCHBAUM 1990b — Engelbert KIRSCHBAUM (ed.): Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 3. Allgemeine Ikonographie. Laban-Ruth. Rom 1990

KIRSCHBAUM 1990c — Engelbert KIRSCHBAUM (ed.): Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 2. Allgemeine Ikonographie. Fabelwesen-Kynokephalen. Rom 1990

KIRSCHBAUM 1990d — Engelbert KIRSCHBAUM (ed.): Lexikon der christlichen Ikonographie. Band 1. Allgemeine Ikonographie. A – Ezechiel. Rom 1990

KLEINKNECHT/KUNZ/MAYER–HAUNTON 2003 — Jutta KLEINKNECHT/ Armin KUNZ/ Katharina MAYER–HAUNTON: Graphik der Dürerzeit: Albrecht Dürer, die Brüder Beham und ander. Düsseldorf 2003

KLÍPA/OTTOVÁ 2015 — Jan KLÍPA/ Michaela OTTOVÁ et al.: Bez hranic: umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí. Praha 2015

KLUSÁKOVÁ 2003 — Luďa KLUSÁKOVÁ: Cestou do Cařihradu. Osmanská města v 16. století viděná křesťanskýma očima. Praha 2003

KNEDLÍKOVÁ–WANKOVÁ 2015 — Veronika KNEDLÍKOVÁ–WANKOVÁ: Malířská výzdoba zámku Bučovice ve 2. pol. 16. století: recepce benátských vzorů (nepublikovaná disertační práce na KTF UK). Praha 2015

KNEIDL/ROLLOVÁ/PREISS 1988 — Pravoslav KNEIDL/ Anna ROLLOVÁ/ Pavel PREISS: Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví. Historické sály, dějiny a růst fondů. Praha 1988

KOČÍ 1989 — Josef KOČÍ (ed.): Památky národní minulosti: katalog historické expozice Národního muzea v Praze v Lobkovickém paláci. Praha 1989

KOFROŇ 2002 — Jiří KOFROŇ: Krčínové z Jelčan. In: Sborník Český Merán 7, 2002, 108–113

KOK 1996 — Jan Piet Filedt KOK: Reuwich, Erhard. In: The Dictionary of Art 26. New York 1996, 259

KOLÁČEK 2008 — Jan Koláček: Repertoár a liturgie sedlčanských graduálů. In: Hudební věda 45, 2008, 5–24

KOLÁŘ 1996–1997 — Martin KOLÁŘ: Českomoravská heraldika. Praha 1996–1997

KÖLLERMANN 2011 — Antje-Fee KÖLLERMANN: Models of Appropriation. The Reception of the Art of Rogier van der Weyden in Germany. In: BORCHERT 2011, 69–81

KOP 1866 — Ferdinand KOP (ed.): Hvězdářské hodiny čili Orloj na staroměstské radnici v Praze. Praha 1866

KONRÁD 1893 — Karel KONRÁD: Dějiny posvátného zpěvu staročeského od XV. věku do zrušení literátských bratrstev I. Praha 1893

KÖSTERS 2000 — Klaus KÖSTERS (ed.): Bilderstreit und Sinnenlust: Heinrich Aldegrever (1502–2002). Soest 2000

KOSTÍLKOVÁ 1975 — Marie KOSTÍLKOVÁ: Iluminované rukopisy svatovítského chrámu. Praha 1975

KOSTÍLKOVÁ 1995 — Marie KOSTÍLKOVÁ: Rukopisy knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta. Praha 1995

KOTYZA/SMETANA/TOMAS 1997 — Oldřich KOTYZA/ Jan SMETANA/ Jindřich TOMAS et al.: Dějiny města Litoměřic. Litoměřice 1997

KOUBA 1959 — Jan KOUBA: Kancionály Václava Miřinského. In: MM 8, 1959, 1–147

KOUBA 1969 — Jan KOUBA et al.: Průvodce po pramenech k dějinám hudby. Fondy a sbírky uložené v Čechách. Praha 1969

KOUBA 1988 — Jan KOUBA: Nejstarší české písňové tisky do roku 1550. In: MM 32, 1988, 21–92

- KOUBA 1999 — Jan KOUBA: Chrudimské graduály v dějinách české a evropské hudby. In: Kulturní Chrudim minulosti a současnosti, 1999, 13–27
- KOUDELKA 1958 — Jiří KOUDELKA: Žlutický kancionál 1558–1958. Žlutice 1958
- KOSTLÁN 2002 — Antonín KOSTLÁN: Památník Georga Paula Schreibera jako pramen k českým politickým a kulturním dějinám. In: Studia Rudolphina 2, 2002, 44–49
- KRÁL 2009 — Vojtěch rytíř KRÁL z Dobrá Vody: Znaky rodů českých. Praha 2009<sup>2</sup>
- KRÁSA 1971 — Josef KRÁSA: Rukopisy Václava IV. Praha 1971
- KRÁSA 1978a — Josef KRÁSA: Knižní malířství. In: HOMOLKA 1978, 387–457
- KRÁSA 1978b — Josef KRÁSA: Nástěnná malba. In: HOMOLKA 1978, 255–314
- KRÁSA 1984 — Josef KRÁSA: Knižní malba. In: DČVU I/2. Praha 1984, 405–439, 597–612
- KRÁSA 1990a — Josef KRÁSA: České iluminované rukopisy 13.–16. století. Praha 1990
- KRÁSA 1990b — Josef KRÁSA: Epilog středověké iluminace. In: BOHATCOVÁ 1990, 107–116
- KRATINOVÁ/ SAMEK/ STEHLÍK 1992 — Vlasta KRATINOVÁ/ Bohumil SAMEK/ Miloš STEHLÍK: Telč: historické město jižní Moravy. Praha 1992
- KRATOCHVÍLOVÁ 2003a — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: Severočeské iluminované graduály (diplomová práce na FF UK). Praha 2003
- KRATOCHVÍLOVÁ 2003b — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: Lounský graduál Jana Táborského (1561–1563). In: HOMOLKA 2003, 421–432
- KRATOCHVÍLOVÁ 2004 — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: Lounský graduál Pavla Mělnického. In: HOMOLKA 2004, 327–352
- KRATOCHVÍLOVÁ 2005a — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: Recepce a transformace protestantské ikonografie. Lounský graduál Jana Táborského. In: Umění LIII, 2005, 444–464
- KRATOCHVÍLOVÁ 2005b — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: K provenienci Křižovnického a Staroměstského graduálu. In: Umění LIII, 2005, 323–334
- KRATOCHVÍLOVÁ 2005c — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: Kodikologické puzzle rukopisů. Habent sua fata libelli. In: Umění LIII, 2005, 551–565
- KRATOCHVÍLOVÁ 2006 — Martina KRATOCHVÍLOVÁ: Archivní prameny k rekonstrukci iluminovaných rukopisů 16. století. In: Jan JOHN/ Miroslav KOVÁŘ (eds.): Opracování kamene. Plzeň 2006, 123–144
- KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ 2006a — Martina KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ: Neznámá iluminace z chorální knihy ze 16. století. In: Verba volant, scripta manent : příspěvky z kolokvia o kresbě a grafice: Anně Rollové k narozeninám = Papers from the Colloquium on

Drawing and Prints Organised on the Occasion of the Anniversary of Anna Rollová. Praha 2006, 12–15

KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ 2006b — Martina KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ: Neznámý iluminovaný rukopis z fondu Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě v Praze. In: Umění LIV, 2006, 449–459

KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ 2007 — Martina KRATOCHVÍLOVÁ–ŠÁROVCOVÁ: Adventní motivy v českých iluminovaných rukopisech 16. století. In: Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové. Praha 2007, 39–52

KRAUSOVÁ 2007 — Milada KRAUSOVÁ: Obraz Jana Žižky v historických pověstech. In: DRDA/VYBÍRAL 2007, 709–726

KRČÁLOVÁ 1962 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Grafika a naše renesanční nástěnná malba. In: Umění X, 1962, 276–282

KRČÁLOVÁ 1968 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Renesanční nástěnné malby zámku v Českém Krumlově. In: Umění 16, 1968, 357–379

KRČÁLOVÁ 1976 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Centrální stavby české renesance. Praha 1976<sup>2</sup>

KRČÁLOVÁ 1986 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Renesanční stavby B. Maggiho v Čechách a na Moravě. Praha 1986

KRČÁLOVÁ 1989 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Renesanční nástěnná malba v Čechách a na Moravě. In: DČVU II/1, 1989, 63–92

KREN 1983 — Thomas KREN (ed.): Renaissance Painting in Manuscripts. Treasures from the British Library. New York/London 1983

KRICHBAUM 1978 — Jörg KRICHBAUM: Albrecht Altdorfer: Meister der Alexanderschlacht. Köln 1978

KROFTA 1941 — Jan KROFTA: Albrecht Dürer. Praha 1941

KROPÁČEK 1952a — Jiří KROPÁČEK: České kancionály 16. století a iluminátor Fabián Pulěř (diplomová práce na FF UK). Praha 1952

KROPÁČEK 1952b — Jiří KROPÁČEK: České kancionály 16. století a iluminátor Fabián Pulěř. Katalog. (diplomová práce na FF UK) Praha 1952

KROPÁČEK 1962 — Jiří KROPÁČEK: Poznámky k Pulěřově výzdobě Kaňkovského graduálu. In: ČNM 131, 1962, 19–26

KROPÁČEK 1986 — Jiří KROPÁČEK: K výměru termínu "české renesance". In: Itálie, Čechy a střední Evropa: referáty z konference pořádané ve dnech 6.–8. 12. 1983. Praha 1986, 182–191

KROPÁČEK 1997a — Jiří KROPÁČEK: Graduál metropolitního chrámu svatého Víta I. In: FUČÍKOVÁ 1997b, 463, kat. č. V/548



KROPÁČEK 1997b — Jiří KROPÁČEK: Graduál Staroměstský. In: FUČÍKOVÁ 1997b, 464, kat. č. V/551

KROPÁČEK 1997c — Jiří KROPÁČEK: Zpěvník literátského bratrstva od Svatého Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském. In: FUČÍKOVÁ 1997b, 464, kat. č. V/552/2

KROPÁČEK 1997d — Jiří KROPÁČEK: Kancionál z kostela Panny Marie před Týnem II. In: FUČÍKOVÁ 1997b, 463, kat. č. V/549

KROPÁČEK 1997e — Jiří KROPÁČEK: Graduál Malostranský II. In: FUČÍKOVÁ 1997b, 463, kat. č. V/550

KROPÁČEK/PREISS 1988 — Jiří KROPÁČEK / Pavel PREISS: Malířství. In: Praha na úsvitu nových dějin. Čtvero knih o Praze. Praha 1988, 177–209

KRŠKO 2015 — Jan KRŠKO: Pět životů Jana Husa na Krakovci. Rakovník 2015

KŘÍŽEK 1855 — Václav KŘÍŽEK: Český kancionál v Klatovech. In: PA I, 1855, 188–189

KUBÍK 2001 — Viktor KUBÍK: Poznámky k původu stylu a k dataci Antifonáře z Bíliny. In: Jaromír HOMOLKA/ Michaela HRUBÁ/ Petr HRUBÝ/ Michaela OTTOVÁ eds.: Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Sborník kolokvia UJEP v Ústí nad Labem (21.11.2001). Ústí nad Labem 2001, 375–431

KUBÍK 2004 — Viktor KUBÍK: Na okraj vývoje funkce výzdoby bordur aneb kuželkáři v českých středověkých kancionálech. In: HOMOLKA 2004, 305–326

KUBÍK 2007–2008 — Viktor KUBÍK: Úvodní poznámky a základní typy akantu. (Studie k umělecko-historické terminologii středověké knižní malby 1). In: Studie o rukopisech XXXVII–XXXVIII, 2007–2008, 65–99

KUBÍK 2008 — Viktor KUBÍK: Na okraj k problému datace pozdně gotických rukopisů. (Na příkladu rukopisů z Loun). In: Všechno je milost: sborník k počtě 80. narozenin Ludvíka Armbrustera. Praha 2008, 441–462

KUBÍK 2010 — Viktor KUBÍK: Poznámky k „českým typům akantů“ (Studie k umělecko-historické terminologii středověké knižní malby 2). In: Studie o rukopisech XL, 2010, 109–223

KUBÍK 2011 — Viktor KUBÍK: Typologie iniciál a základy systému výzdoby středověkých rukopisů I. Pozdně antické, předrománské, byzantské a románské rukopisy (Studie k umělecko-historické terminologii středověké knižní malby 3). In: Studie o rukopisech XLI, 2011, 113–241

KUBÍK 2013a — Viktor KUBÍK: Gotická knižní malba v jihozápadních Čechách. In: Obrazy krásy a spásy: gotika v jihozápadních Čechách. Řevnice/Plzeň 2013, 244–265

- KUBÍK 2013b — Viktor KUBÍK: Typologie iniciál a základy systému výzdoby středověkých rukopisů II. Gotické rukopisy a počátky renesanční iluminace (Studie k umělecko historické terminologii středověké knižní malby 4). In: Studie o rukopisech XLIII, 2013, 29–205
- KUBÍK 2014 — Viktor KUBÍK: Poznámky ke gotické knižní malbě z jádra jihozápadních Čech. In: Studie o rukopisech XLIV, 2014, 155–200
- KUBÍK 2015a — Viktor KUBÍK: Knižní malba v Krušnohoří. In: KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 97–106
- KUBÍK 2015b — Viktor KUBÍK: Dvousvazkový lounský graduál Pavla Mělnického. In: KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 354–355, kat. č. V–6
- KUBÍK 2015c — Viktor KUBÍK: Anifonář z Bíliny (Antiphonarium aestivale). In: KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 166–167, kat. č. I–25
- KUBÍK 2015d — Viktor KUBÍK: Velký litoměřický graduál. In: KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 205–209, kat. č. II–22
- KUBÍK 2015e — Viktor KUBÍK: Dvousvazkový antifonář literátského bratrstva (tzv. Graduál) z Ústí nad Labem. In: KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 288–289, kat. č. III–16
- KUBÍK 2015f — Viktor KUBÍK: Typologie kaligrafických iniciál jako východisko ke studiu kreslené ornamentiky (Studie k umělecko historické terminologii středověké knižní malby 5). In: Studie o rukopisech XLV, 2015, 93–209
- KUBÍKOVÁ 2001a — Milena Kubíková: Husova kacířská čepice. In: DRDA/ HOLEČEK/ VYBÍRAL 2001, 637–645
- KUBÍKOVÁ 2001b — Blanka KUBÍKOVÁ: Příspěvek k typologii samostatného portrétu v závěsném malířství v Čechách a na Moravě v letech 1500–1620 (diplomová práce na FF UK). Praha 2001
- KUBÍKOVÁ 2008 — Blanka KUBÍKOVÁ: Interpretace dvojportrétu Marie Manrique Pernštejnské de Lara s nahým dítětem. Pozdní dílo Jakoba Seiseneggera? In: Umění LVI, 2008, 193–205
- KUBÍN 2006 — Petr KUBÍN (ed.): Světci a jejich kult ve středověku. Praha/České Budějovice 2006
- KUČA 1996 — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl: A–G. Praha 1996
- KUČA 1997 — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl: H–Kole. Praha 1997
- KUČA 1998 — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. díl: Kolín–Miro. Praha 1998
- KUČA 2002a — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V. díl: Par–Pra. Praha 2002

- KUČA 2002b — Karel KUČA: Atlas památek. Česká republika O/Ž. Praha 2002
- KUCHYNKA 1915 — Rudolf KUCHYNKA: Manual pražského pořádku malířského z let 1600–1656. In: Památky archaeologické XXVII, 1915, 24–46
- KUNETKA 1995 — František KUNETKA: Liturgický rok ve slavení církve. Olomouc 1995
- KURTH 1963 — Willi KURTH (ed.): The Complete Woodcuts of Albrecht Dürer. New York 1963
- KUTAL 1958 — Albert KUTAL: Andrea Mantegna. Praha 1958
- KUTHAN 2005 — Jan KUTHAN: Sedlčanskem po stopách Jakuba Krčína. Praha 2005 (*Jan Kuthan je místní historik, není tedy totožný s prof. Jiřím Kuthanem. Nejedná se o chybu.*)
- KUTHAN/ROYT 2011 — Jiří KUTHAN/Jan ROYT: Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha: svatyně českých patronů a králů. Praha 2011
- KVĚT 1929 — Jan KVĚT: Nejstarší české vyobrazení upálení M. Jana Husi v bibli Martinické. In: Českou minulostí. Práce věnované profesoru Karlovy University Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám. Praha 1929, 175–193
- KVĚT 1935 — Jan KVĚT: K obrazům z evangelistáře Vratislavova zvaného Kodexem vyšehradským. In: Volné směry 31, 1935, 24–30
- KYBALOVÁ 1996 — Ludmila KYBALOVÁ: Dějiny odívání: renesance (15. a 16. století). Praha 1996
- LAHEY 2009 — Stephen E. LAHEY: John Wyclif. Oxford 2009
- LANDAU/PARSHALL 1994 — David LANDAU/ Peter PARSHALL: The Renaissance Print 1470–1550. New Hawen 1994
- LANGE/FUHSE 1893 — Konrad von LANGE/ Franz Louis FUHSE: Dürers schriftlicher Nachlaß: auf Grund der Originalhandschriften und teilweise neu entdeckter alter Abschriften. Halle 1893
- LEHNER 1902 — Ferdinand Josef LEHNER: Česká škola malířská XI. věku. I. Korunovační evangelistář krále Vratislava řečený Kodex vyšehradský. Praha 1902
- LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1956 — Milada LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ: Ohlas Solisových dřevorytů v českém renesančním malířství. In: Umění věků. Věnováno k 70. narozeninám profesora Josefa Cibulky. Praha 1956, 97–104
- LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1959 — Milada LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ: Ještě k předlohám Virgila Solise. In: Umění IX, 1959, 67–68
- LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1960 — Milada LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ: Výjevy z římské historie v prostředí české renesance. In: Umění VIII, 1960, 287–299

LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1962 — Milada LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ: Reliéfy Edelmanna paláce v Olomouci a jejich grafické předlohy. In: *Umění X*, 1962, 189–193

LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1963 — Milada LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ: K malířské výzdobě rožmberské Kratochvíle. In: *Umění XI*, 1963, 360–370

LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ 1964 — Milada LEJSKOVÁ–MATYÁŠOVÁ: Renesanční reliéfy z olomouckého lapidária a jejich restaurování. In: *Umění XII*, 1964, 608–616

LEMINGER 1926 — Emanuel LEMINGER: *Umělecké řemeslo v Kutné Hoře*. Praha 1926

LEVENSON 1978 — Jay Alan LEVENSON: *Jacopo de' Barbari and Northern Art of the Early Sixteenth Century*. New York 1978

LEVENSON 1996 — Jay Alan LEVENSON: *Barbari, Jacopo de*. In: *The Dictionary of Art 3*. New York 1996, 200–201

LEVEY 1964 — Michael LEVEY: *Dürer*. London 1964

LEVÝ 1896 — FRANTIŠEK LEVÝ: *Dějiny královského města Rakovníka*. Rakovník 1896

LEVY 2006 — Ian Christopher LEVY (ed.): *A Companion to John Wyclif. Late Medieval Theologian*. Leiden 2006

LHOTA 1861 — Jan N. LHOTA: *Lomnické kancionály na Vrchlabí*. In: *PA IV*, 1861, 74–78

LIMOUZE 1989 — Dorothy LIMOUZE: *Aegidius Sadeler, Imperial Printmaker*. In: *Bulletin of the Philadelphia Museum of Art 85/362*, 1989, 1–24

LIMOUZE 1997 — Dorothy LIMOUZE: *Umění rytiny na císařském dvoře v Praze*. In: FUČÍKOVÁ 1997a, 172–178

LINDA 2008 — Jaromír LINDA: *Jasnost slunečná všecko osvětluje. Několik poznámek k písním Jana Táborského ve Žlutickém kancionálu*. In: BRODSKÝ 2008, 44–50

LINDA 2010 — Jaromír LINDA: *Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje 2*. Plzeň 2010

LINDA/FIDLEROVÁ/BEKEŠOVÁ 2003 — Jaromír LINDA/ Alena FIDLEROVÁ/ Martina BEKEŠOVÁ: *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách II*. Praha 2003

LIGHTBOWN 1986 — Ronald LIGHTBOWN: *Mantegna: Drawings and Prints*. Berkeley 1986

LIŠČÁK 2005 — Vladimír LIŠČÁK: *Bratr Odorik o věcech podivuhodných a neznámých I*. In: *Studia Orientalia Slovaca IV*, 2005, 31–63

LIŠČÁK 2006 — Vladimír LIŠČÁK: *Bratr Odorik o věcech podivuhodných a neznámých II*. In: *Studia Orientalia Slovaca V*, 2006, 55–73

LIVOROVÁ 1948 — Anna LIVOROVÁ: Sobotecký graduál. In: Sobotka: jubilejní sborník k 450. výročí povýšení na město. Sobotka 1948, 68–76 (*Anna Livorová není totožná s Anežkou Livorovou-Merhautovou, nejedná se o chybu.*)

LÖCHER 1962 — Kurt LÖCHER: Jakob Seisenegger: Hofmaler Kaiser Ferdinands I. München 1962

ŁOWMIAŃSKI 1962 — Henryk ŁOWMIAŃSKI: Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu. In: Początki państwa polskiego: księga tysiąclecia. T. I: Organizacja polityczna. Poznań 1962

LOUTHAN 2009 — Howard LOUTHAN: Converting Bohemia: Force and Persuasion in the Catholic Reformation. Cambridge 2009

LURKER 1999 — Manfred LURKER: Slovník biblických obrazů a symbolů. Praha 1999

LUTZE 1934 — Eberhard LUTZE: Michael Wolgemut. In: Pantheon XIV, 1934, 262–268

LŮŽEK 1956 — Bořivoj LŮŽEK: Okresní archiv v Lounech. Průvodce po fondech a sbírkách. Praha 1956

MACEK 1988 — Jaroslav MACEK: Mistr Jan Hus v Litoměřickém graduálu. In: Litoměřicko: Vlastivědný sborník, 1988, 107–134

MACEK 1994 — Josef MACEK: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) 2. Šlechta. Praha 1994

MACEK 1998 — Josef MACEK: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) 3. Města. Praha 1998

MACEK 1999 — Josef MACEK: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) 4. Venkonský lid. Národnostní otázka. Praha 1999

MACEK 1997 — Petr MACEK (ed.): Slovník české hudební kultury. Praha 1997

MACEK 2001 — Josef MACEK: Víra a zbožnost jagellonského věku. Praha 2001

MADĚRA 2001a — Ferdinand MADĚRA: Heraldické památky regionu Teplice. Teplice 2001

MADĚRA 2001b — Ferdinand MADĚRA: Heraldische Merkwürdigkeiten im Region Teplitz. Teplice 2001

MALINOVSKÝ 2002 — Anton František MALINOVSKÝ: Heraldika českých renesančních graduálů litoměřického, rakovnického a žlutického. In: Heraldika a genealogie 35, 2002, 87–142

MALÝ 1877 — Jakub MALÝ: Vlastenský slovník historický. Praha 1877

MAREŠ 1894 — František MAREŠ: Rožmberská kapela. In: Časopis Musea Království českého 68, 1894, 209–236

- MAREŠ 1989 — F. V. MAREŠ: Svatý Vít. In: KADLEC 1989, 72–77
- MAŠEK 1987 — Petr MAŠEK: Příspěvky ke knihopisu 4. Význam Bartoloměje Netolického pro český knihtisk 16. století. Praha 1987
- MAŠÍN 1984 — Jiří MAŠÍN: Románské malířství. In: DČVU 1/1, 1984, 102–128
- MATĚJČEK 1927 — Antonín MATĚJČEK: Dějepis umění III. Umění nového věku I. Praha 1927
- MATĚJČEK 1929 — Antonín MATĚJČEK: Dějepis umění IV. Umění nového věku II. Praha 1929
- MATĚJČEK 1931a — Antonín MATĚJČEK: Ilustrace. Praha 1931
- MATĚJČEK 1931b — Antonín MATĚJČEK et al.: Malířství. In: Dějepis výtvarného umění v Čechách I. Středověk. Praha 1931, 240–379
- MATĚJKA 1897 — Bohumil MATĚJKA: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. II. Politický okres Lounský. Praha 1897
- MENCL 1978 — Václav MENCL: Architektura. In: HOMOLKA 1978, 73–166
- MENDEL 2003 — Miloš MENDEL: Saraceni. In: Helena PAVLICOVÁ/ Břetislav HORYNA (eds.): Judaismus, křesťanství, islám. Olomouc 2003<sup>2</sup>, 624
- MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ 1953 — Anežka MERHAUTOVÁ–LIVOROVÁ: K ikonografii mistra J. Husa. In: Umění I, 1953, 85
- MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984 — Anežka MERHAUTOVÁ/ Dušan TŘEŠTÍK: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1984<sup>2</sup>
- METZGER 2009 — Christof METZGER: Daniel Hopfer: ein Augsburger Meister der Renaissance, Eisenradierungen - Holzschnitte - Zeichnungen - Waffenätzungen [Katalog zur Ausstellung, München, Pinakothek der Moderne, 5. November 2009 - 31. Januar 2010]. Berlin 2009
- METZGER 2011 — Christof METZGER: When Pictures Began to Travel. The Role of Prints in Transmission of Images. In: BORCHERT 2011, 105–112
- MICHLOVÁ 2007 — Jana MICHLOVÁ: Zpěvníky teplického literátského bratrstva ze šestnáctého století. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Brno/Olomouc 2007, 125–135
- MÍKA 1955 — Alois MÍKA: Jakub Krčín z Jelčan. Tvůrce českých rybníků. In: Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky II. Praha 1955, 80–95.

MIKANOVÁ 1969 — Eva MIKANOVÁ: Hudební život na Mladoboleslavsku v 16. a v 18. století. In: Karel HERČÍK (ed.): Boleslavica '68. Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska. Mladá Boleslav 1969, 204–223

MIKANOVÁ 1974 — Eva MIKANOVÁ: Mladoboleslavský literátský kůr. In: Vlastimil TRTÍLEK (ed.): Mladá Boleslav. Od minulosti k dnešku. Mladá Boleslav 1974, 83–89

MIKANOVÁ 1999 — Eva MIKANOVÁ: Hudební Chrudim 15.–18. století. In: Kulturní Chrudim minulosti a současnosti, 1999, 28–37

MIKOVEC 1853 — Ferdinand B. MIKOVEC: Matěj Hutský z Křivoklátu. In: Časopis českého museum XXVII, 1853, 52–68

MIKULEC 1992 — Jiří MIKULEC: Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Praha 1992

MIKULEC 2005 — Jiří MIKULEC: 31. 7. 1627 – rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství. Praha 2005

MINOTT 1971 — Charles Ilesley MINOTT: Martin Scongauer. New York 1971

MORTIMER 1964 — Ruth MORTIMER: Harvard College Library. Department of Printing and Graphic Arts: Catalogue of Books and Manuscripts. Part I. French 16th century books. Cambridge 1964

MOXEY 1983 — Keith P. F. MOXEY: Sebald Beham's church anniversary holidays. Festive peasants as instruments of repressive humor. In: Von der Macht der Bilder. Beiträge des C. I. H. A. Kolloquiums „Kunst und Reformation“. Leipzig 1983, 173–199

MOUČKOVÁ 2011 — Barbora MOUČKOVÁ: Litomyšlský graduál z dílny Matouše Ornyse z Lindperka (diplomová práce FF UK). Praha 2011

MYSLIVEČEK 1993 — Milan MYSLIVEČEK: Erbovník, aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě. Praha 1993

MYSLIVEČEK 1997 — Milan MYSLIVEČEK: Erbovník, aneb, Kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě: podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví II. Praha 1997

MYSLIVEČEK 2005 — Milan MYSLIVEČEK: Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české I. Plzeň 2005

MYSLIVEČEK 2006 — Milan MYSLIVEČEK: Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české II. Plzeň 2006

MULDERS 1996 — Christiane van MULDER: Sadeler. In: The Dictionary of Art 27. New York 1996, 501–505

MÜLLER/ HELMRATH 2007 — Heribert MÜLLER/ Johannes HELMRATH (eds): Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414–1418) und Basel (1431–1449). Institution und Personen. Ostfildern 2007

MÜLLER 2011 — Jürgen MÜLLER (ed.): Die gottlosen Maler von Nürnberg: Konvention und Subversion in der Druckgrafik der Beham-Brüder. Emsdetten 2011

MUSPER 1952 — Heinrich Theodor MUSPER: Albrecht Dürer. Der gegenwärtige Stand der Forschung. Stuttgart 1952

NEJEDLÝ 1903 — Zdeněk NEJEDLÝ: Oldřicha z Kalenice Satyrický list Luciperův ke Lvovi z Rožmitálu z roku 1478. S popisem Jenského rukopisu "Antithesis Christi et Antichristi". In: Věstník Královské české společnosti nauk, 1903, č. 2, 1–25

NESEJT 2004 — František NESEJT: Graduály chrudimských literátů. In: Východočeské listy historické 21–22, 2004, 287–290

NEUMANN 1978 — Jaromír NEUMANN: Rudolfínské umění: profily malířů a sochařů. In: Umění 26, 1978, 303–347

NODL/ ŠMAHEL 2002 — Martin NODL/ František ŠMAHEL (eds.): Člověk českého středověku. Praha 2002

NORMAN 2009 — Daniel NORMAN: Islam and the West: The Making of an Image. Oxford 2009

NOVOTNÝ/ŠÁMAL 2011 — Robert NOVOTNÝ/Petr ŠÁMAL et al.: Zrození mýtu: Dva životy husitské epochy. Praha/Litomyšl 2011

NUSKA 1958 — Bohumil NUSKA: Vazba Soboteckého graduálu. In: Sborník severočeského muzea. Společenské vědy. Historia I, 1958, 146–167

NUSKA 1962 — Bohumil NUSKA (ed.): Historická knižní vazba: sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb. Liberec 1962

NUSKA 1992 — Bohumil NUSKA: Husova ikonografie ve výzdobě českých knižních vazeb 15. a 16. století. In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C - Literární historie 37, 1992, 1–31

OBERMAN 1995 — Heiko A. OBERMAN: Hus a Luther. Antikrist a druhý reformační objev. In: Jan Blahoslav LÁŠEK (ed.): Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního symposia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayreuthu. Praha 1995, 265–276

O'DELL-FRANKE 1977 — Ilse O'DELL-FRANKE: Kupferstiche und Radierungen aus der Werkstatt des Virgil Solis. Wiesbaden 1977

OETTINGER 1939 — Karl OETTINGER: Die Malereien des Pulkauer Altars. In: Pantheon 23, 1939, 161–170

ONDRÁČKOVÁ 2007 — Silvestra ONDRÁČKOVÁ: Kancionál Cesta k věčné spáse jako hymnologický pramen (bakalářská práce na FF MU). Brno 2007

OREL 1922 — Dobroslav OREL: Kancionál Franusův. Praha 1922



- OREL 1932 — Dobroslav OREL: Jana Táborského próza o Mistru Janovi z Husince. Praha 1932
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ — Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Praze 1888–1909
- PÄCHT 2002 — Otto PÄCHT: Venezianische Malerei des 15. Jahrhunderts: die Bellinis und Mantegna. München 2002
- PÄCHT 2003 — Otto PÄCHT: Venetian Painting in the 15th Century: Jacopo, Gentile and Giovanni Bellini and Andrea Mantegna. London 2003
- PALACKÝ 1829 — František PALACKÝ (ed.): Staří letopisové česťj od roku 1378 do 1527, čili Pokračovánj v kronikách Přibjka Pulkawy a Benesse z Hořowic, z rukopisů starých wydané [Staří letopisové češťi od r. 1374 do roku 1527]. Praha 1829
- PALACKÝ 1862 — František PALACKÝ (ed.): Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské: z archivů domácích i cizích V. Praha 1862
- PALLUCCHINI 1959 — Roberto PALLUCCHINI: Giovanni Bellini. Milan 1959
- PÁNEK 1989 — Jaroslav PÁNEK: Poslední Rožmberkové: velmoži české renesance. Praha 1989
- PÁNEK 2011 — Jaroslav PÁNEK: Vilém z Rožmberka. In: BALOG 2011, 72–77
- PANOFSKY 1955 — Erwin PANOFSKY: The Life and the Art of Albrecht Dürer. Princeton 1955<sup>4</sup>
- PAŘEZ 1995 — Jan PAŘEZ: Cestopisné prameny v rukopisné sbírce Strahovské knihovny. In: Lenka BOBKOVÁ/ Michaela NEUDERTOVÁ (eds.): Cesty a cestování v životě společnosti = Reisen im Leben der Gesellschaft: Sborník příspěvků z konference konané 6.–8. září 1994 v Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 1995, 233–238
- PAULI 1911 — Gustav PAULI: Hans Sebald Beham: Nachträge zu dem kritischen Verzeichnis seiner Kupferstiche, Radierungen und Holzschnitte. Strassburg 1911
- PÁV 1971 — Jiří PÁV: 75 let sedlčanského muzea. In: Vlastivědný sborník Podbrdsko, Sedlčanský sborník 1971, 1971, 9–27
- PAVLOVÁ 1958 — Roberta PAVLOVÁ: Jan Václav Šícha (diplomová práce na FF UK). Praha 1958
- PAVLÍČEK 2015 — Ota PAVLÍČEK: The Chronology of the Life and Work of Jan Hus. In: ŠMAHEL/PAVLÍČEK 2015, 9–68
- PAVLÍKOVÁ 2012 — Děvana PAVLÍKOVÁ: Pražské kratochvíle v 16. století: nejen kuželky ale i živý slon. In: Sborník Národního muzea v Praze. Řada C - Literární historie 57, 2012, 113–116

- PEČÍRKA 1957 — Jaromír PEČÍRKA: Leonardo – Michelangelo: kresby. Praha 1957
- PEČÍRKA 1988 — Jaromír PEČÍRKA: Leonardo da Vinci. Praha 1988<sup>4</sup>
- PEČÍRKA 2005 — Jaromír PEČÍRKA: Život a dílo mistra Leonarda. Praha 2005
- PECHOVÁ 1962 — Oliva PECHOVÁ: Kratochvíle. České Budějovice 1962
- PETRÁŇ 2004 — Josef PETRÁŇ: Staroměstská exekuce. 4. rozšířené a přepracované vydání. Praha 2004
- PETRASOVÁ/ LORENZOVA 1989 — Taťána PETRASOVÁ/ Helena LORENZOVA (eds.): Dějiny českého výtvarného umění II/1. Praha 1989
- PEŠEK 1991 — Jiří PEŠEK: Jiří Melantrich z Aventýna. In: Slovo k historii 32, 1991, 1–40
- PEŠEK 1993 — Jiří Pešek: Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života). Praha 1993
- PEŠINA 1939–1940 — Jaroslav PEŠINA: Malířská výzdoba Smíškovské kaple v kostele sv. Barbory v Kutné Hoře. In: Umění XII, 1939–1940, 253–266
- PEŠINA 1950 — Jaroslav PEŠINA: Česká malba pozdní gotiky a renesance: deskové malířství 1450–1550. Praha 1950
- PEŠINA 1954a — Jaroslav PEŠINA: Další příspěvek k ikonografii upálení M. Jana Husa. In: Umění II, 1954, 253–254
- PEŠINA 1954b — Jaroslav PEŠINA: Skupinový portrét v českém renesančním malířství. In: Umění II, 1954, 269–295
- PEŠINA 1959 — Jaroslav PEŠINA: Studie k malířství poděbradské doby. In: Umění VII, 1959, 196–227
- PEŠINA 1967 — Jaroslav PEŠINA: Neznámé vyobrazení Upálení Mistra Jana Husa. In: Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 21, 1967, 299–303
- PEŠINA 1978 — Jaroslav PEŠINA: Desková malba. In: HOMOLKA 1978, 315–386
- PEŠINA 1982 — Jaroslav PEŠINA: Mistr Vyšebrodského cyklu. Praha 1982
- PEŠINA 1984 — Jaroslav PEŠINA: Desková malba. In: DČVU I/2, 1984, 579–596
- PETERS 1985 — Jane S. PETERS (ed.): The Illustrated Bartsch 20/2. German Masters of the Sixteenth Century. Jost Amman. Woodcuts Continued. New York 1985
- PETERS 1987 — Jane S. PETERS (ed.): The Illustrated Bartsch 19/1. German Masters of the Sixteenth Century. Virgil Solis: Intaglio Prints and Woodcuts. New York 1987

PETR 1997–1998 — Stanislav PETR: Středověké chorální rukopisy ve Státním okresním archivu v Teplicích. In: Studie o rukopisech XXXII, 1997–1998, 3–35

PETRÁŘOVÁ 1962 — Alena PETRÁŘOVÁ: Zlomek Kaňkovského graduálu v Knihovně Národního muzea v Praze. In: ČNM 131, 1962, 14–18

PIRON 1971 — André PIRON: Joachim Le Patinier, Henri Blès: leurs vrais visages. Gembloux 1971

PODLAHA 1903 — Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Král. hlavní město Praha: Hradčany. II. Poklad svatovítský a knihovna kapitulní. Praha 1903

PODLAHA 1914 — Antonín PODLAHA: Materialie k slovníku umělců a uměleckých řemeslníků v Čechách. In: Památky archaeologické XXVI, 1914, 32–50

PODLAHA 1922 — Antonín PODLAHA: Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské. Praha 1922

PODLAHA/ŠITTLER 1898 — Antonín PODLAHA/ Eduard ŠITTLER: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. III. Politický okres sedlčanský. Praha 1898

POCHE 1977 — Emanuel POCHE et al.: Umělecké památky Čech 1. Praha 1977

POCHE 1978 — Emanuel POCHE et al.: Umělecké památky Čech 2. Praha 1978

POCHE 1980 — Emanuel POCHE et al.: Umělecké památky Čech 3. Praha 1980

POCHE 1982 — Emanuel POCHE et al.: Umělecké památky Čech 4. Praha 1982

POKORNÝ 1994 — Pavel R. POKORNÝ: Ke znaku Pražského arcibiskupství. In: Heraldická ročenka 21, 1994, 88–94

POLÁK 1974 — Stanislav POLÁK: Rožmberská kapitola z dějin Sedlčany. In: Středočeský sborník historický 9, 1974, 135–161

POLC 1997 — Jaroslav Václav POLC (ed.): Svatý Vojtěch: sborník k mileniu. Praha 1997

PONS/BARRET 1980 — Maurice PONS/André BARRET: Patinir, ou, L'harmonie du monde. Paris 1980

POPHAM 1947 — Arthur Ewart POPHAM: The Drawings of Leonardo da Vinci. London 1947<sup>2</sup>

PRAŽÁK 1964 — Emil PRAŽÁK: Řehoř Hrubý z Jelení. Praha 1964

PRAŽÁK 1980 — Jirí PRAŽÁK: Katalog rukopisů křížovnické knihovny, nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR v Praze. Praha 1980

PREISS 1974 — Pavel PREISS: Panoráma manýrismu. Kapitoly o umění a kultuře 16. století. Praha 1974

PREISS 1986 — Pavel PREISS: Italští umělci v Praze: renesance, manýrismus, baroko. Praha 1986

PRIX 2002 — Dalibor PRIX (ed.): Pro Arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila. Praha 2002

PROVVIDENTE 2015 — Sebastian PROVVIDENTE: Hus's Trial in Constance: Disputatio Aut Inquisitio. In: ŠMAHEL/PAVLÍČEK 2015, 254–288.

PŘIKRYLOVÁ 1991 — Miroslava PŘIKRYLOVÁ: Podíl nobilitovaných měšťanů na staroměstské samosprávě v letech 1547–1648. In: Documenta Pragensia IX/1, 1991, 135–179

PUDILOVÁ 1973 — Jana PUDILOVÁ: Dílna Jana Táborského z Klokotské Hory (diplomová práce na FF UK). Praha 1973

PUMPRLA 2010 — Václav PUMPRLA: Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.–18. století. Praha 2010

RACHLÍK 1930 — František RACHLÍK: Jiří Melantrich Rožďalovický z Aventýnu. Jeho život, dílo a poměry knihtisku v XVI. století. Praha 1930

RAHNER/VORGRIMLER 1996 — Karel RAHNER/ Herbert VORGRIMLER: Teologický slovník. Praha 1996

RATAJ 1999 — Michal RATAJ: Liturgie Květné neděle v českých chorálních pramenech (diplomová práce na FF UK). Praha 1999

RATAJ 2002 — Tomáš RATAJ: České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí. Praha 2002

RAZÍM 1994 — Vladislav RAZÍM: Vzpomínky na starý Rakovník. Rakovník 1994

REYNOLDS 1996 — Catherine REYNOLDS: Goes, Hugo van der. In: The Dictionary of Art 12. New York 1996, 844–851

RIGGENBACH 1907 — Rudolf RIGGENBACH: Der Maler und Zeichner Wolfgang Huber. Basel 1907

RICHTEROVÁ 1997 — Julie RICHTEROVÁ: Pražané na přelomu středověku a novověku. Život a kultura pražských měšťanů v 2. polovině 15. a v 16. století. Praha 1997

ROBERTS-JONESOVI 2003 — Philippe a Françoise ROBERTS-JONESOVI: Pieter Bruegel starší. Praha 2003

ROEDL/VANIŠOVÁ 1987 — Bohumír ROEDL/Dagmar VANIŠOVÁ: Kruchta a hudebniny bratrstva českých literátů v Lounech. In: Hudební věda 24, 1987, 168–171

RONDOT 1897 — Natalis RONDOT: Bernard Salomon: peinture et tailleur d'histoire à Lyon, au XVIe siècle. Lyon 1897

ROSE 1977 — Patricia Anne ROSE: Wolf Huber Studies: Aspects of Renaissance thought and Practice in Danube School Painting. New York 1977

ROSENBERG 1923 — Jacob ROSENBERG: Martin Schongauer. Handzeichnungen. München 1923

ROSICKÝ 1923 — Václav ROSICKÝ: Staroměstský orloj v Praze: dějiny orloje, astronomický úvod, popis strany zevní i vnitřního ústrojí, jakož i výklad, co a jak orloj ukazuje. Praha 1923

ROYT 1997 — Jan ROYT: Renesanční a barokní ikonografie svatého Vojtěcha. In: POLC 1997, 114–129

ROYT/ŠEDINOVÁ 1998 — Jan ROYT/ Hana ŠEDINOVÁ: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha 1998

ROYT 2001a — Jan ROYT: Ikonografie Mistra Jana Husa v 15. až 18. století. In: DRDA/ HOLEČEK/ VYBÍRAL 2001, 405–451

ROYT 2001b — Jan ROYT: Poslové nebes. Doprovodná kniha k výstavě o andělech ve výtvarném umění od středověku do 20. století v Muzeu Šumavy v Kašperských Horách. Sušice 2001

ROYT 2002a — Jan ROYT: Utrakvistická ikonografie v Čechách 15. a první poloviny 16. století. In: PRIX 2002, 193–202

ROYT 2002b — Jan ROYT: Středověké malířství v Čechách. Praha 2002

ROYT 2006a — Jan ROYT: Slovník biblické ikonografie. Praha 2006

ROYT 2006b — Jan ROYT: Martinická bible. In: FAJT 2006, 565–566, kat. č. 207

ROYT 2008 — Jan ROYT [autor českých hesel] In: HALL 2008

ROYT 2009 — Jan ROYT: K ikonografii révy vinné v Čechách. In: KILIÁN 2009, 219–228

ROYT 2010 — Jan ROYT: Kristus v křesťanské ikonografii. České Budějovice 2010

ROYT 2015 — Jan ROYT: Gotické deskové malířství v severozápadních a severních Čechách 1340–1550. Praha 2015

ROZSONDAI 1978 — Marianne ROZSONDAI: Anton Koberger működése és a Koberger-Kötések problémája. Budapest 1978

RUHMER 1958 — Eberhard RUHMER: Tura: Paintings and Drawings. London 1958

RULÍŠEK 1993 — Hynek RULÍŠEK: České nebe: slovník českých patronů. Hluboká nad Vltavou 1993

RULÍŠEK 2005 — Hynek RULÍŠEK: Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie. Hluboká nad Vltavou 2005

RYANTOVÁ 2007 — Marie RYANTOVÁ: Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturněhistorický fenomén raného novověku. Monographia historica. Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis VIII. České Budějovice 2007

RYBA 1979 — Bohumil RYBA: Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze III. Praha 1979

RYBIČKA 1848 — Antonín RYBIČKA: O starožitnostech a umělcích Chrudimských. In: Časopis českého Museum 22, 1848, 415–435

RYBIČKA 1856 — Antonín RYBIČKA: Melantrichové z Aventýna a tiskárna jejich. In: Časopis Musea Království českého 39, 1856, 123–142, 209–221

RYBIČKA 1857 — Antonín RYBIČKA: Malíř Matouš Ornys z Lindperka. In: PA II, 1857, 90–91

RYBIČKA 1857b — Antonín RYBIČKA: České kancionály královehradecké. In: PA II, 1857, 182–184

RYBIČKA 1860 — Antonín RYBIČKA: Pomůcky k životopisnému slovníku českých malířů. In: PA IV, 1860, 31–34

RYBIČKA 1860b — Antonín RYBIČKA: M. Mikuláš Šud z Semanína, hvězdář český. In: Živa 4, 1861, 321

RYBIČKA 1865a — Antonín RYBIČKA: Český kancionál Čáslavský. Tři kancionály nacházející se v cis. kr. dvorské bibliotéce Vídeňské. In: PA VI, 1865, 52–56

RYBIČKA 1865b — Antonín RYBIČKA: Kancionál Rybařovský od sv. Kříže Většího v Praze. Tři kancionály nacházející se v cis. kr. dvorské bibliotéce Vídeňské. In: PA VI, 1865, 84–88

RYBIČKA 1874–1877 — Antonín RYBIČKA: O bývalých společnostech čili kůrech literátských. In: PA X, 1877, 719–734

RYBIČKA 1878 — Antonín RYBIČKA: Erbovní rodiny Plzeňské. In: PA X, 1878, 268–269

RYBIČKA 1881 — Antonín RYBIČKA: Český kancionál Litomyšlský. In: PA XI, 1881, 59–64, 191–192

RYŠKOVÁ 1991a — Mireia RYŠKOVÁ: Stručný úvod do Písma sv.: Starý zákon. Praha 1991<sup>2</sup>

RYŠKOVÁ 1991b — Mireia RYŠKOVÁ: Stručný úvod do Písma sv.: Nový zákon. Praha 1991<sup>2</sup>

SABATINI 1944 — Attilio SABATINI: Antonio e Piero del Pollaiuolo. Florence 1944

SAHULA 1900 — Jiří SAHULA: Husitství a protestanství: historická studie. Hradec Králové 1900

- SAMEK 1994 — Bohumil SAMEK: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 [A–I]. Praha 1994
- SAVAS 2002 — Ali Ibrahim SAVAS: Historical Background of the Diplomatic Relations between the Ottomans and Habsburgs. In: GÜZEL/OĞUZ/KARATAY 2002, 272–285
- SEDLÁČEK 1874 — August SEDLÁČEK: Děje města Čáslavě. Praha 1874
- SEDLÁČEK 1897 — August SEDLÁČEK: Děje Třebenic. Třebenice 1897
- SEDLÁČEK 1902–1925 — August SEDLÁČEK: Českomoravská heraldika. Praha 1902–1925
- SEDLÁČEK 2001a — August SEDLÁČEK: Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty I. Praha 2001
- SEDLÁČEK 2001b — August SEDLÁČEK: Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty II. Praha 2001
- SEKYRKA 1997 — Tomáš SEKYRKA (ed.): Umění a mistrovství: pražská malířská bratrstva 1348–1783 (kat. výst.). Praha 1997
- SERVOLINI 1944 — Luigi SERVOLINI: Jacopo de' Barbari. Padova 1944
- SHESTACK 1969 — Alan SHESTACK: The Complete Engravings of Martin Schongauer. New York 1969
- SCHAUBER/SCHINDLER 1997 — Vera SCHAUBER/ Hanns Michael SCHINDLER: Rok se svatými. Praha 1997
- SCHELE 1965 — Sune SCHELE: Cornelis Bos. A Study of the Origins of the Netherland Grottesque. Stockholm 1965
- SCHILLER 1968 — Gertrud SCHILLER: Ikonographie der christlichen Kunst. Band 2. Die Passion Jesu Christi. Gütersloh 1968
- SCHILLER 1980 — Gertrud SCHILLER: Ikonographie der christlichen Kunst. Band 4,2. Maria. Gütersloh 1980
- SCHILLER 1981 — Gertrud SCHILLER: Ikonographie der christlichen Kunst. Band 1. Inkarnation - Kindheit - Taufe - Versuchung - Verklärung - Wirken und Wunder Christi. Gütersloh 1981
- SCHILLER 1986 — Gertrud SCHILLER: Ikonographie der christlichen Kunst. Band 3. Die Auferstehung und Erhöhung Christi. Gütersloh 1986
- SCHOCH/ MENDE / SCHERBAUM 2002 — Rainer SCHOCH /Matthias MENDE/Anna SCHERBAUM: Albrecht Dürer. Das druckgraphische Werk. Band II. München 2002
- SCHÖNE 1938 — Wolfgang SCHÖNE: Dieric Bouts und seine Schule. Berlin 1938

- SCHRÖDER 1980 — Eberhard SCHRÖDER: Dürer. Kunst und Geometrie: Dürers künstlerisches Schaffen aus der Sicht seiner "Underweysung". Berlin 1980
- SCHULZ 1906 — Václav SCHULZ (ed.): Soupis register soudu nejvyššího purkrabství. Praha 1906
- SCHULZ 1913 — Václav SCHULZ: Jakub Krčín z Jelčan. In: Časopis Musea Království Českého LXXXVII, 1913, 384
- SKŘIVÁNEK 2009 — Milan SKŘIVÁNEK: Litomyšl 1259–2009: město kultury a vzdělávání. Litomyšl 2009
- SMITH 1996 — Jeffrey Chipps SMITH: Solis. In: The Dictionary of Art 27. New York 1996, 43–45
- SCHNEIDER 1936 — Jaroslav SCHNEIDER: Kolínský rodák Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan, vynikající český hospodář a rybníkář 16. věku: (Historická studie jubilejní). Kolín 1936
- SOBOTA 2008 — Jan SOBOTA: Tvorba faksimile Žlutického kancionálu. In: BRODSKÝ 2008, 50–54
- SOLAŘ 1859 — Jeronym SOLAŘ: Německobrodský Gradual. In: PA III, 1859, 188–189
- SOMMER 2011 — Petr SOMMER: Kostely na Sedlčansku. Sedlčany 2011
- SOUČKOVÁ 2010 — Ema SOUČKOVÁ: Žlutický kancionál (bakalářská práce na KTF UK). Praha 2010
- SOUČKOVÁ 2012 — Ema SOUČKOVÁ: Staroměstský graduál (NK, ČR, XVII. A. 40), 1561–1567, z dílny Jana Táborského z Klokotské Hory (diplomová práce na KTF UK). Praha 2012
- SOUČKOVÁ 2014a — Ema SOUČKOVÁ: Dřevořezy Albrechta Dürera jako nositelé inspirace pro renesanční iluminátory v Českých zemích. In: Cultural Transfer. Umělecká výměna mezi Itálií a střední Evropou. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů. Praha 2014, 55–60
- SOUČKOVÁ 2014b — Ema SOUČKOVÁ: Výzdoba graduálu z řádového archivu dominikánů. In: Bibliotheca Antiqua 2014. Sborník z 23. konference. Olomouc/Ostrava 2014, 82–87
- SOUČKOVÁ 2015a — Ema SOUČKOVÁ: Sobotecký graduál. In: Vidět – Slyšet – Číst – Rozumět. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů. Praha 2015, 75–78
- SOUČKOVÁ 2015b — Ema SOUČKOVÁ: Objednavatelé graduálů 16. století. In: Studia Historica. Stredoeurópske mesto ako politické, hospodárske a kultúrne centrum. Stretnutie mladých historikov IV. Košice 2015, 46–58
- SOUČKOVÁ 2015c — Ema SOUČKOVÁ: Iluminace Chrudimského graduálu. In: Bibliotheca Antiqua 2015. Sborník z 24. konference. Olomouc/Praha 2015, 95–100



- SOUČKOVÁ 2015d — Ema SOUČKOVÁ: Biblické příběhy na renesančních iluminacích [6 nečíslovaných stran]. Praha 2015
- SOUČKOVÁ 2015e — Ema SOUČKOVÁ: Teplický graduál a kancionál. In: KLÍPA/OTTOVÁ 2015, 584–585, kat. č. XI– 8
- SOUČKOVÁ 2016a — Ema SOUČKOVÁ: Na okraj ke studiu graduálů 16. století v Českých zemích. In: Studia Iuvenilia. Ostrava 2016 (v tisku)
- SOUČKOVÁ 2016b — Ema SOUČKOVÁ: Zobrazení symbolů husitství na renesančních iluminacích. In: Studia Historica. Košice 2016, 49–66
- SOUČKOVÁ 2016c — Ema SOUČKOVÁ: Poznámky k ornamentální výzdobě chorálních rukopisů 16. století. In: Sborník z konference Staré a nové (v tisku)
- SOUČKOVÁ 2016d — Ema SOUČKOVÁ: Iluminátor Matyáš Hutský. In: Sborník z Mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd (v tisku)
- SOUČKOVÁ 2016e — Ema SOUČKOVÁ: Výzdoba Teplických zpěvníků z druhé poloviny 16. století. In: Ústecký sborník historický (v tisku)
- SOUKUP 2011 — Pavel SOUKUP: Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra. Praha 2011
- SOUKUP 2015 — Pavel SOUKUP: Jan Hus as a Preacher. In: ŠMAHEL/PAVLÍČEK 2015, 96–129
- SOUSEDÍK 1998 — Stanislav SOUSEDÍK: Učení o eucharistii v díle M. Jana Husa. Praha 1998
- SPINKA 1965 — Matthew SPINKA: John Hus at the Council of Constance. New York 1965
- SPINKA 1968 — Matthew SPINKA: John Hus. A Biography. Princeton 1968
- SPUNAR 1967 — Pavel SPUNAR: Nová fakta a úvahy o genesi Kodexu vyšehradského a rukopisů s ním souvisejících (nepublikovaná kandidátská práce na ČSAV). Praha 1967
- SPURNÝ 1950 — Jan SPURNÝ: Kodex vyšehradský a jeho skupina (nepublikovaná disertační práce na FF UK). Praha 1950
- SRB/TADRA 1886 — Josef SRB/Ferdinand TADRA: Památník pražského Hlaholu. Praha 1886
- STADLER 1913 — Franz J. STADLER: Michael Wolgemut und der Nürnberger Holzschnitt im letzten Drittel des XV. Jahrhunderts. Strassburg 1913
- STADLOBER 2006 — Margit STADLOBER: Der Wald in der Malerei und der Graphik des Donaustils. Wien 2006
- STANGE 1958 — Alfred STANGE: Der Hausbuchmeister: Gesamtdarstellung und Katalog seiner Gemälde. Baden-Baden 1958
- STANGE 1964 — Alfred STANGE: Malerei der Donauschule. München 1964

STEJSKAL 1961 — Karel STEJSKAL: Poznámky k současnému stavu bádání o Jenském kodexu. In: Umění IX, 1961, 1–30

STEJSKAL 1974 — Karel STEJSKAL: Klášter Na Slovanech. Praha 1974

STEJSKAL 1976 — Karel STEJSKAL: Matouš Ornys a jeho „rod císaře Karla IV.“ K otázce českého historizujícího manýrismu. In: Umění XXIV, 1976, 13–58

STEJSKAL 1984 — Karel STEJSKAL: Klášter Na Slovanech, pražská katedrála a dvorská malba doby Karlovy. In: DČVU 1/1, 1984, 328–342

STEJSKAL/PETRŮ 1997 — Karel STEJSKAL/ Eduard PETRŮ: Historické obrazy života a umučení svatého Václava, knížete českého. Matyáš Hutský z Křivoklátu. Praha 1997

STEJSKAL/ VOIT 1991 — Karel STEJSKAL/ Petr VOIT: Iluminované rukopisy doby husitské. Praha 1991

STERRE 1996 — Jetty E. van der STERRE: Bos. In: The Dictionary of Art 4. New York 1996, 442–443

STEWART 1996 — Alison STEWART: Beham. In: The Dictionary of Art 3. New York 1996, 505–508

STOCK 1996 — Jan van der STOCK: Flemish Illuminated Manuscripts 1475–1550. Ghent 1996

STOCK 2002 — Jan van der STOCK: Early Prints: the Print Collection of the Royal Library of Belgium. London 2002

STRAKA 1908–1909 — Cyril Antonín STRAKA: Rukopisné práce a život Jana Václava Šíchy, kapitulára Strahovského. In: PA 23, 1908–1909, 281–308

STRAUSS 1974 — Walter L. STRAUSS: The Complete Drawings of Albrecht Dürer. New York 1974

STRAUSS 1980 — Walter L. STRAUSS: Albrecht Dürer: Woodcuts and Woodblocks. New York 1980

STRIEDER 1993 — Peter STRIEDER: Tafelmalerei in Nürnberg 1350–1550. Königstein im Taunus 1993

STRIEDER 1996a — Peter STRIEDER: Dürer. In: The Dictionary of Art 9. New York 1996, 427–445

STRIEDER 1996b — Peter STRIEDER: Wolgemut, Michael. In: The Dictionary of Art 33. New York 1996, 299–302

STRIEDER 1996c — Peter STRIEDER: Pleydenwurff. In: The Dictionary of Art 25. New York 1996, 39–41

STÜBIGER 1969 — Gerhard STÜBIGER: Život v Chomutově na sklonku 16. století. In: Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 1, 1969, 62–66, 81–84

STUDNIČKOVÁ 2002 — Milada STUDNIČKOVÁ: Úvodní iluminace Smíškovského graduálu jako klíč k interpretaci rukopisu. In: PRIX 2002, 183–189

STUDNIČKOVÁ 2006a — Milada STUDNIČKOVÁ: "Vešel Ježíš do jednoho Městečka." K ikonografii úvodní iniciály žitavského Vesperale et Matutinale. In: Baket BUKOVINSKÁ/Lubomír SLAVÍČEK (eds.). Pictura Verba Cupit. Sborník příspěvků pro Lubomíra Konečného. Praha 2006, 123–150

STUDNIČKOVÁ 2006b — Milada STUDNIČKOVÁ: Mistr Mandevillova cestopisu – dílna. Tractatus de ludo Scacorum (Jacobus de Cessolis, Liber de moribus hominum et officiis nobilium sive super ludum scaccorum). In: FAJT 2006, 496–497, kat. č. 167

STUDNIČKOVÁ 2010a — Milada STUDNIČKOVÁ: Jénský kodex. In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 162–165, kat. č. V/26

STUDNIČKOVÁ 2010b — Milada STUDNIČKOVÁ: Göttingenský kodex. In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 160–161, kat. č. V/25

SUCKALE 1984 — Robert SUCKALE: Hans Pleydenwurff in Bamberg. In: Historischer Verein für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg CXX, 1984, 423–438

SVATOŠ 2011 — Michal SVATOŠ: Cesta k husitské univerzitě. Proměny pražské univerzity 14. a 15. století. In: NOVOTNÝ/ŠÁMAL 2011, 42–49

SVITÁKOVÁ 2012 — Kristina SVITÁKOVÁ: Fabián Puléř - pražský iluminátor (bakalářská práce na KTF UK). Praha 2012

SVITÁKOVÁ 2016 — Kristina SVITÁKOVÁ: Dílo Fabiána Pulře (diplomová práce na FF UK). Praha 2016

SVOBODOVÁ 1996 — Milada SVOBODOVÁ: Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Univerzitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu z roku 1906. Praha 1996

SZÉKELY 1985 — György SZÉKELY: Das Erbe von Jan Hus in der Reformation Martin Luthers. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 24, 1985, 3–21

ŠAMÁNKOVÁ/VONDRA 1961 — Eva ŠAMÁNKOVÁ/Jiří VONDRA: Český Krumlov: městská památková rezervace, státní zámek a památky v okolí. Praha 1961

ŠÁROVCOVÁ 2007 — Martina ŠÁROVCOVÁ: Zmizelé renesanční iluminace. In: Umění LV, 2007, 374–386

ŠÁROVCOVÁ-KRATOCHVÍLOVÁ 2007 — Martina ŠÁROVCOVÁ-KRATOCHVÍLOVÁ: Modus Legendi: Illuminated Utraquist Choir Books of the Bohemian Renaissance. In: Milena

BARTLOVÁ/ Michal ŠRONĚK (eds.). *Public Communication in European Reformation: Artistic and Media in Central Europe 1380–1620*. Praha 2007, 133–142

ŠÁROVCOVÁ 2008a — Martina ŠÁROVCOVÁ (rec.): Barry Frederic H. Graham. *Bohemian and Moravian Graduals*. In: *Umění LVI*, 2008, 81–84.

ŠÁROVCOVÁ 2008b — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Malířská výzdoba Žlutického graduálu*. In: BRODSKÝ 2008, 41–43

ŠÁROVCOVÁ 2009a — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Réva vinná v českých renesančních iluminovaných rukopisech*. In: KILIÁN 2009, 229–244

ŠÁROVCOVÁ 2009b — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Podoba a význam portrétu v českých renesančních rukopisech na příkladu Třebenického graduálu*. In: *Opera Romantica 11. Jazyk a řeč knihy. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*. České Budějovice 2009, 427–454.

ŠÁROVCOVÁ 2010a — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Cantate Domino canticum novum. Iluminované hudební rukopisy české reformace*. In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 413–466.

ŠÁROVCOVÁ 2010b — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Neznámý pražský iluminátor Adam Cibus a Písně chwal božských z roku 1587*. In: *Ars linearis II*, 2010, 4–11

ŠÁROVCOVÁ 2010c — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Martinická bible*. In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010, 125–127, kat. č. V/14

ŠÁROVCOVÁ 2010d — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Iluminátor Pavel Mělnický. Recepce grafických listů Albrechta Dürera v pozdně gotické knižní malbě*. In: *Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách století*. Praha 2010, 497–512

ŠÁROVCOVÁ 2011a — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Ikonografie česky psaných utrakvistických graduálů (nepublikovaná disertační práce na FF UK)*. Praha 2011

ŠÁROVCOVÁ 2011b — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Jan Hus in Illuminated Manuscripts of the Bohemian Renaissance*. In: *The Bohemian Reformation and Religious Practice 8*, 2011, 286–314.

ŠÁROVCOVÁ 2012 — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Graduál Nového Města nad Metují. Nové Město nad Metují 2012*

ŠÁROVCOVÁ 2014a — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Aktualizace tureckého nebezpečí v iluminovaných hudebních rukopisech 16. století*. In: *Historie - Otázky - Problémy. Kříž versus půlměsíc. Literární a umělecká tvorba jako prostor střetů mezi křesťanstvím a islámem*. Praha 2014, 72–84

ŠÁROVCOVÁ 2014b — Martina ŠÁROVCOVÁ: *A Little Known Utraquist Gradual in the British Library in London*. In: *Bohemian Reformation and Religious Practise 9*, 2014, 250–278

ŠÁROVCOVÁ 2014c — Martina ŠÁROVCOVÁ: *Živý slon a pražské dvorské slavnosti 1570*. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C - Literární historie 59*, 2014, 34–40

ŠIMÁK 1898–1899 — Josef Vítězslav ŠIMÁK: Zprávy o illuminatorech pražských doby jagellonské 1471–1526. In: PA XVIII, 1898–1899, 457–484

ŠIMÁK 1909 — Josef Vítězslav ŠIMÁK: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Turnovském. Praha 1909

ŠIMÁK 1939 — Josef Vítězslav ŠIMÁK: Materiálie k dějinám českého umění. Drobné zprávy o umělcích doby Rudolfínské. In: Památky archaeologické XXXXI, 1939, 170–181

ŠIMEK 1892 — Josef ŠIMEK: Zpráva o Kaňkovském graduále. In: PA XV, 1892, 461–464

ŠLAPÁKOVÁ 2011 — Tereza ŠLAPÁKOVÁ: Iluminátorská výzdoba Ústeckého graduálu z konce 15. století (bakalářská práce na FF Univerzitě Palackého v Olomouci). Olomouc 2011

ŠMAHEL 1993 — František ŠMAHEL: Husitská revoluce 2. Kořeny české reformace. Praha 1993

ŠMAHEL 2007 — František: Žižka a husitství očima dneška. In: DRDA/ VYBÍRAL 2007, 17–24

ŠMAHEL 2010 — František ŠMAHEL: Život a dílo Jeronýma Pražského: Zpráva o výzkumu. Praha 2010

ŠMAHEL 2013 — František ŠMAHEL: Jan Hus: Život a dílo. Praha 2013

ŠMAHEL/PAVLÍČEK 2015 — František ŠMAHEL/Ota PAVLÍČEK (eds.): A Companion to Jan Hus. Leiden/Boston 2015

SNÍŽKOVÁ 1967 — Jitka SNÍŽKOVÁ: Solnický graduál Samuela Soukeníka. In: ČNM 136, 1967, 13–17

ŠPIČÁK 1980 — Josef ŠPIČÁK: Jiří Melantrich z Aventýnu. Praha 1980

ŠRONĚK 1997a — Michal ŠRONĚK: Pražští malíři 1600–1657: Mistři, tovaryši, učedníci a štolíři v Knize Staroměstského malířského cechu. Biografický slovník. Praha 1997

ŠRONĚK 1997b — Michal ŠRONĚK: Malířství a sochařství 1550–1650. In: FUČÍKOVÁ 1997a, 353–375

ŠRONĚK 2002 — Michal ŠRONĚK: Obrazy u soudu. In: PRIX 2002, 299–302

ŠRONĚK/ROHÁČEK/DANĚK 1999 — Michal ŠRONĚK/ Jiří ROHÁČEK/ Petr DANĚK: Václav Trubka z Rovin – studie k měšťanskému mecenátu v rudolfínské Praze. In: Umění XLVII, 1999, 295–308.

ŠTAJNOCHR 2005 — Vítězslav ŠTAJNOCHR: Svatá Trojice. Učení o Bohu v Trojici a vývoj zobrazení. Uherské Hradiště 2005

ŠTEFANCOVÁ 2007 — Dagmar ŠTEFANCOVÁ: Zaniklé chrámy/ Extinct Churches. Praha 2007

ŠTECH 1915 — Václav Vilém ŠTECH: Jan Hus ve výtvarném umění. In: Mistr Jan Hus v životě a památkách českého lidu. Praha 1915, 82–98

ŠTECH 1924 — Václav Vilém ŠTECH: Mistr Jan Hus ve výtvarném umění. Praha 1924

ŠTECH 1929 — Václav Vilém ŠTECH: Podstata lidového umění. In: Umění II, 1929, 221–230

ŠTECH/ WIRTH/ VOJTÍŠEK 2002 — Václav Vilém ŠTECH/ Zdeněk WIRTH/ Václav VOJTÍŠEK: Zmizelá Praha 1. Staré a nové město s podskalím.(reprint druhého vydání Václava Poláčka z roku 1946). Praha a Litomyšl 2002

ŠTĚPÁNEK 1887 — Josef ŠTĚPÁNEK: Litomyšlský kancionál. In: Výroční zpráva c.k. Státní školy střední v Litomyšli. Litomyšl 1887, 1–24

TALBOT 1996a — Charles TALBOT: Altdorfer. In: The Dictionary of Art 1. New York 1996, 713–721

TALBOT 1996b — Charles TALBOT: Danube school. In: The Dictionary of Art 8. New York 1996, 513–515

TALBOT 1996c — Charles TALBOT: Cranach. In: The Dictionary of Art 8. New York 1996, 111–121

TALBOT 1996d — Charles TALBOT: Master of the Historia Friderici et Maximiliani. In: The Dictionary of Art 20. New York 1996, 690–691

TEIGE 1901 — Josef TEIGE: Jana Táborského z Klokotské Hory Zpráva o orloji staroměstském. Praha 1901

TEIGE 1910 — Josef TEIGE. Základy Starého místopisu pražského (1437–1620) I/1. Praha 1910

THAUSING 1876 — Moriz THAUSING: Dürer. Geschichte seines Lebens und seiner Kunst. Leipzig 1876

THOMPSON/ CAMPBELL 1974 — Colin THOMPSON/ Lorne CAMPBELL: Hugo van der Goes and the Trinity Panels in Edinburgh. Edinburgh 1974

THOMSON 1983 — Willliell R. THOMSON: The Latin Writings of John Wyclif: An Annotated Catalog. Toronto 1983.

TICHÝ 1951 — Josef TICHÝ: Husitika v rukopisech Knihovny Národního musea. In: ČNM 120, 1951, 34–50

TICHÝ/DROBNÁ 1965 — Josef TICHÝ/ Zoroslava DROBNÁ: Iluminované nejkrásnější rukopisy Knihovny Národního muzea v Praze: katalog výstavy, květen–září 1965. Praha 1965

TIMM 2006 — Frederike TIMM: Der Palästina-Pilgerbericht des Bernhard von Breidenbach und die Holzschnitte Erhard Reuwichs : die Peregrinatio in terram sanctam (1486) als Propagandainstrument im Mantel der gelehrten Pilgerschrift. Stuttgart 2006

- TOBOLKA 1949 — Zdeněk TOBOLKA: *Kniha: její vznik, vývoj a rozbor*. Praha 1949
- TOLAN 2000 — John Victor TOLAN (ed.): *Medieval Christian Perception of Islam*. New York/London 2000
- TOMAN 1947 — Prokop TOMAN: *Nový slovník československých výtvarných umělců I*. Praha 1947
- TOMAN 1950 — Prokop TOMAN: *Nový slovník československých výtvarných umělců II*. Praha 1950
- TONIOLO 1998 — Federica TONIOLO (ed.): *La miniatura a Ferrara: dal tempo di Cosmè Tura all'eredità di Ercole de' Roberti* ; [Ferrara, Palazzo Schifanoia, 1 marzo - 31 maggio 1998. Città di Ferrara, celebrazione del V centenario della morte di Cosmè Tura e di Ercole de' Roberti]. Modena 1998
- TOŠNEROVÁ 1995 — Marie TOŠNEROVÁ et al.: *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*. Praha 1995
- TOŠNEROVÁ 1998 — Marie TOŠNEROVÁ et al.: *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*. Praha 1998
- TOŠNEROVÁ 2001 — Marie TOŠNEROVÁ et al.: *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*. Praha 2001
- TOŠNEROVÁ 2002–2004 — Marie TOŠNEROVÁ: *Rukopisy předbělohorského období (1526–1620) signatury DA–DE v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově*. In: *Studie o rukopisech* 35, 2002–2004, 115–142
- TOŠNEROVÁ 2004 — Marie TOŠNEROVÁ et al.: *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České Republice*. Praha 2004
- TRUHLÁŘ/HRDINA 1966 — Antonín TRUHLÁŘ/Karel HRDINA: *Rukověť humanistického básnictví 1*. Praha 1966
- TRUHLÁŘ/HRDINA 1969 — Antonín TRUHLÁŘ/Karel HRDINA: *Rukověť humanistického básnictví 3*. Praha 1969
- TRUHLÁŘ 1906 — Josef TRUHLÁŘ: *Katalog českých rukopisů C. k. veřejné a universitní knihovny pražské*. Praha 1906
- TŘEŠTÍK 1968 — Dušan TŘEŠTÍK: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení*. Praha 1968
- TŘÍSKA 1965 — Josef TŘÍSKA: *Dvě husitské veršované skladby*. In: *Časopis Národního muzea* 134, 1965, 83–86
- TUREK 1989a — Rudolf TUREK: *Svatý Václav*. In: *KADLEC* 1989, 53–71

TUREK 1989b — Rudolf TUREK: Svatý Vojtěch. In: KADLEC 1989, 85–112

UHLÍŘ 1996 — Zdeněk UHLÍŘ: Literární prameny svatováclavského kultu a úcty ve vrcholném a pozdním středověku. Praha 1996

UHLÍŘOVÁ 2006 — Jana UHLÍŘOVÁ: Chrudimský graduál z roku 1530 a rozbor repertoáru jeho kancionálové části (bakalářská práce na FF Masarykově Univerzitě v Brně). Brno 2006

UHLÍŘOVÁ 2008 — Jana UHLÍŘOVÁ: Chrudimské graduály 1530 a 1570 – analýza vztahu a proměny jejich repertoáru (diplomová práce na FF Masarykově Univerzitě v Brně). Brno 2008.

URBÁNEK 1952 — Rudolf URBÁNEK: Starší obdoba rukopisu Jenského, rukopis Göttingenský. In: Věstník České akademie věd a umění 61, 1952, 21–33

URBÁNKOVÁ 1957 — Emma URBÁNKOVÁ: Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny. Praha 1957

UBISCH 1889 — Eduard von UBISCH: Virgil Solis uns seine biblischen Illustrationen für den Holzschnitt. Leipzig 1889

UTERKIRCHER 1967 — Franz UTERKIRCHER: European Illuminated Manuscripts in the Austrian National Library. London 1967

VACEK 1911 — František VACEK: Dějiny Bubence, Dejvic, Šárky a okolí. In: Sborník příspěvků k dějinám král. hlav. města Prahy 2, 1911, 47–461

VACKOVÁ 1959 — Jarmila VACKOVÁ: Malířství 2. poloviny 16. století v Čechách a na Moravě (aspirantská práce, Ústav pro teorii a dějiny umění Československé akademie věd). Praha 1959

VACKOVÁ 1963 — Jarmila VACKOVÁ: Cestopis a životopis Jindřicha Hyzrleho z Chodova z let 1612–1648. In: Umění XI, 1963, 112–123

VACKOVÁ 1968 — Jarmila VACKOVÁ: Podoba a příčiny anachronismu. In: Umění XVI, 1968, 379–393

VACKOVÁ 1969 — Jarmila VACKOVÁ: Epitafní obrazy v předbělohorských Čechách. In: Umění XVII, 1969, 131–155

VACKOVÁ 1989 — Jarmila VACKOVÁ: Závěsné malířství a knižní malba v letech 1526 až 1620. In: DČVU II/1, 1989, 93–105

VACKOVÁ 1997 — Jarmila VACKOVÁ: Graduál Žlutický – Žlutický kancionál. In: FUČÍKOVÁ 1997b, 334, kat. č. IV/162

VACKOVÁ 2005 — Jarmila VACKOVÁ: Van Eyck. Praha 2005



VANČURA 1928–1929 — Jindřich VANČURA: Dějiny někdejšího královského města Klatov. 2. část I. dílu. Vnitřní život v Klatovech za doby utrakvistické (1453–1620). Klatovy 1928–1929

VÁLKA 1996 — Josef VÁLKA: Dějiny Moravy. Díl 2. Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1996

VALTROVÁ 2011 — Jana VALTROVÁ: Středověká setkání s jinými. Modloslužebníci, židé, saraceni a heretici v misionářských zprávách o Asii. Praha 2011

VANĚK/ HOSTAŠ/ BOROVSKÝ 1899 — Ferdinand VANĚK/ Karel HOSTAŠ/ František Adolf BOROVSKÝ: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. VII. Politický okres Klatovský. Praha 1899

VÁVRA 1874–1877 — J. VÁVRA: Krčínové z Jelčan. In: PA X, 1874–1877, 373–374

VAVŘÍNEK 2009 — Karel VAVŘÍNEK et al.: Almanach českých šlechtických a rytířských rodů. Praha 2009

VELDE 1996 — Carl Van de VELDE: Floris. In: The Dictionary of Art 11. New York 1996, 219–223

VENARD 1992 — Marc VENARD (ed.): Die Geschichte des Christentums: Religion - Politik - Kultur. Bd. 8., Die Zeit der Konfessionen (1530–1620/30). Freiburg im Breisgau 1992

VIDMANOVÁ 1997 — Anežka VIDMANOVÁ: Hus a svatý Vojtěch. In: POLC 1997, 107–112

VLASÁK 1859 — Antonín Norbert VLASÁK: Hrad Vysoký Chlumeck a jeho okolí v Táborsku. In: PA III, 1859, 49–58

VLASÁK 1870 — Antonín Norbert VLASÁK: Okres Sedlčanský. Nástin historicko-archaeologický. Praha 1870

VLČEK 1996 — Pavel VLČEK et al.: Umělecké památky Prahy. Staré město, Josefov. Praha 1996

VLČEK 2000 — Pavel VLČEK et al.: Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany. Praha 2000

VLČEK 2001 — Pavel VLČEK: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků. Praha 2001<sup>2</sup>

VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1997 — Pavel VLČEK/Petr SOMMER/ Dušan FOLTÝN: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997

VLHOVÁ–WÖRNER 2005 — Hana VLHOVÁ–WÖRNER: V. Obsah a liturgie Jistebnického kancionálu. In: MS. Praha, Knihovna Národního muzea, II C 7: kritická edice = Jistebnice kancionál: MS. Prague, National Museum Library II C 7: critical edition. 1. svazek, Graduale. Brno 2005, 81–134

VOCEL 1859 — Jan Erazim VOCEL: Miniatury české XVI. století (separát z PA III, 1859, 241–257). Praha 1859

VOIT 1987 — Petr VOIT: Moravské prameny z let 1567–1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie. Příspěvky ke knihopisu (5). Praha 1987

VOIT 2006 — Petr VOIT: Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Praha 2006

VOLEK/ JAREŠ 1977 — Tomislav VOLEK/ Stanislav JAREŠ: Dějiny české hudby v obrazech: od nejstarších památek do vybudování Národního divadla. Praha 1977

VOLF 1922 — Josef VOLF: Knihotiskař Bertoloměj Netolický o tiskařských a knihkupeckých poměrech r. 1550. In: Naše kniha III, 1922, 2

VONDRUŠKA 2005 — Vlastimil VONDRUŠKA: Církevní rok a lidové obyčeje. České Budějovice 2005

VOREL 2005 — Petr VOREL: Velké Dějiny země Koruny české VII. 1526–1618. Praha 2005

VOSS 1907 — Hermann VOSS: Der Ursprung des Donaustiles. Ein Stück Entwicklungsgeschichte deutscher Malerei. Leipzig 1907

VRCHOTKA 1981 — Jaroslav VRCHOTKA: Z pokladnice Knihovny Národního muzea: Katalog výstavy nejkrásnějších iluminovaných rukopisů z muzejních kimélií. Praha 1981

VŠETEČKOVÁ 1996 — Zuzana VŠETEČKOVÁ: Gotické nástěnné malby v křížové chodbě kláštera Na Slovanech. In: Umění XLIV, 1996, 131–148

VYBÍRAL 2007 — Zdeněk VYBÍRAL: Člověk ve válce. In: BŮŽEK/ KRÁL 2007, 433–473

WAGNER 1956 — Eduard WAGNER: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské. Praha 1956

WALTER 2012 — Pavel WALTER: Život dominikánek v konventu u sv. Anny a sv. Vavřince na Starém Městě pražském od poloviny 16. století do začátku 18. století (bakalářská práce na FF UK). Praha 2012

WEISBACH 1906 — Werner WEISBACH: Der junge Dürer: Drei Studien. Leipzig 1906

WEISWEILER 1943 — Josef WEISWEILER: Heimat und Herrschaft. Wirkung und Ursprung eines irischen Mythos. (Schrittenreihe der Deutschen Gesellschaft für keltische Studien . Heft 11). Halle 1943

WHEATCROFT 2006 — Andrew WHEATCROFT: Nevěřící. Střety křesťanstva s islámem v letech 638–2002. Praha 2006

WILSON 1975 — Adrian WILSON: The making of Nuremberg Chronicle. Amsterdam 1975

WINCKEL 1996 — Madeleine van de WINCKEL: Vredeman de Vries, Hans. In: The Dictionary of Art 32. New York 1996, 724–727

WINTER 1892 — Zikmund WINTER: Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a v XVI. století II. Praha 1892

WINTER 1890–1892 — Zikmund WINTER: Matiaš Hutský od Křivoklátu. In: PA 15, 1890–1892, 627–629

WINTER 1893–1895 — Zikmund WINTER: K životopisu dvou českých umělců. In: PA XVI, 1893–1895, 553–556

WINTER 1895 — Zikmund WINTER: Život církevní v Čechách: Kulturně historický obraz z XV. a XVI. století I. Praha 1895

WINTER 1896 — Zikmund WINTER: Život církevní v Čechách: Kulturně historický obraz z XV. a XI. století II. Praha 1896

WINTER 1901 — Zikmund WINTER: Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a v XVI. století. Kulturně historický obraz. Praha 1901

WINTER 1909 — Zikmund WINTER: Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách. Praha 1909

WINTER 1913 — Zikmund WINTER: Český průmysl a obchod v XVI. věku. Praha 1913

WINZIGER 1962 — Franz WINZIGER: Die Zeichnungen Martin Schongauers. Berlin 1962

WINZIGER 1972 — Franz WINZIGER: Ein Frühes Christusbild Martin Schongauers. In: Pantheon XXX, 1972, 447–454

WÖLFFLIN 1908 — Heinrich WÖLFFLIN: Die Kunst Albrecht Dürers. München 1908

ZAMASTIL 1893–1895 — Karel ZAMASTIL: Malíř Fabian Polirar. In: PA XVI, 1893–1895, 166–167

ZDICHYNEC 2008 — Jan ZDICHYNEC (ed.): Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru. J. Zdichynec, Jan. Ústí nad Orlicí 2008

ZDRÁHAL 1918 — František V. ZDRÁHAL: České stavovské povstání roku 1618 a následky jeho porážky na Bílé hoře : Dle nejnovějších dějepisných spisů. České Budějovice 1918

ZERNER 1969 — Henri ZERNER: Die Schule von Fontainebleau. Das graphische Werk. Wien & München 1969

ZERNER 1996 — Henri ZERNER: Fontainebleau school. In: The Dictionary of Art 11. New York 1996, 262–268

ZÍBRT 1889 — Čeněk ZÍBRT: Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk: příspěvek ke kulturním dějinám českým. Praha 1889

ZÍBRT 1900 — Čeněk ZÍBRT: Bibliografie České historie I. Praha 1900

ZINKE 1977 — Detlef ZINKE: Patinirs "Weltlandschaft": Studien und Materialien zur Landschaftsmalerei im 16. Jahrhundert. Frankfurt am Main 1977

ZÖLLNER 2005 — Frank ZÖLLNER: Leonardo da Vinci 1452–1519: Malířské a kreslířské dílo. Praha 2005

ŽÁKAVEC 1930 — Ferdinand ŽÁKAVEC: Několik stručných dat ze života Jiřího Melantricha z Aventýna. In: Grafická práce 5, 1930, 74–81

ŽILKA 1997 — Ladislav ŽILKA: Seznam domů týnské osady z roku 1613. In: Documenta Pragensia XV, 1997, 75–81

ŽIŽKOVÁ 1994 — Jitka ŽIŽKOVÁ: Kancionál literátského bratrstva v Teplicích z roku 1566. (diplomová práce na FF UK). Praha 1994

ŽIŽKOVÁ 1995 — Jitka ŽIŽKOVÁ: Rukopisné zpěvníky jako doklad hudební aktivity teplických měšťanů v 2. polovině 16. století. In: Zprávy a studie regionálního muzea v Teplicích 20, 1995, 33–55.

ŽIŽKOVÁ 2004 — Jitka ŽIŽKOVÁ: Vodňanský kancionál a jeho význam pro pochopení vývoje repertoáru české duchovní písně 16. století. In: Vodňany a Vodňansko 6, 2004, 120–134.

ŽIŽKOVÁ 2007 — Jitka ŽIŽKOVÁ: Repertoár jednohlasých písní adventního a vánočního období v rukopisech Jana Táborského z Klokotské Hory (nepublikovaná disertační práce na FF UK). Praha 2007

ŽIŽKOVÁ/MICHLOVÁ 2015 — Jitka ŽIŽKOVÁ/ Jana MICHLOVÁ: České zpěvníky teplického literátského bratrstva ze 16. století. Katalog výstavy k počtě Mistra Jana Husa. Teplice 2015

ŽŮREK 2009 — Jiří ŽŮREK: K diskuzi nad sedlčanskými graduály. In: Hudební věda XLVI, 2009, 177–186

## SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ

- Antiphonale et graduale ordinis Frantrum Minorum (Plzeň, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, sign. 21 M T 188) 1677
- Antifonář z Bíliny (Teplice, Státní okresní archiv Teplice, sign. Ms 85) 70. léta 14. století
- Antifonář Havla ze Stěžer (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV A 17) 1559
- Antifonář strahovských premonstrátů (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DF I 5) 1606
- Biblia Veteris et Novi testamenti (Praha, NK ČR, sign. 54 A 6) 1570
- Biblische Figuren des alten vnd Newen Testaments gantz künstlich gerisse (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, VD16 ZV 24348) 1565
- Breviář Fridricha III. (München, Bayerische Staatsbibliothek, cod. germ. 68) 1477–1481
- Cerroniho Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína (Brno, Moravský zemský archiv v Brně, Fond E 6, Benediktini Rajhrad, sign. Hd 22 bis) poč. 15. století
- Cestopis Bedřicha z Donína (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DG IV 23) počátek 17. století
- Čáslavský graduál (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Mus. Hs. 15503) 1557
- Českobrodský graduál (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII B 20) 1557 (*část výzdoby rukopisu až z roku 1570*)
- Český zpěvník od dominikánů (Praha, Národní archiv, fond – Řádový archiv dominikánů, stará signatura č. 257, sign. ŘD 410) asi 60.–80. léta 16. století
- Formy a Notule Listuow wsseliyakých / gichž Stawowé w tomto Králowstwij Českém wuobec požijwagij (Brno, Státní archiv, XIV. 222 neúpl.) 1547 ? nebo 1572
- Franusův kancionál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, sign. Hr-6) 1505
- Göttingenský kodex (Göttingen, Niedersächsische Staats - und Universitätsbibliothek Göttingen, sign. 2°Cod. Ms. theol. 182 Cim) 1464
- Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI B 1a) 1573–1578
- Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI B 1b) 1573–1578
- Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI B 1c) 1573–1578

- Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI B 1d) 1573–1578
- Graduál kostela sv. Michala v Opatovicích na Novém Městě pražském (Praha, Památník Národního písemnictví, sign. DA II 3) 1573–1578
- Graduál kůru sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích na Novém Městě pražském (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIII A 8) 1581–1592
- Graduál literátského bratrstva sv. Havla na Starém Městě pražském (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII B 19) 4. čtvrtina 16. století
- Graduál literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum Příbram, sign. L 264) 1579–1587
- Graduál Magdalény od Zlaté Hvězdy (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 41) 1576
- Graduál Nového Města nad Metují (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 42) 1604–1605
- Graduál novoměstských řezníků – I. díl (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 32) 1567
- Graduál novoměstských řezníků – II. díl (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 31) 1568
- Graduál Sixta z Ottersdorfu (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIII B 2) 1573–1599
- Graduál z Britské knihovny (London, British Library, Add MS 16175) 1570
- Graduál z knihovny Arcidiecézního muzea v Kroměříži (Kroměříž, Arcidiecézní muzeum Kroměříž, inv.č. 21428) 40.–80. léta 16. století
- Graduál z Louky (Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M IV 1) 1499
- Graduálu Jakuba Sklenáře (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII B 21) 1574
- Graduál z Ústí nad Orlicí (Ústí nad Orlicí, Římskokatolický farní úřad při chrámu Nanebevzetí Panny Marie, bez sign.) 1584–1613
- Hazenburský Misál (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 1844) 1409
- Heinrich Hiesslerle von Chodaw: Reiss-Buch und Leben (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. VI A 12) 1612–1648
- Hradecký antifonář (Hradec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Hr 3–4) 1465

Hradecký graduál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Hr 2) 70. léta 15. století

Chrudimský český graduál (Chrudim, Regionální muzeum v Chrudimi, inv. č. 12579) 1570

Chrudimský latinský graduál (Chrudim, Regionální muzeum v Chrudimi, inv. č. 12580) 1530–1549

Icones novi testamenti ... latinis et germanicis carminibus adjunctis.. Cum artis pictoriae apologia. Sigismundi Feyerabend., (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. VD16 I 36) 1571

Jenský kodex (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24) počátek 16. století

Kancionál Betlémské kaple (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A 15) 2. polovina 16. století (*v souvislosti s výzdobou většinou uváděná datace 1587*)

Kaplický misál (České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, sign. DCM 49) 70. léta 14. století

Klatovský český graduál (Klatovy, Vlastivědné muzeum Dr. Hostače v Klatovech, sign. CS KL 1/ MS 1) 60. léta 16. století

Klatovský latinský graduál (Klatovy, Vlastivědné muzeum Dr. Hostače v Klatovech, sign. CS KL 403) 1537–1585

Knížka modlitební (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37) kolem 1500

Kodex heidelberský (Praha, Archiv Národní galerie, sign. AA2015) 2. pol. 16. století

Kolínský antifonář (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XX A 21) před 1477

Kolínský antifonář (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XX A 22) před 1477

Kouřimský graduál (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIV A 1) 1470

Královehradecký graduál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, sign. Hr–13) 1594–1604

Královehradecký graduál (Hradec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, sign. Hr–14) 1594–1604

Krolmusův graduál (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV B 9) 1556–1557

Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína (Praha, Národní archiv, Fond ČDK, kniha č. 149) asi po 1527

Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína (Krakow, Biblioteka Jagiellonska, cod. 441) 1531

Křižovnický graduál (Praha, Národní knihovna České republiky, depositum knihovny rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou, sign. Kříž. XVIII A 7) 1559–1592

Křižovnický graduál (Praha, Národní knihovna České republiky, depositum knihovny rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou, sign. Křiž. XVIII A 6) z let 1559–1592

Kutnohorský graduál (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIII A 2) 1471

Kutnohorský graduál (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 15501) kolem roku 1490

Latinský graduál z Knihovny Národního muzea (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XVI B 15) první čtvrtina 16. století

Liber de moribus hominum et officiis nobilium sive super ludum scaccorum (Madrid, Biblioteca Nacional de Espana, Vitr. 25–26) 30. léta 15. století

Litoměřický český graduál (Litoměřice, Oblastní muzeum v Litoměřicích, sign. SV12952) 1578

Litoměřický český graduál (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA I 6) 1543

Litoměřický graduál (Lovosice, Státní okresní archiv Litoměřice, sign. IV C 1) počátek 16. století (*nejčastěji uváděna datace 1517*)

Litomyšlský graduál (Litomyšl, Regionální muzeum v Litomyšli, inv. č. R–203, přír. č. 104/1970) 1561–1563

Lobkovický breviář (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIII F 202) 1494

Lobkovický graduál (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIII A 1) 1500

Lomnický graduál – I. díl (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 53a) 1578

Lomnický graduál – II. díl (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 53b) 1580

Loucký misál (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DG III 14) 1483

Lounský graduál Jana Táborského (Louny, Státní okresní archiv Louny, sign. I G 9) 1561–1563 (*některá folia domalovaná až v poslední třetině 16. století*)

Lounský graduál Pavla Mělnického (Louny, Státní okresní archiv Louny, sign. I G 8a) 1530

Lounský graduál Pavla Mělnického (Louny, Státní okresní archiv Louny, sign. I G 8b) 1530

Malostranský graduál – I. díl (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 3) 1569–1572

Malostranský graduál – II. díl (Praha, Archiv hlavního města Prahy, sign. 1869) 1569–1572

Martinická bible (Praha, Archiv Akademie věd České republiky, sign. 1T G3) 1430



Mettener Armenbibel - Biblia pauperum (München, Bayerische Staatsbibliothek, BSB Clm 8201) 1414/15

Misál Jana z Bludova (Olomouc, Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, KK CO 45) 1466

Misál pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazenburka (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XV A 8) 1409

Mladoboleslavský graduál Janíčka Zmilelého z Písku (Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslavsko, inv. č. 21691) 1509

Mladoboleslavský graduál Jana Kantora Starého (Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslavsko, inv. č. 21692) 1572

Německobrodský graduál (Havlíčkův Brod, Muzeum Vysočiny, sign. SK 2/1) 1. polovina 16. století (*většinou uváděna datace 1506*)

Figure del Nuovo Testamento (Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, sign. FC071) 1559

Olomoucká právní kniha Václava z Jihlavy (Olomouc, Státní okresní archiv, Fond - Archiv města Olomouc, inv. č. 1540) 1430

Orationale Klementa z Jaksthonowa (Praha, Uměleckoprůmyslové museum, sign. Ms. 7764) 1488

Ostříhomský graduál (Esztergom, Főszékesegyház Könyvtár, sign. Ms I 3) počátek 16. století

Památník Matouše Günthera z Jihlavy (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DG IV 27) 1599–1612

Památník Sebalda Plana (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DG IV 25) 1574–1592

Pangratz Engelhart von Haselbach: Egrische Cronica (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. VI F 43) 1560–1571

Pasionál Jana Kalivody (Olomouc, Zemský archiv Opava, Pobočka Olomouc, KK CO 89) 1525

Peregrinatio in Terram Sanctam (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. Cheb 06/039) 1486

Písně chval božských – III. díl (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIII B 8) 1578

Písně chval božských (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A 16) 60. léta 16. století

Písně Staré Gruntovní a velmi Vtěšené téměř ze wsseho Zákona Starého (Praha, Kr. k. prem. na Strahově, sign. 6255/F) 1567

Plzeňský antifonář Pavla Mělnického (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII A 23) 1527

Plzeňský misál Martina Mertlíka (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII B 17) kolem roku 1480

Premonstrátský graduál (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA I 5) 1608–1611

Procesionál strahovských premonstrátů (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DF IV 19) 1608

Procesionál strahovských premonstrátů (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DF IV 38) počátek 17. století

Procesionál strahovských premonstrátů (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DG V 7) 1609

Rakovnický graduál (Rakovník, Muzeum T. G. M., inv. č. B 98) 1594–1596

Rollwerkkartusche mit Totenköpfen und Inschrift, Memento Mori, Blatt aus einer Folge von Rollwerkrahmen, herausgegeben von Hieronymus Cock (Wien, Österreichisches Museum für angewandte Kunst, vgl.: K. I. 2185) 1553

Rorátník Jana Zadolského (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A 42) 1607–1610

Rorátník literátského bratrstva v Příbrami (Příbram, Hornické muzeum Příbram, sign. L 263) 1585

Rorátník Kantora Vodňanského (Hradec Králové, Muzeum Východních Čech, sign. Hr–11) 1585–1586

Rybařovský graduál (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Mus. Hs. 15509) 1568

Rychnovský kancionál (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. NM I A 34) 1556

Sedlčanský graduál (Sedlčany, Městské muzeum Sedlčany, sign. M–1) 1582–1596

Sezemický rorátník (Pardubice, Východočeské muzeum v Pardubicích, Rkp. 369/43) 16. století

Smíškovský graduál (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, stará sign. cod. s. n. 2657, Mus Hs. 15492) 1490–1495

Sobotecký graduál (Jičín, Státní okresní archiv Jičín, Fond – Archiv města Sobotky, kniha 9) 1. pol. 16. století (*vazba rukopisu z roku 1582*)

Solnický graduál Samuela Soukeníka (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A 17) 1558

Speculum humanae salvationis (München, Bayerische Staatsbibliothek, 10669 a-b) 1450

- Sprawa o orloji Pražském (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. V C 12) 1570
- Srkalův kancionál (Litoměřice, Oblastní muzeum v Litoměřicích, sign. SV12953) 1579
- Stammbaum Kaiser Karls IV. (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 8330) 1550–1574
- Staroměstský graduál (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 40) 1561–1567
- Quadrins historiques de la Bible (Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, Rés. 389453) 1555
- Starý zákon (Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DB III 9) počátek 16. století
- Svatováclavská legenda (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Ser. n. 2633) 1585
- Svatovítský graduál (Praha, Muzeum hlavního města Prahy, inv. č. 9 261) 1551–1552
- Svatovítský graduál (Praha, Archiv Pražského hradu, sign. P 10) 1551–1552
- Svatovítský misál Martina Starého (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XVI A 17) asi 70. léta 15. století
- Teplický graduál (Teplice, Regionální muzeum v Teplicích, sign. Ms 1) 1560 (*některá folia domalovaná až v poslední třetině 16. století*)
- Teplický kancionál (Teplice, Regionální muzeum v Teplicích, sign. Ms 2) 1566 (*některá folia domalovaná až kolem 1610*)
- Třebechovický graduál (Třebechovice pod Orebem, Třebechovické muzeum betlémů, př. č. 519/53) 1557–1559
- Třebeňický graduálu (Litoměřice, Státní oblastní archiv v Litoměřicích, bez sign.) z let 1574–1583
- Ústecký graduál (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, sign. ST 1491) počátek 16. století
- Ústecký graduál (Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem, sign. ST 1490) počátek 16. století
- Vesperale a Matutinale (Zittau, Christian-Weise-Bibliothek, sign. A I) 1. třetina 15. století
- Vodňanský kancionál (Vodňany, Městské muzeum a galerie Vodňany, inv. č. 16) 1543
- Vyšehradský graduál (Praha, Královská kolegiální kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, Ms-9) 1. polovina 16. století
- Vyšehradský kodex (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIV A 13) 1086

- Willehalm (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. s. n. 2643) 1387
- Zlomky graduálu z Knihovny Národního muzea (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A c 112) kolem 1610
- Zlomek Vyšehradské rorátníku (Praha, Královská kolegiální kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, bez sign.) 2. polovina 16. století
- Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 1 A c 109) 1559–1561
- Zlomky Kaňkovského graduálu (Praha, Národní galerie v Praze – Sběrka grafiky a kresby, inv. č. K4294/ K4295/ K4296) 1559
- Zlomky Klatovského graduálu (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I A c 86/2, I A c 86/3) 1560
- Zlomek Křižovnického graduálu (Praha, Knihovna Národního Muzea, sign. 1 Ba 10) 2. polovina 16. století
- Zlomek Křižovnického graduálu (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 1 Ac 86/1) 2. polovina 16. století
- Zlomek z neznámého graduálu (Praha, Národní galerie – Sběrka kresby a grafiky, sign. K 58160) asi 60. –70. léta 16. století
- Znojemská právní kniha Štěpána z Vyškova (Znojmo, Státní okresní archiv Znojmo, Fond Archov města Znojma, co. II 286a) 1523
- Zpráva Ambrože Strahla (Litoměřice, Státní okresní archiv, sign. BA –B I F 515) 1781, sine pag.
- Žitavský graduál (Zittau, Christian-Weise-Bibliothek, sign. A III) 1512
- Žitavský kancionál (Zittau, Christian-Weise-Bibliothek, sign. A IV) 2. polovina 15. století
- Životy otců přebývajících na poušti (Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 2) kolem 1516
- Žlutický graduál (Praha, Památník Národního písemnictví, sign. TR I 27) 1558–1565

## **Použité internetové zdroje**

Art UK - <http://artuk.org/>

Bayerische Staatsbibliothek - [www.bsb-muenchen.de](http://www.bsb-muenchen.de)

Bibliothèque nationale de France - <http://gallica.bnf.fr>

Digital Library of Written Cultural Heritage - [www.manuscriptorium.com](http://www.manuscriptorium.com)

Europeana Collections - <http://www.europeana.eu>

<http://mini-site.louvre.fr/>

<http://www.historie.hranet.cz/heraldika/pdf/cmh2-421-440.pdf>

Österreichische Nationalbibliothek - [www.onb.ac.at](http://www.onb.ac.at)

St. Francis and the Americas Hispanic Research Center - <http://stfrancis.clas.asu.edu>

The British Museum - [www.britishmuseumshoponline.org/](http://www.britishmuseumshoponline.org/)

Web Gallery of Art - [www.wga.hu](http://www.wga.hu)

## SEZNAM ZKRATEK

AV ČR – Akademie věd České republiky

BL – British Library

CWB – Christian-Weise-Bibliothek

cod. – codex

č. – číslo

ČNM – Časopis Národního muzea

ČSAV – Československá akademie věd

DČVU – Dějiny českého výtvarného umění

FF – Filozofické fakulta

ff. – folia

fol. – folio

hl. m. – hlavní město

Hs. – handschrift

HTF – Husitská teologická fakulta

inv. č. – inventární číslo

kat. č. – katalogové číslo

kat. výst. – katalog výstavy

KNM – Knihovna Národního muzea

Kr. k. prem. – Královská kanonie premonstrátů

Křiž. – Křižovníci

KTF – Katolická teologická fakulta

MM – Miscellanea musicologica

MMB – Muzeum Mladoboleslava

MU – Masarykova univerzita

Mus. – Musiksammlung

MVČ – Muzeum východních Čech

NA – Národní archiv

nepag. – nepaginováno

NG – Národní galerie v Praze

NK ČR – Národní knihovna České republiky

NM – Národní muzeum

obr. – obrázek

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek

PA – Památky archaeologické a místopisné

PH – Pražský hrad

PNP – Památník národního písemnictví

poč. – počátek

pol. – polovina

pozn. – poznámka

přír. č. – příruční číslo

Reg. m. – Regionální muzeum

rkp. – rukopis

ŘD – řád dominikánů

sign. – signatura

SOA – Státní oblastní archiv

SOkA – Státní okresní archiv

srov. – srovnej

stol. – století

sv. – svatý/svatá/svaté/svatí

Tab. – tabulka

tzv. – tak zvaný

UK – Univerzita Karlova

VI. m. – Vlastivědné muzeum

zv. – zvaný

## **ZKRATKY BIBLICKÝCH KNIH**

### **KNIHY STARÉHO ZÁKONA**

#### **Knihy kanonické**

Gn – První kniha Mojžíšova (Genesis)

Ex – Druhá kniha Mojžíšova (Exodus)

Lv – Třetí kniha Mojžíšova (Leviticus)

Nu – Čtvrtá kniha Mojžíšova (Numeri)

Dt – Pátá kniha Mojžíšova  
(Deuteronomium)

Joz – Jozue

Sd – Soudců

Rt – Rút

1S – První Samuelova

2S – Druhá Samuelova

1Kr – První královská

2Kr – Druhá královská

1Pa – První paralipomenon

2Pa – Druhá paralipomenon

Ezd – Ezdráš

Neh – Nehemjáš

Est – Ester

Jb – Jób

Ž – Žalmy

Př – Přísloví

Kaz – Kazatel

Pís – Píseň písní

Iz – Izajáš

Jer – Jeremjáš

Pl – Pláč

Ez – Ezechiel

Da – Daniel

Oz – Ozeáš

Jl – Jóel

Am – Ámos

Abd – Abdijáš

Jon – Jonáš

Mi – Micheáš

Na – Nahum

Abk – Abakuk

Sf – Sofonjáš

Ag – Ageus

Za – Zacharjáš

Mal – Malachiáš

#### **Knihy deuterokanonické**

Tób – Tobijáš

Júd – Júdit

Est – Přídavky k Ester

Mdr – Kniha moudrosti

Sír – Sírachovec

Bár – Baruk (a List Jeremijášův)

Da – Přídavky k Danielovi

1Mak – První makabejská

2Mak – Druhá makabejská



## **KNIHY NOVÉHO ZÁKONA**

Mt – Matouš

Mk – Marek

L – Lukáš

Jan – Jan

Sk – Skutky apoštolů

Řím – Římanům

1K – První list Korintským

2K – Druhý list Korintským

Ga – Galatským

Ef – Efezským

F(p) – Filipským

Ko – Koloským

1Te – První list Tesalonickým

2Te – Druhý list Tesalonickým

1Tm – První list Timoteovi

2Tm – Druhý list Timoteovi

Tt – Titovi

Fm – Filemonovi

Ži – Židům

Jk – List Jakubův

1P(t) – První list Petrův

2P(t) – Druhý list Petrův

1J – První list Janův

2J – Druhý list Janův

3J – Třetí list Janův

Ju – List Judův

Zj – Zjevení Janovo

## SUMMARY

Jan Taborský of Klokotská Hora (1499–1572) was a scribe and an owner of a scribe manufactory. We can associate 25 volumes of songbooks with his workshop, in whose creation participated a number of helpers, amanuenses and illuminators. Because of the relatively long life of Jan Táborský there is a visible difference in style, gradually transforming from the Gothic to the Renaissance.

In the first half of the 16<sup>th</sup> century the manuscripts of his workshop have modest decoration with tiny figural motifs, and we can categorize them as subscribing to the Late-Gothic idiom. This group consists of the Latin Chrudim Gradual, the Sobotka Gradual, the Latin Klatovy Gradual and the Gradual from the Archdiocesan Library in Kroměříž. Other manuscripts, except the Vodňany Hymn-book which has only three calligraphic initials, may be included in the second group categorized as Renaissance manuscripts.

The Late-Gothic manuscripts of Jan Taborský from the first half of the 16<sup>th</sup> century have the iconographic motifs composed in the style of the Jagiellonian manuscripts. For example, the folios with Kyrie usually contain a standing figure of the Man of Sorrows, while the Renaissance manuscripts show a kneeling King David before the Man of Sorrows in the heavens. Another instance is the motif of "Christ Pantocrator", which is later replaced by the motif of the Twenty Four Elders Worshipping the Lord.

Because of their specific type of acanthus leaves and figural scenes, the adornment of the Chrudim Gradual and the Sobotka Gradual are closely related to the manuscripts from the workshop of Janíček Zmilelý of Písek. However, in the Sobotka Gradual there is an arabesque consisting of masks, caryatids, vases, festoons, etc., that heralds the arrival of a new form. In this manuscript there is also a damaged miniature with the Burning of Jan Hus at the Stake, which serves as a definite indicator of the manuscript's Utraquist commissioner. Later, the depiction of Master Jan Hus mainly occurs in the graduals of the second half of the 16<sup>th</sup> century.

The Latin Klatovy Gradual and the Gradual from the Archdiocesan Library in Kroměříž have ornamental decoration consisting of multi-colored acanthus leaves, and it is therefore possible that it is the work of a scribe and not of an illuminator. Indeed, it is perhaps the work of Jan Taborský himself. We can assume the same about the Vodňany Hymn-book, which contains only low-quality calligraphic initials. However, in the Gradual from the Archdiocesan Library there is an initial with a painted leaping hare, reminiscent of the work of Matyáš Hutský of Křivoklát who later collaborated with Jan Táborský of Klokotská Hora.

The Czech Litoměřice Gradual occupies a unique place in the list of manuscripts by Jan Taborský, because it contains only tiny figural motifs in margins, and a major part of its decoration is made up of variously composed arabesques. According to documents, the manuscript contained even certain larger figural decorations which were excised from it during the 18<sup>th</sup>–20<sup>th</sup> century.

After 1550, the quality of the illuminations in manuscripts from Taborský's workshop greatly increased. Jan Taborský of Klokotská Hora began to cooperate with the painter Fabian Pulěř, born in Ústí nad Labem, who is depicted with him in the St. Vitus Gradual. This depiction probably symbolizes the close relationship which the portrayed men shared. The first part of the St. Vitus Gradual is the most grandiose manuscript produced in the Taborský workshop. The decoration of this songbook contains not only the complex figural motifs, composed on the basis of woodcuts by Albrecht Dürer, but also the ornamental components comprising the generically identifiable vegetation – vines, thistle, rose etc., and the lobulated types of acanthus leaves.

The St. Vitus Gradual is also the first handwritten book from the Taborský workshop where the decoration on several of the folios is based on typological parallelism which draws from the richly illuminated hymn–books from the late 15<sup>th</sup> century. In the second part of the St. Vitus Gradual there is a group portrait of singing canons which occupies a specific position in the context of 16<sup>th</sup> century book painting. Generally, the choral manuscripts were mainly created for middle–class customers, thus the more common depiction is a portrait of singing townsmen.

The fragments of the Kaňk Gradual, primarily the folios with the Burning of Jan Hus and the Executions of Miners, hold a significant position in the work of Fabián Pulěř. They have a monumental scale and the illuminator's skill in composing a landscape with long vistas is considerable. The illumination with the Burning of Hus is also interesting from an iconographic standpoint because Jan Hus is not wearing a heretical cap on his head, nor is it lying at his feet, as it appears on the illumination of the same theme in the Large Latin Litoměřice Gradual. Rather, Jan Hus is shown bareheaded and tied to the stake, while the Man of Sorrows appears in the heavens with an angel holding a laurel wreath, prepared to crown Jan Hus.

The craftsmanship of the decoration of the St. Vitus Gradual and the fragments of the Kaňk Gradual are comparable to the manuscript created for a brotherhood in the town of Žlutice. This manuscript contains many portraits of the donors, mostly kneeling with hands

clasped in adoration, and four miniatures painted in full-page format with the municipal emblem and coat of arms of the nobility associated with that location.

In other manuscripts on whose decoration Fabian Pulěř participated, especially in the Čáslav Gradual, there is a noticeable decrease of quality, probably due to the collaborative work system of his workshop. Apart from this, we can detect additional painted folios in several songbooks which probably originated during the time when the manuscripts were found in the hands of donors. The Český Brod Gradual, for instance, contains the decoration later attributed to the painter Jan Sadovský, who was a member of the painters' guild. Other cases are several rustic illuminations in the Teplice Gradual and the Louny Gradual which are probably the work of local, uneducated artists.

The Teplice Gradual and the Teplice Hymn-book are interesting for the preserved initials with the Burning of Jan Hus, clearly identifying the confession of their donors. These miniatures escaped the ravages of the counter-reformation committee which destroyed the illuminations of the same theme in the aforementioned Sobotka Gradual and the Žlutice Gradual.

In addition, the Teplice Gradual contains a depiction of a singing brotherhood painted in full-page format, which was created during the 80's and the 90's of the 16<sup>th</sup> century and stylistically resembles the work of Matouš Radouš in the Hradec Králové Gradual. In the second volume of the manuscript from Teplice and on several pages in the Louny Gradual there is also a different style of decoration, which is likely a result of the work done by the illuminator Matouš Ornys of Lindperk and his workshop. He became the main illuminator cooperating with the scribal workshop of Jan Taborský after the death of Fabián Pulěř.

The workshop of Matouš Ornys contributed to the decoration of the Czech Klatovy Gradual and the Gradual of Štěpán Rybář whose decoration is closely related to the Litomyšl Gradual. In the work of Matouš Ornys there is an apparent preoccupation with anatomically correct human figures and convincingly painted landscapes. Unlike Pulěř, Ornys does not paint tiny pictures in margins ("*drolerie*"), but rather focuses on the Renaissance ornamentation – arabesques which are a response to the contemporary engravings by Cornelis Bos. Matouš Ornys usually does not paint generically identifiable vegetation such as grapes, roses, etc. in the margins, but only acanthus leaves often ending in truncated branches and accompanied by golden drops. From the manuscripts decorated by Ornys and written in the Taborský workshop, the Old Town Gradual is of the highest quality. This manuscript contains several large colorfully-designed figural initials with convincing compositions. The style of

its decoration is the closest to the Lesser Town Gradual which was written in the workshop of Jan Kantor Starý.

The Songbook, which exhibits a synthesis of styles of the second half of the 16<sup>th</sup> century, is the two-volume Gradual owned by the Order of the Knights of the Cross with the Red Star.

Three illuminators participated on its first volume – Fabián Pulěř, Matouš Ornys and Matyáš Hutský of Křivoklát. The adornment of the second volume is the result of the work of Hutský and his friend Ambrož Ledecký. The finest part of the first volume is the beautifully painted depiction of the Holy Trinity in an initial, created by Matouš Ornys. It is of the "Throne of Grace" type. Other decorated folios are mostly painted by Matyáš Hutský, with the exception of the folio 88r with the Tree of Jesse, which was the work of Fabián Pulěř. Much like the work of Ambrož Ledecký, the adornment of Hutský is less convincing than that of Pulěř. After the death of Jan Táborský, Ornys, Hutský and even Ledecký collaborated with the second important scribe in Prague – with Jan Kantor Starý.

The Hymn-book of the Divine Worshipped Song from the Library of the National Museum and the Songbook from the Dominican Archive probably come from the manufactory of Jan Taborský as well. Both of them were illuminated by Matyáš Hutský, however there is a decline in the quality of the decoration in comparison to the above-mentioned manuscripts. These two hymn-books contain very simplified Biblical figural scenes which are restricted to the most necessary figures and are without intricate compositions.

The style of Matyáš Hutský is reflected in the drawing manner combined with watercolor painting, without any attention to detail. In addition, we can distinguish certain iconographic innovations in his work. The first of them is in the figure of Judas in the Last Supper, who is standing with a purse in his hand behind the body of the initial and not sitting among other Apostles at the table in the inner field of the initial. The second innovation is present in the hidden portrait of a female donor in the composition of the Descent of the Holy Spirit.

The last manuscripts which may be associated with the Taborský workshop are the Gradual from the British Library, the Songbook of the Virgin Mary before Týn and the Hymn-book of the Bethlehem Chapel. These manuscripts mostly have a lower quality of decoration, which is the result of the work of Ambrož Ledecký, Pavel Bílý and Adam Cibus.

Generally, all illuminators who collaborated with Jan Táborský were dependent on engravings whose compositions are transferred to their own illuminations. Initially, we can

see the reception of woodcuts by Albrecht Dürer, and later the reception of illustrations by Bernard Salomon. We cannot consider the whole scheme of depictions as the product of the painters' own inventiveness because, in most cases, one can trace the reception of contemporary engravings. On the other hand, their own ingenuity lies in their diversity of colours and in the manner of depicting landscapes in the backgrounds of historiated initials which offer long vistas into the distance, often topped with the peaks of mountains. Biblical scenes are thus put in a compelling space with these long vistas. Using bluish tones, the painters create in the landscape a depth of scenery with elaborate details, which can be considered a harkening back to the Danube School. The question is whether the illuminators knew the masters of the Danube School from their autoptic experience or not.

Because of their ornamental adornment, the decoration of the Jan Táborský songbooks may be placed between the Gothic and the Renaissance traditions. There are mostly acanthus leaves, leaves and fruit of the grapevine, roses and other generically identifiable types of vegetation known from Jagiellonian manuscripts situated into the margins of the folios. Specifically, grapes and roses have a symbolic meaning which is the reason why these plants were still used in ornamental decoration at the turn of the Middle Ages and the Modern Era. The grapevines are usually depicted on a folio dedicated to the Feast of the Corpus Christi, as the symbol of the Eucharist. The rose is associated with the Virgin Mary and Christ, and thus we can see it in the folios dedicated to the Feast of the Assumption of the Virgin Mary or the Pentecost. New elements in the marginal decoration are arabesques and other fantastic ornaments consisting of masks, caryatids, vases, festoons, etc. These adornments were composed on the basis of engravings, particularly from the Dutch patterns of Cornelis Floris or Cornelis Bos, and thus represent the Renaissance, or even Mannerist, style in graduals.

Usual decorative elements of choral books are portraits of townsmen. The first form is that of the medieval votive depiction, known from older manuscripts of the 14<sup>th</sup> and 15<sup>th</sup> centuries – i.e. a depiction of kneeling donors in a full figure with hands clasped in adoration, and the second form is a depiction in the format of semi-figure or group portraits which, in their form and size, often compete with pieces of easel painting. Portraits occurring in the 16<sup>th</sup> century graduals are a specific manifestation of the self–presentation of urban elites in contemporary culture.

Overall, the graduals from the workshop of Jan Táborský may be considered as a good example of illuminations which represent a synthesis of the Late Gothic and Renaissance elements.